

А.К. Джусупбеков

КӨЧМӨН ИДЕНТТУУЛУГУНУН ФИЛОСОФИЯСЫ

ҮН НҮХҮНХННҮЖЛҮ
ГЖГЧХ

А.К. Джусупбеков

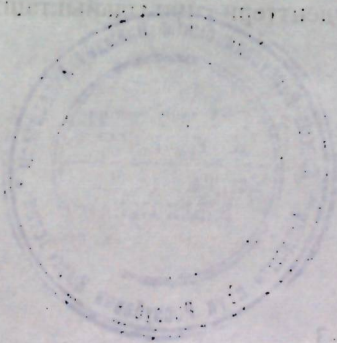
КӨЧМӨН ИДЕНТТУУЛУГУНУН ФИЛОСОФИЯСЫ

ҮН НҮХҮНХННҮЖЛҮ
ГЖГЧХИ

А.К.ДЖУСУПБЕКОВ

**КӨЧМӨН
ИДЕНТТҮҮЛҮГҮНҮН
ФИЛОСОФИЯСЫ**

Бишкек - 2021

УДК 1/14
ББК 87.3 (2)
Дж 40

Жооптуу редактор: Сариева К.С – философия
илимдеринин доктору, профессор

Рецензенттер: Карабукаев К.Ш – философия
илимдеринин доктору, жетектөөчү
илимий кызматкер
Илибаева А.К. – философия
илимдеринин кандидаты, жетектөөчү
илимий кызматкер

Дж 40 Джусупбеков А.К. Көчмөн идентүүлүгүнүн философиясы.
Б.: 2021. – 242 б.

ISBN 978-9967-9353-0-3

Китеп илимий кызматкерлер, ЖОЖдун окутуучулары,
аспиранттары жана студенттери үчүн ылайыкташтырылды.

ISBN 978-9967-9353-0-3

УДК 1/14

ББК 78.3 (2)

© Джусупбеков А.К., 2021

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ.....	4
1-БАП. ЭТНИКАЛЫК ИДЕНТТҮҮЛҮКТҮ ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ.....	6
1.1. Этникалык иденттүүлүктүн батыштык концепциялары.....	6
1.2. Этникалык иденттүүлүк туурасындагы советтик жана постсоветтик окумуштуулар.....	36
1.3. Азыркы кыргыз окумуштуулары кыргыздардын этникалык иденттүүлүгүнүн ар кыл деңгээлдери туурасында.....	69
2-БАП. КӨЧМӨНДӨРДҮН ЭТНИКАЛЫК ИДЕНТТҮҮЛҮГҮ ЖАНА АНЫН НЕГИЗГИ ДЕНГЭЭЛДЕРИ.....	100
2.1. Этникалык иденттүүлүктүн уруулук (кландык) деңгээли ..	100
2.2. Этникалык иденттүүлүктүн регионалдык деңгээлинин өзгөчөлүктөрү.....	121
2.3. Этникалык иденттүүлүктүн жалпы этникалык деңгээли	146
3-БАП. АЗЫРКЫ ШАРТТАГЫ ПОСТНОМАДДАРДЫН ЭТНИКАЛЫК ИДЕНТТҮҮЛҮГҮНҮН НЕГИЗГИ ДЕНГЭЭЛДЕРИНИН ФУНКЦИЯЛАНУУСУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ.....	169
3.1. Постномаддардын этникалык иденттүүлүгүнүн негизги деңгээлдеринин бирдиктүү иш-аракеттери.....	169
3.2. Азыркы постномаддар менен салттуу отурукташкан этностордун этноидентификациялык жана улуттук идентификациялык процесстери.....	200
КОРУТУНДУ.....	236

СССРдин тарашы, командалык-административдик системанын кыйроосу, постсоветтик мейкиндиктеги марксистик-лениндик идеологиянын талкаланышы менен этникалык процесстер ири импульска ээ болушту. Алар конструктивдик этноцентризмден кандуу этникалык аралык жана этника ичиндеги чыр-чатактардын түрдүү формаларына ээ болду. Аталган фондо этникалык идентификация, анын ар кыл денгээлдеринин, типтеринин жана формаларынын кайра жаралуу маселелери өзгөчө актуалдашты. Бул процесстер өзгөчө өзгөчөлүк менен постномаддарда байкалат. Белгилүү болгондой, бардык цивилизациялар адамзаттын этникалык өнүгүүсүндө, өзгөчө көчмөнчүлүгүндө олуттуу из калтырды. Мурунку көчмөндөр өзүлөрүнүн ан-сезиминде жана рефлексиясында көчмөн жана жарым көчмөн жашоо образындагы этногенездин бардык карама-каршылыгын чагылдырды, ал узак консервацияда, өзгөчө уруулук, этнорегионалдык жана этноулуттук иденттүүлүктөрдө берилген. Этникалык иденттүүлүктүн аталган белгилери көпчүлүк учурларда азыркы шарттарда бир жагынан, этнос менен мамлекеттин бүтүндүгүнө коркунуч жараткан трайбализмдин, этнорегионализмдин жана этноулутчулдуктун коркунучтуу формаларына ээ болсо, ал эми экинчи жагынан – алар уруулук механизмдердин жардамы менен локалдык денгээлде социалдык-экономикалык жана саясий маселелерди чечүүнүн кубаттуу мобилизациялоочу фактору боло алышат, жалпы жонуна, мамлекеттик масштабда улуттун биригүүсүн жана мамлекеттүүлүктүн бекемделүүсүн гана шарттайт. Аталган себептер менен мурунку номаддардын этникалык иденттүүлүгүнүн негизги денгээлдерин социалдык-философиялык изилдөө зарылчылыгы менен түшүндүрүлөт.

Этникалык иденттүүлүк өзүнө татаал, ички карама-каршылыктуу социалдык-психологиялык бүтүндүлүктү камтып турат. Ал этникалык иденттүүлүктүн денгээлдер ортосундагы мезгил аралык денгээл алдындагы жана үстүндөгү денгээлдерге ээ болуп, өз учурунда эки тараптуу төмөндөөчү жана жогорулоочу болуп бөлүнөт. Этникалык иденттүүлүктүн денгээлдеринин өзү – инсандын

этникалык иденттүүлүгүнүн процесстерин мүнөздөөчү денгээлдери, көрсөткүчтөрү.

Биздин пикирибизде, кыргыздар сыяктуу мурунку көчмөн элдердин өнүгүү спецификасы төмөнкү денгээли – уруулук, ортонку – регионалдык же локалдык, жогорку – жалпы этникалык же этноулуттук болуп эсептелген үч денгээлдүү этникалык иденттүүлүктү бөлүп көрсөтүү зарылчылыгы басымдуулук кылат.

Номаддардын этникалык иденттүүлүгү – бул ич ара органикалык байланышта болуп, тигинен подсистемалардан турган социалдык-психологиялык бүтүн система. Өз кезегинде, подсистемалар горизонталдык өнүгүү каралуучу ар кыл компоненттерден турат. Аталган компоненттердин ичинен маанилүүсү болуп кандайдыр-бир тилдик, маданий, конфессионалдык, аймактык, мамлекеттик, мифологиялык, символикалык жана башка жалпылыктар менен жакындаштыруу эсептелет. Бул компоненттердин бирөөсү да инсанды тигил же бул этнос же анын стадиялык тибин менен жакындаштырууда милдеттүү жана уникалдуу болуп эсептелбейт.

1-БАП. ЭТНИКАЛЫК ИДЕНТТҮҮЛҮКТҮ ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ

1.1. Этникалык иденттүүлүктүн батыштык концепциялары

Улут жана улутчулдукту батыш европалык жана америкалык изилдөөлөрдө этникалык иденттүүлүк теориясы олуттуу орунда турат.

Этникалык иденттүүлүктүн тигил же бул аспектилерине арналган батыш окумуштууларынын бир катар эмгектери орус тилине которулган. Аларга Э.Геллнердин «Нации и национализм», Э.Хобсбаумдун «Нации и национализм после 1780 г.», Э.Эриксондун «Идентичность: юность и кризис», С.Хантингтондун «Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности», К.Хюбнердин «Нация: от забвения к возрождению» аттуу китептери таандык¹.

Ар кыл журналдарда орус тилинде В.Л. Хеслинин «Возрождение национализма и дезинтеграции государств», М. Шадсондун «Культура и интеграция национальных обществ», Й. Файхтингердин «По ту сторону методичного национализма. Перспективы культуры, исторической памяти и идентичности в Европе», К. Камийеринин «Идентичность и управление культурными несоответствиями», Э. Геллнердин «Пришествие национализма. Мифы нации и класса», Р. Ханинин «Компоненты глобальной культуры», С. Хантингтондун «Столкновение цивилизаций» ж.б. макалалары жарык көрдү².

¹ Геллнер Э. Нации и национализм / Пер. с англ. яз. Бердниковой Т.В. и Тюнькиной М.К. – М., 1991; Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 г. – СПб., 1998; Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М., 1996; Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. – М., 2004; Хюбнер К. Нация: от забвения к возрождению / Пер. с немецкого яз. Антоновского А.Ю. – М.: Канон+, 2001.

² Хесли В.Л. Возрождение национализма и дезинтеграция государств // Полис. – 1996. – № 6; Шадсон М. Культура и интеграция национальных обществ // Международный журнал социальных наук. – 1994. – № 3 (6), август; Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // Полис, 1994. – № 1; Хани Р. Компоненты

Ата-мекендик изилдөөчүлөрдүн улут жана улутчулдук, этникалык жана этникалык иденттүүлүк батыш концепцияларын талдоого алуу үчүн жакшы мүмкүнчүлүктөрдү А.А.Празаскас тарабынан Бенедикт Андерсон, Карл Дойч, Фрэд Риггс, Энтони Смит, Майк Хечтер, Лио Деспрес, Ганс Кон, Гарри Хутинк, Майкл Шадсон, Тэд Роберт Гэрр, Риккардо Петрелла, Вики Л. Хэсли, Хел Фишер, Уокер Коннор, Янг Юн Ким, К. Камийери, Самюэль Хантингтон, Эрик Хобсбаум сыяктуу кыйла белгилүү азыркы чет элдик окумуштуулардын 60 дан ашуун эмгектеринин үзүндүсүнөн алынган «Этнос и политика» аттуу хрестоматиясы түзүлгөн¹.

Этникалык иденттүүлүктүн батыштык концепциясы кандайдыр бир деңгээлде постсоветтик изилдөөчүлөр А.А. Знаменскийдин, В.В. Коротееванын, А.И. Миллердин, А.А. Празаскастын, В.А.Тишковдун эмгектеринде берилип, талдоого алынган².

Ошентип, этникалык иденттүүлүк маселелери боюнча Батыш адабияты чет тилдерде жана КМШ өлкөлөрүндө жеткиликтүү. Негизги чыгармалардын орус тилиндеги котормолору, алардан алынган көптөгөн үзүндүлөр, ошондой эле комментарий басылмаларындагы билдирүүлөр Батыш авторлорунун этникалык иденттүүлүктүн феноменин изилдөөгө болгон заманбап теориялык ыкмаларын кыйла сабаттуу талдоого мүмкүндүк берет.

глобальной культуры // Глобальные социальные и политические перемены в мире // Материалы Российско-американского семинара (Москва, 23–24 октября 1996 г.). – М., 1997; Геллнер Э. Пришествие национализма. Мифы нации и класса // Путь. – 1992. – № 1; Файхтингер Й. По ту сторону методичного национализма. Перспективы культуры, исторической памяти и идентичности в Европе // Вопросы философии. – 2007. – № 9; Комаров Дж. Национальность, этничность, современность: политика самосознания в конце XX века // Этничность и власть в полиэтничных государствах. – М., 1994.

¹ Кара: Этнос и политика: Хрестоматия. // Авт.-сост. Празаскас А.А. – М.: Изд-во УРАО, 2000. 400 б.

² Кара: Знаменский А.А. Этнонационализм: основные концепции американского обществоведения // США. Экономика, политика, идеология. – 1993. – № 8; Коротеева В.В. Теории национализма в зарубежных социальных науках. – М., 1999; Миллер А.И. О дискурсивной природе национализма // Pro et contra. – 1997. – № 4; Национализм и формирование наций. Теория – модели – концепции. – М., 1994; Празаскас А.А. Рецензия на книгу Brubaker P. «Nationalism Reframed» // Этнографическое обозрение. – 1997. – № 6; Тишков В.А. Очерки теории и политики этничности в России. – М., 1997.

Чет элдик этникалык иденттүүлүк түшүнүктөрүн талдоодогу эң татаал маселелердин бири болуп чет элдик этнологдордун, этнополитологдордун, этносоциологдордун, философтордун маани-маңызына, көрүнүштөрүнө жана мүнөзүнө байланыштуу этникалык иденттүүлүктүн феноменинин табиятына тийиштүү болгон ар кандай мамилелерди, көз караштарды, теорияларды, идеяларды классификациялоо жана типологиясы саналат.

Заманбап постсоветтик илимий адабияттарда чет элдик, негизинен Түндүк Американын жана Батыш Европанын окумуштуулары тарабынан айтылган гипотезалардын бардык комплексин кандайдыр бир жол менен тартипке келтирүү үчүн ар кандай аракеттер көрүлүп, этникалык иденттүүлүктүн маңызын жана ага байланыштуу процесстерди тигил же бул жол менен чечмеленип жатат.

Айрым изилдөөчүлөр алардын айырмачылыктарынын маңызы чыныгы же мифологиялык келип чыгуусун, ошондой эле этникалык иденттүүлүктүн өзгөчөлүктөрүн түзүүчү компоненттердин мүнөзүн баалоо менен байланыштырат деп эсептешет¹.

Башкалардын ою боюнча, батыш илиминдеги этникалык иденттүүлүк феноменине болгон мамилелердин ар түрдүүлүгү, негизинен, аларды примордиалистик жана модернисттик, примордиалистик жана инструменталистик, примордиалистик жана конструктивдик деп бөлүүгө болот².

Ошол эле учурда, примордиалисттик мамиле этникалык иденттүүлүктү, генетикалык кодго киргизилген этникалык жамааттардын баштапкы (примордиалдык) мүнөздөмөсү деп эсептеген изилдөөчүлөрдүн башын бириктирип, байланыштуу топтун мүчөлөрүн сактап калуу үчүн зарыл болгон жана туугандык тандоо менен байланыштын кеңейтилген формасы, алгачкы инстинкттик импульс катары адамзаттын алгачкы эволюциясынын натыйжасы болуп саналат.

¹ Кара: Тишков В. Идентичность и культурные границы // Идентичность и конфликт в постсоветских государствах: Сб. статей. / Под ред. Олкотт М.Б., Тишкова В., Малашенко А. Московский центр Карнеги. – М., 1997. 16-6.

² Кара: Коротеева В.В. Теории национализма в зарубежных социальных науках. 11-6.

Батыш примордиалдыктардын басымдуу бөлүгү этникалык иденттүүлүктү маданий жалпылыктар тобунун мүчөлөрүнүн ортосундагы тийиштүүлүк объективдүү мүнөздөмөлөрү: аймагы, тили, экономикасы, расалык тиби, дини, дүйнө көз карашы жана ал тургай психикалык түзүлүшү менен бөлүнүүчү катары карайт¹.

Батыш окумуштууларынын примордиалдыктардан айырмаланып, конструктивдүү ыкма элиталардын максаттуу ишмердүүлүктөрүнүн продуктусу жана конструкту катары этникалык жалпылыктарды жана алардын иденттүүлүктөрүн таанууга негизделет.

Этникалык иденттүүлүктү изилдөөдө батыштын конструктивизмине жакын инструменталисттик ыкма болуп саналат, анын маңызы - элиталык тилектештик элиталар тарабынан саясий же башка максаттарга жетүү үчүн колдонулат, ошол эле учурда алардын саясий мобилизация процессинде топтордун этникалык иденттүүлүгүн курчутат².

Үчүнчүдөн, батыш түшүнүктөрүн кыйла жалпы жана конкреттүү деп бөлүү, ошондой эле аларды экономикалык, саясий жана маданий деп топтоо сунушталат³.

Биздин пикирибизде, ушул ыкмалардын бардыгы батыш окумуштууларынын этникалык жана улуттук идентификация маселелери боюнча илимий иштеп чыгууларын системалаштырууга оң салымын кошуу менен бирге, бир катар олуттуу кемчиликтерге да ээ. Кыязы, өздөрүнүн классификациялык варианттарын сунуштап, авторлор аларды өз проблематикасынын көз карашы менен карашат, демек, теорияларды тутумдаштыруу маселесин чечүүнүн ар кандай жолдору келип чыгат.

Этникалык иденттүүлүктү изилдөөгө социалдык-философиялык мамиле жасоо үчүн коомдук болмуш менен коомдук аң-сезимдин, этно-идентификация процесстериндеги субъективдүү жана объективдүү факторлордун, этникалык өнүгүүдөгү

¹ Кара: Тишков В. Идентичность и культурные границы // Идентичность и конфликт в постсоветских государствах: Сб. статей. / Под ред. Олкотт М.Б., Тишкова В., Малашенко А. Московский центр Карнеги. – М., 1997. 16-17-6.

² Кара: Этнос и политика. 386-6.

³ Кара: Коротеева В.В. Теории национализма в зарубежных социальных науках. 14-6.

материалдык жана идеалдуунун ортосундагы байланыштын фундаменталдык философиялык маселелери өзгөчө мааниге ээ.

Ушуга байланыштуу этникалык иденттүүлүктүн батыш концепцияларын өздүк социалдык-философиялык системалаштыруу талап кылынат. Классификациянын бирден-бир варианты катары батыш окумуштууларынын этникалык иденттүүлүктүн табиятын субъективдик-реалистик жана өзүнө манипуляциялык теорияны камтыган идеалистик деп бөлгөн көз караштары сунушталат.

Субъективдик-реалистик ыкмага, биздин пикирибизде, Э.Смиттин, У.Коннордун, К.Хюбнердин, К.Дойчтун ж.б. көз караштарын таандык кылууга болот.

Таптык интерпретациянын алкагынан сырткары чыгып, азыркы улуттарды жалпы модернизациянын шарттарындагы этникалык өнүгүүнүн процесстери менен байланыштыруучу советтик тарыхчылар менен этнологдордун көз караштарына окшош тарыхый-маданий детерминизмдин концепцияларын К.Дойч, Э.Смит жана У.Коннор сыяктуу көптөгөн чет элдик изилдөөчүлөр карманышат.

Эл аралык саясий илимдер ассоциациясынын Президенти (1976-1979) Карл Дойч 1979-жылы Нью-Йоркто басылып чыккан «Рост наций» аттуу эмгегинде этникалык идентификациялоонун ар кандай фазалары жөнүндө айтып жатып, алардын индивидуалдуулугун издөө алып келиши мүмкүн экендигин белгилейт улутка жана өз түрү менен байланышууга умтулуу адамга этностун жана жолдоштуктун потенциалынын ортосундагы байланышты ачып бере алат.

Андан кийин тил жана баарлашуу адаттарынын таасири астында улуттук белгилер боюнча калыптанган топ менен аң-сезимдүү жана ал тургай атайылап идентификациялоо чечиминин этабы башталат. Жада калса, топтун өзүн-өзү аң-сезими, каймана маанидеги чындыктын негизинде, коомдук мобилизация процессинин жүрүп жаткан шарттарында, өзү өндүргөн жана этностун жашоосунун негиздери сакталып, социалдык мобилизация жана байланыш биригип турса гана анын мүчөлөрү, улуттук өзүн-өзү аң-сезим бойдон калууда.

Топтук аң-сезим калыптана баштагандан кийин, улуттук сыймыктын жаратуучулары, символдордун мода дизайнерлери

жана социалдык дооматтардын жана адабий коомдордун биринчи уюштуруучулары сөзсүз түрдө пайда болушуп, алар тигил же бул этникалык топтун, биринчи мектептердин тилинде, ыр жамааттарынын, спорттук бирикмелердин тилинде окушуп, сүйлөшөт, гүл, желек, жаныбарлар, гимн, марштар жана патриоттук ырлар түрүндөгү улуттук белгилер жаралат. Мунун бардыгы адамдардын жана балдардын аң-сезимине формалдуу эмес топтук кысым жана массалык маалымат каражаттары аркылуу, ошондой эле мамлекеттин мажбурлоо механизмдери жана анын милдеттүү билим берүү тутуму аркылуу киргизилүүдө¹.

Анын натыйжасында Р.Дойч «эң начар башкарылган эл дагы, калктын саны боюнча, социалдык коммуникация, экономикалык ресурстар жана аң-сезимдүү билим алуу мүмкүнчүлүктөрү боюнча, ага чейинки башка этникалык же коомдук уюмдарга караганда көбүрөөк маалымат берет» - деп жыйынтык чыгарат².

Ошентип, Р.Дойч өзүнүн изилдөөлөрүндө ассимиляцияга чоң маани берип, аны бир нече этникалык элементтерди улутка айландырып, социалдык мобилизация деп атаган жана этникалык идентификация процессин узак мезгилдерден турган коммуникация, улуттук өздүк аң-сезимдин кээ бир лидерлеринин баарлашуусу таасир эткен процесс деп эсептеп, иденттүүлүк, символиканы өнүктүрүү жана бир тилди коомчулукка жайылтууну иштеп чыккан. Ошол эле учурда, этноидентификациялык өнүктүрүүнүн субъективдүү факторлору активдүү колдонулат: массалык маалымат каражаттары аркылуу басым көрсөтүү, милдеттүү билим берүү жана мамлекеттин бир катар мажбурлоочулук механизмдери.

Тарыхый-маданий детерминизм концепциясынын башка батыштык өкүлү, британиялык тарыхчы Энтони Смит өзүнүн «Этническое происхождение наций» (1986-ж.) аттуу монографиясында улуттун эки – аймактык жана этникалык так айырмаланып турган формаларына өзгөчө көңүл бурган.

Биринчиси - белгилүү бир аймак менен маалымдуулуктун же идентификациялоонун жана так географиялык чектердеги өз ара аракеттенүүнүн кесепеттеринин негизинде түзүлгөн, бул

¹ Кара: Этнос и политика. 71-74-б.

² Кара: Ошол эле. 75-б.

жарандардын жамаатын бекемдөө, чектөө, кошуу жана четтетүү сезимин пайда кылат. Аймактык жамаат жарандык жана маданий жамаатты болжолдогон.

Улуттун экинчи формасы - этникалык, болгон этникалык байланыштардын негизинде пайда болгон, тиешелүүлүгүнө жараша, бул мобилизациялоо, аймакташтыруу жана саясатташтыруу аркылуу этникалык байланыштар менен сезимдерди улуттукка айландыруу жөнүндө кеп болгон. Ошол эле учурда, учурдагы үрп-адаттар жана айрым диалектилер мыйзамдар жана тилдер деңгээлине көтөрүлгөн¹.

Азыркы дүйнөдө, деп жыйынтыктайт автор, бардык улуттар территориялык жана этникалык принциптердин изи менен мүнөздөлөт жана алардын бардыгы кийинчерээк жарандык жана байыркы «генеалогиялык» моделдердин социалдык-маданий уюмдарынын толук кандуу гармониялык синтезин чагылдырат.

Улуттар түшүнүгүнүн эки жактуулугу этникалык топтор менен мамлекеттердин ортосундагы түшүнүксүз, туруксуз мамилеге алып келет, азыркы улуттардын дээрлик көпчүлүгү бул полярдуулукту жеңип, этностун жана мамлекеттин толук дал келишине жетишкен.

Эгерде биз азыркы шарттарда көпчүлүктү түзгөн көп улуттуу мамлекеттерди карай турган болсок, анда үстөмдүк кылган этникалык топтун жана этностук азчылыктардын уюлдашуусу дагы даана байкалат жана үстөмдүк кылган этникалык топ алсырап турган этникалык топторду тигил же бул деңгээлде сиңишип, өзүнө камтып, алуунун ордун толтурат².

Этносторду жана жарандык улуттарды талдоодо колдонулган Э.Смиттин методологиясы КМШ өлкөлөрүндө улуттук курулушту жигердүү өнүктүрүүнүн теориялык негизи болуп саналат.

Дилемма өтө курч: бул процесс кайсы жолду басып өтүшү керек - этнократиялык же жарандык вектор боюнча. Улутту идентификациялоо кырдаалынын бүдөмүк жана шайкеш эместиги титулдун негизги саясий кызыкчылыктарын, көпчүлүк учурда,

тигил же бул деңгээлде үстөмдүк кылган этникалык топтун жана этностук азчылыктардын, этникалык топтордун же диаспоралардын тигил же бул деңгээлде сакталбаганы менен татаалдаштырат.

Титулдук этникалык топтун элита белгилерине, тарыхый эс тутумуна, тилине жана үрп-адаттарына негизделген этникалык мамлекетти курууга жакын. Мамлекеттик институттардын кысымынын жардамы менен этникалык азчылыкка карата ассимиляция процесстеринин өбөлгөлөрү түзүлөт. Акыркылар улуттун жарандык моделин жактырышат жана көбүнчө титулдук этностор болгон мамлекеттердин символикалык, кээде экономикалык жана саясий колдоосуна таянышат.

Улуттук идентификация процесстериндеги мындай татаал кырдаал кош стандарттуу саясатты пайда кылат, анда улуттук курулуштун жарандык моделинин артыкчылыгы демагогиялык жол менен жарыяланган, бирок иш жүзүндө этникалык модель жайыраак темп менен жүзөгө ашырылып жатат. Убакыттын өтүшү менен, титулдук этнос активдүү урбанизацияланып жатканда объективдүү миграция жана демографиялык процесстерге таянуу менен коомдун жана экономиканын алдыңкы тармактарында, ошондой эле калктын жалпы санында үстөмдүк абалды ээлей баштайт. улут жаңы көзкарандысыз мамлекеттерге барган сайын терендеп баратат. Ааламдашуу процесстерине барган сайын көбүрөөк катышуу, коомдук турмушту барган сайын демократиялаштыруу жарандык улут куруу позициясын бекемдейт.

Э.Смиттин улуттарды жарандык жана этникалык деп бөлүшү абстрактуу, анткени чындыгында алар таза бойдон жок. Бирок бул методология изилдөөчүлөргө улутту курууда үстөмдүк кылган элементтерди, алардын өзгөчө айкалышын көрүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Энтони Смит өзүнүн конкреттүү тарыхый материалдагы эмгектеринде улуттук иденттүүлүктүн динамикалык мүнөзүн көрсөтөт, чындыгында ар бир элде этностук да, аймактык да өзгөчөлүктөр камтылган, андан тышкары, бир эле мамлекетте тарыхтын ар кандай мезгилдеринде жарандык коом же тескерисинче, кандаш жана маданият жамааты катары эл.

Америкалык окумуштуунун корутундуларына таянып, биздин оюбузча, бир гана жагынан кыргыз баалуулуктарына, мифтер жана символдордун комплексине таянуу менен кыргыз элинин жаңы

¹ Smith, Anthony D. The Ethnic Origins of Nations. - Oxford. New York: Basil Blackwell, 1986. - P. 129-138, 141, 149-150: Цит. по: Этнос и политика. 91-6.

² Smith, Anthony D. The Ethnic Origins of Nations. - Oxford. New York: Basil Blackwell, 1986. - P. 129-138, 141, 149-150: Цит. по: Этнос и политика. 93-94-6.

инсандыгын куруу курсунан баш тартуу керек, экинчи жагынан, кыргыздын бирдей тутумунун ролун жана маанисин эске албастан, аймактык, жарандык иденттүүлүктү абсолюттук кылуу мүмкүн эмес.

Кыргызстанда улуттук курулуштун кыйла эффективдүү жана реалдуу модели, биздин оюбузча, Э.Смит тарабынан сунушталган, таптакыр жаңы символикалык тутумду куруунун этникалык негиздерин кеңейтүү, анын ичинде бир нече этникалык топтордун саясий белгилерин аныктоочу маданий багаж. Акыркы вариант жалпы маданиятка жана болжолдуу генетикалык мамилеге негизделген этникалык улутту «табуу» аракеттерин камтыйт жана анын болушу шарт эмес¹.

Кыргызстандын жакынкы тарыхы көрсөткөндөй, Э.Смиттин жаңы улуттук иденттүүлүктү калыптандыруу жаатындагы чыгармачыл изденүүлөрү кыргыз инсандыгын моделдөө эксперименталдык лабораториясы болуп саналат. Адаттан тыш туруктуулук менен айырмаланган мындай элди таануу процесстери этникалык жана улуттук иденттүүлүктүн өзөгү болгон мифтер менен символдордун кеңири жайылган тутумуна таянат; ар бир жаңы муун жаңыча чечмеленет. Ошентип, алар туруктуу чыгармачыл изденүүнү, этникалык топтордун өзгөрүлүп турган этникалык жана этностор аралык кырдаалга ылайыкташуусун билдирет.

Э.Смит этникалык азчылыктардын үстөмдүк кылган этникалык топтун мифтеринин жана символдорунун негизинде сиңип кетишинен тартып, кыргыз элинин улуттук өзгөчөлүгүнө чейин, ага кошулуп, улуттук куруунун ар кандай варианттарын иштеп чыккан, туура кыргыз элементтери, орус тилдүү, өзбек жана башка белгилер, мифтер, атап айтканда, орус тили жана маданияты. Башкача айтканда, кыргыз элинин биримдиги үчүн таза кыргыз символикасынан, мифологиясынан жана маданиятынан кеңирээк негиз издөө керек. Мындай ыкма, биздин оюбузча, Кыргызстанда улуттук жана мамлекеттик иденттүүлүктүн өнүгүшү үчүн, ошондой эле байкалаарлык этникалык мозаика менен айырмаланган КМШ өлкөлөрүнүн көпчүлүгү үчүн жемиштүү болот.

Ошентип, Э.Смиттин этникалык жана улуттук иденттүүлүк концепциясы бул көрүнүштөрдүн чындыгын таанууну жана аларды түзгөн бир катар элементтерди куруу мүмкүнчүлүгүн камтыйт. Э.Смит өзүнүн көз карашында улуттук иденттүүлүктү калыптандырууда тарыхый өткөнгө, этникалык багажга чоң маани берет.

Батыш примордиалисттеринин өкүлү болгон америкалык изилдөөчү Уолкер Коннордун эмгегинде «Этнонационализм. Вопрос для понимания», 1994-жылы басылып чыгып, «улут» түшүнүгүнүн ар кандай чечмеленишине талдоо жүргүзөт.

Латын тилиндеги «улут» сөзүнүн баштапкы белгиси туугандык жөнүндө сөз кылган. XVII кылымдын башында «улут» адамдар же жарандар менен синоним болуп калган, бул автордун айтымында, салыштырылгыс, ал тургай, ката окшоштуктарга алып келген. Ошентип, улуттук иденттүүлүктүн психологиялык мазмуну бир жагынан америкалыктар үчүн, экинчи жагынан немис, француз же жапондор үчүн башкача.

XVII кылымдын аягында эле «улут» термини аймактык укуктук бирдик - мамлекет менен аныкталган. Автор, улут менен мамлекеттин бири-бирин алмаштыра тургандыгы, улут-мамлекет деген сөздүн альтернативдүү кыскартылышы катары келип чыккандыгын жана ушул бириккен сөздүн пайда болушунун өзү эле, улуттун түп-тамыры менен айырмачылыгын түшүнгөндүгүн көрсөтүп турат деп жазат. жана мамлекет. Аймактык саясий бирдикти сүрөттөө үчүн арналган - бул чек аралар улуттук топтун аймактык бөлүштүрүлүшү менен дал келген же дээрлик дал келген мамлекет, бирок бардык мамлекеттер иретсиз улуттук мамлекеттер деп атала баштаган. Ошентип, В.Коннордун айтымында, «улут» түшүнүгүн чечмелөөдөгү терминологиялык башаламандык улуттук көйгөйлөрдү изилдөөгө бир аз зыян келтирди¹.

Улутту, биринчиден, адамдардын ортосундагы психологиялык байланыш, улуттук иденттүүлүк, өзүнүн улуттук жамаатына берилгендик жана лоялдуулук, топтун мүчөлөрүн бириктирип, башкаларга каршы туруу деп эсептесе, В.Конор анда

¹ Kapa: Connor Walker. Ethnonationalism. The Quest for Understanding. — Princeton. NJ: Princeton University Press, 1994 (сн 4. Terminological Chaos. P. 89-117): Цит. По Этнос и политика. 60-62-6.

¹ Кара: Коротеева В.В. Теории национализма в зарубежных социальных науках. 79-80-б.

жалпы тегине жана тууганчылдыгына болгон ишенимди бөлүп көрсөтөт. Эксперттер үчүн ойдон чыгарылган нерсе болсо да, карапайым адамдар үчүн бул чын.

В.Коннор этникалык жана улуттук идентификация процесстеринде эбегейсиз мобилизациялык потенциалга ээ болгон эмоционалдык чөйрөгө, улуттук сезимге чоң маани берет. Дал ушул жерде анын этникалык жана улуттук иденттүүлүктү изилдөөдөгү негизги эмгеги жатат. Бул автордун иштеп чыгуулары адамдарды белгилүү бир улут же этнос менен идентификациялоонун иррационалдык элементтерин илимий талдоонун жолдорун издөөгө белгилүү түрткү берет¹.

Батыш реалистерине, биздин пикирибизде, К.Хюбнерди, Г.Конду, Г.Хутинкти таандык кылууга болот.

Белгилүү немис философу Курт Хюбнер өзүнүн «Нация: от забвения к возрождению» аттуу фундаменталдык монографиясында улуттук иденттүүлүк феноменине чоң көңүл бурат. Ал иденттүүлүктүн синхрондуу жана диахрондук көрүнүштөрүн так айырмалайт, б.а. адамдын берилген сапаттарынын ар түрдүүлүгү жана өмүр бою биримдиги каралат.

Аныктоо менен чындык жана жеке инсандык аныктаманын ортосундагы байланыш жөнүндө маселени көтөрүп, автор төмөнкүдөй тыянакка келген: «Улуттун инсандыгы - инсандын инсандыгы сыяктуу эле адамдардын баарлашуусунун практикалык постулаты»².

Улуттун иденттүүлүгү, К.Хюбнердин айтымында, тарыхый жөнгө салуучу тутумдардын көптүгү аныктайт, алар кадимки иш-аракеттеринде, сүйлөөсүндө, ой жүгүртүүсүндө, сезимдеринде жана каалоолорунда - жарым-жартылай аң-сезимдүү, жарым-жартылай аң-сезимсиз - белгилүү бир мезгилдерде ушул улутка таандык субъектилер жетекчиликке алышат.

Убакыттын белгилүү бир мезгилиндеги улуттун синхрондуу идентификациясы жакынкы горизонтту түзгөн жана баалуулуктарды, тилди, саясий идеяларды жана максаттарды, ошондой эле белгилүү бир географияга болгон мамилени камтыган

¹ Кара: Коротеева В.В. Теории национализма в зарубежных социальных науках. 105, 106-6.

² Хюбнер К. Нация: от забвения к возрождению. 292-6.

структуралаштырылган тутумдар менен мүнөздөлөт, белгилүү бир климат, материалдык нерселер менен иштөө: кол өнөрчүлүк, технологиялык, соода жана башка ушул сыяктуу, эгерде ал белгилүү, өзгөрүлбөс стилде гана чагылдырылса.

Андан ары, К.Хюбнер улуттук тутумдун жыйындысы аркылуу аныктама ар бир адам бир нерсени жасайт, бир нерсени каалайт же белгилүү шарттар менен макул болот дегенди билдирбейт деп баса белгилейт. Кантсе да, ушул айырмачылыктардын бардыгы ар бир адамдын курчап турган жана жакынкы дүйнөсүнө байланыштуу, бул дүйнө анын жашоосун аныктайт, демек, анын бир бөлүгү.

Улуттук тутумдар жөнөкөй, толук жыйынды эмес, ал иерархиялык түзүлүшкө ээ, ал белгилүү эрежелер тутумдары кандайдыр бир жол менен интегралдык көптүн түйүндүү чекиттерин түзгөндүктөн, башкалары көз каранды болуп калат, алар жана ошону менен субсистемалардын ролун алышат¹.

Немис философу мындайча жыйынтыктайт: биринчиден, улуттун тарыхы - жеке адамдын өмүр баяны, анын инсандыгы үчүн болгон априордук бирдейлик аң-сезиминин так баяндалышы.

Экинчиден, ар кандай улуттук тутумдук тутумдун чегинде тилдин жөнгө салуу тутуму сөзсүз түрдө көтөрүп жүрүүчү функцияны аткарат жана диахроникалык көз карашта, ошондой эле ал өзүнүн туруктуулугу менен бардык башка эрежелер системасынан ашып түшөт, бирок узак мөөнөттүү келечекте дагы өзгөрүүлөргө дуушар болот².

Улуттук идентификация феноменологиясына арналган бөлүмдө К.Хюбнер белгилүү бир улут менен идентификациялоо эркин актысы же эркин чечими эмес, бул тагдыр деп жазган. Ал ошондой эле тагдырлаштырылган идентификация көп катмарлуу, а түгүл улутундагы өзгөрүүлөр, анын келип чыгышы менен тагдырлаш байланыш үзүлбөйт, бирок кийинчерээк кандайдыр бир жол менен мурункусун алмаштырган жаңы идентификация тагдыр жараткан байланыш катары сезилет, эгер бул чындыгында идентификация жөнүндө болсо, тагдырдын маңызынын эриши жөнүндө эмес, тышкы мажбурлоо жана оппортунизмдин укуктук

¹ Кара: Ошол эле. 293-296-6.

² Кара: Ошол эле. 331, 333-66.

актысы жөнүндө эмес, кыскасы, аздыр-көптүр өзүм билемдик жөнүндө болот¹.

Европа Бирлигинин келечегин эске алуу менен, К.Хюбнер көп улуттуу мамлекетте болгондой эле, көп улуттуу мамлекеттин компоненти өз жарандарынын ар бир инсанынын кош мүнөзүнөн тургандыгын белгилейт - бир жагынан, анын тар улутунан, башка жагынан алганда, кеңири мааниде (немис катары дагы, швейцариялык дагы деп айтсак) - жалпы билим берүү системасы жана биримдик гана эмес, бир нерсе болууга умтулган, аракет кылышы керек болгон бириккен Европада дагы иш ушундай. Бул жерде ар бир жаран өзүнүн улуту эле эмес, Европа менен дагы тааныта алган².

Андан ары автор жазгандай, европалык идея улуттук идеяга окшош болсо, белгилүү бир иденттүүлүккө жана идентификацияга негизделсе, анда европалык биримдикке багытталган ар кандай саясаттын милдети канчалык деңгээлде бекемдөөгө болот деп жазат антропологиялык-тарыхый негиздерден келип чыккан жашыруун азыркы аң-сезим, улуттук жана европалык тарыхый аң-сезимди ойготуу жана өркүндөтүү, бул саясатты да, маданиятты да камтыйт, Европа элдеринин жалпы тагдыр тарабынан алдын-ала аныкталган байланышын билүүгө алып келет³.

Ошентип, К.Хюбнер өзүнүн этникалык, улуттук, улут аралык (европалык) иденттүүлүк концепциясын негиздеп, аны адамдардын баарлашуусунун зарыл практикалык постулаты, жеке адамдын инсандыгы катары эсептейт. Ар кандай деңгээлдеги этностук жана улуттук иденттүүлүктүн маңызы ар бир адамдын аныктоочу жана дүйнөсүн түзөт, демек, ал анын бир бөлүгү. К.Хюбнердин айтымында, этникалык жана улуттук иденттүүлүктүн маанилүү факторлору тилдин баалуулуктары, саясий идеялары жана максаттары, белгилүү бир географияга, белгилүү бир климатка болгон мамилеси, материалдык нерселер менен иштөө: кол өнөрчүлүк, технологиялык жана соода сыяктуу, ал белгилүү, өзгөрүлбөс стилде гана чагылдырылган.

Улуттарды идентификациялоо үчүн автор улуттун тарыхына жана тагдырына чоң маани берет; бул процесс эрк же эркин чечим эмес, башкача айтканда, өзүм билемдик эмес деп баса белгиленген. Жаңы иденттүүлүк калыптанып жатса дагы, бул тышкы мажбурлоонун натыйжасы эмес, тагдыр жараткан байланыш, кайра эриген тагдырчыл маңыз катары сезилет.

Этнополитологиялык, этнологиялык, этносоциологиялык ыкмалардын, методдордун жана парадигмалардын авторлору, башка талданган батыш илимпоздоруна салыштырмалуу этникалык жана улуттук иденттүүлүктүн социалдык-философиялык өнүгүүсүнө К.Хюбнер өзгөчө салым кошконун баса белгилеп кетүү керек.

К.Хюбнер өзүнүн изилдөөлөрүндө этникалык жана улуттук иденттүүлүктү реалдуу бирдик катары карап, жалпы, атайын, бүтүн, идеалдын бөлүгү, материалдык, өткөн жана азыркы классикалык философиялык категориялар менен жигердүү жана жемиштүү иш алып барат.

К.Хюбнердин эмгектери ХХI кылымдын башында биздин көз алдыбызда калыптанып келе жаткан европалык иденттүүлүктүн калыптанышына өбөлгө түзгөн академиялык мүнөзү, фундаменталдык чечимдери, ошондой эле практикалык постулаттары, гипотезалары жана сунуштары менен мүнөздөлөт.

Классикалык европалык коомдук илимдер мектебинин ири өкүлдөрүнүн бири Ганс Кон өзүнүн «Идея национализма. Исследование его происхождения и упадка» аттуу фундаменталдык монографиясында 1961-жылы Нью-Йоркто жарыяланган улутчулдуктун табиятына кайрылып, «Анын келип чыгышы жана төмөндөшүн изилдөө», «улутчулдуктун белгилүү бир аң-сезими заманбап улутчулдук пайда болгонго чейин эле болгон... жана кээде гана ал ачык-айкын көрүнүп турган жеке адамдар, ошондой эле сыноолор учурунда же провокацияга жооп катары топтордун катарына кирет»¹.

Эки идентификацияга биздин «Мен» жана өзүбүздүн жана тышкы топтун курчап турган дүйнөсүнүн дифференциациясынын жана каршылыгынын тажрыйбасы аркылуу жетишилди. Андан ары

¹ Kohn, Hans. The idea of nationalism a study in its origins and bask. - Cronnd, New York: Collier - Macmili Han, 1961: Цит. по. Этнос и политика. 408-6.

¹ Кара: Ошол эле. 345-346-66.

² Кара: Ошол эле. 385-386-66.

³ Кара: Ошол эле. - 394-395-6.

ал жамааттык же топтук аң-сезимдин борбору туруктуу же өткөөл болуп саналган таптакыр башка топтор болушу мүмкүн экендигин, бирок ошентсе да адам тарабынан эң жогорку жана эң маанилүү деп эсептелген жана ал окуя болгон учурда ал жактырган нерселер бар экендигин баса белгилейт. берилгендиктин ички чыр-чатагы, андан тышкары, адам өзүн ушул топто жана ушул мезгилде гана эмес, өткөндө жана келечекте бар экендигин аныктайт. Белгилүү бир мезгилде бул тилектештик сезими адамдын топ менен толук биригишине алып келиши мүмкүн.

Бардык цивилизациялар барган сайын жогорку топтогу улутчулдукка баш ийишет, бул бардык цивилизациялардын маданий байланыштарын кеңейтип, аларды бир мезгилде бириктирип, бөлүп турат.

Жалпы кызыкчылыктардын жана тилектештиктин улуттар аралык чөйрөлөрүнүн түзүлүшү болуп көрбөгөндөй масштабдагы күрөштүн натыйжасында гана болот, деп божомолдойт Ганс Кон, эми улутчулдук адамзат үчүн олуттуу тоскоолдук болуп калышы мүмкүн.

Ошентип, Г.Кон улутчулдук идеяларын талдап жатып, алардын алдында өзгөчө кырдаалда жеке жана топтук деңгээлде да көрүнүп турган, улуттун белгилүү бир аң-сезими болгонун баса белгиледи.

Өз кезегинде улутчулдук, биздин оюбузча, улуттук иденттүүлүктүн радикалдуу түрлөрүнүн бири катары каралышы керек. Автор улуттук идентификация процессинде берилгендик жана тилектештик механизминде чоң маани берет. Автор улуттук иденттүүлүктүн дал келбестигине, атап айтканда, улутчулдук көрүнүштөргө өзгөчө көңүл бурат, бул бир жагынан, индивиддерди бириктирип, экинчи жагынан, башка жамааттын өкүлдөрүнө каршы чыгып, бөлүнүп турат. Демек, жаңы улуттук иденттүүлүктү куруу үчүн, улутчулдуктун тар көз карашын жеңүү үчүн эбегейсиз күч-аракеттерди жумшоо керек. Батыштын улуттук иденттүүлүк түшүнүктөрүнүн жоктугу, биздин оюбузча, улуттук иденттүүлүктүн типологиясы маселесиндеги так эместик, анын натыйжасында улутчулдук улуттук иденттүүлүк менен аныкталат.

¹ Кара: Ошол эле. 109-111-б.

Улутчулдуктан тышкары улуттук иденттүүлүктүн дагы башка түрлөрү бар.

Гарри Хутинктин 1995-жылы жарык көргөн «Некоторые заметки об этнических границах и культуре» аттуу эмгегинде биздин кылымда коомдук ой-пикирдин үстөмдүк кылган эки мектеби - тарыхый материализм жана функционалдык структурализм - динге, тилге же улутка негизделген берилгендик барган сайын күчөй турган келечекти күтүшкөн» деп жазган, өз маанисин жоготот... эки мектеп тең тап жана түзүм сыяктуу категориялардын объективдүү «социалдык» мүнөзүнө чексиз ишеним менен мүнөздөлгөн».

Эгерде АКШда полиэтникалык катмарлашуу туруктуу көрүнүш болсо, Гарри Хутинктин айтымында, Европада иммигранттардын акыркы кезде пайда болушуна байланыштуу, үстөмдүк кылган этникалык топтордун бийлик мамилелери кристаллдашып, бул топтордун өзүн-өзү кабыл алуусу жана аталган топтор калыптануусу керек, ошондуктан изилдөөчүлөр этникалыкка караганда этностукка көбүрөөк маани беришет, б.а. этникалуулука караганда процесс менен көбүрөөк алектенишет.

«Бул изилдөөлөр коомдук илимдердин кеңири заманбап агымына туура келет» деп белгилейт автор жана «каада-салтты чагылдыруу», «этникалык топто чагылдыруу», «элестеткен жамааттар», «жамааттын символикалык курулушу» сыяктуу ондогон аталыштар - «ойлоп табуунун структурасын иштеп чыгуунун артыкчылыгын так көрсөтүп турат»².

Автор «дизайн» жана «ойлоп табуу» терминдерин сынга алат, анткени алар чындыкты алардын муктаждыктарына жана кызыкчылыктарына ылайыктап иштеп чыккан «дизайнерлердин же ойлоп табуучулардын» болушун билдирет, анткени чындыкты башка терминдер менен кабылдап, элестетип же ойлоп табууга болот.

Ошентип, Г.Хутинк макаланын аягында, социологиялык дебаттардын негизги агымында этностук жана улуттук маданиятка

² Hoetink, Harry. Some Notes on Ethnic Boundaries and Culture With a glance at Brazil // Luso - Brazilian Review Vol. 326 № 2. - Winter, 1995. - Цит. по: Этнос и политика. 98-б.

болгон көңүлдүн көбөйүшү этностордун жана улуттардын жасалма жол менен курулган, демек, убактылуу жана убактылуу мүнөзүнө басым жасоо менен коштолот деп жыйынтыктайт. Автордун айтымында, анализдин материалдык окшош статикалык түшүнүктөрдөн («абал», «класс», «структура») маңызга караганда мамилелерге, «функцияларга» негизделген түшүнүктөргө өтүшү, категориялардын реификацияланышына жол бербөөгө мүмкүндүк берет деп эсептешет. Бирок кемчиликтери дагы бар, анткени кристаллдашкан мамилелердин салыштырмалуу туруктуу тармагы «(квази) нерсе» же «структура» болуп калат¹.

Г.Хутинктин макаласы постсоветтик улуттук жана этникалык иденттүүлүктү изилдөөдөгү жаңы тенденцияларды жана парадигмаларды түшүнүүгө жана түшүндүрүүгө мүмкүндүк берет. Аларга конструктивизмдин пайда болушу жана популярдуулугу кирет. Чындыгында эле, Европадагыдай эле, постсоветтик коомдо да этникалык кырдаалда жана өлчөмдө терең кыйроо жана трансформация жүрүп жатат. КМШ өлкөлөрүндө мамлекеттик курулушта жасалма жол менен кайра куруу азгырыгы белгилүү элитанын кызыкчылыгы үчүн күчөдү. Демек, изилдөөчүлөрдүн көңүлү эми этникалык жана улуттук иденттүүлүктүн кубулушу эмес, алардын калыптанышына алып келүүчү процесстер болуп саналат.

Бирок, Г.Хутинк туура белгилегендей, мындай мамиле туруктуу мамилелер тармагын кристаллдаштыруу жолу менен идентификациялоонун баштапкы фазасын чагылдырат, бул статикалык структурага жана квазимандын пайда болушуна алып келет, б.а. бириктирилген инсандык. Демек, бир жагынан, тарыхый материализмди жана функционалдык структурализмди конкреттүү максаттуу пайдалануу, ал эми экинчи жагынан, идентификация фазасына жараша баштапкы же белгиленген, бышып жетилген конструктивизм.

Батыш окумуштууларынын жогоруда талданган субъективдик-реалисттик концепцияларынан айырмаланып, идеалисттик мамиле этникалык жамааттарды жана алардын

өзгөчөлүктөрүн элитанын максаттуу иш-аракетинин натыйжасы катары таанууга негизделген.

Батыштын этникалык иденттүүлүктүн таанымал окумуштууларынын бири - идеалисттер Бенедикт Андерсон 1983-жылы Лондондо фундаменталдык «Воображаемые общности: размышления о происхождении и распространении национализма» аттуу монографиясын жарыялаган. Анда ал «улут» түшүнүгүнүн оригиналдуу түшүнүктөрүн жана аныктамаларын сунуш кылат, улуттук консолидациянын маданий тамырларын, династиялык мамлекеттердин регионалдык жамааттарынын ролун, басылып чыккан капитализмди улуттардын калыптанышында, улуттук идентификация процесстеринде ачып берет.

Антропологиянын алкагында автор улутту элестетилген саясий жамаат катары аныктайт, ошол эле учурда имманенттүү чектелген жана эгемендүү элестетет.

Анын элестетүүсү эң кичинекей улуттун мүчөлөрү эч качан уруу-уруусундагылардын көпчүлүгүн эч качан тааныбайт, алар менен жолукпайт, жада калса алар жөнүндө укпайт, бирок ошол эле учурда, алардын коомчулугунун элеси ар биринин башында жашайт аларды. Ренан менен Геллнердин көз-караштарын сындабастан, алар улуттун түпкү маңызы - бардык инсандардын сындабастан, алар улуттун түпкү маңызы - бардык инсандардын жалпылыгы бар экендигин жана бардыгын унуткандыгын (уруштарды жана чыр-чатактарды) жана улутчулдук улуттун өзүн-өзү билүүсүн ойготуу эмес деп эсептешет: ал ойлоп табат Бенедикт Андерсон бардык жамааттар түп нуска айыл-кыштактардан чоңураак экендигин, алардын түздөн-түз байланыштары бар экендигин баса белгилейт (а балким, алар дагы)¹.

Улуттун чектелүүлүгү, алардын эң чоңу, балким буга чейин миллиарддан ашуун кишини түзсө дагы, башка улуттар жайгашкан чектерде кыймылдуу болсо да, белгилүү чектерде экендигинде.

Б.Андерсондун айтымында, эл жамаат катары элестетилет, анткени алардын ар биринин ичинде болгон чыныгы теңсиздикке жана эксплуатацияга карабастан, улут ар дайым терең горизонталдык өнөктөштүк катары каралат. Дал ушул боордоштук көптөгөн

¹ Kapa: Hoetink, Harry. Some Notes on Ethnic Boundaries and Culture With a glance at Brazil // Luso - Brazilian Review Vol. 326 № 2. - Winter, 1995. - Цит. по: Этнос и политика. 99-100-б.

¹ Kapa: Anderson, Benedict. Imagined Communities: Reflections of the Origin and Spread of Nationalism. - London: Verso, 1983. - P. 14-48: Цит. по: Этнос и политика. 78-86-б.

миллиондогон адамдарды өлтүрүүгө эмес, элестетилген чектелген фантазия үчүн өз эрки менен өлүүгө түрткү берген.

Б.Андерсон өз эмгегинде элдер элестүү жамааттар катары диний жамааттардан жана династиялык мамлекеттерден өсүп гана калбастан, аларды алмаштырганын баса белгилеп, бул процесстер менен катар дүйнөнү кабыл алууда түп-тамырынан бери өзгөрүү болгонун, ал баарынан мурда, Роман жана гезит аркылуу улутту "элестетүү" мүмкүн, алар улут сыяктуу элестүү жамааттарды чагылдыруучу техникалык каражаттарды камсыз кылган формаларга айланган¹.

Автордун айтымында, дал ушул басылып чыккан тилдер үч түрдөгү улуттук иденттүүлүктүн пайдубалын түптөгөн.

Биринчиден, латын тилине караганда анча кеңири эмес, бирок оозеки диалектилерге караганда кененирээк бирдиктүү алмашуу жана байланыш тармактарын түзүү. Жалпы тилдик тил менен байланышкан жүз миндеген жана миллиондогон адамдарды камтыган бул лингвистикалык тармактын маалымдуулугу, анын көзгө көрүнбөгөндүгүндө улуттук элестетилген жамааттын эмбрионун койду.

Экинчиден, монастырлык катчылардын эркиндигине карабастан, улуттун идеясы болгон борбордук элемент катары байыркы замандын образын бириктирип, тилдин басылып чыккан фиксациясы болгон.

Үчүнчүдөн, көптөгөн диалектилерди сиңирип, этникалык, этностор аралык байланышка жана иштөөгө тоскоол болгон бийликтин тили түзүлдү.

Жогорудагы жагдайлардын бардыгын талдап чыгып, Б.Андерсон төмөндөгүдөй тыянакка келген: «Адам тилинин өлүмгө алып келген ар түрдүүлүгү контекстинде капитализм менен полиграфия технологияларынын жакындашуусу элестүү жамааттын жаңы формасынын пайда болушуна мүмкүнчүлүк түздү, өзүнүн негизги элементтери менен заманбап улутка жол ачкан. Бул жамааттардын потенциалдуу чектери ички чектелген, бирок ошол

эле учурда болгон саясий чектер менен кокустан гана байланышта болгон»¹.

Ошентип, Б.Андерсон улутчулдукка талдоо жүргүзүп, акыркысы көбүрөөк улуттук иденттүүлүктү, улуттук өзүн-өзү билүүнү билдирет. Эл өзү элестеткен жамаат катары ал миллиондогон адамдарды жан аябастыкка үндөөгө жөндөмдүү терең горизонталдуу жамаат катары чечмелейт.

Балким, Б.Андерсондун улуттук сезимдердин коомдук өнүгүүдөгү ролуна берген баасына кошулууга болот, бирок бул процессте роман, газета жана кеңири түрдө басылып чыккан тилдер сыяктуу техникалык каражаттардын кошкон салымы апыртылган жана абсолюттук мүнөздө автор тарабынан. Чындыгында, капитализм менен полиграфиялык технологиялардын жакындашуусу калктын ар кандай катмарына жакын жана бирдиктүү, лингвистикалык жамаатка бириктирген бирдиктүү адабий тилдин калыптанышына шарт түздү. Акыркысы - улуттук иденттүүлүктүн жана жамааттын көптөгөн элементтеринин бири.

Чындыгында, басылып чыккан тилдер жана маалымат каражаттары адамдардын ортосундагы түздөн-түз байланыш чөйрөсүн кыйла кеңейтип, чоочун адамдардын көпчүлүгүн бир жамаатка бириктирген күчтүү байланыш куралы болуп калды. Албетте, улутту курууда кандайдыр бир элестүү аң-сезимдүү жана аң-сезимсиз курулуштар болот, бирок ар бир элестүү жамаат улутка же адамзат коомчулугунун башка туруктуу формасына айланбайт.

Тарыхый аймак, муундан муунга өткөн белгилер, тарыхый эс тутум, каада-салттар, үрп-адаттар, өзүнүн жана анын тегерегиндеги жамааттар жөнүндөгү идеялар, элестетүү жана басылып чыккан тилдерден тышкары этникалык жана улуттук жамаатка биригүүчү объективдүү белгилер бар. көбүнчө эмоционалдык фон тарабынан колдоого алынат, рационалдуу чечмелөөгө болбойт ж.б.

Биздин оюбузча, Б.Андерсон өзүнүн изилдөөлөрүндө улуттун улутчулдукунун маңызына же улуттук иденттүүлүккө эмес, адамдардын байланышын жаңыртууга көмөктөшкөн жана заманбаптын негиздеринин бирин түзгөн заманбап технологияларды талдоого көбүрөөк маани берген улут.

¹ Кара: Ошол эле. 83-б.

¹ Anderson, Benedict. Imagined Communities: Reflections of the Origin and Spread of Nationalism. - London: Verso, 1983. - P. 14-48: Цит. по: Этнос и политика. 85-86-б.

Б.Андерсон - улуттун жана улутчулдуктун көйгөйлөрү менен алектенген атактуу жана келтирилген батыш авторлорунун бири. Анын улуттук иденттүүлүк концепциясы азыркы этнополитикалык илим менен этнологиядагы конструктивисттик багыт деп аталган бириккен Батыштын жана азыркы постсоветтик изилдөөлөрдүн негизин түзөт.

Б.Андерсондун концепциясынын мураскери Майкл Шадсон. Ал өзүнүн «Улуттук азчылыктардын маданияты жана интеграциясы» деген макаласында, ал бардык коомдор адам күнүмдүк турмушта бетме-бет келип турган адамдардын чөйрөсүнөн чыккан адамдардын ар кандай тобу менен жасалма жана жеке идентификацияланышат (жана балким, анын ичинде) айлана), фантазиянын күчү менен аныкталат жана бул жерде элестетүү милдети жеке идентификациялоонун жана үй-бүлөдөн тышкары тиркемелерди жаратуунун негизги базасы катары жеке тигил же бул топту (жана кээде бир нече ушундай топторду) сунуш кылуу болуп саналат¹.

Улуттук иденттүүлүктүн идеалисттик концепциясынын дагы бир батыш өкүлү - немис изилдөөчүсү Ж.Фейхтингер «По ту сторону методичного национализма. Перспективы культуры, исторической памяти и идентичности в Европе» журналында заманбап шарттарда европалык иденттүүлүктү калыптандыруу ыкмаларын талдайт.

Автордун айтымында, Европа Биримдигин курууда, улуттук принцип жарандык мамлекетти гана жаратпастан, сөзсүз түрдө улуттук трансулуттук дооматта колдонулганда, «каада-салтты ойлоп табуу» колдонулат. Улуттук мамлекетте жашаган, бирок «биз» тобуна кирбеген «башка» адам же «башка» адамдар. «Сезим» «биз», «сезим» фонунда гана каралышы мүмкүн, бул «сен». «Башка атайын, башкача айтканда, иерархиялык жол менен, өзүнүн бир бөлүгү болушу керек. «Башкасын» «биздикинде» сактап калуу фундаменталдуу, анын негизинде улуттук мамлекеттер түзүлөт.²

Маданият, эс тутум жана идентификация үстөмдүк куралы катары колдонулат. Башкача айтканда, Ж.Фейхтингер мобилизациялык сапаттар жана башкаларды изоляциялаган (толугу

менен эмес) жана аларды мамлекетке баш ийдирген улуттук иденттүүлүктүн максаты жөнүндө жазат.

Идентификация менен айырмачылыкты бир эле тыйындын эки тарабы деп эсептеп, автор идентификацияны «башка» менен байланыш аркылуу, «конституциялык тышка» карата, демек, айырмачылык аркылуу курууга болот деп эсептейт.

Ушундан улам, Ж.Фейхтингер эгоцентризмди женип, улуттук көз ирмемге көңүл буруу үчүн (узак процесстин жүрүшүндө) «Европадан тышкары» жок Европа болбой тургандыгын, ошондой эле идентификациянын негизи улуттук корсеттин кереги жок.

Жаңы улуттан жогору турган европалык иденттүүлүктү түзүү процессинде, автор, биринчи кезекте, методологиялык жана теориялык негиздерди даярдап, андан кийин маданияттын жаңы түшүнүгүнүн кабыл алынышына аракет кылышы керек болгон маданий изилдөөлөргө чоң роль берет. Автордун айтымында, мындай сценарийдин реалдуулугуна болгон ишеним, ассимиляция жана диссимиляция көйгөйүн чечүүгө түрткү берүүчү стратегиялардын көптөгөн мисалдарына негизделген, бул жакында европа маданияты үчүн чоң маселе болуп калышы мүмкүн жана маданият таануу бул чакырыкты кабыл алышы керек.¹

Ошентип, Й.Файхтингер европалык идентификациялоонун эң ыктымалдуу процесстерин болжолдоп, европалык иденттүүлүктүн калыптанышы иерархиялык жол менен белгиленген «өздүкүнүн» милдеттүү бөлүгү болгон «башка» жана «башкаларды» бөлүштүрүүгө негизделгенин баса белгилейт. Дал ушул «сиз» коомчулугунун бар экендигин колдоо «биз» коомчулугун түзгөн инсандарга консолидациялоого мүмкүндүк берет.

Маданиятка, эс тутумга жана иденттүүлүккө таянган улут курууну маданият таануучулук стратегия катары кароо менен Й.Файхтингер идеалисттик көз карашта улуттук идентификациялык процесстердин манызын чечмелөө менен аларды «башка» деп аталган айырмачылык байланышынын психологиялык процедурасына жакындатат.

Жогорудагы улуттук жана этникалык иденттүүлүк түшүнүктөрүнө жакын жерде улуттук этникалык иденттүүлүк феноменин белгилүү бир максаттарга жетүү үчүн этникалык аң-

¹ Кара: Международный журнал социальных наук. – 1994. – № 3(6). 84-85-б.

² Кара: Вопросы философии. – 2007. – № 9. 32-38-б.

¹ Кара: Ошол эле. 33-37-б.

сезимди, психологияны жана өзүн-өзү билүүнү манипуляциялоо каражаты катары эсептеген окумуштуулардын эмгектери бар. Илимий адабиятта алар инструментализм деп аталат. Бирок социалдык-философиялык изилдөө үчүн, биздин оюбузча, мындай технологиялык жана техникалык терминди курал катары таштап, манипуляция терминин социалдык-философиялык талдоодо колдонуу максатка ылайыктуу болмок, анын квинтэссенциясы этникалык тилектештик тарабынан колдонулат. Саясий же башка максаттарга жетүү үчүн элита, алардын саясий мобилизация процессинде топтордун этникалык иденттүүлүгүн курчутуу. Окумуштуулардын бул тобуна Ф.Риггз, Лио Деспресс кирет.

Белгилүү америкалык саясат таануучу жана этностук көйгөйлөр боюнча эксперт, Гавайи университетинин профессору Фред Риггс өз эмгектеринде этностун мазмунунун ар кандай аспектилерин: саясий, психологиялык, классификация жана изилдөө чөйрөсү катары изилдейт.

Этносту саясат деп эсептеген Ф.Риггс анын негизги маңызын этностордун белгилүү бир максаттарды көздөөгө же өз кызыкчылыктарын коргоого, социалдык жеңилдиктерге жана кызматтарга, ошондой эле борборлоштурулган бийлик тарабынан көзөмөлдөнгөн ресурстарга жетүүгө же алып салууга жөндөмдүүлүгү катары мүнөздөйт же үстөмдүк кылган топтор, же алар үчүн олуттуу мааниге ээ.

Этникалык жамааттардын өзүлөрү, Ф.Риггстин айтымында, жамааттык мүнөзгө, маданий негизге ээ, жалпы эскерүүлөр менен эмоционалдык байланышта. Этностук топтордун мындай касиеттери топтордун колдоосун издеген саясий партиялар тарабынан бааланат, алардын саясий жүрүм-турумун, мамлекетке жана башка топторго карата болуп жаткан окуяларга карата оң же терс реакцияларын алдын-ала айтууга мүмкүнчүлүк берет.

Эгерде саясий аспект, деп баса белгилейт аталган америкалык изилдөөчү, негизинен этностун жамааттык принциби менен шартталган болсо, анда психологиялык аспекти адатта анын субъективдүү же жеке көрүнүштөрү, ишке ашыруу жана өз милдетин жана милдетин сезүү жөндөмү болуп саналат.

Ф.Риггстин идентификациясы - идентификация, б.а. бирөөнүн «мен» экендигин, топтун мүчөсү катары, же башка адам менен же

топ менен таанышуу, б.а. мээримдүүлүктүн жана берилгендиктин көрүнүшү катары.

Андан ары ал сырткы көрүнүш менен этностун мазмунунун ортосундагы дал келүүчүлүк даражасы жөнүндө маселенин маанилүүлүгүн баса белгилейт. Ошентип, адам белгилүү бир этностун өкүлү катары көрүнүшү мүмкүн деп болжолдонот, бирок иш жүзүндө андай эмес. Метафора катары индейц менен алманын (сырты кызыл, ичи ак), банан менен жапон-америкалыктын (сары кабыгы, ак маңыз) же афроамерикалыктын орео менен (ак балы бар кара печенье) салыштырат.

Ошентип, теринин түсү, тили, акценти, фамилиясы, дини, ата-теги же географиялык келип чыгышы сыяктуу сырткы өзгөчөлүктөрү адамдын топко таандык болгон ички талабы менен салыштырылышы керек. Муну менен «этникалык иденттүүлүк» түшүнүгү айрым изилдөөчүлөр тарабынан түрлөрдүн аң-сезими, этноцентризм, алгачкы сезимдер, негизги топтун иденттүүлүгү, баштапкы процесс, жүрөктүн мотивациясы сыяктуу сөздөрдү колдонуп, рационалдуулуктан жана сызыктуу логикадан ашкан саясат таануу категориясы катары каралат.

Ф.Риггс этностук социалдык өз ара аракеттенүүнүн натыйжасы экендигин жана адам индивидуалды өз мотивациясы боюнча кабыл алып, аны топтун мүчөлүгүнүн кадимки белгилери аркылуу көрсөтөрүн баса белгилейт, бирок ошол эле учурда бардыгы башка адамдардын реакциясынан көз каранды. Этностук бир тараптуу белгиленбейт, ал өз ара аракеттенүү контекстинин башка катышуучулары тарабынан чектөөлөргө дуушар болот.

Классификацияланган этникалык топ, Ф.Риггстин айтымында, топторду жана индивиддерди классификациялоонун, классификациялоонун, атоонун, стереотиптештирүүнүн логикалык комплекстеринин зарылдыгын билдирет. Аларга биринчи кезекте этнонимдер – экзоэтнонимдер, эндоэтнонимдер дагы кирет.

Этникалык топторду классификациялоо көбүнчө бийлик жана эксперттер тарабынан иштелип чыгып, этностук топторду бөлүү же мобилизациялоо үчүн колдонулат.

Ф.Риггс Советтер Союзунда казактар, кыргыздар, тажиктер, түркмөндөр жана өзбектер улуттары бир тектүү болбосо дагы, потенциалдуу улутту түзүү үчүн жетиштүү тарыхый, маданий,

диний окшоштукка ээ деп кабыл алынган калктан түзүлгөн деп эсептейт.

Контекстке жараша этноэксонимдер жана этноэндонимдер формаларын жана мазмунун өзгөртүшөт.

Функционалдык максаттарда кош аталыштар, адатта, сын атооч түрүндө, андан кийин зат атооч түрүндө кеңири колдонулат: кара америкалык, мусулман филиппиндик, иврит-испанча ж.б. Этносту баса белгилөө менен бул айкалыштардын ар бири тескерисинче.

Ф.Риггстин методологиясы боюнча, этносту изилдөөдө маңыз эмес, терминдер, түшүнүктөр, теориялар, мамилелер жана контексттер талданат.

Ошентип, Ф.Риггстин көз караштары этностуктун жеке максаттарына: бийликке, экономикалык жана социалдык артыкчылыктарга жетишине жараша актуалдуулугун болжолдогон манипуляциялык чечмелөөгө шилтеме берет.

Француз окумуштуусу Лио Деспресс 1975-жылы жарык көргөн «Этничность и достаточные ресурсы в плюралистических обществах» аттуу монографиялык эмгегинде этникалык стратификацияга басым жасаган. Анын социалдык-таптык стратификациядан айырмачылыгы автордун этникалык стратификациянын структуралык өзгөчөлүктөрү статустун категориялык дайындоосунан келип чыгат, ал эми таптык стратификация көбүнчө жетишилген статусту идентификациялоого негизделген деген ойдо. Стратификациянын теориялык жактан алганда бул эки формасы бири-бирине карама-каршы келсе дагы, чындыгында, алар белгилүү бир коомдордун тарыхый, материалдык, табигый, экономикалык жана саясий параметрлерине жараша татаал айкалыштарда жанаша жашай алышат.

Этностук чектерди эске алып, статустун иденттүүлүгүн жана талаптарын кандайдыр бир уюштурууну билдирип, Лио Деспресс заманбап Батыш окумуштууларынын арасында кеңири тараган этностун манипуляциялык концепциясын иштеп чыгат. Ошентип, ал материалдык ресурстарга карата статустук дооматтар ресурстар үчүн атаандаштыкта артыкчылыктарды берген деңгээлде, этникалык иденттүүлүктү сактоого өбөлгө түзгөн социалдык чектер сакталат жана тескерисинче, мындай дооматтар өзгөчө артыкчылыктарды

бербесе, этникалык чек аралар жана этникалык иденттүүлүктү ырастоо каалоосу солгундап баратат.¹

Батыштын улуттар аралык чыр-чатактарды изилдөөлөрүндө этникалык иденттүүлүк көбүнчө этностор аралык, аймактар аралык чыңалууну күчөтүү же жөнгө салуу үчүн күчтүү каражат, механизм катары белгилүү бир максаттарга жетүү үчүн мобилизациялоо мүмкүнчүлүктөрү көз карашынан каралат. Ошондуктан, биздин оюбузча, Тед Роберт Гарр менен Вика Л.Хэслинин этникалык жана регионалдык идентификация процесстерин изилдөөгө жасаган мамилелери манипуляциялык түшүнүккө таандык болушу керек.

Чет элдик изилдөөлөрдө этникалык аралык чыр-чатактардын себептерин анализдөө маанилүү орунду ээлейт, андагы топтук иденттүүлүктүн маанисине карап. Мисалы, америкалык окумуштуу Тед Роберт Гарр, көп жылдар бою этникалык «тобокелдик топторун» изилдеп, топтун иденттүүлүгү көбүнчө ички баалуулук катары кабылданат жана ар кандай топтор үчүн маанилүүлүгү боюнча ар башка болушу мүмкүн деп эсептейт. Бардык типтеги топтордо интрагруппадагы стратификация жана сегменттөөнүн натыйжасында идентификация бүдөмүк болушу мүмкүн. Кеп, кландык, класстык жана башка берилгендикти жеңүү үчүн жалпы иденттүүлүк күчтүүбү дегенде турат.

Андан тышкары, автор топтук иденттүүлүктүн өсүшүнө өбөлгө түзгөн тышкы жагдайлар жөнүндө айтып жатып, аларды үч түргө бөлөт: биринчиден, бул топтун башка топторго салыштырмалуу кемчиликтеринин катаалдыгы; экинчиден, бул топ өз ара аракеттенип жаткан башка топтордон болгон маданий айырмачылыктардын деңгээли, Үчүнчүдөн, башка топтор жана мамлекет менен конфликттин курчтугу. Анын үстүнө, эгерде кырдаалдын алгачкы эки түрүн жай жеңип кетсе, анда башка топтор менен болгон конфликт аздыр-көптүр убактылуу мүнөзгө ээ, б.а. социалдык мүнөзгө ээ.

Т.Р.Гэрдин айтымында, топтун нааразычылыгы жана анын мобилизациялоо мүмкүнчүлүгү көбүнчө топтордун инсандыгынын канчалык чагылдырылгандыгына байланыштуу, бул өз кезегинде топтун начар, маданий айырмачылыктарына, башка топтордун

¹ Кара: Despres, Louis (ed). Ethnicity and Resource Competition in Plural Societies. The Hague, Paris: Mouton, 1975. – P. 195–199. Цит по: Этнос и политика. 28-б..

мамлекет менен болгон мурунку жана учурдагы чыр-чатактардын күчөшүнө байланыштуу¹

Викки Л.Хесли «Улутчулдуктун кайра жаралышы жана мамлекеттин ыдырашы» деген макаласында улуттук сепаратизмди карап жатып, учурда көпчүлүк байкоочулар этностун психологиялык жана эмоционалдык таасирин эске албай коюуга болбойт деп эсептешет. Ал адамдарды жамааттык иш-аракеттерге тарбиялоо максатында топтун ишенимине, анын жалпы келип чыгышы жана мурасы жөнүндөгү идеяларына өтө чеберчилик менен кайрыла алган саясий лидерлердин өзгөчө ролун белгилейт - этностук белгилердин жыйындысын камсыз кылат, анын негизинде саясий атаандаштыктын максаттарына колдоочуларды мобилизациялоо оңой эле.

Бирок, ошол эле учурда, автор белгилегендей, саясий катышуунун этникалык чагылышы көпчүлүктү алардын лидерлери тарабынан башкаруунун жөнөкөй кесепети гана эмес, анткени элдин ишеними элитанын ишмердүүлүгүнө чектөө киргизет.

Мындан тышкары, автордун айтымында, инсандын мамлекетке болгон берилгендиги анын этникалык топко болгон берилгендигин жоготпойт; алардын туулуп өскөн аймагында жашаган этникалык топтор өз жерине көчүп келген чет өлкөлүктөргө өзгөчө кастык көрсөтүшөт.

Бөлүнүп-жарылуунун алдын алуунун натыйжалуу жолдорунун бири, В.Л. Хеслинин пикиринде, бул этноаймактык федералдык түзүмдөрдүн жана аймактык автономиялардын түзүлүшү, бул борборго кысымды бир аз азайта алат, бирок сөзсүз түрдө жер-жерлерде этникалык чыңалуунун төмөндөшүнө алып келбейт, айрыкча этно жаатында олуттуу азчылыктар болсо - аймактык аймактар.²

Акыркы үч автордун этникалык иденттүүлүктүн табияты боюнча көз-караштарын талдоо алардын кош мамилесин, б.а. этникалык иденттүүлүктүн алгачкы аң-сезимин таануу (субъективдүү реализм) жана этникалык иденттүүлүктү этносаясий кырдаалга таасир

берүүчү инструмент катары баалоо (идеализм). Эки фактордун тең өз ара аракетин колдонуунун максатка ылайыктуулугун колдогондор полипарадигматикалык ыкмага же интегралисттерге таандык болушса, анда туура көрүнөт.

Ошентип, батыштын этникалык иденттүүлүк концепцияларын талдоонун натыйжасында заманбап америкалык жана батыш европалык илимпоздор элдердин этникалык топторун изилдөөдө этникалык жана улуттук-идентификация процесстери боюнча субъективдүү-реалисттик жана идеалисттик мамилелер, ошондой эле алардын полипарадигматикалык, модернисттик же интегралдык деп аныкталышы мүмкүн болгон айкалыштары. Заманбап шарттарда, ааламдашуунун таасири астында, Европа Биримдигине, АКШга, Канадага жана Азия, Африка, Латын Америкасы, Чыгыш Европа өлкөлөрүнөн келген этникалык топтордун өнүккөн өлкөлөрүнө массалык миграция, топторду идентификациялоо процесстерин улутташтыруу жана улутташтыруу этностор аралык, этностор аралык жана этнорегионалдык чыр-чатактарды, улутчулдук жана улутчулдукту, маданияттар аралык, этномаданий, топтук, улуттук жана этникалык өзгөчөлүктөрдү изилдөөдөгү методикалык көйгөйлөрдү иштеп чыгуу.

Акыркы үч автордун этникалык иденттүүлүктүн табияты боюнча көз-караштарын талдоо алардын кош мамилесин, б.а. этникалык иденттүүлүктүн алгачкы аң-сезимин таануу (субъективдүү реализм) жана этникалык иденттүүлүктү этносаясий кырдаалга таасир берүүчү инструмент катары баалоо (идеализм). Эки фактордун тең өз ара аракетин колдонуунун максатка ылайыктуулугун колдогондор полипарадигматикалык ыкмага же интегралисттерге таандык болушса, анда туура көрүнөт.

Ошентип, Батыштын этникалык иденттүүлүк концепцияларын талдоонун натыйжасында заманбап америкалык жана батыш европалык илимпоздор элдердин этникалык топторун изилдөөдө этникалык, улуттук-идентификация процесстери боюнча субъективдүү-реалисттик жана идеалисттик мамилелер, ошондой эле алардын полипарадигматикалык, модернисттик же интегралдык деп аныкталышы мүмкүн болгон айкалыштары. Заманбап шарттарда, ааламдашуунун таасири астында, Европа Биримдигине, АКШга, Канадага жана Азия, Африка, Латын Америкасы, Чыгыш Европа өлкөлөрүнөн келген этникалык топтордун өнүккөн өлкөлөрүнө

¹ Кара: Gurr Ted Robert. Minorities at Risk a Global View of Ethnopolitical Conflicts. - Washington, Ds: US Institute of Peace Press, 1993. - Цит. по: Этнос и политика. 246-247-б.

² Кара: Хесли Вики. Возрождение национализма и дезинтеграции государства. // Полис. - 1996. - № 6. 45-46-б.

массалык миграция, топторду идентификациялоо процесстерин улутташтыруу жана улутташтыруу этностор аралык, этностор аралык жана этно-регионалдык чыр-чатактарды, улутчулдук жана улутчулдукту, маданияттар аралык, этномаданий, топтук, улуттук жана этникалык өзгөчөлүктөрдү изилдөөдөгү методикалык көйгөйлөрдү иштеп чыгуу.

СССРдин кулашы бардык КМШ өлкөлөрүндө этникалык жана улуттук идентификация көйгөйлөрүн, өзүн тигил же бул этникалык, этномаданий, регионалдык, жарандык коомчулук менен тааныштыруу процесстериндеги чыныгы кризисти пайда кылды. Батыш изилдөөчүлөрүнүн социалдык-философиялык тажрыйбасы постсоветтик мейкиндикте рыноктук жана демократиялык өзгөрүүлөрдүн жана модернизациянын шарттарында өнүгүп келе жаткан этно жана улуттук идентификациялык кырдаалды түшүнүүгө, анын XXI кылымдагы реалдуу жана натыйжалуу багыттарын жана механизмдерин белгилөөгө жардам берет.

Ошол эле учурда авторитардык-командалык тутумга караганда эркин дүйнөнүн артыкчылыктарынан келип чыккан советтик концепцияларга салыштырмалуу батыш түшүнүктөрүнүн артыкчылыктары менен катар, атап айтканда, коомдук-саясий процесстерди илимий чагылдыруу жана талдоо жаатында жана алардын кемчиликтери эске алынышы керек.

СССРдин кулашы бардык КМШ өлкөлөрүндө этникалык, улуттук идентификация көйгөйлөрүн, өзүн тигил же бул этникалык, этномаданий, регионалдык, жарандык коомчулук менен тааныштыруу процесстериндеги чыныгы кризисти пайда кылды. Батыш изилдөөчүлөрүнүн социалдык-философиялык тажрыйбасы постсоветтик мейкиндикте рыноктук жана демократиялык өзгөрүүлөрдүн жана модернизациянын шарттарында өнүгүп келе жаткан этно жана улуттук идентификациялык кырдаалды түшүнүүгө жана анын реалдуу жана натыйжалуу багыттарын жана механизмдерин белгилөөгө жардам берет.

Ошол эле учурда авторитардык-командалык тутумга караганда эркин дүйнөнүн артыкчылыктарынан келип чыккан советтик концепцияларга салыштырмалуу батыш түшүнүктөрүнүн артыкчылыктары менен катар, атап айтканда, коомдук-саясий процесстерди илимий чагылдыруу, талдоо жаатында жана алардын кемчиликтери эске алынышы керек.

Акыркысы, биздин оюбузча, коомду изилдөөдөгү технологиялык процесстердин ролун ашкере деталдаштыруудан, конкреттештирүүдөн, абсолюттендирүүдөн, техникалык илимдерден, технологиялык процесстерди изилдөө методдорунан баштап социалдык тармакка чейинки терминологияны кыянаттык менен пайдалануудан жана экстраполяциялоодон турат. жана саясий сабактар. Бул жүрүп жаткан коомдук кайра түзүүлөрдүн жана модернизациялоонун жалпысынан олуттуу илимий картинасынын өнүгүшүнө, алардын улуттук жана этникалык идентификация жаатында бирдиктүү социалдык-философиялык жалпылануусуна зыян келтирет.

Бирок, мындай кемчиликтерге карабастан, бүгүнкү күндө Батыштын этникалык иденттүүлүк түшүнүктөрү постсоветтик окумуштууларга этникалык изилдөөлөрдө ар кандай ыкмаларды, түшүнүктөрдү, категорияларды, түшүнүктөрдү жана парадигмаларды колдонууга мүмкүнчүлүк берет.

Россиялык жана башка постсоветтик изилдөөчүлөр коомдук чындыкты чечмелөө үчүн марксизм аты менен советтик илимде үстөмдүк кылган примордиализмди (субъективдүү реализм) гана эмес, ошондой эле конструктивизмди, инструментализмди (идеализмди) жана полипарадигматиканы активдүү жана кеңири колдонушканы жашыруун эмес. ыкмалар.

Көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн деңгээлдерине социалдык-философиялык талдоо жүргүзүү үчүн Батыштын этникалык иденттүүлүк түшүнүктөрүн эске алуу менен чектелбестен, советтик илимдеги этникалык жана улуттук өзүн-өзү аңдоо кубулушуна, ошондой эле өзгөчөлүктөрүнө карата мамиле Этно-идентификация процесстерине катышкан постсоветтик илимпоздордун кеңири илимий жана маалымат мейкиндигине интеграцияланышы.

1.2. Этникалык иденттүүлүк туурасындагы советтик жана постсоветтик окумуштуулар

Батыш этникалык түшүнүктөрдүн кеңири жайылышына байланыштуу постсоветтик мезгилде орус тилдүү изилдөөчүлөрдүн илимий жүгүртүмүнө кирген этникалык иденттүүлүк концепциясын талдоодон мурун, советтик окумуштуулардын улут, этнос, улуттук жана этникалык өздүк ан-сезим сыяктуу улуттун марксистик-лениндик теориясынын негизги түшүнүктөрүн карап чыгуу маанилүү.

Улуттун марксистик-лениндик теориясынын пайдубалын маданияттын жалпылыгында көрүнгөн тилинин, аймагынын, экономикалык жашоосунун жана психикалык түзүлүшүнүн жалпылыгынын негизинде пайда болгон адамдардын тарыхый калыптанган туруктуу жалпылыгы деген улуттун сталиндик аныктама түзөт¹.

Кийинки жылдары кайра курууга чейин улут феноменине болгон Иосиф Сталиндин ыкмасы советтик илимде үстөмдүк кылып, ал тургай батыш окумуштууларынын бир бөлүгү тарабынан активдүү колдонулган.

Марксизмдин-ленинизмдин негиздөөчүлөрүнөн айырмаланып, И.Сталин надстройканын базиске болгон тескери таасирине өзгөчө көңүл бургандыгын белгилей кетүү керек. Анын үстүнө, 1950-жылы тил илиминин маселелери боюнча «Правдадагы» талкууга байланыштуу жазылган «Марксизм и вопросы языкознания» аттуу эмгегинде ал тилди надстройка менен аралаштырууга жол берилбейт жана тилдин өнүгүшү башкача жүрүп жатат деп айткан².

Сталиндин улуттук идеяга карата көз карашын талдоо менен белгилүү азыркы немис философу Курт Бюхнер, Ленин үчүн бул идея жумушчу табын капиталисттик мамлекетке байлап, эл аралык тилектештиктен алаксытууга тийиш болгон буржуазиянын ойлоп тапканынан башка эч нерсе болбогонун белгилейт. Сталин марксисттердин сөзсүз интернационализминен четтеди, бирок

¹ Краткий философский словарь // Под ред. М. Розенталя и П. Юдина. Издание третье, переработанное и дополненное. – М.: Госиздатполитлитературы. 326-б.
² Кара: Ошол эле. 613-б.

ошого карабастан улуттук идеяны мамлекеттин үстөмдүк кылган доктринасы менен айкалыштырууга аракет кылды. Улут, Сталиндин ою боюнча, коомдун пайда болгон формасы жана ал социалисттик мазмун менен толтурулушу керек. Ленин, Сталинди жалганга таянып, улутту четке кагып, буржуазиянын идеологиялык идеялары менен олуттуу биригүүнү гана кастаган, бирок өзү эмес, - деп белгилейт К.Бюхнер, улуттун сталиндик концепциясын сүрөттөп жатып, - бирок, социализмдин дүйнөлүк триумфу, акыры, ага чейинкилердин бардыгы сиңип калган бирдиктүү эл пайда болот»¹.

И.Сталиндин марксизмден кетишинин эң соңун мисалы - Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги эң күчтүү үгүт, ал улуттук сезимдерди колдонгон жана Ата Мекенди коргоого чакырган, ошондой эле социалисттик жетишкендиктер деп аталган мекенди гана эмес, биринчи кезекте, Советтер Союзунда жашаган улуттардын Ата-Мекени.

Чынында эле, сталинизм таптык таандыктыгына карабастан тарыхтан чыккан Александр Невскийдин, Суворовдун, Кутузовдун, Ушаковдун жана башка орус баатырларынын образдарын жардамга чакырган. Кыргызстанда, кыргыз жоокерлеринин катарында, согушка чейинки жылдарда идеологиялык тыюу салынган Манастын культу кайрадан жандана баштады.

Согуштан кийинки жылдары Сталин тилди жана улутту изилдеп жатып, улут бир бүтүн нерсе экендигин, анын ичинде анын таптары жана таптык карама-каршылыктары пайда болорун баса белгилеген. Эгерде тилде жана улутта көрүнгөн бул нерсе жок болсо, анда эч бир коом, ал тургай, ички карама-каршылыктуу коом дагы түзүлө албайт. Тил жана улут мамлекеттин жарандарын биримдикке байлаган керектүү байланыштар гана эмес, алар өткөн, азыркы жана келечектеги муундарды бириктирип турат².

Ошентип, улуттун сталиндик концепциясы маркстик-лениндик концепцияга карама-каршы келет жана анын маңызы боюнча улуттук тилдердин таптык эмес табиятын, улуттук бүтүндүгүн, таптык карама-каршылыктуу болсо дагы, муундардын биримдигин таануу менен айырмаланат улуттук жамаат.

¹ Ошол эле. 208-б.

² Кара: Ошол эле. 209-б.

Биздин оюбузча, И.Сталиндин улуттук маселе боюнча илимий мурастарына карата ретроспективдүү кайрылуу советтик илимпоздордун этникалык жана улуттук иденттүүлүккө карата көзкараштарын талдоодо зарылчылык болуп саналат, анткени Совет лидеринин инсандык культу четке кагылгандан кийин, анын салымы улуттун теориясынын өнүгүшүнө СССР кулаганга чейин бир нече ондогон жылдар бою унутууга аргасыз болушкан.

А.А.Празаускастын пикири боюнча, 50-жылдардын аягына чейин этносаясий жана этномаданий процесстердин ата мекендик жана чет өлкөлүк изилдөөлөрүн жакшы билген улут жана этнос теориясы жаатындагы ири заманбап орус адиси, сталиндик аныктаманы марксисттик изилдөөчүлөр талашсыз чындык катары кабыл алышкан, бирок, атамекендик жана чет өлкөлүк изилдөөчүлөрдүн улуттун эң жаңы этникалык аныктамалары сталиндик аныктамадан олуттуу айырмаланбайт¹.

Сталинден кийинки мезгилде, 60-жылдардан баштап, этнографтар этнос жана этникалык процесстерди изилдеп, философтор баштаган советтик коомдук илимдин өнүгүшүндө, «эмгек бөлүштүрүүнүн» бир түрү белгиленди. улуттун теориясын, улутчулдук көйгөйүн жана улуттук маселелерди изилдөө².

Брежнев башкарган мезгилде 60-жылдардын экинчи жарымында «Вопросы истории» журналынын беттеринде «улут» түшүнүгүнүн айланасында талкуу болгон. Улутту түзүүчү өзгөчөлүк катары улуттук иденттүүлүккө көп көңүл бурулган.

М.А. Карыбаева, акыркы макаланын терс позициясына карабастан, талкуу учурунда жетишилген оң жылыштарды белгилебей коюуга болбойт:

- бир катар окумуштуулар улуттук иденттүүлүк субъективдүү тартиптин чындыгы экендигин, ал этностук жамааттардын иштешинин жана өнүгүшүнүн объективдүү шарттарынан келип чыккандыгын жана ушул мааниде экинчи орунда тургандыгын моюнга алышты;

- өзүн-өзү билүүнүн социалдык ролу белгиленет;

¹ Кара: Этнос и политика: Хрестоматия // Автор-составитель А.А. Празаускас. – М.: Изд-во РАО, 2000. 53-б.

² Кара: Чотоева Ч. Этнокультурные факторы в истории государственного строительства Кыргызстана. – Б., 2005. 49-б.

- бул көрүнүштүн мазмунун ачып берүүгө аракет жасалды;
- этникалык жамааттардын мүнөздүү белгилеринин арасында улуттук иденттүүлүктүн орду жөнүндө маселе конкреттештирилген.

Бирок белгилей кетүүчү нерсе, эмпирикалык изилдөөлөргө таянган этнология конкреттүү жана олуттуу түрдө этникалык өзүн-өзү билүү көйгөйлөрүн чечкен, ал эми социалдык философия партиянын мамилесине жана саясий шарттарына көбүрөөк көз каранды жана илимге караганда көбүрөөк идеология болгон, ошондуктан философтор СССРде токтоп турган жылдары үстөмдүк кылган догматикалык марксизм орноткон алкактын чегинен чыга албай, алар негизинен сталиндик концепцияны кеңири жайылтуу жана түшүндүрүү менен алектенишкен, ал улут жана улуттук мамилелердин советтик теориясында терең тамыр алган. Философиялык өнүгүүлөрдө алдыга бир кадам, улуттун сталиндик аныктамасында жок болгон улуттун көзкарандысыз өзгөчөлүгү катары улуттук иденттүүлүк феноменин талкуулоо болду.

70-80-жылдары «этнос» термини советтик адабиятта бекем орношуп, «уруу», «элдик», «улут», «улуттук» түшүнүктөрүн артка жылдырган. Бул терминдин эң негизги өнүгүшү академик Ю.В. Бромлей, ал этносту «тарыхый жактан белгилүү бир аймакта түзүлгөн, жалпы белгилерди гана эмес, ошондой эле маданияттын (анын ичинде тилди) жана психиканын салыштырмалуу туруктуу өзгөчөлүктөрүнө ээ адамдардын туруктуу муун аралык жыйындысы, ошондой эле алардын бардык башка ушул сыяктуу формациялардан (өзүн-өзү аң-сезимден) айырмаланган, өзүн-өзү аң-сезимде орнотулган (этноним)»².

Дагы бир советтик этнограф М.В.Крюков өзүнүн этникалык жамааттардын тарыхый типологиясын негиздейт, бул ошол эле учурда адамзаттын этникалык өнүгүү процессинин мезгилдешүүсү: «алгачкы мезгилде, примитивдүүлүк дооруна туура келген архаикалык этникалык жамааттар алардын аморфтуулугу менен мүнөздөлөт спецификалык өзгөчөлүктөр, этникалык иденттүүлүктүн төмөнкү деңгээли (көбүнчө аты-жөнү жок

¹ Карыбаева М.А. Национальное самосознание: философско-методологический анализ. – Дисс. на соиск. уч. ст. канд. филос. н. – Б., 1999. 7-б.

² Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. – М., 1983. 58-б.

болгондо байкалат), бүдөмүк этникалык чектер. Экинчи этап кулчулуктун дооруна туура келет, этникалык интенсивдүүлүк менен коштолгон, натыйжада байыркы этникалык топтор айрыкча этникалык иденттүүлүккө ээ, бул адатта адамзаттын бөлүнүү идеясына негизделген». Үчүнчү этапта, феодализмдин өнүгүшү менен, этникалык жамааттардын токтоп калуу процесси байкалат; орто кылымдагы этникалык топтор көбүнчө дискреттик мүнөзүн жоготушат, алардын өзгөчөлүгү караңгылатылып, этникалык байланыштар ар кандай түрдөгү коомдук мамилелердин жардамы менен экинчи планга жылдырылат. Төртүнчү этапта феодализм кризиси этникалык байланыштардын активдешүүсүнүн объективдүү өбөлгөлөрүн жаратат; заманбап этникалык топтор өз касиеттеринин так чагылдырылышы менен мүнөздөлөт, бул этникалык иденттүүлүктүн принципалдуу жаңы компоненттеринин калыптанышы менен коштолот.

С.А.Арутюновдун этносунун концепциясы чоң кызыгууну туудурат, бул этникалык топтордун пайда болушу, өзүн-өзү камсыз кылуу байланыштын жана маалыматтык байланыштардын уюп калгандыгына негизделген. Автор диний, кесиптик, саясий, спорттук, ышкыбоздук жана башка социалдык топтордун маалыматтык блокторго негизделип, бирок чет өлкөлүк тематикалык байланыштардын кластерлерине негизделип, этнос гана алардын жалпы жалпылыгына, эч кандай тандалбоочулукка негизделет деп баса белгилейт¹.

Этностун маңызын түшүнүүдө социалдык-маданий мамиледен тышкары Ю.В.Бромлей, маалыматтык концепция С.А. Арутюнов советтик адабиятта өзгөчө орунду Л.Н.Гумилевдун этникалык жамааттарды изилдөөнүн социобиологиялык багыты ээлеп турат.

«География этноса в исторический период» деген эмгегинде автор «эмпирикалык жалпылоонун», «отуз макала жана төрт монография, антропосферадагы табигый процесстердин диалектикасынын маңызын чагылдырган дагы төрт трактат» этнос доорлору өзгөчөлүктөрүн, этногенез фазаларынын мүнөзүн,

¹ Кара: Арутюнов С.А. Этничность – объективная реальность. // Этнографическое обозрение. – 1995. – № 5. – 10-б.

этностук топтордун өйдө-ылдый көрүнүштөрүн, баалуулуктарын сүрөттөп, аларды «акыры жана башталышы кайрадан» деп атаган.¹

Мозаикалык мүнөзгө ээ болгон антропосфераны эске алып, Л.Н. Гумилёв аны этносфера деп атайт, анткени экинчиси жамааттарга бөлүнөт, алар жөн гана элдер, же улуттар, же этностор деп аталат. «Эл» деген сөз өтө эле «ыңгайсыз». «Улут» - капиталисттик жана социалисттик формациянын шарттарында гана колдонулат жана дал ушул «этнос» термини бүт адамзат бөлүнгөн жамааттарды белгилөөгө абдан ылайыктуу.

Адамдарда материалдык өндүрүш пайда болгонго чейин эле жашап келген жана жашоого жардам берген алгачкы түзүлүштөр, алгачкы жамааттар, коомдун пайда болушу менен, бара-бара өнүгүп, этнос деп аталган бүтүн нерселерди жараткан.²

Адамдарда материалдык өндүрүш пайда болгонго чейин эле жашап келген жана жашоого жардам берген алгачкы түзүлүштөр, алгачкы жамааттар, коомдун пайда болушу менен бара-бара өнүгүп, этнос деп аталган бүтүндөрдү жараткан.

Этникалык топторду расасынан жана калкынан айырмалап, автор аларды адаптацияланган ландшафтты азыктандыруучу ар дайым курчап турган ландшафт менен байланышкан географиялык көрүнүш деп эсептейт.

Л.Н. Гумилев этникалык топторду белгилүү бир коомдук көрүнүштөргө гана кыскартууга болбойт, алар табигый кубулушту ошол социалдык шартталган, жасалма түзүлгөн шарттар менен табигый кубулушту аныктап, изилдеп, колдоно алабыз деп баса белгилейт.

Этностун дагы бир өзгөчөлүгү, автор этноско туруктуулукту камсыз кылган аздыр-көптүр татаал структуранын болушун билдирет, анын аркасында ал кылымдар бою болуп өткөн башаламандыктан, башаламандыктан жана тынч ажыроодон аман-эсен өтүп кетүү мүмкүнчүлүгүнө ээ. Этникалык түзүлүш принциби, Л.Н. Гумилев, суб-этностук топтордун иерархиялык баш ийүүсүн билдирет, экинчисин этностун ичинде жайгашкан (такыр көрүнбөгөндөй) «таксономикалык бирдиктер» деп түшүнүп, анын биримдигин бузбайт.

¹ Гумилев Л.Н. География этноса в исторический период. – Л.: Наука, 1990. 7-б.

² Кара: Ошол эле. 10,13-б.

Жогорудагыларды мисал келтирген мисал катары төмөнкүлөр келтирилген: «Тверь провинциясынан келген бир Карел өзүнүн айылында өзүн Карел деп атайт, ал эми күнүмдүк турмуштагы жана маданияттагы айырмачылыктар ушунчалык маанисиз болуп, алар жок болуп кетет. Бирок, эгер бул карелиялык эмес, татар болсо, анда ал өзүн татар деп атайт, анткени мурдагы диний айырмачылык орустар менен этнографиялык окшоштукту терендеткен. Өзүн чын жүрөктөн орус деп жарыялоо үчүн татар Батыш Европага же Кытайга барышы керек, ал эми Жаңы Гвинеяда ал англис же голланд уруусунан эмес, европалык катары кабылданат, б.а. алар ошол жерде билишет» деди.

Этникалык система, бардык тирүү тутумдар сыяктуу эле, өзүн-өзү жөнгө салуу жөндөмүнө ээ, тарыхый өнүгүүдө динамикалуу жана ошондуктан, ар кандай узак мезгилдерге созулган табигый процесс сыяктуу эле, ал өзүнүн жашоосун сактап калуу үчүн мүмкүн болгон чечимдерди тандайт, ал эми калгандары тандоо жолу менен үзүлүп, өчүп калат.

Ошол эле учурда, этникалык топтор кыйратууга каршы турушат, б.а. алар энтропиялык мүнөзгө ээ жана тышкы шарттарга мүмкүн болушунча ыңгайлашат, ошондой эле структуранын белгилүү бир татаалдыгы этнос сырткы таасирлерге туруштук берүүсүн күчөтөөр замат, этнос төрөлгөндө мынчалык мозаика болбогону таң калыштуу эмес, ал өзү субэтникалык формацияларды бөлүп көрсөтө баштады, кээде мүлктөрдүн атын жамынып, бирок таптар эмес.

Бул субэтностун негизги милдети - ички антагонисттик эмес атаандаштык аркылуу этникалык биримдикти сактоо.

Этникалык тутумдун механизмин эске алганда, автор татаалдык анын органикалык деталы деп эсептейт жана ушул сыяктуу этникалык калыптануу процессинде же этногенезде пайда болот жана этникалык системанын төмөндөө фазасында жөнөкөйлөштүрүлүшү менен, субэтностун саны бирине чейин кыскарган, бул этностордун туруктуу (аман) абалын белгилейт.¹

Биздин оюбузча, жогорудагы Л.Н.Гумилевдун постулаттары боюнча көчмөндөр цивилизациясынын көрүнүктүү адиси Гумилев

көчмөндөрдүн ар кандай деңгээлдеги этникалык иденттүүлүгүн изилдөөдө чоң методикалык мааниге ээ. Алар көчмөн этностордун феноменалдык жандуулугун түшүндүрө алышат. Тактап айтканда, көчмөндөрдүн арасында уруулук иденттүүлүктүн болушу, экинчисине уруулук деңгээлде өзүн-өзү аныктоо жана өзүн-өзү кабылдоодон турган этникалык иденттүүлүктүн ички татаалдыгы аркылуу этникалык баалуулукту сактоого мүмкүндүк берет. Бул этникалык тутумдун жөнөкөйлөштүрүлүшүнө жол бербей, этникалык деградацияга алып келген тышкы соккулар менен жок кылууга каршылык көрсөтөт. Көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн структурасынын татаалдыгы - бул көчмөндөрдүн кылымдар бою жашап келе жаткан жашоосун ачуунун ачкычы.

Системалык анализдин негизинде, тутумдук байланыштарды талдоону болжолдоп, Л.Н. Гумилев этносту дискреттик типтеги жабык тутум деп аныктайт - бул бир энергия зарядын алып, аны текке кетирип, же айлана-чөйрө менен тең салмактуулук абалына өтүп, же бөлүктөргө бөлүнүп, адамдардын табигый топторун билдирет, жалпы жүрүм-турум стереотипи жана ички структурасы менен, өзүбүздү («биз») башка бардык жамааттарга («биз» эмес) карама-каршы койдук.

Ар кандай деңгээлдеги, маданияттагы жана ар кандай мүнөздөмөлөрдөгү аралаш келип чыккан инсандардан (адамдардан) этникалык бүтүндүктүн алгачкы келип чыгуу көйгөйүн эске алып, автор аларды бири-бирине эмне кызыктырарын баса белгилеген - бул аң-сезимдүү эсептөө принциби же социалдык жакындык эмес, бирок бири-бирин толуктап туруучу нерсе кээ бир адамдарга аң-сезимсиз боор ооруу, башкаларга антипатия, б.а. оң жана терс комплименттер.

Этнос деңгээлинде ал патриоттуулук деп аталат, бирок «башка нерселерге жек көрүүнүн жаман, терс түрүн алса, анда ал шовинизм» деп аталат.¹

Бул жерде Л.Н. Гумилев патриоттуулук жана шовинизм сыяктуу этникалык иденттүүлүктүн ар кандай түрлөрүн мүнөздөйт.

Л.Н. Гумилев өзүнүн эмгектеринде этникалык топтор ар дайым тигил же бул социалдык жамынып жүргөн биофизикалык реалдуулук жана этникалык бөлүнүү этникалык топто түзгөн

¹ Кара: Гумилев Л.Н. География этноса в исторический период. - Л.: Наука, 1990. 20-22-б.

¹ Кара: Ошол эле. 27-29-б.

инсандардын жүрүм-турумунун айырмачылыгына негизделет, ал эми индивиддер бири-бири менен өз ара байланышта болгондо, ошол эле биологиялык агымдардын термелүүсүн, же башкача айтканда - бирдиктүү ритмди (термелүүнүн жыштыгы) көрсөтсө, анда дароо бүтүндүк пайда болот - бир өндүү, эмоционалдык, психологиялык жана жүрүм-турумдук, бул физикалык мааниге ээ жана ошол замат пайда болот. кумарлардын командасын уюштурган социалдык институтка: жамаат, философиялык мектеп, отряд, саясат ж.б. жана ошол эле учурда, кумарланбаган, бирок кумарлуу индукция жолу менен бирдей маанай алган инсандар кирет. Андан ары, консорциум этноско айланат, ал кеңейгенде, башка этносторду жеңип (саясий же моралдык жактан) жана аларга өзүнүн ритмин таңуулайт, жана ритм башка ритмдерге сиңип калгандыктан, толук ассимиляция болбойт жана субэтнос пайда болот.

Эгерде берилген ритм башкалар менен айкалышса, теориялык жактан гармония келип чыгышы мүмкүн, термелүү фазалары бирдиктүү өтсө, анда этникалык синтез, ассимиляция пайда болот, ал эми дискармония, какофониянын бир түрү болсо, анда ал ритмдин бузулушун шарттайт тутумдук байланыштарды солкулдатып, аннигиляцияга алып келет.¹

Анын концепциясынын бир катар жоболорунун карама-каршылыгына карабастан, Л.Н. Гумилев коомдук процесстерди изилдөөдө бир катар жаңы табигый илимий методологияларды колдонуу мүмкүнчүлүгүн көрсөтүп, этнологиялык изилдөөлөргө күчтүү түрткү берди. Ал маркстик парадигма бир гана материалисттик жана милдеттүү теория эмес экендигин, ар кандай илимий дисциплиналардын кесилишинде илимий ой жүгүртүүнүн жаңы жемиштүү багыттары мүмкүн экендигин түшүнгөн.

Совет адабиятында кенири жайылган эки концепцияны да В.А.Тишков этнос деген жалпы кабыл алынган аныктама жок деп эсептеген, бирок этносоциалдык организм (Ю.В. Бромлей) же биосоциалдык организм (Л.Н. Гумилев) сыяктуу аныктамалар үстөмдүк кылат, бирок этникалык түшүнүктүн заманбап түшүнүгү андайга ыңкеш туудурат маданий айырмалуулукка көз караш жана баарынан мурда, анын процессуалдык (социалдык жактан

¹ Ошол эле. 32-6.

курулган) мүнөзүнө, заманбап коомдордун мобилдик жана көп маданияттуу мүнөзүнө, маданий изоляттардын иш жүзүндө жоктугуна көңүл бурат.¹

Совет мезгилинде этникалык жана улуттук иденттүүлүктү изилдөөгө кыйла көрүнүктүү жана олуттуу салым кошкон этнология, этнопсихология, этносоциология сыяктуу жеке коомдук дисциплиналардын өкүлдөрү болгон.

Эгерде философтор советтик адабиятта улуттук иденттүүлүктүн феноменин карап жатканда, бир катар Батыш чыгармаларында колдонулган улуттук иденттүүлүк түшүнүгүнүн синоними катары колдонушса жана бирдиктүү улуттук иденттүүлүктүн бар экендиги канчалык мыйзамдуу экендиги жөнүндө талкууга өзүлөрүн камашса классикалык антагонисттик коом, адистештирилген коомдук дисциплиналардын өкүлдөрү өз эмгектеринде батыштын илимий ой жүгүртүүсүндөгү алдыңкы илимий жетишкендиктер менен салыштырууга боло турган пикирлердин, көз караштардын көбүрөөк плюрализмине жол беришкен.

Бир катар советтик окумуштуулардын, биринчи кезекте Ю.В. Бромлей, Л.Н. Гумилев, М.В. Крюков, С.А. Арутюнов жана башкалар, улуттар жана улуттук мамилелер жаатындагы илимий изилдөөлөрдү партиянын программаларын жана мамилелерин жайылтуу менен гана азайтуу мүмкүн эмес экендигин далилдешет. Бул илимпоздор тарабынан айтылган бир катар идеялар ата мекендик философия жана илим үчүн гана эмес, чет элдик илимпоздор үчүн, айрыкча СССРдеги жана постсоветтик мамлекеттердеги этникалык кырдаалды талдоо үчүн белгилүү бир кызыкчылыкты туудурат. Жүздөгөн этностор жана улуттар жашаган дүйнөнүн кургактык бөлүгүнүн алтыдан бир бөлүгүн түзгөн дүйнөнүн бул аймагы өткөн мезгилдерде гана чоң роль ойнобостон, азыркы учурдагы жана келечек адамзаттын өнүгүүсүндө, анын ичинде этникалык ар түрдүүлүктү сактоо жана прогрессте негизги гуманисттик баалуулуктардын компоненттеринин бири.

Совет мезгилиндеги этникалык жана улуттук иденттүүлүктү чечмелөөнүн негизги өзгөчөлүгү бул терминдер илимий

¹ Ошол эле. 229-6.

адабияттарда дээрлик эч качан колдонулган эмес, тескерисинче, мазмуну боюнча бирдей болгон этникалык жана улуттук иденттүүлүк түшүнүгү менен иштетилген. Андан тышкары, алар этникалык жана улуттук иденттүүлүк деп аталган примордиалисттик концепцияны карманган.

СССР кулап, андан кийин улуттук жана этникалык процесстерди камтыган илимий анализдин маркстик парадигмасы кыйрагандан кийин окумуштуулар олуттуу методологиялык көйгөйлөргө туш болушту - илимий изилдөөлөрдү өнүктүрүүнүн кандай жолдору бар? Бир нече жолдор көрсөтүлгөн.

Биринчиден, улуттарды, этносторду, улуттук жана этникалык мамилелерди маркстик-лениндик талдоонун прогрессивдүү салттарын улантуу.

Экинчиден, улуттук жана этникалык көйгөйлөрдү изилдөөнүн философиялык методдорунан баш тартуу, аларды культурология, этнология, этносоциология же этнопсихология методдору менен алмаштыруу.

Үчүнчүдөн, чет элдик илимдин таанымал түшүнүктөрүнүн бири менен куралданган ата мекендик изилдөө жана улуттук жана этникалык иденттүүлүктү нөлдөн баштап изилдөө салттарын унутуу, атап айтканда, конструктивизм.

Кайра куруу жылдарында, ошондой эле кийинки постсоветтик мезгилде мурдагы СССРдин жана постсоветтик мейкиндиктин аймагында этникалар аралык жана этностор аралык кагылышуулар улам-улам күчөп, расмий илимий доктрина идеология, улуттук жана этникалык Ренессанстын жаңы чакырыктарына адекваттуу жооп бере алган жок жана бере алган жок, улуттар жана улуттук мамилелер теориясынын өнүгүшүнүн биринчи версиясы, айрыкча ошол мезгилде, жаманатты болду.

Экинчи вариант көптөгөн баалуу эмпирикалык материалдарды топтоого мүмкүндүк берди, бирок постсоветтик мамлекеттер тез арада талап кылган жана муктаж болгон кеңири жалпылоолорго, стратегияларга, концепцияларга, эффективдүү улут курууга өбөлгө болгон гипотезага жол берген жок.

Улуттар жана этникалар аралык мамилелерди илимий жактан изилдөөнүн мүмкүн болгон бардык альтернативдик жолдорунун эң реалдуусу, биздин оюбузча, Үчүнчү вариант болуп калды -

алдыңкы чет элдик теорияларды, анын ичинде этникалык жана улуттук иденттүүлүк түшүнүктөрүн экспорттоо.

Андан тышкары, советтик концепциянын ачык сынчысы жана Батыштын конструктивизминин колдоочусу, Россия Илимдер академиясынын Этнология институтунун директору, андан кийин - Россия Федерациясынын Өкмөтүндөгү улуттар боюнча министри катары В.В. Тишков эсептелет. Ушул мезгилде илимди бюджеттик жактан жетишсиз каржылоого байланыштуу, Россиядан жана КМШ өлкөлөрүнө чет өлкөдөн гранттардын олуттуу көлөмү бөлүнгөндүгүн да эстен чыгарбоо керек. Алардын саясатын жүзөгө ашырууга берилген гранттар, ушул фонддорго жана мамлекеттерге пайдалуу максаттарды көздөгөн. Демек, 90-жылдардын аягында Батыштын түшүнүктөрү, ыкмалары, методологиялары жана парадигмалары улуттук жана этникалык иденттүүлүктү изилдөөдө тонду түзүп, үстөмдүк кылган деп айтууга болот.

В.А. Тишков чет элдик адабияттарда бир гана советтик илимдин алкагында түзүлгөн Чыгыш Европалык жана Германиялык кесиптештеринин, ошондой эле мурунку СССРдин башка өлкөлөрүнүн окумуштууларынын айрымдарын эске албаганда, «этнос» түшүнүгү дээрлик жок экендигин баса белгилейт. этнос деп аталган теориянын таасири астында.

Автор жамааттарга мүнөздүү бир катар мүнөздөмөлөрдү аныктайт жана аларды этникалык деп эсептөөгө же ушул сыяктуу этностун бар экендиги жөнүндө сүйлөшүүгө мүмкүндүк берет. Алардын арасында ал төмөнкүлөрдү камтыйт:

- топтун мүчөлөрү тарабынан жалпы аймактык жана тарыхый келип чыгышы, жалпы тили, материалдык жана рухий маданияттын жалпы өзгөчөлүктөрү жөнүндө ой бөлүшөт;

- мекенге жана мамлекеттүүлүк сыяктуу атайын институттарга карата саясий өнүгүүнүн көз караш, алар «эл» түшүнүгүн түзгөн нерсенин бир бөлүгү катары каралышы мүмкүн;

- айырмалуулук сезими, б.а. топтун мүчөлөрүнүн ага таандык экендиги жана ага негизделген тилектештиктин формалары жана биргелешкен иш-аракеттер.

Жогорудагы этностук мүнөздөмөлөрдүн негизинде В.А. Тишков этносту маданий айырмачылыктарды коомдук уюмдаштыруунун формасы катары чечмелейт жана этностук жамааттын өзүн мүчөлөрү бир же бир нече жалпы аталыштарга

жана жалпы маданият элементтерине ээ, жалпы келип чыгышы жөнүндөгү мифке (версияга) ээ адамдардын тобу деп түшүнөт. жалпы тарыхый эс-тутумга ээ болушат, өздөрүн белгилүү бир географиялык аймак менен байланыштыра алышат, ошондой эле топтук тилектештик сезимин көрсөтө алышат, ошондой эле ал өзү менен фундаменталдык байланышта болгон башка жамааттарга карата маданий өзүн-өзү идентификациялоого негизделген жамаатты көрсөтүшөт¹.

Этностук жана этникалык иденттүүлүккө келсек, Россиядагы конструктивизмдин эң активдүү үгүттөөчүсү В.А.Тишков этностукка салттуу маданий типтерден тышкары маданий гибридик жана бир нече берилгендик же этникалык дрейф катары мамиле кылууну сунуштайт, бул бизге адамды этностук эмес, а адам, бул «реалдуулукту» сезимтал жана адекваттуу кабылдоону жакындатып, мамлекеттик башкаруу маанисинде этностукка конструктивдүү таасирин тийгизет.²

Заманбап изилдөөчүлөр этникалык иденттүүлүккө таасир этүүчү өз ара байланышкан бир катар факторлорду аныкташат: тарыхый, социалдык, маданий, психологиялык (же жеке), кырдаалдык жана саясий.

Этникалык иденттүүлүктү аныктоочу тарыхый факторлорго этникалык иденттүүлүктүн калыптанышына жана өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн тарыхый окуялардын жүрүшү, этникалык иденттүүлүктүн элементи болуп калган тарыхый окуялар, тарыхый-социалдык өнүгүүнүн жана тышкы этникалык чөйрөнүн өзгөчөлүктөрү кирет.

Саясий факторлор башкаруунун принциптерин жана формаларын, саясий тутумдун мүнөзүн жана мамлекеттик этникалык саясаттын түрүн камтыйт.

Этникалык идентификацияга таасир этүүчү социалдык, структуралык факторлор тобунун ичинен төмөнкүлөр айырмаланат: социалдык жана этникалык стратификациянын өз ара байланышы, социалдык-структуралык өзгөрүүлөрдүн таасири, социалдык мобилдүүлүктөгү этникалык фактор.

Этникалык иденттүүлүккө таасир этүүчү маданий факторлор илгерилетүү, маалымдуулук жана салттуулук менен байланыштуу¹.

Этникалык иденттүүлүктүн белгилүү бир түрүнүн үстөмдүгүн аныктоочу социалдык-психологиялык жана кырдаалдык факторлор эмоционалдык чөйрө, психологиялык иш-аракет (фрустрация, агрессия, авторитардык, невротикалык, экстраверт жана башка инсандык касиеттерге ээ адамдардын популяциясындагы басымдуулук) менен байланыштуу, адамдардын өзүн-өзү ушул өзүн-өзү аныктоонун эмоционалдык кесепеттерин бөлүшкөн жана бир топ ырааттуулукка жетишкен ырааттуулукка жетишкен бир эле жамааттын мүчөлөрү катары кабыл алуусу, жана ага топтор аралык салыштыруу менен мүчөлүгү, б.а. жеке адамдын жамааттык жана субъективдүү дүйнөсү.

Г.У.Солдатованын изилдөөлөрү өзгөчө кызыктуу, этникалык идентификациялоонун жөнгө салуучу жана коргоочу социалдык-кабылдоочу, компенсациялык жана регрессивдүү механизмдерин айтсак болот.

Коомдук-кабылдоочу механизмдер этникалык өзүн-өзү билүүнүн же иденттүүлүктүн өсүш шарттарында иштөөчү эмоционалдык-атрибутивдик кубулуштарды чагылдыруу негизинде талданат, мисалы, топтун ичиндеги жалпы белгилерди кабылдоонун жана аң-сезимдин жогорулашы, «позитивдин» жогорулашы, өз тобун баалоодо ж.б.

Этникалык идентификациядагы компенсациялык механизмдер «топтун төмөндүгү комплекси» түзүлгөндө камтылат.

Коомдук жана саясий өзгөрүүлөрдүн контекстинде жарандык иденттүүлүктүн кризистери, этникалык иденттештирүү ордун толтуруучу механизмге, масштабдуу гипер идентификациянын босогосуна айланат.

Регрессивдүү механизмдер кландык-кландык системанын, этно-аймактык жана уруулук иденттүүлүктүн архаикалык формаларын жандандырат.

¹ Кара: Арутюнян Ю.В. и др. Этносоциология: Учебное пособие. / Арутюнян Ю.В., Дробизева Л.М., Сусоколов А.А. – М.: Аспект Пресс, 1999. 193-201-б.

² Агеев В.С. Межгрупповое взаимодействие. Социально-психологические проблемы. – М., 1970. 10-б.

³ Солдатова Т.У. Психологические исследования этнической идентичности в условиях межэтнической напряженности // Национальное самосознание и

¹ Кара: Тишков В.А. Этнология и политика. 229–230-б.

² Кара: Ошол эле. 233-б.

Постсоветтик этнопсихологиялык изилдөөлөрдө этникалык иденттүүлүктүн валенттүүлүгү (позитивдүүлүгү - терс) жана этностук иденттүүлүктүн аныктыгы сыяктуу социалдык-психологиялык факторлорго чоң көңүл бурулат, мында позитивдүү этникалык иденттүүлүк толеранттуу топтор аралык мамилелер менен байланышкан жана терс - чыдамсыз мамилелер жана этникалык иденттүүлүктүн белгисиздиги, басмырлоонун жана динчилдиктин жогорку деңгээли, ошондой эле топтор аралык мамиленин чыдамсыздыгы менен байланыштуу.

Этнопсихологдор ар кандай этностордун өкүлдөрүнүн ортосундагы маданияттар аралык өз ара аракеттенүүнүн бирдей психологиялык стратегиялары алардын этникалык иденттүүлүгүнүн окшош мүнөздөмөлөрү менен өз ара байланышта экендигин аныкташты.

Батыш адабиятында топтун иденттүүлүгүнүн аныктыгын манипуляциялоонун үч негизги стратегиясы бар: топтоштуруу, кайра категориялаштыруу жана категориялаштыруу, бул контакттык кырдаалдарда топтордун инсандык белгилүүлүгүн манипуляциялоого, топтор аралык мамилени өзгөртүүгө өбөлгө түзөт. Ошентип, категориядан ажыратуу - бул өзгөчө таасирлер топтордун иденттүүлүгүнө басым жасоону төмөндөтөт жана бул топтордун мамилелеринин толеранттуулугун жогорулатат; бул категориялар ар кандай жалпы топтун иденттүүлүгү алдыңкы планга чыгып, топтор аралык дифференциацияны солгундатып, ошону менен топтор аралык мамилелердин позитивдүүлүгүн жогорулатат жана категориялаштыруу жамааттардын өз ара аракеттенүүсүндө көрүнөт, алардын ар бири так топтук идентификацияны сактап калат.

Экинчисине келсек, бул топтордун өз ара байланышын ийгиликтүү жүргүзсө гана, топтун инсандыгынын белгилүү бир минималдуулугун сактап калуунун артыкчылыгы бар. Мындан тышкары, этностук азчылыктар көбүнчө белгилүү бир жамааттык (этникалык, маданий) иденттүүлүктүн жоктугунан жапа чегишет деп эсептешет, анткени психологиялык жактан дени сак адам белгилүү бир жамааттык (этникалык маданий) идентификацияга ээ

жана ошондуктан алар менен маанилүү позитивдүү байланышка даяр физикалык жана социалдык чөйрө, ошондой эле өзгөрүлүп жаткан чындык менен өз ара аракеттене алат.

Н.М. Лебедева жана А.Н. Татарко этникалык иденттүүлүктүн аныктыгы боюнча индивиддин белгилүү этномаданий жамааттын өкүлү катары субъективдүү аң-сезиминин даражасы, башкача айтканда континуум деп түшүнүлөт, анын бир уюлунда этникалык иденттүүлүктүн аныктыгы (этномаданий жамааттын өкүлү катары жеке адам), ал эми экинчи жагынан - анын белгисиздиги (жеке адамдын этномаданий топтун мүчөсү катары өзүн төмөн деңгээлде түшүнүүсү).

Постсоветтик этникалык иденттүүлүктү изилдөө үчүн этникалык топтор этникалык жана улуттук иденттүүлүктүн терең кризисин башынан кечирип жаткан украин илимпоздорунун жарыялары чоң кызыгууну туудурат.

Украиналык социологдор Э.Злобина менен А.Резник ар кандай иденттүүлүктү өзүнүн мазмуну, туруктуулук жана тышкы таасирге туруштук берүү чарасы катары структуралык формация деп эсептешет жана «биз топпуз», «алар топ» жана «башкалар» тобу.

Алар биринчи топко адам кирген же болууга аракет кылып жаткан жамаатты, тиешелүүлүгүнө жараша, «алар» деген жамаатты, «тескерисинче, жеке адам кирбеген жамаатты» билдирет. Ал эми «башкалар» тобуна адам өзгөчө кызыгуу көрсөтпөгөн жамааттар кирет, бирок алардын бар экендигин билет.

Идентификацияны авторлор индивид жүзөгө ашырган жана анын көп кырдуу мүнөзгө ээ болгон жүрүм-турумун жетектеген топко таандык деп чечмелешет. Ошол эле учурда, идентификация этникалык иденттүүлүк сыяктуу салыштырмалуу туруктуу оверситуалдык жана алсыз рефлексивдүү мүнөзгө ээ болушу мүмкүн. Ошондой эле, ал саясий чагылдырылышы сыяктуу конкреттүү кырдаалдык контекст менен тыгыз аракет байланышта болушу мүмкүн. Ошондой эле, ар кандай иденттүүлүктүн ортосунда белгилүү бир байланыш бар экендигине карабастан, ал

дайыма эле табиятынан катаал мүнөзгө ээ эмес: этникалык иденттүүлүк сөзсүз түрдө саясий идентификацияга дал келбейт: эч качан өзүн белгилүү бир этникалык топтун өкүлү катары тааныштыргандардын бардыгы саясий колдошот анын укуктарын жактаган күчтөр.

Постсоветтик өлкөлөрдүн трансформациясы, авторлордун айтымында, айрым бир таандык топтор адамга карата позитивдүү таандыктыгын жоготкондо, мисалы, «советтик адамдар», «авангарддык тап», «окумушчу адамдар» жана эч ким жок өзүн-өзү сыйлоо муктаждыгын андан ары канааттандырды. Кризистен чыгуунун бир нече жолдору көрсөтүлгөн. Биринчиден, адам физикалык жактан (миграция) же психологиялык жактан бөлүнүп, башка, кыйла маанилүү топ менен айырмаланып турганда, байланыштарды үзүү жолу. Экинчиден, бул «инсандыкты четке кагуу» же «терс иденттүүлүк», анын маңызы, адам өзүнүн ички иденттүүлүгүн калыбына келтирүүгө аракет кылып, аны өзү түптөмөсүнөн кабыл албаган баалуулуктар тутумуна каршы коет. Бул учурда, конструктивдүү эместик, адамдын позитивдүү турмуштук көрсөтмөлөр тутумун курууга тоскоол болуп, ал кескин түрдө четке каккан нерсеге толугу менен көз каранды бойдон кала бербейт.

Туруктуу топтук иденттүүлүктү жок кылуу стратегиясынын Үчүнчү варианты - индивидуалдык структуранын жеке компоненттин социалдыктан кеңири жайылышына карай өзгөрүшү, эгерде эго-идентификация полюси берилген идентификацияга салыштырмалуу бекемделсе.

Көбүнчө, бул учурда эң маанилүү жана байкалаарлык идентификация функциясы үй-бүлөгө багыт алуу менен ишке ашат, мында туруксуздуктун, социалдык мейкиндиктин кесепетинен адамдын абалы начарлабайт, жана «биз» туугандар гана эмес, ошондой эле досуз, кесиптештер, адамдын кызыкчылыгы, анын баалуулуктары, жашоого болгон мамилеси ж.б.у.с., «алар», эреже катары, бийлик өкүлдөрү, байлар, кылмышкерлер ж.б.

Өз ара аракеттенүүнүн катышуучулары контекстке жараша «биз», «чоочун адамдар», «башкалар» ар кандай конфигурацияларын түзөт. Төмөнкү схема түзүлөт - «башкалардын» тобу канчалык чоң болсо, анда ошончолук көп түрлүү чакан топтор камтылат, ошол эле учурда биригүүнүн

жогорку деңгээли кандайдыр бир деңгээлде топтун мүчөлөрүнүн ортосундагы ички карама-каршылыктарды жокко чыгарат, ошондуктан идентификацияны жокко чыгарууга мүмкүнчүлүк берет. белгилүү бир контекстте маанисиз деп эсептелген жана ар кандай, кээде карама-каршы идентификациялык топтордун өкүлдөрүнүн иш-аракеттеринде консолидацияга жетишүү.

Постсоветтик коомдор туруктуу, топтук иденттүүлүктүн жаңылануу абалында турушат жана бул функцияны, биринчи кезекте, өтө жалпылоочу категорияларга кирген жана улуттук иденттүүлүктү калыптандыруу үчүн негиз болуп саналган жарандык иденттүүлүк аткарат, ал калыптануу процессинен өтүп, анын ички структурасы дагы деле болсо уланууда.

Украиналык социолог В.Степаненконун айтымында, жарандык улут же улуттук-жарандык иденттүүлүк дагы деле болсо кандайдыр-бир маданий, тилдик же диний байланыштар менен толуктоолордон айрылган тазаланбаган категориалдык абстракция.

Жарандык улуттун бул интерпретациясында адамдын улуттук маданиятына жана этностук мамилеси диний ишенимге окшош деп эсептелет, б.а. жарандар мамлекеттин кийлигишүүсүз этномаданий инсандыгын эркин аныктай турган жеке менчик чөйрөсү катары каралат. Бул ыкма улуттук бейтарап (же этностук катышта) мамлекеттин болушунун реалдуу эмес мүмкүнчүлүгүн ырастайт.

Жарандык иденттүүлүк формалдуу укуктук негизден тышкары, мекенчилдик, өлкөгө сыймыктануу, жарандардын саясий катышуусу, алардын толеранттуулугу жана социалдык-маданий айырмачылыктарды (этномаданий, тилдик, диний) таанып билүү сыяктуу маанилүү баалуулуктарды жана мамилелерди камтыйт.

Изоляционизм тенденциясын ксенофобиянын күчөшүнүн коркунучу катары эмес, тескерисинче, белгилүү бир аралыкта, атүгүл өзүнө жана «башкаларга» каршы чыгуу аркылуу өзүнүн улуттук инсандыгын калыптандыруунун кошумча натыйжасы катары баалоо абдан кызыктуу көрүнөт.

Этникалык иденттүүлүк көйгөйлөрү бир катар гуманитардык илимдердин - социалдык философия, саясат таануу, социология,

¹ Кара: Злобина Е., Резник А. Гражданское пространство Украины: Степень идентификации и факторы консолидации // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2006. - № 2. 177-179-б.

социалдык психология, этнологиянын изилдөө предметтеринин бири болуп саналат.

Бул илимдердин өкүлү болгон илимпоздордун илимий талдоосунун объектиси - бул этностук жамааттар, анын ичинде клан, уруу, улут, улут. Ошентип, этникалык социология социологиянын бир багыты катары этностук топтордун өнүгүшүнүн жана иштешинин социалдык аспектилери, алардын өзгөчөлүгүн, кызыкчылыктарын жана өзүн-өзү уюштуруунун формаларын, алардын жамааттык жүрүм-турум үлгүлөрүн, этностордун өз ара аракетин, «социалдык чөйрөнүн» ушул топторуна кирген инсандын мамилеси.¹

Украиналык социолог В.Евтухун айтымында, этносоциологиянын көйгөйлүү чөйрөсүнүн структурасы теориялык көйгөйлөр, этносоциалдык түзүлүш, трансформация процесстери, этносоциалдык мейкиндик, глобалдык миграция жана глобалдык диаспоралар менен катар этносаясий башкарууга этномаданият катары этностукка байланыштуу маселелердин топтору кирет жана социалдык көрүнүш, алардын арасында - этникалык идентификация жана идентификация бар.²

Этнопсихология социологиянын, социалдык психологиянын жана этнологиянын (этнографиянын) негизинде пайда болгон биргелешкен илимий дисциплина катары, ошондой эле адамдардын жүрүм-турумунда жана иш-аракеттеринде көрүнгөн белгилүү бир улуттардын, улуттардын өкүлдөрү катары адамдардын психикасынын улуттук (этникалык) өзгөчөлүктөрүн изилдейт. Ал төмөнкү маселелерди иштеп чыгат:

- психикалык когнитивдик, эмоционалдык-эргтик процесстердин улуттук өзгөчөлүктөрү, ошондой эле конкреттүү этникалык жамааттардын өкүлдөрүнүн абалы жана инсандык өзгөчөлүктөрү;

- конкреттүү улуттардын жана элдердин ортосунда пайда болгон социалдык-психологиялык процесстердин жана кубулуштардын уникалдуулугу (өз ара аракеттенүүнүн, байланыштын жана мамилелердин өзгөчөлүктөрү; коомдук

¹ Кара: Арутюнян Ю.В. и др. Этносоциология. 13-6.

² Кара: Евтух В. Этносоциология: объектно-предметное поле и перспективы исследований // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2007. - № 2. 9-10-б.

мамилелер жана жүрүм-турум стереотиптери; социалдык кабылдоонун жана адаптациялоонун өзгөчөлүгү);

- этникалык аң-сезим жана өзүн-өзү билүү, улуттук баалуулуктар жана багыттар, улуттук күтүүлөр, улуттук мүнөз;

- этногенездин социалдык-психологиялык факторлору (улуттук психиканы, маданияттын, экономиканын, саясаттын этнопсихологиялык мүнөздөмөлөрүн аныктоо ж.б.).

Этнополитология, саясат таануунун маанилүү тармактарынын бири катары, коомдун саясат таануу чөйрөсүндөгү этникалык фактордун ролун жана ордун, саясат таануу процесстеринин этникалык аспектилери, анын ичинде ар кандай шайлоолордун жыйынтыктарына этникалык идентификациянын таасирин карайт бийлик, мамлекеттердин бекемделиши же ыдырашы, этносаясий чыр-чатактар жөнүндө.

Социалдык философия коомдук жашоону философиялык изилдөө катары коомдук жашоонун конкреттүү чындыгын карабайт, бирок анын ченемдерин социалдык ченемдик доктрина катары белгилейт.

Коомдук философия коомдук илимдер үчүн жалпы методологиялык көйгөйлөрдү иштеп чыгат, мисалы, коомдук өнүгүүдөгү материалдык жана идеалды жана алардын өз ара мамилелеринин диалектикасын, анын ичинде коомдук жашоону жана коомдук аң-сезимди, материалдык жана руханий өндүрүштү, объективдүү жана субъективдүү факторлорду деталдуу категориялык талдоо, материалдык жана идеологиялык мамилелер, коомдун өнүгүшүнүн жана иштешинин мыйзамдарынын, социалдык философиянын категориялары менен түшүнүктөрүнүн классификациясын жана баш ийүүсүн өркүндөтөт.¹

Социалдык философия бүтүндөй коомдун жана концепцияга кирген айрым категориялардын динамикалык, тарыхый байланышын аныктоонун, бүтүндүн жана айрым категориялардын өз ара аныктоочу мамилелерин аныктоонун методологиялык негиздерин иштеп чыкканы туура белгиленди.

Социалдык философиянын алкагында этникалык жана улуттук иденттүүлүк тарыхый социалдык-этникалык жамааттар

¹ Кара: Философский энциклопедический словарь. - М.: Советская энциклопедия. 1983. 230-б.

катары улуттун жана этносунун эң маанилүү белгиси катары каралат. Постсоветтик мейкиндикте заманбап шарттарда этнос жана улут сыяктуу бирдиктүү өтө маанилүү категориялардын синтезинин негизинде калыптанып келе жаткан улуттар (этнос) жана улуттук (этникалык) мамилелер теориясы, кош мамилеге өтүүнү болжолдойт коом үчүн маанилүү процессти, андан кийин белгилүү бир түшүнүктү чагылдырган категориялар тутумун чагылдырган оппозицияга өтүүнү билдирет¹.

Бул жерде кош оппозиция маселенин эң жөнөкөй уюмдашуусунун формасы болуп саналат, ал интерпретация жолу менен пайда болот - эки карама-каршы абстракттуу уюлдун өз ара түртүлүшү, алардын ортосунда субъект кандайдыр бир мейкиндикти түзөт, мында ал тышкы жана ички диалог аркылуу өзүнө сиңет жана ошол эле учурда бул оппозициянын уюлдарынын ортосундагы ажырымды жоюу, анын алкагынан чыгып, жаңы маанилерге, жаңы оппозицияларга өтүү үчүн зарыл болгон билимдерди, баалуулуктарды, ченемдерди ж.б.у.с. уюштурат, чечмелейт.

СССР кулагандан кийин мамлекеттик идеологиялык коргоону жана колдоону жоготкон этно-улуттук көйгөйлөргө жөнөкөйлөтүлгөн марксисттик мамиле, улут (этнос) жана улуттук (этникалык) теорияларын жалпылоо менен толукталбаган, башаламандыктын жана башаламандыктын көбөйүшү катары көрүнгөн) мамилелер.

Мисалы, кош оппозицияны бүтүндөй коом жана улут (этнос) сыяктуу уюлдардын ортосундагы коомдун логикалык мамилеси, анын бир аспектиси катары, бүтүндүн өнүгүшүнө түрткү катары караса болот².

Көптөгөн этникалык жана улуттук кагылышуулар, модернизациялоо, мурдагы совет элдеринин этникалык жана улуттук өзгөчөлүктөрүн трансформациялоо, батыштын этникалык жана этникалык иденттүүлүк түшүнүктөрүн жайылтуу менен мүнөздөлгөн, тездик менен өзгөрүлүп турган социалдык чындыктын кысымы астында заманбап постсоветтик социалдык

философия үчүн ата мекендик бир топ адистештирилген этнологиялык, этнопсихологиялык, этносоциалдык жана этносаясий илимий дисциплиналардын жетишкендиктери, адам менен коомдун өнүгүшүндө этноулуттук иденттүүлүктүн өсүп бараткан маанисин таануу, бул категориялардын социалдык-философиялык синтездеги этностун, улуттун, этностун, этникалык иденттүүлүктүн статусунун жогорулашына алып келет.

Демек, социалдык философия, Н.С.Савкиндин сөзү менен айтканда, темага байланыштуу, коомдук тутумдун иштешин адамдын жана коомдун, айрыкча көчмөн жана постномадиктин өндүрүшүндө жана көбөйтүүдөгү этникалык иденттүүлүктүн орду, ролу жана мааниси жана анын деңгээлдери көз-карашын карайт. Алардын коом менен көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгү ортосундагы өз ара аракеттенүүсү, иштеши жана үзгүлтүксүз көбөйүшү аркылуу ачыкка чыгат.

Коомдук философияда көчмөндөрдүн көп деңгээлдүү этникалык иденттүүлүгүнүн концепциясын түзүү зарылдыгы билимдин топтолгон запасын өздөштүрүү, руханий чөйрө жөнүндө барган сайын жалпыланган билимдерди, көчмөндөрдүн өкүлдөрүн этникалык идентификациялоо зарылдыгы аркылуу ишке ашат (көчмөндөрдөн кийинки) цивилизациялар.

Этносоциологиянын социалдык философиясында этникалык иденттүүлүктү изилдөөдө кызыкчылыктар кесилишет. Азыркы этносоциология өзүнүн приоритети катары этностук идентификациянын негиздерин, эки же ал тургай үч эселенген «калкып жүрүүчү» этносту, көп улуттуу коомдогу комплекстүү идентификациялоонун шарттуулугун изилдөөдө².

Социалдык философия коомдун жана этникалык (улуттук) иденттүүлүк түшүнүктөрүн калыптандырууга жана өздөштүрүүгө, этникалык иденттештирүүнү жана коомду этноидентификациялоону, ошол эле учурда социалдык биримдикти этноидентификация жыйындысы катары чечмелөөнү, ал эми бул топтомдун бүтүндүгү, ар түрдүүлүгү сингулярдуу жана өзгөчө, алардын ортосундагы өткөөлдөр, ушул бүтүндүктү синтездөө

¹ Кара: Ахиезер А.С., Рябова М.Э. Социальная философия в усложняющемся мире // Общественные науки и современность. – 2005. – № 3. 140-143-б.

² Кара: Ошол эле. 137-138-б.

¹ Кара: Савкин Н.С. Социальная философия. – Саранск, 2003. 3-б.

² Кара: Этносоциология: объектно-предметное поле и перспективы исследований // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – № 2. 13-б.

мүмкүнчүлүгү бар. Коомдун жана этникалык иденттүүлүктүн абстрактуу түшүнүктөрү менен категориялары өз кезегинде үзгүлтүксүз конкреттештирүү аркылуу чечмелениши керек. Ошентип, көйгөйдү мурунку атайын талдоонун натыйжаларын жалпылоо, «коом жана этникалык иденттүүлүк» түшүнүктөрүн синтездөө аркылуу бүтүндүктүн идеясын, этникалык иденттүүлүктүн социалдык-философиялык концепциясын иштеп чыгууга болот. Бул жерде синтез «татаал логикалык операция деп чечмеленет, анын чыныгы натыйжасы шайкештик бүтүндүгү болушу керек, мурунку синтездин бузулушунун натыйжасында пайда болгон татаалдыкты жеңип чыгуу» жана «синтез издөө натыйжасында бар бүтүн бөлүктөрдүн пропорционалдуулугу жана ошол эле учурда бөлүк менен бүтүн ортосунда «бир процесстин эки тарабы»¹. Социалдык-философиялык теориялар, этносоциологиядан айырмаланып, орто деңгээлдин теориясы катары, «фундаменталдык, теориялык схемаларга» шилтеме беришет жана алар ырааттуу түрдө калыптанат жана В.Степин көрсөткөндөй, «өнүккөн теорияны куруу айрым теориялык схемаларды жана мыйзамдарды этап-этабы менен синтездөө жана жалпылоо катары жүргүзүлөт».²

Этникалык иденттүүлүктүн социалдык-философиялык концепциясы этнополитологиялык, этнологиялык, этнопсихологиялык жана этносоциологиялык изилдөөлөрдүн жетишкендиктерине негизделген деген логикалык жыйынтык.

Өз кезегинде, этникалык иденттүүлүккө карата социалдык-философиялык мамиле категориялык-концептуалдык аппаратын иштеп чыгуу, белгилүү бир коомдо этникалык иденттүүлүктүн калыптанышынын, өнүгүшүнүн жана иштешинин жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана өзгөчөлүктөрүн аныктоо аркылуу методикалык колдонмолорду иштеп чыгат, жеке адистештирилген илимий дисциплиналар, объект жана этнодогу инсанияттын жана этностук жамааттын айрым аспектилерин болгон изилдөө предмети идентификациялоо өлчөмү.

Жалпысынан этностук жана улуттук иденттүүлүктү постсоветтик изилдөөнү мүнөздөө менен төмөнкүлөрдү белгилеп кетүү керек.

Биринчиден, этносоциологиялык, этнопсихологиялык, этнологиялык, этнополитикалык изилдөөлөрдүн натыйжаларынын Батыштын этникалык жана улуттук иденттүүлүктүн проблемаларын эмпирикалык анализдөө методдоруна негизделген таасири күчөп, башкача айтканда, теориялык изилдөөлөрдүн баштапкы эмпирикалык базасын түзүү, идеологиялаштырылган илимий мамиле.

Экинчиден, таанылган чет элдик методологияларды, атап айтканда, конструктивизмди (идеализм) жана марксизмди этникалык жана улуттук иденттүүлүктүн алдыңкы батыш түшүнүктөрүнүн бири катары примордиализм (субъективдик реализм) катары таануу, активдүү колдонуу.

Үчүнчүдөн, көптөгөн постсоветтик улуттуу изилдөөчүлөрдүн улуттук жана этникалык иденттүүлүктү, постсоветтик мейкиндикте болуп жаткан улутту таануу процесстерине чет элдик түшүнүктөрдүн талаш-тартыштыгын жана ылайыксыздыгын билүүсү.

Төртүнчүдөн, ар кандай постсоветтик мамлекеттерде колдонулган улуттук курулуштун моделдеринин ортосунда жана, ошого жараша, ар кандай геосаясий, цивилизациялык, энергетикалык ресурстардын, этномаданий, этно-тарыхый факторлордун жана багыттардын таасири астында улуттук жана этникалык идентификация процесстеринде айырмачылыктар бар.

Бешинчиден, этникалык жана улуттук иденттүүлүк жаатындагы илимий изилдөөлөр, бардык өнүгүп келе жаткан сабактар сыяктуу эле, сөзсүз түрдө барган сайын адистешип баратат. Бул плюс катары, өсүп жаткан теоризациянын көрсөткүчү жана өнүгүүнүн жогорку деңгээли катары каралышы мүмкүн. Бирок бул, биздин оюбузча, бир эле учурда минус болушу мүмкүн. Чындыгында, мындай тенденция улуттук жана этникалык идентификациялоонун толук кандуу философиялык чагылышына зыян келтирип, белгилүү бир билим чөйрөсүн жана иш-аракетин талдоо менен чектелет. Коомдордун этностук идентификациясын талдоо чөйрөсүндөгү адистештирилген илимдин натыйжаларынын бардык баалуулуктары үчүн этностордун жана улуттардын ар кыл

¹ Кара: Ахиезер А.С., Рябова М.Э. Социальная философия в усложняющемся мире // Общественные науки и современность. – 2005. – № 3. 138, 139-б.

² Кара: Степин В.С. Теоретическое знание. Структура, историческая эволюция. – М., 2003. 709-б.

чөйрөлөрүн интеграциялоонун фундаменталдык жолу, улуттук жана улуттук адистешкен алыскы илимий дисциплиналардын ортосундагы байланыштын универсалдуу жолу керек. этникалык маселелер.

Алтынчыдан, биздин оюбузча, постсоветтик мейкиндикте заманбап улуттук жана этникалык идентификация процесстеринин кыйрашынын эң татаал көйгөйү - бул ири-эмпирикалык илимий материалга негизделген заманбап, "маркстик" догматизмден, социалдык-философиялык мамилени иштеп чыгуу акыркы жыйырма жыл ичинде жана эң жогорку дүйнөлүк илимий стандарттарга ылайык иштетилген.

Жетинчиден, постсоветтик коомдордун этникалык ар түрдүүлүгүндө постномадиктик этникалык топтор өзгөчө орунду ээлейт, алардын айрымдары тигил же бул деңгээлде улут түзүүчү этникалык топтор.

Советтик жана постсоветтик коомдордун жер шарынын алтыдан бир бөлүгүн ээлеген аймагы бар жана жүздөгөн жылдар бою ушул кеңири аймактарды өздөштүргөн көчмөн цивилизациялары болгон. Өздөштүрүү процессинде аң-сезимдин жана өзүн-өзү билүүнүн өзгөчө түрлөрү иштелип чыккан, айрыкча топтук эсептөөдө. Демек, көчмөндөрдүн жана постномаддардын - советтик жана постсоветтик аймактардын аборигендеринин этникалык жана улуттук идентификациясын талдоо дүйнөлүк коомчулук үчүн чоң илимий кызыгууну жаратат.

Бул процесстердин адекваттуу илимий чагылышы үчүн постсоветтик мейкиндик үчүн салттуу эмес элдердин этникалык тажрыйбасына таянган алдыңкы чет элдик теорияларды экспорттоо жетишсиз.

Ата мекендик философтор постномаддык улуттарды, айрыкча, советтик административдик тутумдун жетимиш жылдык трансформациясын башынан кечирген улуттарды этникалык белгилөөнүн өзгөчөлүктөрүн чагылдырышы керек. Бул үчүн өнүккөн чет элдик методологиялар менен улуттун жана улуттук мамилелердин маркстик теориясынын прогрессивдүү элементтери гана эмес, ошондой эле евроцентризм менен славянофилизмден ажыраган советтик, постсоветтик көчмөндөрдүн жана постномадалардын маданий мурастарын терең заманбап талдоо талап кылынат.

Көчмөндөрдүн көп деңгээлдүү этникалык иденттүүлүгүнүн социалдык философиялык концепциясы - бул социалдык философияны тутум жана метод катары адамдардын этникалык иденттүүлүгүнө, көчмөндөр маданиятынын жана цивилизациясынын өкүлдөрү катары жайылтуу аракети, ошондой эле алардын синтезин издөө көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн негизги деңгээлдерин түздөн-түз изилдөөнүн натыйжалары. Методологиялык жана жалпылоочу (синтездөөчү) функциясынан тышкары, социалдык-философиялык концепция көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн көйгөйлөрүн синхрондуу планда да, диахрондук ырааттуулукта да изилдөөгө интеграциялоого жана координациялоого жөндөмдүү.

Советтик жана постсоветтик изилдөөчүлөрдүн этникалык иденттүүлүктүн концепцияларына, ыкмаларына, өнүгүшүнө аналитикалык сереп салуу - бул көп деңгээлдүү, көп катмарлуу, иерархиялык иденттүүлүк проблемасына өз көз карашын чагылдыруу жана калыптандыруу аракети үчүн зарыл шарт жана баскыч. каралып жаткан көчмөндөр.

«Көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгү» түшүнүгүн аныктоого жана талдоого өтүүдөн мурун, жалпысынан иденттүүлүктү түшүнүү керек, ал өз кезегинде өзүн-өзү түшүнүк деп аталган нерсеге байланган. Экинчисинин маңызы, маанилүү маалыматтарды анча-мынча маалыматтардан чыпкалоочу инсанияттын негизги бөлүгүнүн болушунда.

Айрым илимпоздор «мен» өзүн-өзү билүү менен, башкача айтканда, жеке адамдын өзү жөнүндө, өзү жана башкалар үчүн идеясынын комплекси менен бирдей деп эсептешет. Кээде иденттүүлүк белгилүү бир баалуулуктар тутумун кармануу деп чечмеленет. Барган сайын ал жеке адамдын гана эмес, жалпы баалуулук багыттары (этникалык, улуттук, диний иденттүүлүк) менен бириккен бүтүндөй топтордун өзүн-өзү идентификациялоонун көрүнүшү катары кабылдана баштады. Мындан тышкары, ааламдашуу таасиринин күчөшүнүн натыйжасында иденттүүлүккө маданият чөйрөсүндө гана эмес, социалдык чөйрөдө, ал тургай экономикада коргоочу функциялар бериле баштады¹.

¹Кара: Высоцкая Н.И. Африка в поисках идентичности // Восток. - 2005. - №3. 50-6.

Философиялык адабияттардагы «иденттүүлүк» термини, өзүнүн өзгөрүлмөлүүлүгүнүн ырааттуулугу жана үзгүлтүксүздүгү менен өзү менен болгон жана ушул сапатта элестетилген нерсенин корреляциясы деп чечмеленет.

В.А. Тишков, этностук иденттүүлүк түшүнүгү мааниси боюнча орус тилдүү адабиятта колдонулган этникалык өзүн-өзү билүү түшүнүгүнө жакын¹.

Ч.Чотаева советтик этнографтар арасында кеңири тараган «этникалык өзүн-өзү билүү» деген сөз айкашы англис тилиндеги «этностук» термининин ордун ээледі, анын мазмуну болжол менен адекваттуу болгон деп эсептейт².

Орус тилдүү адабиятта этникалык өзүн-өзү билүү көйгөйлөрү бир топ терең жана толук иштелип чыккан. Бул бир жагынан, этносторду бири-бирине каршы койбостон, совет элинин бүтүндүгүн чындоо үчүн КПСС Борбордук Комитети жүргүзгөн улуттук саясаттын аркасында, экинчи жагынан, улуттук кызыкчылыктарды эске алуу менен, улуттук маданиятты, улуттук интеллигенцияны жана кадрларды өнүктүрүүгө багытталган, Кайра куруу жылдарында советтик улуттук саясаттын каталары бир тараптуу түрдө жоюла баштады, бул мурдагы СССРдин бардык республикаларында, анын ичинде «таза орустар» Россиянын аймактары. Постсоветтик мезгилде, жаңы мамлекеттердин көзкарандысыздыгын калыптандыруу шартында, түпкүлүктүү саясат жигердүү жүргүзүлө баштады. Негизинен ансыз деле кыйрап жаткан тармакта иштеген орус тилдүү тургундардын бир аз артыкчылыктуу абалы кескин начарлай баштады, мамлекеттердин символикасы (мамлекеттердин аталышы, мамлекеттик тил жана башка белгилер) өзгөрүлдү.

Жалпысынан, бул орус тилдүүлөрдүн этникалык иденттүүлүгүндөгү кризиске алып келди, алар өзүлөрүн «өзүлөрүн туура эмес» сезе башташты. Натыйжалар: алар тарабынан жаңыланууларды массалык түрдө четке кагуу, андан кийин массалык миграция, ошондой эле жергиликтүү калктын арасында -

жалпы этникалык өзүн-өзү таанып-билүүнүн өсүшү жана Совет мезгилинде катып калган этникалык өзүн-өзү билүү деңгээлдеринин параллель жанданышы - уруулук (кландык) жана аймактык (жергиликтүү) өзүн-өзү билүү.

Ата-мекендик коомдук илиминде «этникалык иденттүүлүк» түшүнүгү «океке адамдын, топтун, жамааттын байланышы, алардын айырмачылыктарын жана окшоштуктарын кабыл алуу процессинде пайда болгон касиети же белгилеринин жыйындысы, башка коомдук - этникалык жамааттар же алардын өкүлдөрү»¹.

Этностук өздүк ан-сезимдин негизги элементи, биздин оюбузча, этникалык жамаатка таандык экендигин андап билүү, ошондой эле өзүнүн жана башка этностук топтордун ар кандай мүнөздөмөлөрү («автостереотиптер» деп аталган) жана көптөгөн идеялар топтолгон «стереотиптер») жана эмоционалдык мамилелер улуттук сыймыктануу жана уят-сыйи, улуттук кадыр-барк ж.б.

Этникалык иденттүүлүктүн маңызын тереңирээк түшүнүү үчүн «этникалык иденттүүлүк» түшүнүгү менен «этникалык аң-сезим», «этникалык психология», «улуттук» же «этникалык идеология» түшүнүктөрүнүн өз ара байланышы принципиалдуу мааниге ээ. Ар кандай көз караштарды критикалык талдоонун негизинде биз төмөнкүдөй мамилени сунуштайбыз: этникалык иденттүүлүк, этникалык психология жана этникалык идеология биригип этникалык аң-сезимди түзүүчү структуралык элементтер.

Этникалык идеологиянын этникалык топтун социалдык-психологиялык мүнөздөмөсү катары этностук топтордун, улуттардын маңызы жана башка элдер менен өз ара аракеттенүү мүнөзү жана этностук психология жөнүндө түшүнүктөрдүн жыйындысы катары түшүнүлгөн бөлүгү улуттук мүнөздөгү формада каралган эмоционалдык, ыктыярдуу процесстер, касиеттер жана абал этникалык иденттүүлүктүн эң маанилүү элементтерин түзөт. Социалдык психологиянын жалпы принциптерине таянуу менен илимий адабиятта келтирилген этникалык өздүк ан-сезимдин структуралык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен биз

¹ Кара: Тишков В.А. Очерки теории и политики этничности в России. - М., 1997. 64-б.

² Кара: Чотаева Ч. Этнокультурные факторы в истории государственного строительства Кыргызстана. - Бишкек, 2005. 50-б.

¹ Кара: Хабибуллин К.Н. Понятие национального самосознания // Понятия, принципы, категории (опыт философского и социально-психологического исследования). - Л.: Наука, 1985. 155-б.

этникалык өздүк ан-сезимдин элементтеринин өз классификациясын сунуштайбыз:

а) психологиялык касиеттердин ан-сезимдүү бөлүгү: улуттук мамилелер, багыттар, кызыкчылыктар жана муктаждыктар (психологиялык аспекттер);

б) салыштырмалуу туруктуу психологиялык формациялардын ан-сезимдүү бөлүгү: улуттук мүнөз, улуттук каада-салттар жана үрп-адаттар, улуттук табит жана адаттар;

в) психологиялык процесстердин жана мамлекеттердин ан-сезимдүү бөлүгү: улуттук сезимдер жана маанайлар;

г) ан-сезимдүү этникалык идеялар (кеңири жайылган объективдүү жана ката, авто стереотиптер жана стереотиптер).

Этникалык өздүк ан-сезимдин социалдык функцияларын аныктоо өтө маанилүү. Социалдык жана функционалдык терминдердеги этникалык өздүк ан-сезимдин өзгөчөлүгү белгилүү бир ан-сезимдүү психологиялык ыйгайлашуу, башкача айтканда, белгилүү бир жаратылышка жана социалдык чөйрөгө ан-сезимдүү ынгайлашуу болуп көрүнөт. Анын үстүнө, бул ыйгайлашуу генетикалык мүнөзгө ээ эмес, негизинен адамдардын ан-сезимдүү практикалык иш-аракетинин жана аларды максаттуу тарбиялоонун натыйжасы болуп саналат. Мындан тышкары, этникалык өздүк ан-сезим этнобириктирүүчү жана этностук айырмалоочу функцияларды аткарат, алардын маңызы өзүнчө этникалык организмдерди, алардын негизги белгилеринин негизинде аныктайт: жалпы экономика, аймак, тил, маданият. Ошол эле учурда, этникалык иденттүүлүк адамдарды ого бетер күчтүү этникалык жамаатка бириктирет. Этникалык иденттүүлүк конкреттүү түрдө төмөнкүдөй социалдык идентификацияны аткарат:

а) аккумулятивдик жана тарбиялык, башкача айтканда, коомдук тажрыйбаны топтоп, аны өткөрүп берет;

б) социалдык мамилелерди жөнгө салуу (регулятивдик);

в) ченемдик, качан этникалык өздүк ан-сезим андалган мамилелер, багыттар, адаттар, каада-салттар ж.б катары чыкканда;

г) баарлашуу (коммуникативдик);

д) баалоочу, этникалык мамилелер, багыттар, табиттер кабыл алынганда, коомдук жүрүм-турумдун баалоочу мүнөздөмөлөрүнүн ролун ойнойт.

Этникалык өздүк ан-сезимдин бул функциялары белгилүү деңгээлде этникалык өздүк ан-сезимдин маңызын көрсөтөт.

Этникалык өздүк ан-сезимди, анын маңызын, структурасын, социалдык функцияларын талдоо этностук иденттүүлүк түшүнүгүн аныктоонун зарыл шарттары болуп саналат.

Заманбап ата мекендик изилдөөчүлөр этникалык иденттүүлүктү ошол эле этностун башка өкүлдөрү менен биригүүчү субъектинин эмоционалдык когнитивдик процесси, ошондой эле анын тарыхына, маданиятына, өз элинин улуттук каада-салтына жана үрп-адаттарына, анын идеалдарына, сезимдерине жана кызыкчылыктарына, фольклорго, тилге, этностун жашаган аймагына жана анын мамлекеттүүлүгүнө болгон позитивдүү мамилеси катары карашат¹.

Башка окумуштуулар этникалык иденттүүлүктү ан-сезимдүү көрүнүш, этникалык өздүк ан-сезим сөздүн кеңири маанисинде, ал эми этностуулук ан-сезимдүү ан-сезимсиз көрүнүш деп эсептешет. Этносту массалык ан-сезимдин жемиши катары негиздеген жана этникалык ан-сезимдин кадимки деңгээли менен катар этникалык идеологиянын бар экендиги айтылат. Бул билдирүүлөр тигил же бул деңгээлде этникалуулук жана этникалык ан-сезим түшүнүктөрүнүн окшоштугу, ошондой эле алардын түзүлүштөрүнүн жакындыгы жөнүндөгү гипотезабызды тастыктайт. Биздин оюбузча, этникалык ан-сезимдин структурасы сыяктуу эле, төмөнкү структуралык элементтерден турат: күнүмдүк этникалык ан-сезим, же этностук психология жана этникалык идеология. Мурунку эки элементтин ан-сезимдүү бөлүгү этностук иденттүүлүктү түзөт.

А.А. Прусаускас, биринчиден, инсандын белгиленген макамын этникалык иденттүүлүктүн негизги белгилери катары карайт, башкача айтканда, анын айланасындагылар өзүн белгилүү бир этностун өкүлү деп эсептегенине карабастан, бир адамды белгилүү бир этностун өкүлү катары кабыл алышат же болбосо, экинчиден, идентификациянын башка түрлөрүнөн айырмаланып, этникалык иденттүүлүк эң туруктуу (көпчүлүк учурда аны кесипке, жашаган жерине же саясий тилектештикке караганда өзгөртүү

¹Кара: Крысько В.Г. Социальная психология: словарь-справочник. — Минск: Харвест, М.: АСТ, 2001. 632–633-б.

кыйыныраак), Үчүнчүдөн, этникалык иденттүүлүк социалдык (этникалык) байланыштарды, маданияттын элементтерин камтыган татаал ички түзүм, белгилүү бир тутум баалуулуктары белгилер болуп саналат. Этникалык өздүк ан-сезимдин жана белгилүү бир этностун топтук тилектештигинин өнүгүү деңгээли анын ар түрдүүлүгүнө жана анын элементтерин этностун көпчүлүк мүчөлөрүнүн бөлүшүү деңгээлине байланыштуу¹. Адатта, этникалык инсандык социалдык-психологиялык иденттүүлүктүн бир түрү катары классификацияланат, анткени этнос индивиддин жашоо циклин ишке ашырган негизги жамаат².

Биздин оюбузча, этникалык иденттүүлүк үч негизги деңгээлде иштейт: уруулук (кландык), регионалдык (жергиликтүү) жана жалпы этникалык (улуттук). Бул ыкма мурунку көчмөндөрдүн, анын ичинде кыргыздардын этникалык иденттүүлүгүнүн структурасын талдоодо колдонулганда эң туура болот.

Этникалык иденттүүлүктүн түрлөрүнүн эң кылдат классификациясын А.П. Садохин берген. Этникалык иденттүүлүктүн көйгөйлөрүн иликтеп жатып, ал анын калыптануу процессинде, ар кандай себептер менен шарттардын айкалышына жараша, туруктуу белгилери жана мүнөздөмөлөрү менен мүнөздөлгөн жети негизги түрүн түзсө болот деген тыянакка келет: а) нормалдуу; б) этноцентристтик; в) этнодоминанттык; г) этникалык фанатизм; д) этникалык индифференттүүлүк; ж) этнонигилизм; з) амбиваленттүү³. Этникалык иденттүүлүктүн түрлөрүнүн аталыштарынын өзү эле алардын маңызын ачып берет.

«Этникалык иденттүүлүк», «этникалык психология», «этникалык өздүк аң-сезим», «этникалуулук», «этникалык иденттүүлүк» түшүнүктөрүн талдоо төмөнкүдөй тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет: чындыгында «этникалык иденттүүлүк» жана «этникалык өздүк ан-сезим» «мазмуну боюнча бирдей. Биринчи

түшүнүк - бул чет элдик этнологиянын салттуу куралы. Экинчиси, ушул эле мааниде, советтик этнография тарабынан активдүү колдонулат. Советтик этнографтар мектеби дүйнөлүк илимдеги алдыңкы үч багыттын катарына кирет - Манчестер мектеби менен Ф.Барттын жана анын жолдоочуларынын концепциясы менен катар келе жаткандыгын моюнга алуу керек. Бирок советтик этнографтардын көптөгөн эмгектери которула элек, ошондуктан Батыш илимине, анын ичинде этнос, этникалык аң-сезим, өздүк ан-сезим жана психология маселелерине белгисиз. Жалпы глобалдашуу, орус тилдүү илимпоздордун дүйнөлүк маалымат мейкиндигине кириши гуманитардык багытта бирдиктүү жалпыга түшүнүктүү инструментти иштеп чыгууну талап кылат.

Демек, ата мекендик этнологдор «этникалык өздүк ан-сезим» түшүнүгү менен катар «этникалык иденттүүлүк» түшүнүгүн колдонушат. Ошол эле өнүгүү биз «этникалык аң-сезим» жана «этникалуулук» түшүнүктөрүнүн иденттүүлүгү жөнүндө сөз кылсак болот. Этникалык өздүк ан-сезим жана иденттүүлүк түшүнүктөрүн салыштыруудагы дагы бир кыйынчылык - ой-пикирлердин кеңири плюрализми, анда авторлордун көпчүлүгү, албетте, түшүнүктөрдүн түпнуска аныктамасын иштеп чыгууну каалашат, бул аларга карата жалпы кабыл алынган көз-караштын өнүгүшүнө гана зыян келтирет. Ошентип, бул маселе негизсиз татаал жана башаламан. Көчмөндөрдүн, анын ичинде кыргыздардын этникалык өнүгүү көйгөйлөрү менен алектенген изилдөөчүлөр үчүн биздин оюбузча, этникалык иденттүүлүктүн үч негизги деңгээлин аныктоо абдан пайдалуу: уруулук (кландык), регионалдык (жергиликтүү) жана жалпы этникалык (улуттук).

Этностун көйгөйлөрүн изилдеп жатып, Гавайи университетинин профессору Ф.Риггстин сөзүнө кошулсак, этностук - бул изилдөө иши катары «маанилүү нерселерди эмес, терминдерди, түшүнүктөрдү, мамилелерди, теорияларды жана контексттерди изилдөө».

Жыйынтыктап айтканда, төмөнкүлөргө басым жасоо керек.

Биринчиден, маданияттын жамаатында көрүнгөн жалпы тилдин, аймактын, экономикалык турмуштун жана акыл-эс түзүмүнүн негизинде келип чыккан адамдардын тарыхый жактан калыптанган туруктуу коомчулугу катары улуттун сталиндик чечмелөөсү чет элдик жана постсоветтик мейкиндиктеги этникалык

¹ Кара: Празиускас А.А. Этнос и политика: Хрестоматия / Авт.-сост. А.А. Празиускас. - М.: Изд-во УРАО, 2000. 8-9-б.

² Кара: Здравомыслов А.Г. К обоснованию релятивистской теории нации // Релятивистская теория нации: новый подход к исследованию этнополитической динамики России. К 70-летию профессора А.Г. Здравомыслова. - М.: РНИСиНП, 1998. 14-б.

³ Кара: Садохин А.П. Этнология. - М.: Гардарики, 2001. 134-135-б.

жамаат катары азыркы мезгилдеги изилдөөчүлөрдүн арасында үстөмдүк кылып келет.

Экинчиден, советтик доордо, илимий адабияттарда этнос ар кандай өнүктөрдөн: “этносоциалдык организм” (Ю.В. Бромлей), “биосоциалдык организм” (Л.Н. Гумилев), “коммуникациялык жана маалыматтык байланыштардын топтомуна” туунду катары каралып келген. (С.А. Арутюнов).

Үчүнчүдөн, СССР кулагандан кийин, этноидентификациялык процесстери чечмелөө үчүн примордиализм гана эмес (советтик илимде марксизмдин аталышы менен үстөмдүк кылган), ошондой эле конструктивизм (В.А. Тишков), инструментализм жана полипарадигматикалык ыкмалары да колдонулат.

Төртүнчүдөн, «этникалык өздүк ан-сезим», «этникалык психология», «этникалык аң-сезим», «этноностук» жана «этникалык иденттүүлүк» түшүнүктөрүн талдоо бизге, чындыгында, өзүнүн мазмуну боюнча жакын жана окшош болгон «этникалык өздүк ан-сезим» жана «этникалык иденттүүлүк» түшүнүктөрүн таанууга мүмкүндүк берет.

Бешинчиден, этникалык иденттүүлүктүн социалдык-философиялык концепциясы этносаясий, этнологиялык, этнопсихологиялык жана этносоциологиялык изилдөөлөрдүн жетишкендиктерине негизделип, категориялык-концептуалдык аппаратын түзүү аркылуу методикалык колдонмолорду иштеп чыгат, өнүгүүнүн жана иштешинин калыптанышынын мыйзам ченемдүүлүктөрү жана өзгөчөлүктөрү, жеке, адистештирилген илимий дисциплиналар үчүн белгилүү бир коомдогу этникалык иденттүүлүк, анын объектиси жана предмети этноидентификациялык чен-өлчөмдө инсан жана этностук жамааттын айрым аспектиери болуп саналат.

Алтынчыдан, биздин оюбуз боюнча, этникалык топтун иденттүүлүгү үч негизги деңгээлде иштейт: уруулук (кландык), этнорегионалдык (этнолокалдык), жалпы этникалык (этноностук). Бул ыкма номаддар менен постномаддардын, анын ичинде кыргыздардын этникалык иденттүүлүгүнүн структурасын талдоодо колдонулганда эң туура болот.

Жетинчиден, көчмөндөрдүн көп деңгээлдүү этникалык иденттүүлүгүнүн социалдык-философиялык концепциясы бул көчмөн маданиятынын жана цивилизациясынын өкүлдөрү катары

адамдардын этникалык иденттүүлүгүнө социалдык философияны тутум жана метод катары жайылтуу аракети, ошондой эле синтез издөө көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн негизги деңгээлдерин түздөн-түз изилдөөнүн натыйжалары. Методологиялык жана жалпылоочу (синтездөөчү) функциясынан тышкары, социалдык-философиялык концепция көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн көйгөйлөрүн синхрондуу планда, диахрондук ырааттуулукта да изилдөөгө интеграциялап, координациялоого жөндөмдүү.

Көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн негизги деңгээлдеринин социалдык-философиялык талдоосу атайын изилдөөнүн предмети болгон эмес, бирок айрым номад жана постномад элдердин этникалык иденттүүлүгүнүн ар кандай деңгээлдери советтик жана постсоветтик коомдук илимпоздор тарабынан каралып чыккан. Ушул көз караштан алганда, азыркы шарттарда терең этноидентификациялык трансформацияны сактап, башынан өткөрүп жаткан байыркы көчмөндөр дүйнөсүнүн классикалык өкүлдөрү болгон кыргыздардын уруулук, этностук регионалдык жана этноулуттук өзгөчөлүгү жөнүндөгү кыргыз окумуштууларынын көз караштары илимий кызыгууну жарат.

1.3. Азыркы кыргыз окумуштуулары кыргыздардын этникалык иденттүүлүгүнүн ар кыл деңгээлдери туурасында

Азыркы кыргыз окумуштууларынын ичинен кыргыздардын уруулук, регионалдык жана жалпы этникалык өзгөчөлүктөрү, атап айтканда трайбализм, регионализм, улутчулдук жөнүндөгү эң кызыктуу эмгектер, биздин оюбузча, А.А. Асанкановго, М.М. Аамдиновага, Р.А. Ачыловага, Ч.Т. Айтматовго, Г.А. Бакиевага, А.Х. Бугазовго, Дж. Джунушалиевге, А.И. Ибраимовго, С.С. Имановага, А.И. Исмаиловго, Э.И. Исмаиловага, М.А. Карабаевага, Н.К. Кулматовго, О.Ш. Молдалиевге, Ж.С. Сааданбековго, В.М. Плоскихке, А.И. Токтосуновага, Т.У. Усубалиевге, Ж.К. Урманбетовага, А.Б. Элебаевага, Ч.Ж. Чотаевага жана башкаларга таандык.

Кыргыз генетики А.И.Ибраимовдун табигый-илимий ыкмасы өзгөчө кызыгууну жаратат. Ал «каңы жерлерди баш ийдирүү жана өздөштүрүү зарылдыгы көчмөндөрдөн ого бетер күчтүү этникалык жана аскердик-саясий биригүүнү талап кылгандыгын, анын акыркы натыйжасы жалпы улуттук аң-сезимдин пайда болушу болгонун баса белгиледи: бирок, уруктар менен уруулардын биригиши жана жоголушу болгон жок. Дал ушул жагдай, балким, адамдын генетикасынын көз карашынан алганда эң кызыктуусу, өзгөчө талкууну талап кылат. Ушул күнгө чейин бир элдин ичиндеги уруулук түзүлүштөрдүн сакталышы сейрек көрүнүш. Бирдиктүү этностук топ катары кыргыздардын генофондунун уникалдуулугу, биринчи кезекте, аны толуктап турат. Азыркы кыргыздар «кандуулукту», тагыраак айтканда, Орто Азия жана Тянь-Шань аймактарында байыркы доорлордо жашаган бардык уруктар менен уруулардын, бардык элдер менен улуттардын гендерин өзүнө сиңирип алды деп айтууга болот, кийинчерээк Борбордук Азияда жашаган монголоиддик жана европоиддик расанын өкүлдөрүн кошууга болот»¹. Андан тышкары, белгилүү кыргыз окумуштуусу «бул этнос генофонду ар башка расалык жана этностук топторду чагылдырган көптөгөн уруктар менен уруулардын биологиялык дараметин өзүнө сиңирип алды. Биз гетерозис кубулушунун аналогу (адамдардагы гибридик күч, анын жандуу жаратылыштагы мааниси талашсыз) менен алектенип жатабыз окшойт»².

А.И.Ибраимовдун пикири боюнча, кыргыздардын арасында чынында эле азыркы топтор менен региондордун ортосундагы айырмачылыктардын бар экендиги туурасындагы ой жүгүртүүлөр бар³.

Биздин оюбузча, бул уруулук же регионалдык иденттүүлүктүн этностордук мүнөзүнө байланыштуу. Эгерде өзүнүн же башка жамааттардын ишине баа берүү бир жагынан, анын кызыкчылыгынын көз карашынан келип чыкса, экинчи жагынан, тигил же бул чөйрөдөгү кадрдык саясатта тең салмаксыздыктар болуп калса, анда негизги критерий - бул мамиле

¹ Ибраимов А.И. Кыргызы и их генофонд. — Б.: Кыргызстан, 1992. 25–27-б.

² Кара: Ибраимов А.И. Кыргызы и их генофонд. — Б.: Кыргызстан, 1992. 27-б.

³ Кара: Ошол эле. 99-б.

«биздики», «окердешибиз», бир урууданбыз же тууганыбыз, же генетиктер катары А.И. Ибраимов, бул жерде «уюштуруучу принцип» бар, же коомдук окумуштуулардын көз карашында трайбализм менен регионализмдин рецидивдери бар. А.И.Ибраимов, мисалы, айрым «таланттар» Кыргызстандын бир катар аймактарында кандайча таркатылып жаткандыгын билүү үчүн кызыктуу изилдөө жүргүздү¹. Эгерде ал республиканын учурдагы административдик-аймактык аймактары кандайдыр бир мааниде кыргыздардын уруулук бөлүнүүсүн чагылдырса, анда мындай ыкма алардын улуттук таланттардын жалпы фондусуна кошкон салымын кыйыр түрдө баалоого мүмкүндүк берет деп боолгологон. Расмий маалымдаманын негизинде, А.И. Ибраимов республикалык масштабдагы таланттардын саны боюнча учурдагы уруу топторун жана аймактарын салыштырууга болоорун билүүгө аракет кылган. Жазуучулар Союзунун мүчөлөрүн талдоо көрсөткөндөй, Кыргызстандын түштүгүндөгү жергиликтүү тургундар жалпы санынын 20% гана түзгөн. Ал бул көрсөткүчтөрдү салыштырууга болот деп атады. Башка цифралар республиканын Илимдер академиясынын мүчөлөрүнүн курамын талдоо менен келтирилген. Көрсө, Кыргызстандын түштүгү 50 жыл аралыгында бир гана академикти (азыр каза болгон) жана бир мүчө-корреспондентти берген (3%). Илимдер академиясынын мүчөлөрүнүн көпчүлүгү Ысык-Көл облусунан чыккандар - болжол менен 40% жана Чүй облусу, негизинен Кемин өрөөнүнөн (36%)².

Министрлер Кабинетинин мүчөлөрүнүн курамын талдоо учурунда кырдаал дээрлик бирдей. Изилдөөчүнүн айтымында, согуштан кийинки бардык жылдарда административдик жана партиялык таланттар Кыргызстандын түндүк-чыгыш аймактарынан келгендердин арасында ар дайым басымдуулук кылган.

Кыргыздар - Социалисттик Эмгектин Баатырлары жана СССРдин жана Кыргыз ССРинин Мамлекеттик сыйлыктарынын лауреаттары, ошондой эле Түштүк менен Түндүктүн жергиликтүү тургундарынын бирдей катышын көрсөткөн өндүрүштүк көрсөткүчтөрү үчүн сыйлангандар жөнүндө алынган маалыматтардын негизинде. Түндүк, автор Совет бийлигинин

¹ Кара: Ошол эле. 95, 98-б.

² Кара: Ибраимов А.И. Кыргызы и их генофонд. — Б.: Кыргызстан, 1992. 97–98-б.

бардык жылдарында "түштүк кыргыздар, негизинен, өндүрүш жасашкан жана алардын түндүк туугандары негизинен ойлошкон жана иш кылышкан" деген тыянакка келишкен¹. Биздин оюбузча, келтирилген статистикалык маалыматтар ар башка регионалдык (түштүк жана түндүк) жана белгилүү бир деңгээлде уруулук персоналдын ортосундагы чоң айырмачылыктарды көрсөтүп турат. Мунун бир катар объективдүү жана субъективдүү себептери бар. Биринчиден, Совет бийлигинин жылдары ичинде түндүк түштүккө караганда социалдык-экономикалык жактан кыйла интенсивдүү темп менен өнүккөн. Экинчиден, республиканын борбору түндүктө болгон жана жайгашкан, бул түштүк тарапка караганда түндүктүктөрдүн артыкчылыктуу өнүгүүсүн камсыз кылган. Бул жагдай, түндүк тараптагыларга аймактык жактан жакын болгондуктан, борбордо жайгашкан билим берүү мекемелерине кабыл алууда артыкчылыкка ээ болушкан (10 университеттин ичинен 8 Фрунзе шаарында, 1 Пржевальск шаарында, 1 түштүктө, Ошто), мамлекеттик мекемелерге, ар кандай коомдук уюмдарга жана чыгармачыл биримдиктерге, заводдор менен фабрикаларга жумушка орношуу, борбордогу жана анын тегерегиндеги көптөгөн уруулук диаспораларынын жардамы менен, интенсивдүү тууганчылык, жердешчилик жана бири-бири менен ишкердик байланышта болушкан. Түштүктүн басымдуу көпчүлүгү үчүн борборго көчүп келүү бир топ көйгөйлөрдү жараткан - таасирдүү туугандарынын жетишсиздиги, турак-жай, транспорттук чыгымдар жана башка көптөгөн нерселер. Түндүктүктөргө түштүктүктөргө караганда артыкчылык берген дагы бир маанилүү фактор, орус тилдүү диаспоралар менен тарыхый мамилелердин тыгыз жана кең болушуна байланыштуу орус тилин жакшы билүү болду. Бирок субъективдүү мүнөздөгү жагдайлар дагы болгон. Бул, биринчи кезекте, трайбализмдин жана регионализмдин көрүнүштөрүн камтыган тууганчылыктын, уруулук, регионалдык иденттүүлүктүн жандуулугу жана так сакталышы. А.И. Ибраимов азыркы учурга чейин уруулук иденттүүлүккө оң баа берүүнү билдирет. Уруулардын жана уруулардын сакталышын алар экономикалык себептер менен түшүндүрүшөт: бийик тоолуу аймактар кыргыздардын негизги жашаган жери жана анын натыйжасында

¹ Кара: Ошол эле. 97-98-б.

алыскы жайыт дыйканчылыгы, алгачкы дыйканчылык коммуналдык дыйканчылыкты талап кылган. Психологиялык себептерден улам, ал кыргыздар үчүн урук жана уруу өтө маанилүү адеп-ахлактык, тарбиялык мааниге ээ деп эсептейт - аша чаппастан, туугандардын алдындагы милдет сезими («тууганчылык») кыргыздарда ушунчалык өнүккөн деп айтууга болот, алардын катаал шарттарда жашап кетишине жардам берүү, тактап айтканда, кыргыздардын инсандыгын жана дүйнө таанымын калыптандыруу үчүн мааниси жок уруулук өзүн-өзү билүү колдоого алынат. Ар-намысты жана кадыр-баркты кынтыксыз сактоо бул күчтүү моралдык негиз, ансыз бир дагы кыргыз өзүн инсан катары жоготуп коёт. Балким, урук-уруу сезими жок кыргыз адеп-ахлагы, адеп-ахлагы жок адамдай коркунучтуу. Окумуштуулар кыргыздардын уруулук өзгөчөлүгүнүн жандуу болушунун генетикалык себеби, бул алардын генофондун сактоо жана байытуу үчүн негизги ички факторлордун бири деп эсептешет жана ар бир кыргыз, жок дегенде, ата-бабаларынын аттарын эстеп, жетинчи муунга чейин, жакын туугандык байланыштардан алыс болот. Албетте, белгилүү бир шарттарда уруулук иденттүүлүк калктын генофондуна терс таасирин тийгизиши мүмкүн экендигин эске алуу керек. Бул диний жана географиялык себептерден улам обочолонуп жашаган тукумдарга тиешелүү болсо, анда инбридингдин коркунучу, «зыяндуу гендердин» көбөйүшү кескин жогорулайт. Советтик жашоо мезгили жана бул 70 жылдан ашык убакыт, кыргыздардын уруулук өзгөчөлүгүн жок кыла алган жок. «Мындан тышкары, - деп жазат белгилүү генетик, - улуттун мурунку атасы Т.Усубалиев өзүнүн башкаруусунун чейрек кылымында өзүнүн уруулаштарын жана туугандарын жаңы жогорку социалдык-экономикалык деңгээлге алып чыгып, жаңы социалдык-экономикалык деңгээлге көтөрө алды жок дегенде жаңы миң жылдыкка чейин Кыргызстанды башкара алган башкаруучу клан». Бул саптар 1992-жылы жайында жарыяланып, 2005-жылы гана Усубалиев уруусунун өкүлү А.Акаев жарыштан чыгып кеткен (бирок А.Акаевдин уруулук, ал тургай улуттук тегине байланыштуу башка көз караштар бар), башкача айтканда, окумуштуунун божомолу кичинекей ката менен ишке ашты. Өткөн кылымдан мурун эле, сарыбагыш Калыгул Бай уулу уруусунун манапы, балким, бул уруунун башка кыргыз урууларына болгон күчү үзүлүп, бирок

бүтпөйт деген жүйөө менен футуристтик уруу түшүнүгүн иштеп чыккан. Тарых бул божомолдун бир аз туура экендигин көрсөттү. Ошентип, сарыбагыш уруусунун өкүлдөрү - Атаке бий, Ормон хан, Жантай хан, Шабдан, Т.Усубалиев, А.Акаев - кыргыздарды илгертен бери башкарып келишкен.

Постсоветтик мезгилде коомдук турмушту жана базар экономикасын демократиялаштыруу кыргыздардын жалпы этникалык, регионалдык жана уруулук өзгөчөлүктөрүнүн жандануусуна күчтүү түрткү берди.

Кыргыздардын уруулук иденттүүлүгүн изилдөө жагынан Ж.Джунушалиев менен В.Плоскихтин «Трайбализм и проблема развития Кыргызстана» аттуу макаласы өзгөчө кызыгууну жаратат. Анда тарыхый материалдардын негизинде авторлор трайбализмдин келип чыгышы, феномени, ага каршы Совет бийлигиндеги күрөш, эгемендүү Кыргызстандагы трайбализмдин жаңы агымынын себептери жана мүмкүн болуучу кесепеттери жөнүндө талдоо жүргүзүшкөн. Совет доорунда, авторлор белгилегендей, трайбализмге каршы күрөшүү «өткөн мезгилди, анын ичинде туруктуу жалпы адамзаттык баалуулуктарды санкциясыз четке каккандыктан, коомдун адеп-ахлактык негиздерине орду толгус зыян келтирилген ... бул индивидуализмдин байкаларлык жайылышына алып келген, ал эми жашоо тажрыйбасын жана улуу муундардын акылмандыгын баркка албай, жакындарын таштап кеткен, мунун бардыгы - таптык жана саясий аталышта, бирок маңызы боюнча - карьеристтик көз караштар ж.б. Жакында эле четке кагылган бул баалуулуктарды жандандыруунун кийинки аракеттери (башка аталыштарда гана - «коммунизмди куруучулардын адеп-ахлак кодекси», «студенттердин жүрүм-турум эрежелери», «коммунисттик эмгек жамааттарынын жоболору», «элдик күзөтчүлөр», «околдоштор» соттор «ж.б.у.с. ж.б.» ар дайым ийгилик алып келген эмес».¹ Заманбап шарттарда, Ж.Джунушалиев менен В.Плоскихтин айтымында, уруулук иденттүүлүктүн оң жана пайдалуу жактарын өз убагында колдоо, трайбализмдин зыяндуу көрүнүштөрүнүн алдын алуу зарыл жана бул үчүн алар төмөнкүлөрдү сунуш кылышат: биринчиден, экономикалык

өнүгүүнүн стратегиялык милдети Кыргызстан республиканын бардык региондорунун бирдиктүү экономикалык коомчулугун түзүү болушу керек, экинчиден, элдин тарыхый салттарын эске алуу менен, башкаруунун корпоративдик-жамааттык түрүн акылдуулук менен колдонуу керек. Үчүнчүдөн, этникалык каада-салттардын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен кадр саясатынын шайкеш системасын иштеп чыгуу, төртүнчүдөн, депутаттарды партиялардын, коомдук кыймылдардын, ассоциациялардын жана бирикмелердин, административдик-аймактык органдардын «өкүлчүлүктүү» тизмелери менен шайлоо артыкчылыктуу, бешинчиден региондук структураларды жоюу жагынан мамлекеттин административдик-аймактык бөлүнүшүн реформалоо үчүн зарыл.¹

Н.Кулматов «Уруучулук (трайбализм)» аттуу китебинде биринчи жолу кыргыз трайбализминин маңызын жана келип чыгышын философиялык чечмелөөгө аракет кылат. Ал белгилегендей, кыргыздардагы трайбализм түшүнүгү алардын канында терең орун алган жана аны бир нече адамдын буйругу менен өзгөртүү өтө кыйын. Адамдардын көпчүлүгү анын маңызын түшүнгөндө гана трайбализмдин жашоодогу ролун, терс көрүнүштөрүн жана коомдун жыргалчылыгы үчүн колдонулушун баалай алышат. Жалпыга маалымдоо каражаттары трайбализм феномени жөнүндө көп жазышат, бирок автордун айтымында, бул көрүнүштү илимий негизде түшүндүрүп, аны жеңүүнүн илимий негизделген жолдорун иштеп чыгуу керек. Бул монография ушул маселеге арналган²

Дагы бир философ А.Исмаилов түрк элдеринин этногенетикалык байланышын жана социалдык-экономикалык багытын негиздөөгө аракет кылат. Ал биринчилерден болуп жалпы түрк этникалык иденттүүлүгүн куруу жөнүндө айткан. Ал белгилегендей, түрк элдери биригиши керек, славян элдеринин тажрыйбасын кабыл алышы керек жана бул улутчулдук эмес, пантюркизм эмес, XXI кылымдын мыйзамдарына жана тенденцияларына кошулууга умтулуу³.

¹ Джунушалиев Дж., Плоских В.М. Трайбализм и проблемы развития Кыргызстана // Центральная Азия и Кавказ. – 2000. – №3. 155-6.

¹ Ошол эле. 155-6.

² Кулматов Н. Уруучулук (трайбализм). – Бишкек, 1999. 4-5-6.

³ Исмаилов А.И. Философия духа кыргызского народа. – Бишкек, 2002. 63-64-6.

А.Асанканов 80-жылдардын экинчи жарымында 90-жылдардын башында кыргыздардын улуттук өзүн-өзү билүүсүнүн өсүү проблемасына монография жазган. Анда автор этносоциологиялык материалдарды колдонуп, кыргыздардын улуттук өз алдынча аң-сезиминин коомдук турмушунун чөйрөсүндө кескин өсүшүнүн көрүнүштөрүн байкап көрүүгө аракет кылган. А.Асанканов коомдук-саясий окуяларды, коомдук-саясий кыймылдарды, эне тилдин активдешүүсүн жана кеңейишин, тарыхка болгон кызыгуусун арттырууну, унутулуп бара жаткан каада-салттарды жана үрп-адаттарды калыбына келтирүүнү, географиялык аталыштарды калыбына келтирүүнү жана атын өзгөртүүнү, динди активдештирүү, «Манас» эпосунун 1000 жылдыгын белгилөө жана башкалар¹.

Этникалык иденттүүлүктүн ар кандай деңгээлин изилдөө жагынан алганда, М.Карыбаеванын «Национальное самосознание: философско-методологический анализ» деген кандидаттык диссертациясы кызыгууну жаратат. Бул эмгекте улуттук иденттүүлүктүн феномени, атап айтканда, анын структурасындагы этникалык жана саясий компоненттердин катышы, калыптануу өзгөчөлүктөрү, өнүгүү мыйзам ченемдүүлүктөрү жана анын чагылдырылышынын заманбап формалары изилденген. Автор этникалык иденттүүлүктү тигил же бул жол менен тигил же бул этникалык топтун өкүлдөрү бөлүшөт, башка элдер менен өз ара аракеттенүү процессинде калыптанган жалпы идеялар деп эсептейт. Ал бир нече көзкарандысыз деңгээлдерди - этникалык иденттүүлүктүн иштешинин персоналдык жана топтук деңгээлдерин аныктайт: «Жеке деңгээлде, ар бир инсан өзүнүн этникалык өзгөчөлүгүн билиши - бул адамдын этникалык өзүн-өзү идентификациялоо процесси. Аны менен бир тилде сүйлөгөн, аны менен бирдей маданий өзгөчөлүктөргө ээ болгон башка адамдар менен биригүү жана анын бирдиктүү этникалык жамаатка таандык экендигин билүү этникалык өз алдынча аң-сезимдин топтук аң-сезим деңгээлинде калыптанышынан кабар берет. Этникалык иденттүүлүктү массанын саясий мобилизациясынын негизине айландыруу, этникалык коомчулукка тиешелүү ар кандай саясий

талаптарды алдыга жылдыруу бейтарап этникалык идентификацияны улуттук өзүн-өзү таанып билүүгө алып келет»².

М.Амердинова өзүнүн «Самосознание и личность» аттуу монографиясында бүтүндөй главаны инсандын этникалык өзүн-өзү аңдоо механизми катары этникалык иденттүүлүккө арнаган. Этникалык иденттүүлүктү адамдын социалдык иденттүүлүгүнүн ажырагыс бөлүгү катары, анын белгилүү бир этностук жамаатка таандык экендигин билүүнү билдирүүчү психологиялык категория катары карап, М.Амердинова «бул учурда, биринчиден, бир катар объективдүү белгилер боюнча этникалык аныктамага байланышкан социологиялык категория жана этностук түшүнүктөр: ата-эненин этникалык курамы, туулган жери, тили, маданияты - жана чыныгы жашоодо этникалык идентификация ар дайым эле боло бербейт расмий улутка дал келет. Экинчиден, этникалык иденттүүлүк төмөндөтүлбөйт жана өзүн-өзү белгилөөдө көрүнүп турган (өзүн этникалык жамаат катары классификациялоо) жарыяланган идентификация менен дал келбеши мүмкүн. Этникалык иденттүүлүк, биринчи кезекте, өзүн этникалык топтун өкүлү катары түшүнүүнүн, аны менен белгилүү деңгээлде идентификациялоонун жана башка этностордон обочолонуунун когнитивдик-эмоционалдык процессинин натыйжасы»².

Көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн негизги деңгээлдерин изилдөө жагынан өзгөчө кызыгууну Ж.К. Урманбетованын илимий иштеп чыгуулары жаратат. Ошентип, «саясий аң-сезимдин жана коомдук эс тутумдун өзгөчөлүктөрүн демократиялык жашоого өтүүнүн оригиналдуулугун чагылдырган эң маанилүү учурлардын бири катары» эске алып, Ж.К. Урманбетова «саясий аң-сезимдин жалпы белгилери жетишерлик күчтүү, аң-сезим деңгээлинде туруктуу, бул азыркы саясатта трайбализмдин ачык-айкын көрүнүшүнө өбөлгө түзөт» деп ырастайт.

Дал ушул коомдун өнүгүүсүнүн кризистик учурларында трайбализм функционалдык макамына ээ болуп, коомдук мамилелердин өнүгүшүндө кайрадан актуалдаштырылып,

¹ Асанканов А. Кыргыз: рост национального самосознания. - Бишкек: Мурас, 1997. - 228 б.

¹ Кара: Карыбаева М. Национальное самосознание: социально-философский анализ / Автореф. дисс. канд. филос. н. 1999. 4-5-б.

² Амердинова М. Самосознание и личность. - Бишкек, 2000. 203-б.

стратегиялык учурга айланат. Эгемендүүлүктүн шартында трайбализм, белгилүү бир универсалдуу формалардын, демократиялык маданияттын жана глобалдык маданияттын прагматизминин жайылышына карабастан, коомдун жарандарынын кыйыр укуктук маданиятынын элементи болуп калды. Демек, автордун айтымында, трайбализм феноменин кароодо коомдун биримдиги жана биримдиги жөнүндө маселе көтөрүү максатка ылайыктуу, ушул мааниде консолидация процесстеринен делимитацияга басым бирдей жалпы мүнөздөмөлөргө өтөт.¹

Дал ушул коомдун өнүгүүсүнүн кризистик учурларында трайбализм функционалдык макамга ээ болуп, коомдук мамилелердин өнүгүшүндө кайрадан актуалдаштырылып, стратегиялык учурга айланат. Эгемендүүлүктүн шартында трайбализм, белгилүү бир универсалдуу формалардын, демократиялык маданияттын жана глобалдык маданияттын прагматизминин жайылышына карабастан, коомдун жарандарынын кыйыр укуктук маданиятынын элементи болуп калды.² Демек, автордун айтымында, трайбализм феноменин кароодо коомдун биримдиги жана биримдиги жөнүндө маселе көтөрүү максатка ылайыктуу, ушул мааниде консолидация процесстеринен делимитацияга басым бирдей жалпы мүнөздөмөлөргө өтөт.

Ааламдашуу идеясынын жана улуттук иденттүүлүктүн өзгөчөлүктөрүнүн дал келбестигин эске алып, Ж.К. Урманбетова «улуттук» жана «этникалык» өзүн-өзү билүү түшүнүктөрүн так айырмалай турган маанилүү жагдай деп эсептейт, анткени мамлекеттик бүтүндүктүн чегинде этностордун жана маданияттардын биримдигин камтыган улуттук өзүн-өзү таанып-билүү жөнүндө сөз болуп жатат, Эгемендүүлүктүн баштапкы баскычтарында улуттук өзүн-өзү билүү кандайдыр бир деңгээлде бузук формада түшүнүлүп, берилиши сейрек эмес болгондуктан, бул көптөгөн мамлекеттик түзүлүштөрдү күнөөгө батырган.³

Ч.Чотаева этностун заманбап түшүнүктөрүн талдоого көп көңүл бурган. Анын мамилесинин айырмалоочу өзгөчөлүгү -

этноулуттук көйгөйлөр жаатында Батыштын эксперттери тарабынан иштелип чыккан жаңы изилдөө ыкмаларын жана терминологияны колдонуу.¹

А.Х.Бугазов өзүнүн «Общественное развитие и его социально-психологическое содержание» аттуу монографиясында социалдык психологияны талдап, анын мазмуну адамдардын улуттук психологиялык өзгөчөлүктөрү, анын ичинде акыркылардын структурасында жана улуттук иденттүүлүгүндө аныкталат деп эсептейт.

Өз кезегинде, чыгарма социалдык-психологиялык кубулуштардын, анын ичинде улуттук материалдык психологиялык процесстерде, касиеттерде жана сапаттарда актуалдаштырылган, алардын белгилүү бир этникалык жамаат менен коомдук мамилелердин эң маанилүү жөнгө салуучусу катары таанымал болушунда жана идентификацияланышында анын материалдык бөлүгүнүн өзгөчө ролун негиздейт, айрыкча алардын этностор аралык байланыштар сыяктуу ар түрдүүлүгү айтылат.²

Анын башка эмгегинде А.Х. Бугазов эгерде мурун бир улутка таандык болуу жалпы аймактын, тилдин, маданияттын, психологиянын негизинде аныкталса, бүгүнкү күндө биз бул ыкма өзүнүн методикалык маанисин жоготкон реалдуулук менен күрөшүп жатабыз, анткени бир же бир нече адамдын бар же жоктугу келтирилген белгилер адамдын кайсы улуттук өзгөчөлүккө ээ экендигин күбөлөндүрө албайт. Демек, мындай татаал процессте А.Х.Бугазов, улуттук идентификация катары объективдүү шарттардан тышкары - адамдын этникалык лингвистикалык таандыктыгынан улам, барган сайын, анын ичинде Кыргызстанда субъективдүү факторго - улуттук өзүн-өзү идентификациялоого ээ болот, башкача айтканда, инсандын кайсы улутка, маданиятка таандык экендиги.³

¹ Чотаева Ч. Этнокультурные факторы в истории государственного строительства Кыргызстана. - Бишкек, 2005. 248 б.

² Бугазов А.Х. «Общественное развитие и его социально-психологическое содержание». - Бишкек: КГНУ, 2002. 22, 239-б.

³ Кара: Бугазов А.Х. Глобализация как условие социальных процессов в современном обществе // Центральная Азия и культура мира. Спец. вып.-к 152 (21-22) - Бишкек; 2007. 79-б.

¹ Урманбетова Ж.К., Абдрасулов С.А. Истоки и тенденции развития кыргызской культуры. - Бишкек: Илим, 2009. 124-б.

² Кара: Ошол эле: 125-126-б.

³ Кара: Ошол эле., 155-б.

С.С.Иманованын «Этнонационализм: история и реальность»¹ аттуу монографиясы этноулуттук иденттүүлүктүн бирден-бир радикалдуу формалары – этноулутчулдукту талдоого арналган. Анда этноулутчулдуктун концепциясы, маңызы жана негизги теориялары иликтенип, этностук жана саясий факторлордун өз ара байланышындагы советтик улут саясатынын карама-каршылыктары ачылат.

Этноулутчулдук белгилүү бир функционалдык элемент катары тарыхый процесстин мүнөзү боюнча бири-бирине карама-каршы келет, бул бир жагынан адамдардын өзүнүн улуттук өзгөчөлүгүн, тилин, маданиятын сактап калууга умтулууга үндөйт, саясий мобилизацияга өбөлгө болот деп белгилейт эмгекте, экинчи жагынан, этностук топтордун маданий өзгөчөлүктөрүн сактоого багыт алуу көбүнчө алар үчүн белгилүү бир артыкчылыктарды талап кылууга айланат, жарандык укуктардагы теңсиздикти негиздөө максатында кызмат кылат жана улуттар аралык мамилелерге конфронтация элементин киргизет,² тирешүү этникалык чыр-чатактарды жаратуучу жана улуттук кризистер менен апааттардын коркунучун жаратат.²

Көп улуттуу саясий бирдиктердин туруктуулугунун борбордук көйгөйү жөнүндө айтып жатып, автор аны жарандык, этникалык легитимдештирүүнүн, жарандык, этникалык иденттүүлүктүн жана улутчулдуктун баалуулук негиздеринин (этникалык же жарандык) адекваттуу балансынын корреляциясы жана өнүгүшү деп атаган.³

Өткөн кылымдын 50-70-жылдарында кыргыздардын инсандыгын, алардын ой жүгүртүүсүн аныктоодо улуттук өздүк ан-сезиминин тигил же бул өнүгүшү, Кыргызстандагы теориялык, социалдык-философиялык проблемаларды иштеп чыгууда М.С. Джунусов, А.И. Нарынбаев, А.Т. Табалдиев чон көнүл бурушкан.⁴

Аларда кыргыз социалисттик улутунун калыптануу жана өнүгүү көйгөйү чечүүчү мааниге ээ болуп, Октябрь революциясынын кыргыз улутунун калыптанышындагы мааниси көрсөтүлүп, анын социалдык-экономикалык, саясий, маданий жана идеологиялык факторлору талданган өнүгүү жүргүзүлүп, иш жүзүндө теңчилик маселелери изилденип, улуттардын жакындашуу көйгөйү ж.б. изилденип, ошондой эле улуттун өнүгүүсүнүн эки багыты жана советтик коомдогу улуттук мамилелер иликтенип, улуттук өзгөчөлүктөрдүн өнүгүшү каралат элдердин психологиясы, каада-салттар жана үрп-адаттар.

Кийинки жылдарда улуттарды жана улуттук мамилелерди, улуттук маданияттарды өнүктүрүү, эмгекчилерди интернационалдык жана патриоттук тарбиялоо, элдердин достугу, жашоо образы, инсанды калыптандырууда жана өнүктүрүүдө улуттук психологиянын ролу жөнүндө бир катар ири эмгектер, жаңы салттар ж.б. профессорлор Р.А.Ачылова, А.Б.Элебаева, М.Т.Артыкбаев, Ж.М. Ниязалиев жана башкалар тарабынан жарыяланган.⁵

Аталган басылмаларда тигил же бул даражада улуттук иденттүүлүк улуттун принциптеринин бири катары каралып, өзгөчө көрүнүш, анын түзүлүшү жана улуттун өнүгүшүндөгү ролу жана улуттук мамилелер талданган.³

Ошентип, өзүнүн доктордук монографиясында А.Б.Элебаева, психологиянын улуттук өзгөчөлүктөрүн жана маданияттын уникалдуулугун эске алып, улуттук өзүн-өзү билүүнү изилдөөгө чоң көңүл бурат, экинчисин улуттук аң-сезимдин маанилүү рефлексивдүү бөлүгү катары карайт, анын эмоционалдык жагы улуттук сезимдерде, тажрыйбада чагылдырылат. Анын пикири боюнча, улуттук өзгөчөлүктүн көрсөткүчү - бул өз элинин

¹ Кара: Иманова С. Этнонационализм: история и реальность / Под ред. проф. Элебаевой А.Б. – Бишкек: Илим, 2001. 120-6.

² Кара: Ошол эле. 108-6.

³ Кара: Иманова С. Этнонационализм: история и реальность / Под ред. проф. Элебаевой А.Б. – Бишкек: Илим, 2001. 28-6.

⁴ Джунусов М.С. К вопросу о формировании кыргызской социалистической нации. – Фрунзе, 1952; Нарынбаев А.И. Некоторые вопросы сближения наций. – Фрунзе, 1965; Опыт разрешения национальных вопросов в СССР и его историческое значение (тенавторлош). – Фрунзе, 1962.

⁵ Кара: Нарынбаев А.И. Избранные произведения / Отв. ред. проф. Бекбоев А. – Бишкек: Илим, 2004. 624-6.

² Кара: Ошол эле. 624-625-6.

³ Кара: Ачылова Р. Нация и семья. – Фрунзе, 1984; Элебаева А.Б. Новые задачи в совершенствовании национальных отношений. – Фрунзе, 1986; Элебаева А.Б. Основные уровни и механизмы развития национальных культур в советском обществе. – Фрунзе, 1988; Артыкбаев М.Т. По пути новых традиций. – Фрунзе, 1978; Артыкбаев М.Т. Интернационализм советского образа жизни: проблемы единого советского образа жизни. – Фрунзе, 1988; Ниязалиев Ж.М. Место национальной психологии в формировании и развитии личности. – Фрунзе, 1986.

маданиятынын жетишкендиктерине болгон аң-сезимдүү мамиле, бул мурунку көркөм баалуулуктар гана эмес, заманбап көркөм маданияттын жетишкендиктери кенири элдик масса үчүн сыймыктануунун предмети болуп калат¹.

Улуттук өздүк аң-сезимди изилдөөнүн илимий жана практикалык мааниси, анын өсүшүнүн себептери жөнүндө айтып жатып, автор улуттук өздүк аң-сезимдин өсүшү табигый, объективдүү процесс экендигин, ошол эле учурда анын аша чапкандыгын алдын алуу маанилүү экендигин, анын ишин позитивдүү максаттарда жөнгө салуу зарылдыгы айтылат. Болбосо, А.Б. Элебаева, актуалдаштырылган улуттук өздүк аң-сезим улуттук обочолонуунун көрүнүштөрүнө алып келип, элдерди обочолонтуп, этностор аралык мамилелердин татаалдашына алып келиши мүмкүн².

Улуттук өздүк аң-сезимдин проблемалары боюнча кыргыз окумуштууларынын, алсак Г.Бакиеванын, А.К.Джусупбековдун, Н.А. Өмүралиевдин, А.Асанкановдун, М.И.Жангарачеванын, Ж.К.Урманбетованын, Т.Байчериковдун, В.Нишановдун, А.Б. Элебаеванын, М.А.Карыбаеванын, С.Абдрасуловдун, Ш.Б. Акмолдоеванын эмгектерине кылдат аналитикалык обзор жасалган, андан тышкары М.Амердинованын «Өздүк аң-сезим жана азыркы мезгил» аттуу монографиясында берилген³.

А.И. Токтосунованын «Идентичность и диалог культур как политический процесс в условиях глобализации» аттуу доктордук диссертациясында «маданияттардын иденттүүлүгү жана диалогу ааламдашуу шартындагы саясий процесс» деп белгилегендей, иденттүүлүк темасы этникалык иденттүүлүктү анализдөөгө жана заманбап шарттардагы макросоциалдык иденттүүлүктүн кризисине байланыштуу өзгөчө популярдуулукка ээ болду. СССР жана Советтер Союзунун акырындык менен институционалдык тукум курут болушу. Бул эмгекте иденттүүлүктүн «этникалык», «маданий» жана «жарандык» формаларынын катышынын аныктамаларына көп көңүл бурулган. Жаңы идентификацияны

¹ Кара: Элебаева А.Б. Основные уровни и механизмы развития социалистических национальных культур в советском обществе. – Фрунзе: Илим, 1988. 105 б.

² Кара: Ошол эле, 106 б.

³ Кара: Амердинова М. Самосознание и современность. – Бишкек, 2002. 162–167-б.

максаттуу түрдө калыптандыруунун зарылдыгы далилденип, азыркы Кыргызстандын коомдук-саясий өзгөрүүлөрүнүн шарттарындагы этномаданий иденттүүлүктүн маңызы ачылды¹.

Постсоветтик мезгилде этникалык иденттүүлүктүн улуттук өздүк аң-сезиминин, этноулутчулдуктун, этноконфликтологиянын, жарандык коомдун калыптануусу, улуттар аралык карым-катнаштардын актуалдуу философиялык-социологиялык маселелерин иштеп чыгууда Кыргызстандагы жана бүткүл постсоветтик Борбордук Азиянын айныксыз лидери болуп профессор А.Б.Элебаева эсептелет. Анын түздөн-түз катышуусу менен ондогон монографиялар, макалалар жыйнактары, брошюралар, жүздөгөн макалалар жазылып, басылып чыккан, Орто Азия жана Россия илимпоздору менен бирдикте эл аралык илимий долбоорлор жүргүзүлүп, анын жетекчилиги астында бир катар докторлук жана кандидаттык диссертациялар корголгон. Постсоветтик мейкиндикте таанылган этностук-улуттук маселелер боюнча адистешкен ондогон жаш илимпоздордун башын бириктирген бүтүндөй илимий мектеп калыптанды деп айтууга болот.

Т.У.Усубалиев өзүнүн практикалык-публицисттик ишмердүүлүгүндө этностор аралык жана этностор ичиндеги кырдаалды талдоого, ошондой эле ушул өтө назик чөйрөдө келип чыккан көйгөйлөрдү чечүүгө чоң маани берип, кылдат көңүл бурат.

Коомчулукка жана басма сөзгө сүйлөгөн сөзүндө Т.У. Усубалиев Кыргызстан сыяктуу көп улуттуу республикада улуттар аралык мамилелер өтө татаал жана назик маселе экендигин, ал үчүн бийликтин жана жалпы коомчулуктун күнүмдүк, кылдат көңүл буруусу керек экендигин бир нече жолу баса белгилеген. Чындыгында, ал ойлогондой, бул мамилелер ар кандай жука жиптерден токулган, аларды ар дайым бекемдеп туруу керек, антпесе кичине этиятсыздык менен - жиптер үзүлүп калат².

Улуу саясатчы жана улуттар аралык мамилелер жаатындагы ири адис катары Т.У.Усубалиев Кыргызстандын

¹ Кара: Токтосунова А.И. Идентичность и диалог культур как политический процесс в условиях глобализации. // Автореф. дисс. на соиск. ученой степени доктора политологических наук. – Бишкек, 2009. 5-8-б.

² Кара: Усубалиев Т.У. Надо знать прошлое, чтобы не ошибиться в будущем: Книга 2. – Бишкек: Шам, 1996. 91-92-б.

заманбап тарыхындагы чоң трагедияны - Ош улуттар аралык жанжалды көз жаздымда калтыра алган жок.

Т.У.Усубалиевдин айтымында, ошол кырдаалда, биринчи кезекте, улутчул сепаратисттерди территориялык жана башка дооматтарынын негизсиздигин көрсөтүп, аларды талкууга алып, тарыхый фактыларды жана турмуштук чындыктарды колдонуп, куралсыздандыруу керек болчу.

Т.У.Усубалиев С.Абрамзондун кыргыздардын уруулук түзүлүшүн изилдеген «Кыргызы и их этногенетические и историко-культурные связи» аттуу китебиндеги кемчиликтерди сынга алып, этностор аралык мамилелерге чоң маани берген. Профессор С.Абрамзондун кыргыздардын тарыхын жана маданиятын изилдөөдөгү зор аракеттерин белгилеп, ошол эле учурда Т.У. Усубалиев китептин авторунун идеялык-саясий каталарын белгилейт.

Т.У.Усубалиевдин айтымында, бул китептин пайда болушу республикада кыргыздардын уруулук түзүлүшүнө карата калктын бир бөлүгүнүн кызыгуусун жандандырды: “Профессор С.Абрамзондун сыпаттамасы боюнча иштеп жаткан кыргыз студенттери өзүлөрүн издегенде көптөгөн фактылар болгон уруу бирикмеси, өздөрүнүн «уруулаштарын» издеп, дал ушул негизде билим берүү мекемелеринин жатаканаларында топтошууга, театрларда жана башка коомдук жайларда жолугушууга, бири-бирин «өз ара» колдоого алууга аракет кылышкан.

С.Абрамзон кыргыздарды ар башка уруктар менен уруулардын көп сандаган бутактарына бөлүүнүн туура эмес жолун алган, бул кыргыз улутунун өзүнчө монолиттүүлүгүнө жана элдердин ортосундагы достукту чыңдоого өбөлгө түзбөйт. Орто кылымдагы феодалдык уламыштардын кайсынысы кыргыздардын “өзөгүн” түзгөн, “бетөн” жана экинчи ролду ойной тургандыгы жөнүндө уламыштардын тирилиши, автор фактыларды баалоодо таптык көрсөтмөлөрдү жоготконун, чыныгы тарыхый баалуулуктарды айырмалай албагандыгын көрсөтөт. Бул

Т.У.Усубалиев келтирген республиканын алдыңкы тарыхчыларынын жыйынтыктары ушундайча¹.

Кыргыздардын учурдагы этностор аралык мамилелеринин абалын сүрөттөп, Т.У. Усубалиев төмөнкүлөрдү жазат: “Кыргыздардын уруу-уруктук бөлүнүштөрүнүн кайра жаралышы, адамдардын уруктар менен урууларга таандык экендигин издөө, алардын уюштуруучуларынын мактоолору талкаланып, кыргыз элинин биримдигин солкулдатып жатат. Ал азыр уруулардын батирлерине бөлүнүп кетти. Кландар менен уруулар ортосунда «суук согуш» жүрүп жатат, алардын ар бири өз өкүлдөрүн мүмкүн болушунча күч структураларына, өкмөткө түртүп салууга аракет кылып жатышат. Кыскасы, Кыргызстандын социалдык-экономикалык, саясий жана маданий турмушунун бардык чөйрөлөрүндө уруулук күрөш улам барган сайын кызуу жүрүп жатат, башкача айтканда, революцияга чейинки илгеркидей эле. Мунун эмнеге алып келерин болжолдоо кыйын эмес.²

Дагы бир китепте Т.У. Усубалиевдин айтымында, Кыргыз Республикасы мурдагы Советтер Союзу сыяктуу эле кыйрады, бирок миниатюрада биздин өлкөдө өз аймактарында жабык 6 этникалык аймактык бирикмелер түзүлгөн. Ондогон жылдар бою алардын ортосунда түзүлгөн тыгыз экономикалык байланыштар эчак эле үзүлүп калган. Ар бир аймак өзүндөй бойдон кала берди, анын аймагында болгон нерсенин бардыгын өзүнүн менчиги деп гана жарыялады. Ар бир аймактын башында аким, тагыраак айтканда, өзүнүн аймактык аймагындагы бардык байлыктарды тескеп турган жанагы канзаада турат, анын уруксатысыз эч нерсе чечилбейт. Республикалык федералдык өкмөт деле акимдин алдында алсыз.³

Т.У.Усубалиевдин пикиринде, этникалык-улутчулдук сепаратизмдин коркунучу “бул этностор аралык кагылышууларга алып келет, бирдиктүү кыргыз улутун жок кылат, чачыранды болуп калат жана Кыргызстан экономикалык же маданий жактан өнүгүп келе жаткан эгемендүү мамлекетке айланбайт.⁴

¹ Кара: Усубалиев Т.У. Надо знать прошлое, чтобы не ошибиться в будущем: Книга 2. – Бишкек.: Шам, 1996. 317 б.

¹ Кара: Ошол эле. 318-320-б.

² Кара: Ошол эле. 325 б.

³ Кара: Ошол эле. 587 б.

⁴ Кара: Ошол эле. 587 б.

Ошентип, Т.У.Усубалиев өзүнүн практикалык жашоо-турмушунда жана публицистикалык эмгектеринде улуттар аралык жана этностор ичиндеги мамилелерге чоң маани берип, аларды мамлекеттин өнүгүшүнүн негизи деп эсептеген. Ал Кыргызстандагы актуалдуу улуттар аралык жана этностор ичиндеги көйгөйлөрдү теориялык жактан иштеп чыгууга жана иш жүзүндө чечүүгө чоң салым кошкон.

Каралып жаткан көйгөйдү изилдөөдө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын академиги, көптөгөн чет элдик жана эл аралык илимдер академиясынын анык мүчөсү Ч.Айтматовдун кызматы өзгөчө орунду ээлейт. Улуу жазуучу жана ойчул адабий чыгармачылыгында, коомдук-саясий ишмердүүлүгүндө советтик интернационалдаштыруу жана заманбап ааламдашуу менен түздөн-түз байланышкан улуттук, маданий өнүгүү процесстерине, анын ичинде этноулуттук-идентификация тартибине чоң көңүл бурган.

Токтоп калган жылдарда дагы Ч.Айтматов «Кылым карытар бир күн» романында манкурттун метафоралык образын жаркыратты.

Романга кириш сөзүндө автор мындай дейт: «Өткөндү эстебеген адам, дүйнөдөгү ордун кайрадан аныктоо зарылдыгына туш болгон, өз элинин жана башка элдердин тарыхый тажрыйбасынан ажыраган адам өзүн сыртынан табат тарыхый келечек жана бүгүн гана жашоого жөндөмдүү»¹.

Тарыхый эс тутум - ар бир элдин этноулуттук өзгөчөлүгүнүн маанилүү элементтеринин бири. Дал анын аркасы менен белгилүү бир адамдын да, элдин дагы, жашоонун жана тажрыйбанын аркасында эң жакын, эң баалуу нерсе - руханият аныкталат, көбөйөт жана берилет. Ал өз кезегинде төмөнкү компоненттерден турат: аталышы, ой жүгүртүүсү, тили, өздүк аң-сезими, билими, чечендиги, билими, жазуусу, кыраакылыгы, чеберчилиги, акылмандыгы, чыныгы билими, ар-намысы, адилеттүүлүгү, ар-намысы, чыгармачылыгы, ата-бабаларына болгон мамилеси, үй-бүлө, өлүмгө, искусствого болгон мамиле, жарандык сезимдер².

Ошентип, тарыхый өткөндү билбестен, тарыхый эс тутумсуз, адам жана адамдар адамзаттын кеңири чөйрөсүнөн ажыратылат.

Чыңгыз Айтматов манкурттун образы аркылуу адамзатка манкуртчулук аң-сезимсиздик, этностук жана улуттук нигилизм сыяктуу адамзатка каршы көрүнүш, анын коом үчүн кыйратуучу күчү жөнүндө эскертет. Өлүп бараткан манкурт эненин ак жоолугу, абада кушка айланып, кыйкырык менен учуп: «Эсиндеби, сен кимсиң? Сенин атың ким? Сенин атаң Дононбай! Дононбай! Дононбай!» - бул улуу жазуучунун адамзат коомчулугуна алдыда боло турган апокалипсистин алдында кантип куткарылууга болот деген эң сонун пайгамбары - массалык глобалдашуу, аң-сезимсиздик жана руханий жетишсиздик, улуттук жана этникалык нигилизм жана космополитизм доорунда.

Ааламдашуу механизмдеринин жардамы менен дүйнөнүн үстөмдүгүнө умтулган заманбап чжужуан маданияттардын деңгээлин, алардын улуттук өзгөчөлүктөрүн түзүүгө, улуттук тилдерди сиңирүүгө, каада-салттарды унутууга, этникалаштырууга жана адамдардын өзүн-өзү билүүсүн жана мамлекеттен ажыратууга өбөлгө түзөт.

Кайра куруунун шартында, союздук республикаларда этно-улуттук иденттүүлүктүн өсүшүнүн башталышы менен, Ч.Айтматов 1987-жылы 4-5-декабрда Фрунзе шаарында өткөн республикалык конференцияда чыгып сүйлөп, «Патриоттук жана интернационалдык тарбия, эмгек жамааты, «заманбап шарттардагы интернационализм, ... Мен буга чейин жазуу жүзүндө дагы, оозеки дагы ушул темада бир нече жолу сүйлөп келгем ... Биринчи планга кайтууга туура келет - улуттар аралык мамилелерди жакшыртуу маселелери жана, Баарынан мурда, маданият жаатында биздин мезгилде бардык адамдар жана бардык региондор үчүн өзгөчө турмуштук мааниге ээ болду. Бул жерде четте отура албайсың «деген»¹.

Андан ары, «советтик адамдарга жетимиш жылдык интернационалдык тарбия берүүнүн» жыйынтыктарын чыгарып

¹ Айтматов Ч. И дольше века длится день. - Ф.: Кыргызстан, 1981. 6-б.

² Симонов П.В., Еришов П.М., Вяземский Ю.П. Происхождение духовности. - М.: Наука, 1989.

¹ Айтматов Ч.Т. Интернационализация духовной культуры и повышение роли художественной интеллигенции в патриотическом и национальном воспитании трудящихся // Патриотическое и интернациональное воспитание в трудовом коллективе: Мат-лы респ. научно-практ. конф., состоявшейся 4-5 декабря 1987 г. / ЦК Компартии Киргизии. - Ф.: Кыргызстан, 1988. 95-б.

жатып, - деп белгилеген жазуучу, - бүтүндөй нерсеге окшош, бир эле учурда белгилүү бир нерсенин өкүлү катары өздүк ан-сезим бар эле, этникалык чөйрө, улуттук ар түрдүүлүк менен социалисттик интеграция, улуттук өздүк ан-сезимдин өсүшү менен болгон»¹.

Өз сөзүнүн ушул фрагментинде Чыңгыз Айтматов советтик типтеги инсанды улуттук (советтик), улуттук жана этникалык идентификациялоо үчүн көп баскычтуу процесстердеги жалпыга диалектикалык анализ берген.

Биринчи жолу басма сөздө айтылган көз караш, деп баса белгилейт жазуучу, ал «эки тилдүү орус-кыргыз маданиятынын элдердин улуттук аң-сезиминин калыптанышына тийгизген таасири, элдердин улуттук аң-сезиминин калыптанышына таасири, капитализм алардын өнүгүүсүндө жана көп улуттуу социалисттик коомдун шарттарында улуттук формациянын жигердүү фазасына өткөн»².

Республиканын ичинде эки тилди - орус жана кыргыз тилдерин өздөштүрүү жана иш жүзүндө колдонуу, жазуучу улуттук өзгөчөлүктүн соолуп калышына алып келбейт, этникалык өзгөчөлүгүн жоготпостон, жаңы тарыхый, маданий, семантикалык мүнөзгө ээ болот деп эсептейт. Ошол эле учурда улуттук маданият «жогорку деңгээлде өнүккөн тилдердин бирин өз дарагына өстүрүү процессин башынан өткөрөт» жана «мындай маданий консолидация биздин эки тилдүү эл экенибизди, тагыраак айтканда, эки тилдүү кыргыздарды билдирет ... биз эне тилибизди баалайбыз, сактайбыз, өнүктүрөбүз, функционалдык түрдө колдонобуз жана жигердүү колдонобуз, биз орус тилин маданиятыбызга, күнүмдүк ишибизге жайбаракат киргизип жатабыз»³.

¹ Айтматов Ч.Т. Интернационализация духовной культуры и повышение роли художественной интеллигенции в патриотическом и национальном воспитании трудящихся // Патриотическое и интернациональное воспитание в трудовом коллективе: Мат-лы респ. научно-практ. конф., состоявшейся 4-5 декабря 1987 г. / ЦК Компартии Киргизии. - Ф.: Кыргызстан, 1988. 96-б.

² Ошол эле. 98-б.

³ Кара: Айтматов Ч.Т. Интернационализация духовной культуры и повышение роли художественной интеллигенции в патриотическом и национальном воспитании трудящихся // Патриотическое и интернациональное воспитание в трудовом коллективе: Мат-лы респ. научно-практ. конф., состоявшейся 4-5 декабря 1987 г. / ЦК Компартии Киргизии. - Ф.: Кыргызстан, 1988. 99-б.

Чындыгында эле, кыргыздардын этноулуттук өзгөчөлүгүнүн кош тилдүү негизи - бул советтик мезгилдин гана эмес, бүгүнкү күндүн чындыгы.

Кайра куруу жылдарында борбордук басма сөз, тактап айтканда, Комсомольская Правда, интернационализмге жамынып, тилдердин каршылыгына алып келген этникалык нигилизм идеологиясын жайылтты: «гезит милдеттүү тилдин сөзсүз макамын тил үчүн гана аныктайт. Орус тили, түпкүлүктүү улуттун бул тилинен кескин түрдө баш тартып, аны республиканын ичиндеги эки тилдүү тутумдун астында калтырып ... жөн гана ыктыярдуу, таза ыктыярдуу кулондун позициясы, ал үчүн чет жакта калган тилдин тагдырын аныктайт»¹.

Мындай нигилисттик мамиледеги эң коркунучтуу нерсе, кыргыздардын арасында өз эне тилине карата нигилисттик мамилени жаштардын аң-сезимине киргизүү, ал эми орус тилдүү калктын арасында - республикада кыргыз тилинин иштешин терс кабыл алуу. Чындыгында, этникалык аймактын ичинде эки тилдин бирдей айкалышы, аларды бирдей урматтоо талап кылынат.²

Бул жерде Чыңгыз Айтматов кадимки этноулуттук иденттүүлүктү калыптандыруунун, эне тилди өздөштүрүүгө позитивдүү мамиленин, экинчи жагынан, бул чет элдик чөйрөнү таануунун, сыйлоонун, жактыруунун эки бири-бирин толуктап турган жактарын туура белгиледи. Дал ушул өз ара колдоо гармониялуу этноулуттук-идентификация процесстерине өбөлгө болот. Тилди өнүктүрүүнүн ушул социалдык-психологиялык механизмдеринин биринин жоктугу этноцентризм, этнодоминация, этнофанатизм, этнонихилизм, космополитизм, этноамбиваленттүүлүк сыяктуу этноулуттук иденттүүлүктүн ден-соолукка зыян, ал тургай, чиркин, коомдук коркунучтуу формаларын берет.

Чыныгы кош тилдүүлүккө жетүү үчүн, бала бакчалар менен мектептерден баштап, кош тилди өнүктүрүүгө бирдей шарттарды түзүү керек. Бул тууралуу Ч.Айтматов өз докладында айтып, Кыргызстандын борборунда кыргыз тилдүү бала бакчалардын жана мектептердин жоктугун терс мисал катары келтирди (№5 мектептен

¹ Кара: Ошол эле. 101-б.

² Кара: Ошол эле. 101-102-б.

тышкары), бирок анда тереңдетилген программа балдар тарабынан орус тилин үйрөнүү ишке ашырылат¹.

Мындай ыкманын каршылаштары шовинисттер менен улутчулдардын катарын көбөйтөт деп гана эсептейт Ч.Айтматов. Студенттердин тиешелүү контингентинин жоктугуна карабастан, улуттук мектептер менен бала бакчаларды талап кылган улуттук азчылыктардын сезимдерине шек келтирген жүйөөлөр келтирилгенде, жазуучу «эгерде немистердин артында бир эле учурда эки Германия турса, өзбектер Коңшулаш Өзбекстанды балдар бакчалары менен толук камсыз кылуу, дунгандар, бүтүндөй Кытай, корейлерде эки Корея бар «деп айтууга болот», анда «эгер кыргыз маданияты өз жеринде жүрө албаса, анда ала албайт каалаган жерге жайгаштыруу ... Ал эми биз республиканын борборунда эң жөнөкөй жана зыянсыз бала бакчалардын ачылышына жетише албайбыз. Бул суроо Октябрь Революциясынын жетимишинчи жылында, анын үстүнө, бүткүл дүйнө адам укуктары үчүн күрөшүп жатканда көтөрүлүп жатат. Бул Кыргызстан советтик конституциялык республика экендигине карабастан».²

Докладынын ушул фрагментинде Чыңгыз Айтматов мамлекеттүүлүктүн маданий иденттүүлүгүндөгү этноформалдаштыруудагы ролуна көңүл бурган. Ооба, эки Германия, эки Корея, Өзбекстан, Кытай дагы өзүлөрүнүн этностук өзгөчөлүктөрүн, алардын чегинен тышкары жерлерде, герман, корей, өзбек жана дунган диаспораларынын катарында бекемдеп жатышат, анткени алар күчтүү, алардын тилдери сакталган жана өнүккөн маданият борборлорунан болуп эсептелишет. Кыргызстан, конституциялык жол менен союздук республика деп жарыяланганына карабастан, иш жүзүндө СССРдин курамындагы улуттук-маданий автономия болуп саналат, анын үстүнө, башка советтик республикаларга караганда, айрыкча Закавказье жана Прибалтика мамлекеттерине караганда, укуктары кыйла чектелген.

¹ Айтматов Ч.Т. Интернационализация духовной культуры и повышение роли художественной интеллигенции в патриотическом и национальном воспитании трудящихся // Патриотическое и интернациональное воспитание в трудовом коллективе: Мат-лы респ. научно-практ. конф., состоявшейся 4-5 декабря 1987 г. / ЦК Компартии Киргизии. - Ф.: Кыргызстан, 1988. 104-б.

² Ошол эле. 108-109-б.

Маданий-тилдик чөйрөдөгү иштин мындай абалы, биздин оюбузча, республиканын конъюнктуралык конформисттик жетекчилигинин чыныгы патриот жана интернационалист Исхак Раззаков боштондукка чыккандан кийин, көп жылдар бою токтоп калгандыгы, жада калса кайра куруу учурунда, борбордук өкмөттүн реакциячыл чөйрөсүнө жагуу үчүн, этноулуттук нигилизм саясатын жүргүзгөн. Ошол эле учурда, ал көмүскө режимде кыргыздардын арасынан кадрларды тандоонун этнорегионалдык жана трайбалисттик принциптерин кеңири колдонгон. Ошентип, ал кыргыз элинин этноулуттук биригүүсүнө, анын бирдиктүү эл болуп калыптанышына тоскоол болду. Карьералык коопсуздугуна кепилдик берген Кыргызстандын партия лидерлеринин орусташтырылышы, бир жагынан, кыргыз жаштарынын арасында этнонигилисттик жана космополиттик баалуулуктарды, экинчи жагынан, этноулутчулдук, этнорегионалдык жана трайбалисттик баалуулуктарды калыптандырды. Ал эми башка улуттагы калктын арасында кыргыз маданиятын, тилин, каада-салтын, каада-салтын кайдыгерлике салып, сыйлабаган мамиле да бар. Ош окуялары болуп, СССР кулагандан кийин орус тилдүү калктын массалык түрдө агылып чыгышы таң калыштуу эмес. Бул идентификациялык кризис, башка улуттагы калктын кыргыздар менен бирдиктүү жалпылыкты түшүнгүсү келбегендиги жана каалабагандыгы, ошондой эле алардын акыркыларынын улуттук азчылыктардан алыстап кеткендиги, алар менен бириге албай калгандыгы, айрыкча, моноэтникалуу чөйрөдө калыптанган кадимки этноулуттук өзгөчөлүгү бар урбанизацияланган кыргыздардын көпчүлүгүнөн айырмаланып, этникалык агрардык аймактарды айтсак болот.

Дагы бир жолу, кыргыз, евразия жана дүйнөлүк адабияттын классиги 1980-жылы автордун "Кылым карытар бир күн" романына кириш сөзүндө канчалык парадоксалдуу көрүнбөсүн, мындай нерселердин жупташуусун алдын ала айтканында туура эле, "өткөндү тануу же бурмалоо жана жайбаракаттык, тегерегине кытай дубалын тургузушу керек болгон текебер шовинизм, анткени анын артында жалгыз элдин миф жана башкалардан артыкчылыгы колдоого алынышы мүмкүн».¹

¹ Айтматов Ч. И дольше века длится день. 7-б.

Эгемендүүлүктүн шартында өткөн мезгилдин баалуулуктарын четке каккан Совет мезгилиндеги улуттук нигилизм саясаты кыргыз айыл жаштарынын арасында этноулутчулдук, этнорегиондук жана трайбалисттик багыттарды пайда кылды, ал эми башка улуттагы калк арасында - бири-бирин чагылдырган, толуктап турган жана өз ара генерациялаган этнонигилисттик, космополиттик тенденцияларды пайда кылды.

СССРдин кулашы жана эгемендикке ээ болушу бир полярдуу дүйнөнүн ааламдашуу доорунун башталышына туш келди.

Батыш өлкөлөрүнүн жана эл аралык уюмдардын жардамы менен модернизация процесстери постсоветтик мейкиндикке базар экономикасын, башкаруунун демократиялык формалары менен жарандык коомду тездик менен «киргизе» баштады.

Ушундай шарттарда дүйнөлүк өнүгүүнүн эки тенденциясы - ааламдашуу жана локалдашуу байкала баштады. «Ааламдашуу процесстери жүрүп жатканда» деп Ч.Айтматов 2004-жылдын июнь айында Ысык-Көлдө өткөн «XXI кылымдагы Евразия: маданияттардын диалогубу же цивилизациянын кагылышыбы?» конференциясында жасаган докладында баса белгилеген, жалпыга маалымдоо каражаттары, соода, каржы жана туризм чөйрөсүндө, миграцияда, кылмыштуулукта жана ооруларда, улуттук иденттүүлүктө, тилде, аймакка, динге жана каада-салттарга болгон көзкарашты тапкан улуттук жана маданий иденттүүлүк кайрадан тереңдеп баратат убакыт «.

Бул жерде жазуучу улуттук иденттүүлүктүн бардык негизги элементтерин санап, анын заманбап дүйнөнү калыптандыруудагы ролу жөнүндө сөз кылат. «Ч.Айтматовдун айтымында, биргелешип жашоо жана өз ара аракеттенүү, ааламдашуу, улуттук жана маданий иденттүүлүккө умтулуу, заманбап дүйнөдөгү каада-салттарды сактоо бизди жөнөкөй» же-же «дүйнө таанымынын чегинен чыкпоого аргасыз кылат»¹

Ошентип, Ч.Айтматов адабий чыгармачылыгында жана публицистикалык сөзүндө этноулуттук иденттүүлүктүн дүйнөдөгү

¹ Айтматов Ч. Исык-Кульские паруса на ветрах // Диалог цивилизаций. Конференция на высшем уровне «Евразия в XXI веке: диалог культур или конфликт цивилизаций?». Исык-Куль, Кыргызстан, 10-11 июня 2004 г. - Париж: ЮНЕСКО, 2006. 83-б.

² Ошол эле. 83-б.

орду жана орду жөнүндө айтып жатып, төмөнкүлөргө өзгөчө көңүл бурган.

Биринчиден, жазуучу манкурттун образы аркылуу коом үчүн кыйратуучу этноулуттук иденттүүлүктүн түрлөрү катары аң-сезимсиздик, этникалык жана улуттук нигилизм, космополитизм менен синоним болгон манкуртчулук доорунун башталышына тынчсыздануусун билдирет.

Экинчиден, элдерге эл аралык жетимиш жылдык билим берүүнүн жыйынтыктарын чыгарып жатып, ал бүтүндөй нерсеге окшош бир нерсе катары өзүн-өзү билүү, ошол эле учурда белгилүү бир этникалык чөйрөнүн өкүлү, б.а. советтик типтеги инсанды улуттук (советтик), улуттук жана этникалык идентификациялоонун көп деңгээлдүү процессиндеги жалпы, конкреттүү инсандын диалектикалык биримдиги.

Үчүнчүдөн, орус-кыргыз кош тилдүүлүгүн колдонуу улуттук өзгөчөлүктүн соолуп калышына, этникалык иденттүүлүктүн жоголушуна алып келбейт, тескерисинче, улуттук иденттүүлүктүн жаңы тарыхый, маданий, семантикалык жана психологиялык өлчөмүн кабыл алат.

Төртүнчүдөн, жазуучу кадимки этноулуттук иденттүүлүктүн эки өз ара байланышкан аспектилерин белгилейт: эне тилди өздөштүрүүгө позитивдүү мамиле жана таануу, чет элдик-улуттук чөйрөнүн бул процесске болгон сый мамилеси.

Бешинчиден, титулдук улуттун тилинин иштеши үчүн шарт түзүүдөн турган этностук улуттук иденттүүлүктү калыптандырууда мамлекеттүүлүктүн өзгөчө тутумдаштыруучу ролу бар.

Алтынчыдан, интернационализмдин атын жамынып, СССРде идентификациянын этнонигилисттик түрү калыптанган.

Жетинчиден, өткөндү тануу же бурмалоо жана өзүнө өзү ишенген, менменсинген шовинизм.

Сегизинчи, ааламдашуу этностук улуттук иденттүүлүктүн өсүшү менен коштолот, ал улутунан, тилинен, белгилүү бир жерине, динине жана каада-салттарына жакындыгын билдирет.

Тогузунчу, Евразия өзүн-өзү аныктап, тарыхый миссияны дүйнөлүк коомчулуктун оор абалында аткарышы керек.

Жыйынтыктап айтканда, Чыңгыз Айтматовдун инсандык касиети жана анын чыгармачылыгы - улуттук сыймык жана кыргыздын этноулуттук иденттүүлүгүнүн, кыргыз улуттук

иденттүүлүгүнүн негиздеринин жана түрк советтик (постсоветтик), евразиялык иденттүүлүктөрүнүн маанилүү элементтеринин бири экендигин өзгөчө белгилегим келет.

Ошентип, азыркы кыргыз изилдөөчүлөрүнүн ар кандай этникалык иденттүүлүккө арналган эмгектерин талдоо бул көйгөйлөр генетиктердин, тарыхчылардын, этнологдордун, философтордун, психологдордун жана саясат таануучулардын көңүл чордонунда экендигин көрсөттү. Трайбализм, регионализм, улуттук иденттүүлүктүн калыптанышы жана өнүгүшү, этникалык идентификациялоонун социалдык-психологиялык механизмдери, терминологиялык баш аламандыктын өнүгүшүндө белгилүү бир жетишкендиктерге карабастан, ар кандай деңгээлдеги этникалык иденттүүлүктүн жекелик көрүнүштөрү этникалык иденттүүлүктүн деңгээлдери. Бул көбүнчө трайбализм уруулук иденттүүлүктүн бирден-бир синоними катары колдонулганда, регионализм (локализм) регионалдык иденттүүлүк түшүнүгүн толугу менен алмаштырганда, ошондуктан маектешүү трайбализмдин жана регионализмдин терс жана оң жактары жөнүндө сөз кылууга аргасыз болгондо болот. Биздин оюбузча, трайбализм жана регионализм уруучулук же регионалдык иденттүүлүктүн ашынган, радикалдык, терс формалары, түрлөрү же көрүнүштөрү гана.

Этникалык иденттүүлүктү изилдөөнүн методологиялык көйгөйлөрүн талдоо алгач батыштын этникалык иденттүүлүк түшүнүктөрүн карап чыгууну өзүнө алган, анткени акыркы 50-60-жылдарда «этникалуулук» жана «этникалык иденттүүлүк» терминдерин киргизүүдө жана колдонууда артыкчылыктуу болгон кылым батыш илимпоздоруна таандык. Советтик илимдеги батыштын «этникалык иденттүүлүк» түшүнүктөрүнө окшоп, этникалык жана улуттук аң-сезим жана өздүк аң-сезим түшүнүктөрү жигердүү иштелип чыккан. Бирок улуттун маркстик-лениндик чечмелөөсү, айрыкча сталиндик улуттун аныктамасы советтик коомдук илимде, айрыкча советтик философияда үстөмдүк кылгандыктан, негизинен этнологияны, этносоциологияны жана этнопсихологияны чагылдырган адистердин тар чөйрөсү гана жигердүү иш алып барышкан, ал улуттун эң маанилүү белгилеринин бири катары улуттук иденттүүлүк түшүнүгү. Ошол эле илимий дисциплиналарда урук, уруу, эл, улут сыяктуу тарыхый жамааттарды камтыган «этнос»

термини ийгиликтүү колдонулуп, алардын бир өзгөчөлүгү, маданияттын жалпы белгилери жана туруктуу белгилери менен кошо (анын ичинде тил жана психика, жалпы аймак - бул бирдиктүүлүктү жана башка ушул сыяктуу формациялардан айырмаланып туруу (өздүк аң-сезим), өздүк аталышы (этноним) менен бекитилген.

Батыштын примордиализм, конструктивизм, инструментализм, полипарадигмализм түшүнүктөрүнө жана улуттун советтик теориясына салыштырмалуу анализ, этноско «этносоциалдык организм», «фундаменталдык маселелер боюнча биосоциалдык байланыш түйүндөрү» катары мамиле кылат. Советтик этникалык иденттүүлүк концепцияларынын бардык топтомдору бир эле илимий мамиленин ар башка модификациялары болуп саналат, ал батышта примордиализм деп аталып калган, улуттун сталиндик аныктамасы көпчүлүктүн көз-караштарынын теориялык негизин түзөт. Советтик, ошондой эле бир катар постсоветтик жана батыштык илимпоздор, ошондой эле батышта советтик окумуштуулар тарабынан иштелип чыккан этнос теориясы белгилүү популярдуулукка ээ болууда жана батыштын этникалык иденттүүлүк түшүнүктөрү биздин мезгилде гана таанылбастан, постсоветтик окумуштуулар өз өлкөлөрүндөгү этникалык кырдаалды талдоодо колдонулган, бирок алардын мыйзамдарына, мамлекеттик курулуштагы мамлекеттик укуктук документтерге, айрыкча конструктивизмге активдүү киргизилген. Бул «улут» жана «этнос» сыяктуу негизделген негизги түшүнүктөрдү четке кагуу, алар үчүн практика категориясынын макамын гана таануу жана алардын илимий мүнөзүн, дегеле улутту жана этносту четке кагуу, чындыгында эле бар жамааттар, ошондой эле улутту саясий мамлекеттин бир мамлекеттин жарандарынын жыйындысы катары чечмелөө. Демек, улуттун ушундай парадигмасы бар улуттук иденттүүлүк жарандык иденттүүлүк, б.а. белгилүү бир мамлекеттин жарандары менен бирдиктүүлүктү, чет элдиктерден айырмалуулукту билүү, б.а. өзүн өзүнүн абалы менен тааныштыруу, б.а. жалпы жарандык аң-сезим катары. Мындан тышкары, постсоветтик конструктивисттер советтик жана постсоветтик элдерди «административдик-мамлекеттик формациялардын негизинде жана мурунку жергиликтүү, тилдик, диний айырмачылыктардын (авардык, алтайдык, азербайжандык)

жоюлушунан же алсырашынан улам коомдук түзүлүштүн натыйжасы катары карашат (грузиндик, казактык, кыргыздык, түркмөндүк, өзбектик жана башка көптөгөн улуттар)»¹.

Ушул концептуалдык мамиле менен алар «советтик патриотизм идеологиясы менен бирдиктүү совет элинин доктринасы жарандык улуттун доктринасын алмаштырган жалпы советтик иденттүүлүк жана тарыхый-саясий жалпылыктын» бар экендигин тааныйт².

Конструктивизмдин позицияларын улуттун этникалык жамаат, этнонация же этнос катары түшүнүүсүнүн ички жана батыш тарапкерлери адилеттүү сынга алышууда.

Чындыгында эле, жарандык улуттун иллюстрациялык мисалы катары келтирилген америка улуту европалык, азиялык, советтик жана постсоветтик мамлекеттерден таптакыр айырмаланат. Эгерде биринчиси, негизинен тарыхый мекенинен, ата-бабаларынын аймактарынан, улуттук тилдеринен, маданияттарынан, каада-салттарынан жана кылымдар бою калыптанып келе жаткан көп катмарлуу идентификацияларынан, анын ичинде айрым уруулук, этнорегионалдык, этностук-улуттук формациялардан турган идентификациядан ажыратылган эмигранттардын жыйнагы болсо, б.а. жаңы этностун үстүнөн, саясий негизде жана бирдиктүү жарандык коомду калыптандыруу жолунда социалдашуунун «эритүү казаны» аркылуу өткөн адамдардын маргиналдык массасы. Бирок америкалыктарга карата дагы, этникалык элементтерден толугу менен баш тартууга болбойт. Америка элинин негизги өзөгү, маданияты, тили, баалуулуктары, каада-салты, инсандыгы теги англис жана ирландык текке ээ.

Эгерде биз дагы бир классикалык мисалды алсак - япон улуту, анда этникалык элементтердин болушу, улуттун этникалуулук же этникалашуу даражасы америка улутуна караганда жогору турган тартип бар жана ошого жараша улуттук иденттүүлүк чөйрөсүндө турат.

Биздин оюбузча, бул улуттагы этникалык компоненттердин болушунун жана анын өзгөчөлүгүнүн карама-каршы мисалдары. Ушул мисалдардын негизинде улуттун маңызы жана анын

¹ Тишкова В.А. Этнология и политика. - М., 2001. 238-б.

² Ошол эле. 238-б.

өзгөчөлүктөрү жөнүндө жалпылоочу корутундуларды азыркы элдердин көпчүлүгүнө колдонуу толугу менен туура эмес. Жапон жана америка улуттарын куруу моделдери улуттардын этникалаштыруу жана дээтникалашуу процесстеринин карама-каршы уюлдары, идентификациясы жана көпчүлүк заманбап мамлекеттер алардын ортосунда жайгашкан. Америкалык моделдин көпчүлүк улуттарга жана этносторго жайылышы алдыда турат, бул жасалма түрдө улуттук-этникалык процесстерди, анын ичинде идентификациялоо тартибин демократиялаштырууга аргасыз кылат. Экинчи жагынан, улутту куруунун жапон модели АКШда гана эмес, Европада, анын ичинде постсоветтик мейкиндикте болуп жаткан глобалдык миграцияны жана демографиялык өзгөрүүлөрдү эске ала албай жатат, дүйнөнүн бул аймактарынын этникалык картасынын мозаикалык схемасынын татаалдыгы. Ааламдашуу процесстери заманбап шарттарда этникалык жана жергиликтүү тенденцияларды стимулдаштыарын баса белгилөө керек. Демек, биздин оюбузча, эки түшүнүктү тең таануу жана колдонуу зарыл, улут - жарандык (аймактык) жана этноулутту (маданий улут) биздин доордун улуттук жана этникалык процесстерин талдоо үчүн, б.а. ажырагыс мамиле керек.

Ошондой эле конструктивизмге, примордиализмге, инструментализмге, башкача айтканда, субъективдүү-реалисттик жана идеалисттик түшүнүктөргө интегралдык түрдө жакындоо керек. Идеологдор менен элитанын этностук улуттук жамааттардын калыптанышына жана өнүгүшүнө, алар менен адамдарды түшүнүү, идентификациялоо процесстерине жигердүү таасирин моюнга алуу, элиталар тарабынан элдерди жана этносторду мобилизациялоо үчүн белгилүү бир потенциалды таануу керек, улуттук жана этникалык иденттүүлүктү өзүн-өзү тастыктоонун жана саясаттын куралы катары колдонуп, аларды максаттары катары кабылдоосу абзел. Ошол эле учурда, улуттук жана этникалык жамааттардын социалдык түзүлүшүнүн чектелген мүмкүнчүлүктөрүн, алардын өздүк ан-сезимин тана албайбыз, мобилизациянын даражасы менен потенциалын көбүнчө кабыл алган калктын негизги кызыкчылыктарын эсепке албастан көтөрө албайбыз, өзүлөрүн белгилүү бир улуттук же этникалык жамааттын өкүлү катары, элитанын саясий максаттарына жетүү куралы катары калктын көзөмөлдөө деңгээли менен потенциалын ашыра көтөрө албайбыз.

Чындыгында, улуттар менен этностордун жашоосунун жана өнүгүшүнүн объективдүү, субъективдүү негиздери, ошондой эле тарыхый аймак, жалпы тил, маданият, психология, каада-салттар, тарыхый эс тутум, мамлекеттүүлүк ж.б. бар. Кыйынчылыктардын себеби, улуттун же этностун жалпы кабыл алынган аныктамасын жана ошого жараша улуттук же этникалык иденттүүлүктү иштеп чыгуунун мүмкүн эместиги болушу мүмкүн, ошондуктан улуттук (этникалык) кызыкчылыктары тар түшүнүктүү болгон изилдөөчүлөрдүн көпчүлүгүнүн бир жактуулугу, канча адам улуттук жана этникалык кубулуштардын, ассоциациялардын чексиз көп түрдүүлүгү, аларды бири-биринен айырмалап турган белгилердин чоң өзгөрүлмөлүүлүгү, ошондой эле синхрондуу топтомунда, алардын диахроникалык өнүгүшүндө да биригет. Негизги түшүнүктөрдүн, категориялардын, принциптердин, мыйзамдардын жана мыйзам ченемдүүлүктөрдүн, өзгөчөлүктөрдүн мазмунун аныктоо менен синтездей турган, интеграциялаган, жалпылаган, методологиялык колдонмолорду иштеп чыккан илим катары социалдык философия ушундай теориялык маселелерди чечүү үчүн чакырылган. Жетишкендиктердин негизинде коом жөнүндө илим, бул учурда этнология, этносоциология, этнополитология, этнопсихология, этнопедагогика жана ал тургай этноэкономика.

Этникалык иденттүүлүктү, атап айтканда көчмөндөрдү азыркы социалдык-философиялык изилдөөдөгү негизги кыйынчылыктар, биринчиден, маркстик-лениндик философиялык парадигманын, айрыкча, улут жана улуттук мамилелер теориясынын чөйрөсүндө кескин өзгөрүүлө болуп өткөн. Экинчиден, СССРдин авторитардык-командалык системасынын мүнөзүнө байланыштуу ата мекендик жана чет элдик изилдөөчүлөр тарабынан советтик коомдо орун алган улуттук жана этникалык чындыктарды жетиштүү деңгээлде билбөө.

Үчүнчүдөн, дүйнөдөгү ааламдашуунун тез өсүшүнө туш келген СССРдин кулашы, этникалык жана улуттук процесстерди постсоветтик, батыштык окумуштуулары да күтпөгөн даражада күчөттү, б.а. практика, улуттун жана этностук топтордун өнүгүшүндөгү ушул тенденцияларды теориялык жактан талдоонун мүмкүнчүлүктөрүнөн ашып түштү. Ошондой эле постсоветтик мейкиндиктеги саясий процесстер бир аз турукташкандан кийин, жеке этнологиялык илимий дисциплиналар тарабынан белгилүү бир

эмпирикалык материалдар топтолуп, батыштын алдыңкы илимий ыкмалары жана өнүгүүлөрү иштелип чыккандан кийин гана, социалдык-этникалык көрүнүштөрдү адекваттуу чагылдыруу мүмкүн болду. Постсоветтик адамдардын айрым топторунун, атап айтканда, көчмөндөрдүн мүнөздөмөлөрүн социалдык-философиялык изилдөөгө келсек, колдо бар илимий адабияттарды талдоо көрсөткөндөй, постсоветтик изилдөөчүлөр изилдөөнүн баштапкы баскычында гана турушат. Бул айрыкча этникалык жана улуттук иденттүүлүк, алардын көп катмарлуу жана деңгээлдүү мүнөзүнө байланыштуу. Кыргыз улутунун ар кандай деңгээлдеги этникалык өзгөчөлүктөрүн талдоо үчүн өтө эле жетишсиз болгон олуттуу социалдык-философиялык эмгектер жөнүндө сөз да болбойт. Азыркы кыргыз окумуштууларынын эмгектеринде, сейрек учурларды эске албаганда, изилденип жаткан теманын айрым аспектиери гана алардын тарыхый, этносоциологиялык, этнополитологиялык изилдөөлөрүндө чагылдырылган, бул жалпысынан этностун көп катмарлуу мазмунуна тиешелүү эмпирикалык жеке илимий түшүнүк бербейт көчмөн жамаат катары кыргыздардын иденттүүлүгү. Андан тышкары, алар көбүнчө көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн тигил же бул деңгээли анын түрлөрүнүн же сортторунун бири менен аныкталганда, мисалы, трайбализм сыяктуу радикалдык көрүнүштөрүнүн бири менен уруулук иденттүүлүк аныкталганда, терминологиялык башаламандыкка жол беришет. Жогорудагы тыянактар көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн негизги деңгээлдерин, тарыхый материалдарды колдонуп, алардын ар биринин көрүнүшүнүн мүнөздөмөлөрүн аныктоонун зарылдыгын негиздейт.

Этникалык иденттүүлүк үч негизги деңгээлде иштейт: уруулук (кландык), регионалдык (жергиликтүү), жалпы этникалык (улуттук). Бул ыкма мурунку көчмөндөрдүн, анын ичинде кыргыздардын этникалык иденттүүлүгүнүн структурасын талдоодо колдонулганда эң туура болот.

Терминологиялык башаламандыкты жоюу жана так методологияны иштеп чыгуу үчүн этникалык иденттүүлүктүн деңгээлдерине социалдык-философиялык анализ талап кылынат.

2-БАП. КӨЧМӨНДӨРДҮН ЭТНИКАЛЫК ИДЕНТТҮҮЛҮГҮ ЖАНА АНЫН НЕГИЗГИ ДЕНГЭЭЛДЕРИ

2.1. Этникалык иденттүүлүктүн уруулук (кландык)

денгээли

Көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн негизги денгээлдерин талдоого киришүүдөн мурда, биз кимди көчмөн деп атап жаткандыгыбызды аныктап, көчмөндөрдүн, көчмөн цивилизациялардын адамзат тарыхындагы жана азыркы шарттардагы ордун жана өзгөчөлүгүн аныктоо керек.

«Көчмөндөр» деген түшүнүктүн өзү эле көчмөндөрдү билдирет, бул көчмөндөрдүн жашоо образы ушул топтогу элдерди цивилизациянын башка түрлөрүнөн айырмалап турган эң маанилүү фактор болгон.

Көчмөндөрдүн тарыхына байланыштуу көптөгөн көз караштар бар, аларды бир нече багытта айкалыштырууга болот:

-адамзаттын коомдук өндүрүшүндө көчмөн жашоо образы таптакыр жок экендигинен же анын ролу менен маанисинин атайылап төмөндөшүнөн турган көчмөнчүлүккө болгон монисттик көз караш;

-дуалисттик позиция көчмөнчүлүктү жана айыл чарбасын бири-биринен өзүнчө же чогуу карайт, бирок алардын диалектикалык өз ара аракеттенишүүсүн жана өтүүсүн, ошондой эле алардын эволюциялык өнүгүү багыттарын жана тенденцияларын белгилебестен;

-плюралисттик көз караш коомдук өндүрүштүн диалектикалык биримдигинде ар кандай баштапкы позициялардын жана кубулуштардын болушун болжолдойт.¹

Биздин оюбузча, алгачкы эки көз караш өткөн кылымдардагы евроцентристтик концепциялардын чектеринде болуп, белгилүү денгээлде жайылып кетти, бирок алардын илимий чагылдыруу

менен жалпылыктары аз жана метрополиялардын колониалисттик, империялык саясатын көбүрөөк чагылдырат.

Чындыгында, көчмөнчүлүк, дыйканчылык жана кол өнөрчүлүк сыяктуу эле, адамзат цивилизациясынын социалдык прогрессинин эң маанилүү фундаменталдык мүнөздөмөсү болуп саналат. Анын үстүнө, плюралисттик көз караштын жактоочулары туура белгилегендей, коомдук өндүрүштүн ушул өңүттөрү бири-бирине байланыштуу, бири-бирин толуктап турат жана бири-бирине көз каранды.

Жалпы тарыхта көчмөндөр менен дыйкандардын өз алдынча көз карандысыз өнүгүүсүн элестетүү кыйын, анын үстүнө көчмөнчүлүктү же айыл чарбасын таза түрүндө бөлүп алуу кыйын.

Көчмөндөр менен отурукташкан этностордун арасында айрым керектүү товарлардын жетишсиздиги же ал тургай жоктугу, алардын ортосунда активдүү товар алмашууну, саясий жана этносаясий, ал тургай туугандык мамилелерди, айрыкча, башкаруучу элитанын ортосунда тыгыз байланыш түзүүнү талап кылды. Буга ачык-айкын мисал катары кыргыздардын эпикалык баатыры – Манас менен Бухара ханбийкеси Каныкейдин, байыркы орус княздарынын жана половецтик төрө айымдардын династиялык никеси саналат.

Көчмөн... этникалык топторду адам агымы жана чексиз мейкиндикте кыймылдаган уруулар деп эсептөө мүмкүн эмес. Алардын ар бири көчмөн жашоо образынын чегинде жашаган этностук аймактарды так аныкташкан. Мындан тышкары, көчмөн этникалык топтор катуу структуралаштырылган жамааттар болушкан, ар бир этностук бөлүнүүчүлүк, уруу жана урук жергиликтүү ландшафттын белгилери менен аныкталган этникалык аймактын бир бөлүгүнө таандык болушкан, анда дыйканчылыктын элементтери эмбриондук, примитивдик формада - таруу, арпа, кара буудай жана буудай өстүрүлгөн. Колдонмо кол өнөрчүлүк дагы өркүндөтүлүп, көчмөндөргө лагердик турак-жай, кийим-кече, үй шаймандары, ат жабдыктары ж.б. жасалган. Башкача айтканда, көчмөндөр прикладдык өнөрлөрүн өркүндөтүшкөн: килем токуу, териден жана жыгачтан үй буюмдарын жасоо, аялдардын асыл буюмдары, ат жабдыктары, ээрлер, темир устачылык, аскер курал-жарактарын, курал-жарактарды, алгачкы соколорду, орокторду жана таңгак материалдарын жасоо. Кулинария көчмөндөрдүн кол

¹Кара: Аширалиев Дж.А. Методологические аспекты изучения номадической культуры. – Бишкек, 2008. 9–10-б.

өнөрчүлүгүндө маанилүү орунду ээлейт: заманбап тамак-аш өнөр жайы, айрыкча экстремалдык туризм шарттары үчүн чоң кызыгуу жараткан эт тамактары, көптөн бери сакталып келе жаткан сүт азыктары жана башкаларды айтсак болот.

Көчмөндөр курулуш өнөрүн өркүндөтүшкөн, атап айтканда, мемориалдык-сыйынуу структуралары жана ырым-таш формациялары, таш бакчалар, ири сыйынуучу көрүстөндөр - проточиркөөлөр (ыйык жайлар).

Көчмөндөрдүн архитектурасынын негизги идеясы пирамидалар, ступалар, триумфалдык аркалар, мунаралар жана башкалар сыяктуу эле, дебөлөргө маанилүү (утилитардык, түздөнтүз) символикалык функциялар берилген¹.

Ошентип, көчмөн турмушта айыл чарба жана кол өнөрчүлүк принцибинин сезилүүчү элементи болгон.

Өз кезегинде, отурукташкан этностордун арасында, өнүккөн өсүмдүк өстүрүүчүлүктөн, кол өнөрчүлүктөн тышкары, көрүнүктүү орунду көбүнчө көчмөнчүлүк деп аталган өндүрүш элементтери ээлеген, атап айтканда алыскы жайыт чарбасы, аңчылык, балыкчылык, өсүмдүк өстүрүү, кол өнөрчүлүк. Калктуу конуштардын калкынын бир бөлүгү жашаган жеринен алыс аралыкка көчүп-конуп, кой кайтаруу, анын ичинде мезгилдүү мал багуу менен алектенишкен. Биздин оюбузча, көчмөндөр тигил же бул даражада мергенчилер, балыкчылар, мөмө жемиштерди, козу карындарды, дары-дармек жана жегенге жарактуу өсүмдүктөрдү чогултуучу болуш керек, алар үчүн негизги иш-аракет бул жанаша соода. Ал эми ири шаарлардын жана отурукташкан аймактардын башкаруучуларынын кызматында армиянын негизин көбүнчө көчмөндөр же көчмөндөрдүн же жарым көчмөндөрдүн жашоо образын жүргүзүүнү уланткан көчмөндөр түзгөн деп эсептесек, анда отурукташкан жана көчмөн этникалыктардын ортосундагы айырмачылыктар так айырмаланат. Ошондой эле көп сандаган соодагерлер кербендерин тигил же бул коомдук өндүрүштүн түрүнө таандык кылуу кыйын.

Демек, этникалык топторду жалпысынан көчмөн жана отурукташкан деп бөлүү кыйла эле өзүмчүл мүнөзгө ээ, анткени

¹ Кара: Насирдинова А.М. Сакральная архитектура кочевого мира (семиотический подход). – Бишкек, 2007. 2, 100–101-бб.

табиятта алар таза бойдон жок жана динамикалык байланышкан карама-каршылыктардан болуп саналат, алардын ар бири тигил же бул доминантка ээ, ал мобилдик динамикалык мүнөзгө ээ.

Ошентип, «көчмөн» түшүнүгү көчмөн этникалык топторду кароодо, белгилүү бир тарыхый, мейкиндиктик жана мезгилдик алкактарда жана каралып жаткан мезгилде негизинен кыймылсыз жашоо образын түзгөн башка тарыхый жамааттар менен салыштырганда гана илимий мүнөзгө ээ.

Азиянын бир кыйла бөлүгү кеңири аймактардан турат (алар мурунку СССРдин курамына кирген), анда миңдеген жылдар бою көптөгөн этникалык формациялар көчмөн жашоо мүнөзүн сактап, жашап жана өнүккөн.

Белгилүү болгондой, мурунку Советтер Союзунун аймагында, жакынкы өткөн мезгилдерде, негизинен, көчмөн жашоо образын жүргүзгөн элдер бар. Аларга Борбордук Азиянын, Түндүк Кавказдын, Кара деңиздин, Поволжьенин, Сибирдин, Ыраакы Чыгыш менен Түндүктүн жергиликтүү элдеринин көпчүлүгү кирет. Мындан тышкары, бул жерде көчмөндөрдүн пасторалдык (малчылык) түрү өкүм сүргөн аймактар келтирилген. Жогоруда айтылгандай, андан тышкары, мергенчилер, балыкчылар, мөмө-жемиштерди, жемиштерди, ар кандай жегенге жарактуу жана дары-дармек өсүмдүктөрүн чогултуучулар жана башкалар көчмөн жашоо образын алып барышкан, алар иштеген жеринин тез-тез алмашуусу менен мүнөздөлөт, бирок жашаган жерин азыраак алмаштырышкан. Бирок көчмөндөрдүн эң классикалык түрү - бул көбүнчө асыл тукум малдарын көбөйтүү менен алектенген көчмөндөр: жылкы, уй, кочкор, эчки, топоз, бугу, төө, буйвол, ламалар ж.б.

Кеңири, динамикалуу жана мобилдүү жашоо образы көпчүлүк учурда жайыттардын абалы, климаттын өзгөчөлүктөрү, башкача айтканда, жаратылыш факторлору менен шартталган. Ошол эле учурда, социалдык факторлор маанилүү ролду ойногон: коңшулар менен болгон мамилелер (көчмөн туугандар, дыйкандар менен да), анын ичинде коопсуздук, соода маселелери, негизинен көчмөндөр тараптан «улук-вассал» саясатын орнотуу отурукташкан калк.

Көчмөндөр цивилизациясынын кеңири жайылган түрлөрүнүн бири катары, айрыкча, өткөн мезгилдерде адамзаттын өнүгүшүндө

эбегейсиз зор роль ойногон. Бул согуш өнөрү, мамлекеттик башкаруу жана башкаруу, дипломатия, диний толеранттуулук, толеранттуулук, ар кандай прикладдык кол өнөрчүлүк, элдик оозеки чыгармачылык, мал чарбачылыгы, мал чарба продукциясын натыйжалуу иштетүү, экологиялык маданият жана башка көптөгөн нерселерге тиешелүү.

Мурунку советтик республикаларда, тактап айтканда, Борбордук Азияда мамлекеттик курулушка белгилүү деңгээлде таасирин тийгизген руханий тартиптин менталитети, этнопсихологиялык өзгөчөлүктөрү жана этникалык иденттүүлүгү сыяктуу мүнөздөмөлөр көчмөнчүлүктү изилдөөчү үчүн чоң кызыгууну туудурат.

Жамааттык жашоо образы, өз ара жоопкерчилик, тилектештик, өз ара жардамдашуу жана өз ара колдоо салттары, жамааттык жоопкерчилик жамааттык, топтук ой жүгүртүүнү жана аң-сезимди, Европанын отурукташкан элдеринин индивидуализмден, рационализмден, меркантилизмден кескин айырмаланган рухун жана баалуулуктарын өнүктүрдү.

Азиялыктар: жапондор, кытайлар, корейлер, индиялыктар, пакистандыктар, өзбектер, уйгурлар, тажиктер, ирандыктар жана башкалар үчүн мүнөздүү жана базалык баалуулук экендигин белгилей кетүү керек. Бул буддизм, ислам, индуизм жана жергиликтүү агымдардын диний канондоруна байланыштуу.

Орто Азияда кыргыздар, казактар, түркмөндөр, каракалпактар, айрым өзбектер, тажиктер жана уйгурлар кирген классикалык көчмөндөргө токтолсок, алардын этникалык иденттүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрү бар.

Ушул кезге чейин алардын арасында этноулуттук жана мамлекеттик (улуттук) иденттүүлүк менен катар тигил же бул урук менен урууга, регион менен жергиликтүү аймакка тиешелүү тигил же бул даражада өстүрүлөт. Бул жерде мурунку көчмөндөрдүн этнорегионалдык өзгөчөлүгүн талдоодо объективдүү мааниге ээ.

Көчмөндөрдүн каада-салты кээде заманбап мамлекеттин тутумундагы өзгөрүүлөрдү көрсөтөт. Мисалы, Хакасиянын Президентинин тушунда аксакалдар кеңеши түзүлгөн. Кыргызстанда эки палаталуу парламент түзүү аракети болгон, анын бир палатасы шайлоочулардын санына карабастан, ар бир региондон бирдей сандагы депутаттардын өкүлчүлүгүнүн

негизинде шайланат. Казакстанда мамлекеттик жогорку кызматтарга дайындоодо тигил же бул жүзгө таандык болуу маанилүү ролду ойнойт. Өлкөнүн жогорку жетекчилигинде Казакстандын жүздөрүнүн жана региондорунун өкүлчүлүгүнүн балансы мамлекеттик саясат деңгээлине көтөрүлдү. Н.Амрекулов белгилегендей: “Башында Назарбаев бийликтин бир бутагын көзөмөлдөгөн трайбалисттик айыл чөйрөсүнүн тубаса адамы катары казакстандык макро саясаттын эң жогорку баскычтарында жүз факторун эске алган (айрыкча доордо) күчтүү парламенттин, андан кийин С.Абдильдин башында турган - орто жүз, найман). Эми, Президенттин абсолюттук автократия доорунда, жүздөр аралык баланс бузулгандыгы айдан ачык ... айылдык аймакка канчалык жакын болсо, ошончолук кландык жана жүздүк фактор байкалып, өсө берет.”

Көчмөндөрдүн этнорегионалдык жана уруулук иденттүүлүгүнүн таасири азыркы Кыргызстандын мисалында ого бетер байкалат. Эгерде Совет бийлиги учурунда бул баалуулуктар коммунисттик идеологиянын катуу кысымына кабылып, «партизандык жашоо образын» жүргүзүүгө мажбур болсо, анда эгемендүүлүк астында алар чыныгы жаңыланууну башынан өткөрүшкөн.

Эгерде кошуналар өздөрүн Казакстан Республикасы, Өзбекстан Республикасы, Тажикстан Республикасы, Түркмөнстан Республикасы деп жарыялашса, анда Кыргызстан Кыргыз Республикасы деп атала баштаган. Биздин оюбузча, аталышын өзгөртүүдө этникалык сезимдерди жана титулдук эмес элдерди эске алып, Кыргызстан Республикасы деп атоо керек болчу.

Ал эми азыркы формасында мамлекеттин аталышы сыяктуу маанилүү символу этноулутчулдуктун көрүнүшү катары эсептелет. Этнорегионализм жөнүндө айта турган болсок, ал бардык жерде байкалат. Кыргызстандагы президенттик шайлоонун жүрүшүндө Түштүк-Түндүк (Бакиев-Кулов) тандеминин формасында этноаймактык компромисс иштелип чыккан. Көбүнчө, өкмөттү дайындоодо белгилүү бир регионго, областка этникалык-регионалдык таандыктыгын эске алуу практикаланат. Эгерде

¹ Амрекулов И. Жузы в социально-политической жизни Казахстана // Центральная Азия и Кавказ. – 2000. – № 3. 149-б.

ведомстводо биринчи адамы түштүктүк болсо, анда көпчүлүк учурда, тескерисинче анын орун басары түндүктүк болот.

Уруулук иденттүүлүккө токтолсок, дээрлик бардык уруулар өзүлөрүнүн өкүлчүлүктүү органдарын расмий катталган жана катталбаган өкмөттүк эмес уюмдар түрүндө түзүшкөн. Алар уруу башчыларынын, тарыхый инсандардын элесин түбөлүккө сактап, белгилүү мекендештеринин мааракелерин белгилеп, мамлекеттик кызматтарга көтөрүлүп жатканда туугандарынын компакттуу жашаган аймактарынын экологиясын коргоону жана алардын кадрларын колдоону өздөрүнүн максаты катары белгилешкен.

Жалпысынан этникалык иденттүүлүктүн белгилери прогрессивдүү мүнөзгө ээ. Алар мурунку көчмөндөрдүн көп кылымдар бою жашап, этникалык топ катары сакталып, модернизацияланган түрүндө III миң жылдыкка киришүүсүнө жардам берип, алыскы тарыхта жоготкон мамлекеттик көзкарандысыздыкты калыбына келтиришти. Тактап айтканда, маркумду акыркы сапарга узатуу, эскерүү, той, ашар өткөрүү, өз ара жардамдашуу сыяктуу жергиликтүү жамааттык, коңшулаш маселелерди чечүү үчүн туугандарын, уруулаштарын, жердештерин мобилизациялоонун жогорку деңгээлин иштеп чыгышкан жана масштабдуу, республикалык маанидеги - өлкөнүн белгилүү бир аймагында болгон жер титирөө, сел жана башка өзгөчө кырдаалдарда, Ош шаарынын үч миң жылдыгында, «Манас» эпосунун миң жылдыгында ж.б. жардам беришкен, Бирок этносту баалоодо жана колдонууда башка ыкмалар бар. Бирок мурунку көчмөндөрдүн идентификациялык өзгөчөлүктөрү бар. Бул заманбап шарттардагы уруулук, этностук регионалдык, этноулуттук иденттүүлүктүн ролун таптакыр эске албоо же баалабоо космополитизмге алып келип, көчмөн этникалык иденттүүлүк салттары сыяктуу бай маданий мурастарды жоготууга алып келип жатат, бул эбегейсиз социалдык мүнөзгө ээ энергия заряды. Экинчи жагынан, эксклюзивдүүлүктү, тигил же бул кландын, уруунун, этностук региондун, тигил же бул этникалык топтун кызыкчылыктарын жана ролун ашыра баалаган саясатчылар бар. Мындай мамиле трайбализм, регионализм жана этноулутчулдук категориясына кирет.

Бул тенденцияны күчөтүү сепаратисттик маанайдын күчөшүнө алып келиши мүмкүн: өлкөнүн түштүк-түндүккө

бөлүнүшү, этникалар аралык жана этникалар ичиндеги чыр-чатактар, бир этностун каалабастык менен касташкан уруктар менен урууларга, бирдиктүү аймакты карама-каршы түштүккө бөлүү, түндүк, аймактар, райондор, айылдар жана кыштактар.

Биздин оюбузча, мурунку көчмөндөр катарында кыргыздардын уруулук, этностук, этноулуттук өзгөчөлүктөрүн теренирээк изилдөө, билүү жана колдонуу керек. Ааламдашуу шартында, модернизацияланган формада, алар заманбап, өзгөчөлөнгөн, кыймылдуу, динамикалык этнос катары жашоого жана өнүгүүгө жардам берет.

Көчмөндөрдүн феноменин талдоо, көчмөндөр менен посткөчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн негизги деңгээлдеринин жалпы мүнөздөмөсү аталган параграфтын максатын - этникалык иденттүүлүктүн баштапкы, төмөнкү деңгээлин изилдөөгө өтүүгө мүмкүнчүлүк берет - уруулук (кландык) деңгээли.

Өздөрүнүн коопсуздугун жана өздүк жүзөгө ашырылуусун камсыз кылуу үчүн тигил же бул этникалык топту аныктоо зарылдыгы алгачкы коомдо дагы болгон. Өнөр жай мамилелеринин өнүкпөгөндүгүнө байланыштуу, уруулук уюм жамааттын атайын, жамааттык эрежелери менен тийиштүү уруулук инсандыкты коомдук баалуулуктарга баш ийдирген.

Көчмөндөрдүн турмушундагы уруу бирикмелеринин өзгөчө ролунан улам, этникалык идентификациянын уруулук деңгээли аябагандай туруктуу болгон. XXI кылымдын башында деле этникалык иденттүүлүктүн уруулук деңгээли казактардын, кыргыздардын, түркмөндөрдүн, каракалпактардын, хакастардын, алтайлыктардын, тувиндиктердин, буряттардын, калмактардын, монголдордун жана башка мурунку көчмөн элдердин коомдук турмушунда өз ишинин сегментине ээ болгон.

Уруулук иденттүүлүктүн маңызы жөнүндө сөз кылаардан мурун, биздин изилдөө темабыз үчүн бир катар негизги түшүнүктөрдү аныктоо керек, мисалы, «уруу», «уруу», «линидж», «патронимия» ж.б.

Этнографиялык адабияттарга таянып, бир гана энелик же аталык линия менен аныкталуучу, анын ичинде - нике биримдиктерине экзогамиянын ченемдери менен тыюу салынган социалдык-этникалык жамааттын түрү катары мүнөздөлүшү керек.

Уруулук уюмду Л.Г. Морган тарабынан ачылган, бирок азыркы изилдөөчүлөр тукумдун табияты боюнча бир дагы көз карашты иштеп чыгышкан жок. Көпчүлүк этнографтар тукум алгачкы адамдардын үйүрүн алмаштырып, коомдук уюмдун биринчи бекем формасы болуп калды деп эсептешет. Алгачкы жалпы формалар тотем аркылуу аныкталган горизонталдык тууганчылык менен мүнөздөлөт, ал кийинки этаптарда тике же ата-баба тууганчылыгына өтүп, башкача айтканда, жалпы ата-бабанын болушун болжолдойт. Уруулук жамаат алгачкы коомдун негизги бирдигин түзгөн. Дагы бир көз-караш боюнча, уруу негизинен отурукташкан жашоонун өнүгүшү жана алгачкы жамааттардын кеңейиши менен гана пайда болгон. Айрым уруктар көбүнчө тукумдарга бөлүнүп, этникалык тилдик-маданий жамааттан гана турган өз ара уруулардын жыйындысы консолидацияланган этносоциалдык жамаатка - урууга айланган. Уруулар өзүлөрү жер жүзүндөгү жамааттык жамааттын, материалдык өз ара жардамдашуу жана физикалык өз ара коргоо уюмдарынын субъектилери болушкан, өз лидерлерине ээ болуп, курамына жаңы мүчөлөрдү ылайыкташтырышкан жана өнүккөн кландык культка ээ болушкан, ошондой эле жалпы аты-жөнүндө чагылдырылган таандыктык уруулук аң-сезимге ээ болушкан¹.

Уруу жөнүндө айта турган болсок, ал орус тилдүү адабиятта алгачкы мүчөлөрдүн этникалык жана социалдык жамаатынын бир түрү катары мүнөздөлөт, туугандык байланыштарга негизделген, анын мүчөлөрүнүн ортосунда чыныгы же көбүнчө ойдон чыгарылган, урууларга бөлүнүү (кеминде 2, уруудан улам экзогамия), уруулук аймактын жана кээ бир чектелген экономикалык коомдоштуктун болушу (мисалы, жамааттык аңчылыкта, жайыттарды жамааттык эксплуатациялоодо көрүнөт). Уруу тили, уруулук иденттүүлүк, ошондой эле белгилүү бир маданий жамаат, анын ичинде жалпы уруулук үрп-адаттар жана ырым-жырымдар (айрыкча өнүгүүнүн кийинки баскычтарында), сыягы, уруу менен бир убакта же уруктан бир аз кечирээк пайда болот. Өнүгүүнүн алгачкы этабында уруу уруулардын ортосундагы байланышты, алардын тилдик жана маданий жакындыгын

¹ Социально-экономические отношения и соционормативная культура. — М.: Наука, 1986. 122–123-б.

белгилеп, этникалык жамааттын гана ролун аткарат. Акыркы жылдары, уруу алгачкы коомдун негизги этникалык бирдиги эмес, уруу, тууган уруулардын тобу деп түшүнүлгөн, же болбосо урууга таандык бардык индивиддердин жалпылыгы катары эсептелген көз караштар айтылды, этносоциалдык организмдин иштешинин чегинде жашаганына карабастан, ушул ролду ойногон. Эми, уруунун негизги айырмалоочу белгилеринин катарына бийликтин эмбрионалдык аппаратынын мындай элементтери кирет: уруулар кеңеши, аскердик жана жарандык лидерлер. Уруунун коомдук-саясий түзүлүшүнүн туруктуулугун мүнөздөгөн эң сонун мисал Евразия менен Түндүк Африканын көчмөндөрүнүн милдетин аткарып, узак убакыт бою ушул сапатта болуп келген; жакынкы мезгилдерге чейин уруулук иденттүүлүк параллельде сакталып келген, бул көчмөндөрдүн арасындагы уруулар этникалык жамааттын калдык түрү. Отурукташкан элдерде, урук жана уруу, тиешелүүлүгүнө жараша, уруулук иденттүүлүк, эреже катары, туруктуу социалдык-экономикалык жана аймактык жамааттын калыптанышынын аякташы менен жашоосун токтотот¹.

Жогоруда айтылган тезистин жакшы иллюстрациясы, жамаат менен коомдун өнүгүшүнө карабастан, көчмөн элдердин же мурунку көчмөн элдердин арасындагы уруу жана тайпа уруулук өзгөчөлүктү сактап калуу менен этникалык жамааттын калдык формасын тутунушу мүмкүн, деп белгилейт.

Кыргыздардын этникалык курамы уруулук бөлүнүүчүлүк системасы менен тыгыз байланышта. Бул бирдиктүү жана гармониялуу, баардыгын кучагына алган система көптөгөн жүздөгөн жылдар бою иштеп келген жана ийкемдүүлүгүнүн аркасында укмуштуудай бекем, туруктуу болгон. Бизге чейин жеткен санжыра уламыштарынын көпчүлүгү — санжырадан — Долондон жана анын уулдарынан Ак уул (Агуль, Абыл) жана Куу уулдарынан (Куул, Кабыл) негизги кыргыз урууларынын келип чыгышы аныкталат. XVI кылымда эле, кийинки мезгилдердегидей эле, кыргыз уруулары оң канатка (он) жана сол канатка (сол) бөлүнүп, уруулук конфедерациянын бир түрү болгон. Бирок отуз уул деп аталган бизге жакыныраак мезгилде кыргыздардын

¹ Кара: Социально-экономические отношения и соционормативная культура. — М.: Наука, 1986. 144–146-б.

көпчүлүгү эки канатты - онду да, солду да бириктиришти, ал эми башка уруулар кирген Булгачынын урпактары болгон уруулар тобу Ичкилик деп аталышты.

С.Аттокуровдун монографиясында кеңири баяндалгандай, уруулук өзгөчөлүгү, кыргыз коомунда кылымдар бою аң-сезимдүү өстүрүлгөн уруучулук каада-салттар үстөмдүк кылып келген.¹

Этникалык иденттүүлүктүн калыптанышы жана өнүгүшү, ошондой эле анын деңгээлдеринин бири - уруучулук, белгилүү болгондой, алардын социалдык тутумунун мүнөзү, өндүрүш ыкмалары, үстөмдүк кылган өндүрүштүк мамилелердин түрлөрү шартталат. Этникалык жамааттардын, этностор этника ичиндеги жана этникалык аралык мамилелердин өнүгүшүнүн экономикалык негиздеринин өзгөрүшү менен адамдардын этникалык иденттүүлүгү да табигый түрдө өзгөрүп турат. Башка жагынан алганда, тарыхый жана жарым-жартылай географиялык себептерден улам ар кандай этностук жамааттардын иденттүүлүгү ар кандай жолдор менен өнүгүп, өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөргө ээ. Албетте, алар этникалык топтордун өзүлөрү сыяктуу тарыхый жактан убактылуу эмес. Этникалык иденттүүлүк этностук жамааттын негизги эмгек ишмердүүлүгү менен байланыштуу, анын негизинде ал калыптанып, өнүгүп жатат.

Эмгек ишмердүүлүгү менен элдердин өнүгүүсүнүн тарыхый өзгөчөлүктөрү алардын иденттүүлүгүнүн өзгөчө чагылдырылуусунан орун алат. Ошентип, үстөмдүк кылган экономикалык структуранын мүнөзү - көчмөн мал чарбачылыгы менен уруулук түзүлүш өткөн мезгилдеги бардык көчмөн элдердин, анын ичинде кыргыздардын этникалык иденттүүлүгүнүн деңгээлдеринде терең из калтырган. Этникалык иденттүүлүктүн өнүгүшүнүн маанилүү фактору - этностор аралык байланыштын жана өз ара аракеттенүүнүн натыйжасында кыргыз элинин, урууларынын этникалык курамына уйгур, казак, өзбек, тажик, алтай, тува, ногай, монгол, калмак теги кирген. Мындай бай этникалык мозаика кыргыз элинин жана кыргыз урууларынын көчмөн жашоо образы менен катар, бир жагынан, изоляция, өтүшү кыйын этникалык аймак жана анын экономикалык изоляциясы, өнүкпөгөн байланыш, уруулук структуранын туруктуулугуна,

уруулук иденттүүлүктүн консерватизмине салым кошкон. Бай оозеки элдик көркөм чыгармачылыктын, жамааттык уламыштар менен культтардын натыйжалуулугунун, белгилүү бир урууга таандык экендигин билүүнүн маанилүүлүгүнүн, тигил же бул жалпы ата-бабалардан, айрыкча кыргыздарда үстөмдүк кылган келгенин, этникалык жамааттардын тукумун өстүрүүнүн аркасында көптөгөн кылымдар бою патриархалдык коом, алардын башка уруулардан бөлүнүүлөрдөн айырмаланып, алардын тууган-туушкандарынын өзгөчө жамаатын, алардын өзгөчө ата-тегин баса белгилешкен. Мындан тышкары, пайда болуп жаткан кыргыз улутунун чектеринде өз ара аракеттенүү, анын ичинде согуштар, кун төлөө, бир уруудан экинчи урууга, бир уруктан экинчи урука ар башка топтордун бири-бирине өтүшү, башкача айтканда, калктын этника ичиндеги аралашуусу. Ошентип, этникалык иденттүүлүктүн калыптанышына төмөнкү факторлор таасир эткен:

- белгилүү бир социалдык шарттар менен мамилелер, эмгек мүнөзү (дыйканчылык, мал чарбачылыгы, балык уулоо ж.б.);

- берилген адамдар узак убакыт жашаган географиялык чөйрө;

- эл басып өткөн бирдиктүү тарыхый жол, мындайча айтканда «элдин тагдыры», маанилүү тарыхый окуялар жана ага байланыштуу жалпы кубаныч, кайгы же кыйынчылык;

- социалдык жана психологиялык байланыш, адамдардын өз ара аракеттенүүсү».¹

Социалдык, географиялык, тарыхый себептер этникалык иденттүүлүктүн өнүгүшүнүн негизи, этностор аралык байланыш анын бекемделишинин жана башка этностук топтордун өзгөчөлүктөрүн кабылдоонун негизи. Шарттар ички, башка этностор менен болгон мамилени - этникалык иденттүүлүктү өнүктүрүүнүн тышкы мүмкүнчүлүгүн түзөт.

Көчмөн жашоо шартында, туруктуу этникалык аралык жана этникалар ичиндеги чыр-чатактарда, кландык жана уруу башчыларынын бийлиги үчүн күрөш, этникалык иденттүүлүк системаны түзүүчү фактор, ири этникалык топтордун автономдуу этникалык элементтерге жана бөлүкчөлөргө ажырап кетишинин каражаты болгон. Ушуга байланыштуу, ар кандай типтеги микро

¹ Кара: Аттокуров С. Кыргыз санжырасы. - Бишкек: Кыргызстан, 1995.

¹ Сужиков М. Вымыслы и действительность. - Алма-Ата: Казахстан. - 1985. 18-19-б.

топтордун классификациясын Г.Г.Дилигенский: «объективдүү социалдык жана экономикалык мүнөздөмөлөрдүн жалпылыгы менен бириктирилген жана экинчи социалдык-психологиялык жалпылыкка ээ болгондор менен жалпы максаттардын, баалуулуктардын негизинде адамдардын биригүүгө болгон аң-сезимдүү умтулуусунан улам пайда болгондор. Экинчи типтеги топтор интеграциялоонун объективдүү негиздеринен да кур калышкан эмес, бирок алар Б.Ф.Поршневдин бинардык оппозиция принциби боюнча башкалардан айырмаланып, өзүнчө «субъективдүү-психологиялык жамаатты» билдирет. «Биз — аларбыз»¹. Г.В.Старовойтова туура белгилегендей: «этностор биринчи жана экинчи типтеги макротоптордун өзгөчөлүктөрүн бириктиришет.

а) этнос өкүлдөрү үчүн тарыхтын ар бир мезгилинде бирдей жаратылыш ландшафтында жана социалдык-экономикалык шарттарда узак калыптануусунан улам ...;

б) этностун этноконсолидациялоочу өзгөчөлүгү катары этникалык өздүк аң-сезимдин болушуна байланыштуу.

Бул мүнөздөмөнү патриархалдык-кландык мамилелердин шарттарындагы этникалык иденттүүлүк ири уруктар жана уруулар майда бөлүкчөлөргө бөлүнүп-жарылганда, ыдырап жаткан этнос катары да катыша ала тургандыгы менен толукталууга тийиш.

Биздин оюбузча, көчмөн уруулар менен уруктардын салыштырмалуу обочолонгон жашоо образы солгундап, отурукташкан этникалык топторго салыштырмалуу, бир жагынан, этникалык консолидациянын жогорку баскычынын калыптанышы, алардын динамизми, кыймылдуулугу жана мобилдүүлүгү экинчи жагынан, коомдук өнүгүүнүн социалдык-этникалык формасынын сакталып калышына, алардын ыдырашына жол бербейт. Уруктун же уруунун кызыкчылыктары менен муктаждыктары, алардын жеке лидерлеринин дымагы достору менен душмандарынын арасынан союздаштар менен душмандарды издөөгө өбөлгө түзгөн. Демек, көчмөндөрдүн, анын ичинде кыргыздардын бүткүл тарыхы - бул

¹ Дилигенский Г.Г. Некоторые методологические проблемы исследования психологии больших социальных групп // Методологические проблемы социальной психологии. — М.: Наука, 1979. 188-б.

² Старовойтова Б.В. О предметной области этнопсихологии // Советская этнография. — 1983. — №3. 79-б.

этникалык консолидациянын жана уруулар аралык, кландык күрөштүн, алсызыраак этникалык топтордун күчтүү уруктар менен уруулардын ассимиляциясынын чексиз калейдоскопу. Бирок ошол эле учурда, көчмөндөрдүн аралыгында туруктуу, табигый жана жасалма тандалуу шарттарында, айрым этностор өзүлөрүн идентификациялоодо көптөгөн кылымдар бою эң байыркы этнонимдерди, мисалы, кыргыздарды, уйгурларды, көптөгөн элдердин этникалык курамына кирген жана тутум түзүүчү эл катары, экинчи даражадагы элементтер катарында кирген кыпчак жана башкаларды айтсак болот.

Этникалык иденттүүлүктү сактоонун кызыктуу механизм Б.Ф.Поршнев сунуштаган: «Эң байыркы илгерки заманда,» аларга «жак адамдарга карата жүрүм-турум доминанты, сыягы, алардан алыстап бараткандыгы саңалат. Этникалык тилдик, маданий жамааттын калыптанышы жана кескин чек ара жөн эле кетүү мүмкүн болбогон деңгээлде башталды. «Адамдардын ар кандай топторун массалык түрдө көчүрүү, Б.Ф.Поршнев, «өз ара куугунтуктоо» жолу менен көтөрүлүп, өз ара этникалык тартуу жана митинг «аларга» каршы туруу бир кыйла жогору деңгээлде болгон¹. Ошентип, көчмөн уруктар менен уруулардын этникалык өнүгүүсү, өнүгүп келе жаткан мезгилинде, этникалык диффузия процессине караганда этникалык консолидациянын жалпы үстөмдүгүнө шарт түзүп, ошону менен көчмөн элдердин калыптануу процессин тездеткен. Бирок, бул процесс кылымдар бою созулган, карама-каршылыктуу, этникалык өнүгүүнүн консолидациялоочу жана диффузиялык факторлорунан турган. Көбүнчө руханий тартиптин этникалык түзүүчү факторлору, көчмөн этностордун консолидациялануу процесси этникалык идентификация, биринчи кезекте, бир түпкү ата-бабабыздан келип чыгышыбызды билүү аркылуу алдыга жылган. Ошентип, өткөн кылымдын башында, кыргыздардын эң эски жылнаамачысы, кыргыздардын санжырасы боюнча адис О.Сыдыков 1914-жылы Казань шаарында басылып чыккан «Тарых Кыргыз, Шадмания: Кыргыз санжырасы» аттуу китебинде андижандык кыргыздарга адигине уруусунан сапар 1914-жылы, ал Үчүнчү муунда жок дегенде ата-бабасын тааныган бир дагы кыргызды тапкан эмес,

¹ Кара: Ошол эле. 97-б.

мисалы, түндүк кыргыздар кулдарды кул деп атаган¹. Жогоруда айтылгандардан көрүнүп тургандай, өзүнүн санжырасын жетинчи муунга чейин билүүгө зор маани берилген, анткени этникалык иденттүүлүк негизги тутумду түзүүчү этникалык детерминант болгон.

Андан ары О.Сыдыков өзүнүн санжырасын билбөө кыргыздардын ассимиляциялануусун билдирет деп белгилейт. Шаарларда отурукташпаган жашоо образын колдонбоо, маданиятты өздөштүрбөө, билимдүү болбой, бул кыргыздар адашып кетти деп эсептейт².

Көчмөндөрдүн уруулук түзүлүшүнүн структурасы этникалык консолидация жана диффузия процесстеринин динамизмине байланыштуу өтө чаташкан жана татаал.

Эгерде уруулардын ири конфедерациялары менен ири уруулар жана уруктар жөнүндө сөз кыла турган болсок, анда ички түзүлүштү, башкача айтканда, подструктураны же субэтникалык бөлүнүүнү классификациялоо өтө кыйын. Көпчүлүк этнологдор бул суроолорго конкреттүү жооп берүүдөн алыс болушат. Ошол эле учурда, «калпы бөлүнүүлөр», «тукумдар», «патронимдер» сыяктуу терминдер колдонулат. Ошентип, жалпы бөлүнүү белгисиз мааниге ээ, болгону уруктун же уруунун ички түзүлүшүн көрсөтөт. Тукум жалпысынан бир саптуу бир тууган топту билдирет. Анын уруу тукумунан айырмасы мифтик эмес, чындыгында бар ата-бабалардан келип чыккандыгын аныктоого болот³.

«Патронимия» - бул «үй-бүлөгө байланыштуу топ» термини менен катар, өздөрүн жалпы эсте калган эркек ата-бабабыз - эпонимге (патронимиянын генеалогиялык аспектиси) көтөргөн салыштырмалуу жакын туугандардын тобун билдирет) же жакын туугандары жана алардын мүчөлөрүнүн үй-бүлөлөрү (патронимиянын жамааттык аспектиси). Патронимдин патриониджден айырмасы бар, алардын биринчиси тирүү калгандарга гана мүнөздүү же тектүүлөргө окшош, экинчиси урук ичиндеги структураларга таандык.⁴

Кыргыздардын арасында болгон үй-бүлөлүк топтор линидждин же патрионидждин жаркын мисалы боло алат. Бул топтор «бир атанын балдары» деп аталат. Алар «калпы ата-бабалардын урпактары. Үчүнчү, төртүнчү, сейрек экинчи же бешинчи муундарда», деп жазат С.М. Абрамзон¹, башкача айтканда, алыскы эмес ата-бабалардан келип чыккан аң-сезим менен байланышкан.

Эгерде биз патронимия жөнүндө айта турган болсок, анда ал ушул топ бириктирген туугандар чөйрөсүнүн так чектерин бербейт. Бул түшүнүк бир аз бүдөмүк (топтор бир үй-бүлөдөн чоңураак жана бир уруудан кем). Кыязы, урук-тукумга, үй-бүлөгө, ошондой эле тукумдун ажыроосу учурунда бөлүнүп чыккан жаңы түзүлгөн топторго атасынын ысымына таандык болуш керек. Анын үстүнө, алар аймактык жактан бириге алышы мүмкүн².

Жалпысынан алганда, башка элдер сыяктуу эле, кыргыздардын арасындагы уруулук түзүлүштөр бир топ аморфтуу, бошон көрүнүш болгон. Бирок консолидациялоо принцибин бекемдеген тышкы коркунучтун шартында, уруулук уюмдун иштеп жаткан башталгыч ячейкасы чакан уруулук бөлүнүүлөр болгон, алардан жаңы уруктук жана уруулук структуралар консолидацияланып, алар ар кандай уруктардын жана уруулардын калдыктарына айланган. С.М.Абрамзон, көчмөн коомдордогу патриархалдык үй-бүлө табигый көрүнүш болгон. Борбордук Азиянын көчмөндөрүнүн арасында мындай үй-бүлөлөр XX кылымдын башына чейин дагы деле жашап келишкен, бирок патриархалдык ири үй-бүлөлүк жамааттардын басымдуу бөлүгү ыдырап, чакан жеке үй-бүлөлөргө жол беришкен. Патриархалдык үй-бүлөлөрдүн ордуна үй-бүлөгө байланыштуу топтор келди.³

Ал эми кыргыздардын арасында чоң патриархалдык үй-бүлөнүн бар экендиги жөнүндө айта турган болсок, анда анын октябрь революциясына чейин Борбордук Азияда чоң патриархалдык үй-бүлө үстөмдүк кылган деп эсептеген анын оппоненттери менен болгон талаш-тартышта кеңири материалдарга

¹ Кара: Сыдыков О. Кыргыз санжырасы. - Фрунзе: Кыргызстан, 1990. 28-б.

² Кара: Ошол эле. 28-б.

³ Кара: Социально-экономические отношения и соционормативная культура. 80-б.

⁴ Кара: Социально-экономические отношения и соционормативная культура. 133-134-б.

¹ Абрамзон С.М. Кыргызы и их этногенетические историко-культурные связи. - Л.: Наука. 202-б.

² Кара: Ошол эле. 195-б.

³ Кара: Абрамзон С.М. Кыргызы и их этногенетические историко-культурные связи. - Л.: Наука. 154-б.

таянып, С.М. Абрамзон жакынкы мезгилдерде, кыргыздардын арасында, өзүлөрүнүн түздөн-түз мураскери, патриархалдык үй-бүлөлүк жамааттын көптөгөн мүнөздүү белгилерин сактап калган, чоң, бөлүнбөгөн үй-бүлөлөр дагы эле болгонун күбөлөндүрөт. Советтик этнографтын материалдарынын негизинде Н.Х. Калеминдин пикиринде, XIX кылымдын биринчи жарымында дагы, кыргыздар арасындагы чоң патриархалдык үй-бүлө, мурунку доордогу патриархалдык үй-бүлөлүк жамааттын көптөгөн өзгөчөлүктөрүн жоготконуна карабастан, чакан үй-бүлө менен катар жашоосун уланткан сейрек эмес болчу.

Кыргыздардын этникалык иденттүүлүгүнүн деңгээлин кыйла толук жана компетенттүү талдоо үчүн, советтик мезгилдеги цензурадан жана идеологиялык чектөөлөрдөн куру калган, жаңы илимий изилдөө принциптерине, принциптери менен ыкмаларына негизделип, эл аралык талаптарга жооп берген парадигмалар заманбап илимий иштеп чыгууларды билүү жана колдонуу зарыл. Алардын катарына Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын мүчө-корреспонденти Д.Джунушалиевдин кыргыз трайбализм түшүнүгү кирет. Ал өзүнүн «Традиционный общественный строй и культура быта кыргызов» аттуу программалык макаласында ал өзгөчө баса белгилейт: «... Борбордук Азиянын көчмөн цивилизациясынын тарыхы жана маданияты алардын бир гана адамы, анын ичинде кыргыздар, мамлекеттүүлүктүн жоктугунан уруулук тутумдун принциптерин ырааттуу карманып, өзүлөрүнүн этникалык көзкарандысыздыгын жана бүтүндүгүн сактап калууга жетишкен, ал эми башкалар - хунндар, сактар, усундар, карлуктар, тургештер, половецтер уруулар болуп бир убакта кыргыздар менен бир мезгилде же кийинчерээк түзүлгөн, башка этникалык формациялардын арасында аралашкан же башка этникалык аталыштар менен белгилүү болгон (өзбектер, казактар ж.б.)»².

Д.Джунушалиевдин айтымында, кыргыз коомунун трайбализм принциптериндеги өзүн-өзү уюштуруусу уруулук

жашоонун дээрлик бардык чөйрөлөрүнө жайылып, төмөндөгүдөй максатты көздөгөн:

- кландын жыргалчылыгын, инсандыгын, көзкарандысыздыгын жана бүтүндүгүн камсыз кылуу;
- экономикалык, мүлктүк, үй-бүлөлүк, топтор аралык жана адамдар аралык мамилелерди жөнгө салуу;
- ишке жөндөмдүү муунду тарбиялоо;
- урукту, урууну жана мүлктү ар кандай кол салуулардан коргоо жана албетте, ошол доордун шарттарында толугу менен «мыйзамдуу» жол менен көбөйтүү - барымта (башка элдердин же уруулардын малдарын уурдоо).

Ошол эле учурда трайбализмдин калыптанган принциптери жана эрежелери кыргыз урууларынын уюштуруучулук, башкаруучулук, чарбалык, билим берүү, сот жана укуктук ишмердүүлүгүнүн негизин түзгөн¹.

Аталган автор трайбализмдин кыргыздардын этникалык өнүгүшүндөгү жана жашап кетишиндеги ролун апыртып айткандай.

Жогоруда айтылган принциптердин бардыгы, биздин оюбузча, трайбалисттик көрүнүш эмес аларды ушундай деп таанып, биз бирдиктүү кыргыз улутунун бар экендигин четке кагышыбыз керек.

Уруулардын иденттүүлүгү жөнүндө сөз кылуу туура болмок, анын бир түрү трайбализм. Дал ушул ыкма айрым кыргыз уруулары менен уруктарынын иштеши менен катар, кыргыз коомчулугунун консолидациясы жөнүндө сүйлөшүүгө мүмкүндүк берет. Көптөгөн уруулук жана уруктук бөлүнүүлөрдөн турган кыргыз этносунун түзүлүшүнүн татаалдыгы, тышкы коркунучтар, кыйынчылыктар жана ички карама-каршылыктар шарттарында кыргыздардын бирдиктүү жамаат катары жашап кетүүсүнө мүмкүндүк берди, бул туурасында Л.Н.Гумилев айтып кеткен. Трайбализм, өз кезегинде, бирдиктүү этникалык жамааттын тенденцияларынын ыдырашына шарт түзгөн. Демек, коомдун уруулук уюмунун позитивизми уруучулук болгон терс уруучулук

¹ Кара: Ошол эле. 254-270-б.

² Джунушалиев Д. Традиционный общественный строй и культура быта кыргызов // Цивилизации скотоводов и земледельцев Центральной Азии. - Б., 2005. 259-б.

¹ Кара: Джунушалиев Д. Традиционный общественный строй и культура быта кыргызов // Цивилизации скотоводов и земледельцев Центральной Азии. - Б., 2005. 259-б.

иденттүүлүктөн айырмаланган кадимки уруулук иденттүүлүккө гана жайылат.

Уруулук иденттүүлүктүн социалдык-психологиялык негизин өз ара аракеттенүүнүн жана өз ара жардамдашуунун ар кандай формаларында чагылдырылган жамааттык адаттар, салттуу жамааттык, топтук баалуулуктар түзгөн:

- тууганчылык (мамиле);
- журтчулук (этностук жамаат);
- коншулук (кошуналык);
- ынтымак (биригүү);
- жардам (жардам);
- кошумча (материалдык колдоо);
- ашар (оор жумуштарды жасоодо физикалык жардам);
- саан (кедей тууганына накталай уй берүү), күч, орток;
- мингич (жылкыны кедей тууганына убактылуу колдонууга берүү) ж.б.¹

Жалпысынан, кыргыздардын уруулук иденттүүлүгүнүн ролу жана орду, атап айтканда трайбализм формасында тарыхый баасын берип, автор төмөнкүдөй тыянак чыгарат: кыргыз трайбализми уруу ичиндеги, көбүнчө урук ичиндеги менен айырмаланган кландык биригүү жөндөмү, бирок элдин масштабы боюнча, бул жөндөм буга чейин карама-каршы белгиси менен болгон ... Бул табигый нерсе болчу, анткени трайбализм кызмат кылган тар уруулук жана жалпы кызыкчылыктар менен муктаждыктар алардын көпчүлүк учурларында улуттук жана улуттук кызыкчылыктар менен дал келбейт, анткени бул акыркы этникалык жамааттар уруулук коомдордун артынан пайда болуп, аларды алмаштырышат.²

Көчмөндөрдүн жана кийинки көчмөндөрдүн этникалык идентификация процесстеринде өзгөчө ролду коомдун табигый уюму, кандаш интегралдык примитивдик баалуулуктар, «кошунаны тууган катары, бирдиктүү, чоң үй-бүлөнүн мүчөсү» катары кабыл алуу ойнойт, жалпы уруунун, уруктардын жана уруулардын,

¹ Кара: Джунушалиев Д. Традиционный общественный строй и культура быта кыргызов // Цивилизации скотоводов и земледельцев Центральной Азии. – Б., 2005. 267-6.

² Кара: Ошол эле. 268, 269-6.

уруктардын, жүздөрдүн жана элдин өзүлөрүнүн бирикмеси түзүлүп, жалпы ата-бабанын келип чыгышы, алардын негизинде көчмөндөр мамлекети пайда болуп, эми жок болуп бараткан эпифеномен».¹

Казакстандын Президенти Н.А. Назарбаев көчмөндөр үчүн жетинчи муунга чейин үйлөнүүгө тыйуу салган экзогамиянын генеалогиялык принцибине, айрыкча анын ата-тегин толук билип, аны «дениздеги деңизчи үчүн компаска» салыштырган:

«Эгерде казак бир нече уруунун урпактары алдындагы үй-бүлөлүк жоопкерчилигин сезсе, анда көптөгөн адамдар жакындары, туугандары жана кандашы катары кабыл алынып, анын ордуна мени жакшы көрүшүп, жылуу жооп беришет. Бул сүйүү үй-бүлөнүн жана уруктун чегинен чыгып, уруунун, жүздүн деңгээлине көтөрүлүп, акыры, бүтүндөй эл ... «окети ата» принциби, уруулук байланыш институту акырындап ар бир казакты жана бүтүндөй казак эли чындыкка, Кудайга, жоопкерчиликке жана руханий биримдикке каршы ички дүйнөсү».²

Ошентип, көчмөн элдердин - этностордун арасында уруулук уюм маанилүү роль ойногон. Уруу урпактардан турган - бир сапка байланыштуу топтор, алардын келип чыгышы мифтик эмес, чыныгы турмуштагы ата-бабалардан. Кичинекей этникалык бирдик чоң патриархалдык үй-бүлө болгон, ал зарылчылыкка жараша, майда жеке үй-бүлөлөргө бөлүнүп кеткен. Бул структуралар көчмөндөрдүн атасынын аты менен алмаштырылды - бир атанын балдары - бир атадан чыккан балдар - үй бүлөгө байланыштуу топ.

Биздин окубузча, чет элдик «линидж», «патролиндж», «патронимия» деген терминдерди колдонуу уруулук формациялардын классификациясын жана алардын структураларын татаалдаштырат. Анын үстүнө, ар бир этнограф бул терминдерди өзүнүн белгилүү бир эмпирикалык материалынын негизинде чечмелөөгө аракет кылат. Айрымдары Австралия менен Океания аборигендеринин жашоосунан мисал келтирсе, башкалары Африка урууларын, башкалары Түндүк жана Түштүк Американын этнографиясына негизделсе, төртүнчүсү Сибирь элдеринин турмушунан мисал келтиришет ж.б. Бирок, ар башка этникалык

¹ Амрекулов Н. Тюркское возрождение. – Алматы, 2006. 139-6.

² Назарбаев Н.А. В потоке истории. – Алматы: Атамур, 1999. 35–37, 44–45-6.

топтордун уруу-уруу уюштуруу формалары бири-биринен кескин айырмаланат, окшоштукка караганда, алардын ортосунда айырмачылыктар көп. Анын үстүнө, алар бири-биринен миндеген чакырым алыстыкта, ар кандай географиялык жана климаттык шарттарда, тарыхый өбөлгөлөрү жана экономикалык жашоо мүнөзү ар башка. Методикалык жактан алганда, тарыхый өнүгүүнүн бир фазасында турган, мисалы, Борбордук Азиянын көчмөн элдери (кыргыздар, казактар), жашоо образы окшош адамдар үчүн этникалык топтордун кандай жалпылыктарын анализдеп, жалпы кабыл алынган категориялар менен иштешсе туура болмок. Түркмөндөр, каракалпактар, алтайлар, монголдор, хакастар, тувалар, буряттар, калмактар, көчмөн өзбектер жана уйгурлар ж.б.).

Мисалы, жогоруда аталган көчмөн этникалык топтордун көпчүлүгүндө "бир атанын балдары" кыргыз тибиндеги үй-бүлөлүк топтор кездешет. Анын үстүнө, бүгүнкү күндө дагы, айрыкча аймактарда, уруулук иденттүүлүк жана этникалык уюмдун тийиштүү формасы бар жана маркумду акыркы сапарга узатууда, эскерүү иш-чараларында, үйлөнүү тойлордо өтө маанилүү ролду ойношот. Ал тигил же бул деңгээлде кадрларды тандоодо, талапкерлерди көрсөтүүдө жана бардык деңгээлдеги депутаттык корпуска шайлоодо, түрмөдө жана криминалдык иерархияда «иштейт». Бул форма бир катар айылдарда бир нече көрүстөндөрдүн бар экендигине, ошондой эле ар бир үй-бүлөгө тиешелүү топ өз мүчөлөрүн алардын үстүнө гана көмгөндүгүнө дагы таасирин тийгизет, бул жерге бейтааныш адамдар киргизилбейт. Андан тышкары, коомдук иш-чараларга катышпаган, жалпы уруулук фондуна белгилүү бир материалдык ресурстарды кошпогон, ушул топтордун мүчөлөрү өлгөндөн кийин же алардын үй-бүлө мүчөлөрү ушул көрүстөндөргө коюлушу мүмкүн эмес. Мунун баары биригип, мурдагы көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн уруучулук деңгээлинин феноменалдык консерватизмин жана жандуулугун баса белгилейт.

Ошентип, көчмөндөрдүн астында, б.а. көчмөндөр белгилүү бир тарыхый, мейкиндиктик жана мезгилдик алкакта, негизинен көчмөн жашоо образын алып барган этникалык топторду түшүнүшү керек жана белгилүү бир тарыхый мезгилде негизинен отурукташкан жашоо образын түзгөн башка тарыхый жамааттар менен салыштырганда болот. Башкаруу түрлөрүнүн жана жашоо

образынын алдыңкы доминанттарын биротоло жок кылуу мүмкүн эмес, анткени коомдук өндүрүштүн айрым түрлөрүндө көчмөндүктүн да, отурукташкан жашоонун да башталышы бар.

Көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгү, көчмөн этникалык топтордун конкреттүү этнопсихологиялык мүнөздөмөсү катары, татаал түзүлүшкө ээ, көчмөндөрдүн бирдиктүү консолидацияланган жамаат катары көп кылымдар бою жашашына шарт түзгөн.

Отурукташкан элдерден айырмаланып, көчмөндөрдүн белгилүү уруулук иденттүүлүгү бар, бул көчмөндөрдүн тигил же бул уруулук структурасы менен шайкеш идеологияны, баалуулуктарды, өз ара жардамдашууну жана өз ара колдоону өрчүтөт.

Табигый жана социалдык мүнөздөгү жашоо-шарттын экстремалдык шарттары, жашоонун жамааттык формаларын, жеке, индивидуалдык умтулууларды жамааттын максаттарына жана милдеттерине баш ийдирүү, өз ара жоопкерчилик, жамааттык каада-салттарды жана үрп-адаттарды урматтоо, уруулук тилектештик өнүккөн.

Өз кезегинде, уруулук иденттүүлүк синхрондуу жалпылыкта, диахрондук өнүгүүдө да динамикалык өз ара байланышуу жана өз ара өтүү процессинде турган уруктук, уруулук, туугандык уруулук (конфедералдык) иденттүүлүк суб-жана супер-деңгээлге бөлүнөт.

Уруулук иденттүүлүккө байланышкан илимпоздордун теориялык көз караштарын талдоо, уруулук өзүн-өзү билүү жана трайбализмди аныктоодо айтылган методологиялык каталардын бар экендигин көрсөттү, ал эми экинчиси - уруулук идентификациялоонун бир түрү.

2.2. Этникалык иденттүүлүктүн регионалдык деңгээлинин өзгөчөлүктөрү

Уруулук (кландык) жана жалпы этникалыктан тышкары, этникалык иденттүүлүктүн бир деңгээли - бул этникалык иденттүүлүктүн регионалдык деңгээли же регионалдык, аймактык, жергиликтүү жамааттын келип чыгышы же жашаган жери, жергиликтүү байланыштардын маалымдуулугу, ар кандай диапазондогу баштапкы, кошумча социалдык топтордун мүчөлөрүнүн чогуу жашоосунун негизинде пайда болот - жамааттан мамлекетке чейин, өз кезегинде бул жамааттарды

бекемдөө. Бул жагынан алганда, регионалдык иденттүүлүк түшүнүгүнө уруулук иденттүүлүк түшүнүгүнө, башкача айтканда, анын бардык түрлөрүнүн тууганчылыгы аркылуу өз ара байланышты түшүнүүгө каршы келет. Регионалдык иденттүүлүк уруудан коңшулаш жамаатка өтүү учурунда пайда болгон байланыштарды субъективдүү түрдө экономикалык социалдык жана үй-бүлөлүк мамилелердин ийкемдүү формасы катары, тууганчылыкка караганда жеңилдейт, жеке менчикти өнүктүрүүгө жана социалдык стратификациялоого мүмкүндүк берет, ошондой эле эмгек кооперациясын жана башка түрлөрүн экономикалык, үй-бүлөлүк кызматташуунун өз ара жардамдашуу. Уруулук этностордун өнүгүшү менен калктын башка этникалык топторун алардын жашоо орбитасына тартуу менен аймактык түзүлүштөр пайда болот.

Аймактык же регионалдык жамаат жөнүндө кабардар болуу бардык этникалык жамааттардын түзүлүшүнүн жана жогорку тартиптеги этносоциалдык организмдердин иштешинин зарыл шарты болуп калат. үй-бүлөлүк байланыштарды (чыныгы жана мифтик) билүүгө негизделген уруучулук деңгээлден айырмаланып, регионалдык, жергиликтүү же аймактык иденттүүлүк бири-бири менен жанаша жашай алат жана ар дайым тигил же бул формада жашайт. Социалдык-экономикалык мамилелердин өнүгүшү, коомдун уруулук структурасынын ыдырашы менен аймактык байланыштар коңшу жамааттын алгачкы формаларын түзүп, үстөмдүк кылган туугандык мамилелерди ордуна жылдырат. Коңшулаш жамааттар жана аймактык байланыштар мамлекеттердин чет жакасында өзгөчө ролду ойношот, анда алар мамлекетке баш ийбеген туугандык бирикмелерди чыгарып салышат.

Ушундай шартта чектеш үрп-адаттарды коңшу, аймактык жана аймактык теги жана чогуу жашаган жамаатка жайылтуунун негизинде, аймактык тууганчылыктын жаңы гибриди же регионализм түзүлүп жатат. Аймактык, регионалдык же коңшулук иденттүүлүк социалдык жана күнүмдүк маданияттын, каада-салттардын элементи катары сакталып келген, негизинен баштапкы социалдык топторду - айылдагы же айылдагы же шаардагы коңшуларды күнүмдүк же чукул өз ара жардамдашууга, биргелешкен эс алуу иш-аракеттерине, мисалы, чайканаларда,

жайлоодо (жайкысын), ырым-жырымдар менен салтанаттарды биргелешип өткөрүү жана башка каада-салттарды айтсак болот.

Илимий адабияттарда аймактык, аймактык, коңшулук иденттүүлүктөн тышкары, "локалдык иденттүүлүк" термини дагы каралган. С.С.Савоскулдун айтымында, локалдуу (жергиликтүү) иденттүүлүк деп, ошол локалдык (шаардык же айылдык) жамаат менен адамдардын өзүн-өзү идентификациялоосу деп түшүнүү керек, алардын чегинде азыркы учурда негизги жашоо иш-аракеттери жүрүп жатат. Бул жамааттын туулушу жана өмүрүнүн көпчүлүк бөлүгү менен байланышкан мүчөлөрү үчүн бул жергиликтүү иденттүүлүк басымдуулук кылышы же ал тургай уникалдуу болушу мүмкүн деп божомолдоого болот. Башка жерде төрөлгөндөр жана алардын жашоосунун бир бөлүгү аны менен байланыштуу болушкан, балким, тигил же бул кырдаалда өздөрүн туруктуу жашаган жергиликтүү жамаатка караганда, көбүрөөк туулган жери менен тааныштырышат.

Локалдык иденттүүлүккө, анын калыптанышына жана өнүгүшүнө бир катар факторлор таасир этет: жеке адам туруктуу жашаган, өзүн тигил же бул жагынан өзүн тааныткан коомдун учурдагы абалы жөнүндө идея, жергиликтүү тарыхый эс тутум, өзүнүн жамааты жөнүндө ой-пикирлерди баалайт жана анын социалдык-маданий, табигый айлана-чөйрөсү, ушул топтун өкүлдөрү тигил же бул деңгээлде өз ара аракеттенип жаткан коңшулаш, башка жамааттардын идеясы, ушул өз ара аракеттин мүнөзүн баалоо. Локалдык идентификация - бул регионалдык, улуттук (жалпы этникалык жана жарандык иденттүүлүк) суб-деңгээлдеринин бири. Жогоруда айтылган бирдей өзгөчөлүктөрдүн ичинен регионалдык иденттүүлүк начар изилденген социалдык көрүнүш экендигин баса белгилөө керек. Балким, бул «регион» түшүнүгүнүн так эместигинен жана экинчисин изоляциялоонун, анын ичинде аймактык маанидеги кыйынчылыктан улам келип чыккандыр. Локалдык жана регионалдык иденттүүлүк аймак менен тыгыз байланышта экендиги менен бириктирилет. Бул аймактык идентификациялар алардын суб-деңгээлдеринин бири болгон жарандык жана этникалык иденттүүлүк менен өз ара

байланыштуу¹. М.П. Крылова, регионалдык иденттүүлүк - бул "кичи мекен" түшүнүгү менен байланышкан маданий мамилелердин тутумдук жыйындысы. Регионалдык иденттүүлүк мейкиндиктин тиешелүү аспектилерин бириктирет (Рязань, Тамбов иденттүүлүгү жана башкалар, бул жерде сырткы топонимика үстөмдүк кылат) жана ички энергия аспектилери, «жергиликтүү патриотизм» термини ылайык келген инсандыктын «күчү» (патриотизм априордуу түшүнүлөт)²

Регионалдык иденттүүлүктүн мааниси маданий өнүгүүнүн ченеми бул адамдын белгилүү бир аймак менен руханий байланышынын деңгээли экендиги жана ал белгилүү бир аймакта жашоо жана өнүгүү эрки, социалдык мүмкүнчүлүктөр менен аныкталат - маданий, жарандык жана экономикалык активдүүлүкө болгон жөндөмдүүлүк.

Ошентип, регионалдык иденттүүлүк феномени бир жагынан уруулук, иденттүүлүккө караганда этникалык иденттүүлүктүн жогорку деңгээли деп эсептөөгө мүмкүндүк берген бир катар элементтерди жана мүнөздөмөлөрдү камтыйт, анын ичинде туугандык иденттүүлүк, экинчи жагынан, зарыл жана ажырагыс бөлүгү жарандык иденттүүлүктү айтсак болот. Аймактык, регионалдык жана локалдык иденттүүлүк формаларын калыптандыруу процесси эле социалдык-экономикалык мамилелердин тиешелүү түрдө өнүгүшүн, бул коомдо үстөмдүк кылган туугандык жана уруулук байланыштардын жылышын күбөлөндүрөт.

Калктын жашаган аймагы менен өзүн-өзү идентификациялоосун чагылдырган регионалдык иденттүүлүк баалуулуктардын, маданияттын, каада-салттардын тутумун түзөт, жергиликтүү патриоттуулукту өнүктүрөт, башка аймактын кызыкчылыгына салыштырмалуу ошол аймактын калкынын кызыкчылыгынын артыкчылыгын аймактык жамааттар, кээде мамлекеттик кызыкчылыктар менен калыптандырат.

Аймактык идентификация үчүн аймактык келип чыгышы жана чогуу жашоо аймагы маанилүү ролду ойнойт. Тигил же бул жеке адамдар үчүн канчалык маанилүү экендигине жараша, алардын аймактык артыкчылыгы курулат. Ошол эле учурда, конъюктурасы, кадыр-баркы жана артыкчылыгы үчүн тигил же бул аймакка артыкчылык, а түгүл таза декларативдик мүнөздө берилгенде, жекелик дрейф четтетилбейт.

Эң татаал методикалык маселелердин бири - регионалдык иденттүүлүктүн структурасын аныктоо.

Биздин оюбузча, эгерде аймактык идентификациянын горизонталдык структурасы менен анын ичинде белгилүү бир аймак аркылуу өзүн-өзү идентификациялоо менен алектенсе, ал жөнүндө географиялык, тарыхый, маданий, ландшафттык мүнөздөгү идеялар, анда жашаган калктын өзгөчөлүктөрү, анын ичинде ушул жерлердеги көрүнүктүү инсандар, ошондой эле коңшу аймактар, ушул аймактык жамааттар менен болгон мамилелер, алардын кичи мекенине, коңшуларына, анын ичинде борбордук бийликке болгон эмоционалдык мамилеси жөнүндө ж.б.у.с., андан кийин аймактык түзүлүш бул өтө татаал милдеттерден. Бул, биринчи кезекте, «аймак», «региондор», «локалдык аймак» түшүнүктөрүнүн так эместигинен улам келип чыгууда, алар коңшулаш жамаатты жана чакан айылды, конушту, шаарды, метрополияны, район, облус жана мамлекеттин аймагынын бир бөлүгү, мамлекеттин бүт аймагы, ошондой эле бир нече мамлекеттердин аймагы. Демек, аймактык жана локалдык иденттүүлүк жөнүндө тизмектелген аймактык идентификация масштабында сүйлөшсөк болот.

Изилдөөбүздүн кызыкчылыгы үчүн биз бир мамлекеттин түзүлүшүнүн аймактарындагы аймактык жамааттарды мүнөздөгөн, тагыраагы, эгемендүү мамлекеттин аймагынан ашпаган регионалдык иденттүүлүктү эске алуу менен чектелебиз.

Постсоветтик өлкөлөрдө регионалдык делимитация бар экендигине карабастан (мисалы, алар Тажикстанда, Украинада, Молдовада, Казакстанда, Кыргызстанда, Россия Федерациясында ж.б.), «калыптануу жана жашоо проблемасы регионалдык

¹ Кара: Савоскул С.С. Локальная идентичность современных россиян // Этнографическое обозрение. - 2005. - №2. 58-6.

² Кара: Крылов М.П. Региональная идентичность в историческом ядре Европейской России. // Социологические исследования. № 3. - 2005. 13-6.

иденттүүлүк азырынча ар тараптуу кароонун предмети боло элек¹.

Аймак таануу көйгөйлөрүнүн өнүгүшүнө Украинанын изилдөөчүлөрү өлкөнүн мамлекеттик өнүгүүсүнүн эң актуалдуу көйгөйлөрүнө - өлкөнүн кыйрашына өбөлгө түзгөн курч регионалдык карама-каршылыктарга жооп берүүгө аракет кылып, чоң салым кошушкан.

Ошентип, Украинада идентификациялоо практикасын регионалдаштыруу көйгөйүнө арналган алгачкы эмгектеринин биринде «түштүк менен чыгышта регионалдык идентификация компенсатордук функцияны аткарат, анткени көпчүлүк тургундар буга чейин жоголгон жана али мамлекеттик идентификация боло элек» деп көрсөтүлгөн².

Кыргызстанда мындай көйгөйлөр жок, анткени регионалдык иденттүүлүк мындай компенсатордук функцияны эч аткара албайт, жаңы мамлекеттик идентификация менен макул болууга даяр эмес. Өлкөнүн кайсы гана регионунда болбосун, алардын диаспораларынын санынын аздыгына байланыштуу чыныгы мүмкүнчүлүккө ээ эмес, түштүктүн өзбектерин айтсак болот.

Бирок Ош окуялары кыргыздар менен түштүктүн өзбектеринин ортосунда компромисстик мамиле түзүлүп, алар чырчатактуу кырдаалдан качышкан жана конфликттик кырдаалдардан алыс болушкан.

Регионалдык иденттүүлүк проблемасын изилдөөчүлөр бул кубулуштун татаалдыгы менен көп кырдуу экендигин белгилеп, регионалдык иденттүүлүк келип чыгуусу жана мүнөзү боюнча кыйла айырмаланын баса белгилешкен: «Мисалы, Шотландия менен Уэльсте алар англосаксондуктардын архаикалык иденттүүлүгүнүн кайра жаралышын чагылдырат. Британ аралдарынын - кельттердин жашоочулары жана этникалык өзгөчөлүктөргө негизделген. Башка учурларда, регионалдык иденттүүлүк этноулуттук жамааттын бир бөлүгүнө (мисалы, немис улутундагы бавариялыктарга) тиешелүү болгондо субэтникалык

¹ Коржов Г. Региональная идентичность Донбасса: генезис и тенденции развития в условиях общественной трансформации // Социология: теория, методы, маркетинг. - № 4. - 2006. 40-6.

² Ошол эле. 40-6.

мүнөзгө ээ болушу мүмкүн. Регионалдык өзүн-өзү идентификациялоонун дагы бир түрү өнүгүүнүн социалдык-экономикалык шарттарынын жана жашоо образынын өзгөчөлүгүнө негизделген. Булар АКШ менен Италиянын Түштүгүнүн жана Түндүгүнүн жашоочуларынын иденттүүлүгүнүн негиздери ... Мазмуну жана калыптануу жолдорундагы бардык айырмачылыктар менен бирге, регионалдык иденттүүлүк маданий, тилдик, экономикалык, бирдиктүү мамлекеттик-саясий тутумдун алкагындагы региондор ортосундагы тарыхый же диний мүнөздө болот¹.

Кыргызстанга келсек, регионализмдин саналып өткөн варианттарынын бири да, келттик да, бавариялык дагы, АКШ менен Италиянын түштүктөрү менен түндүктөрү дагы биздин республикабыздагы этноаймактык карама-каршылыктардын өзгөчөлүктөрүн чагылдырбайт.

Кыргызстанда түштүк менен түндүктүн карама-каршылыктарынын бар экендиги күнүмдүк жана жеке-саясий деңгээлде таанылат, региондордун жана райондордун контекстиндеги регионалдык иденттүүлүктүн өзгөчөлүктөрү айрым маданий, тилдик, экономикалык, тарыхый жактан аныкталат, диний мүнөздөмөлөр, алар негизинен, азыркы шарттарда, өткөндүн калдыктары менен биз бир этнос же этноулут жөнүндө сөз кылабыз. Анын америкалык регионализмден айырмасы ушунда.

Б.Андерсондун концепциясынын негизинде кээ бир украин социологдору регионалдык иденттүүлүктү индивиддерди жашаган жеринин биримдигине, социалдык-маданий тажрыйбасына, баалуулук багыттары менен жашоо образына негизделген белгилүү жана элестүү жамааттын өкүлү катары кабыл алуу деп түшүнүшөт. Дагы бир аныктамага ылайык, бул «кичи мекен» түшүнүгү менен байланышкан маданий мамилелердин тутумдук жыйындысы.

Аймактык идентификация кыйла универсалдуу улуттук - этникалык же саясий иденттүүлүккө атаандашат жана өзгөрүлүп жаткан өлкөлөрдүн ар кайсы аймактарында тигил же бул формада калыптанган, ар кандай маданияттардын, цивилизациянын

¹ Коржов Г. Региональная идентичность Донбасса: генезис и тенденции развития в условиях общественной трансформации // Социология: теория, методы, маркетинг. - № 4. - 2006. 40-6.

интенсивдүү жана узак мөөнөттүү өз ара аракеттешүүсүнүн шартында өтө кеңири тараган көрүнүш, моделдер, экономикалык жана социалдык системалар. Постсоветтик өлкөлөргө мүнөздүү болгон регионалдык иденттүүлүк жөнүндө айта турган болсок, Г.Коржовдун айтымында, ал «калпы типологиялык өзгөчөлүктөргө ээ жана көп аспектилерде патриархалдык мамилелер жана вертикалдык үстөмдүк тутуму менен салттуу коомдун көрүнүшү».¹

Регионализмдин келип чыгышын баалоодо акыркы автордун позициясы менен макул болушубуз керек. Бирок салттуу отурукташкан этностор менен постномадалардын регионализмдин өзгөчөлүгү бар. Акыркылардын катарында этнорегионализм шаарларда жана шаар тибиндеги калктуу конуштарда, айрыкча өнөр жай өндүрүшү, соода жана калкты турмуш-тиричилик жактан тейлөө чөйрөсүндө чакан өкүлчүлүк менен байланыштуу. Бирок, бул тыянак советтик мезгил үчүн алгылыктуу. Кийинки жылдары орус тилдүү калктын урбанизацияланган аймактардан массалык түрдө кетишине жана алардын ордуна агрардык аймактардан келген жаштардын келишине байланыштуу П.Коржовдун берген баасы азыркы регионалдык процесстерге шайкеш келет.

Регионалдык иденттүүлүк феноменин изилдөөгө белгилүү бир салымды А.В. Мальгин 2005-жылы Симферополь шаарында басылып чыккан «Украина: соборность и регионализм» аттуу монографиясы менен «Украин регионализми (Батыш гана эмес, Чыгыш дагы) белгилүү бир улуттук иденттүүлүккө толук шайкеш келет. Дагы бир нерсе, мындай өздүк аң-сезим, тагыраак айтканда, идеология аймактык компонентти камтышы керек»²

Украинанын тарыхына токтолуп, автор буга чейин калыптанып калган этноаймактык кубулуштарды чогултуу, «кысуу» тарыхын карайт жана азыркы украин элинин калыптанышы регионалдык (же интегралдык) инсандыкты жаңы улуттукка алмаштыруу процесси эмес, бирок экөөнүн ортосундагы өз ара киришүү менен тирешүүнүн таң калыштуу айкалышы³

¹ Коржов Г. Региональная идентичность Донбасса: генезис и тенденции развития в условиях общественной трансформации // Социология: теория, методы, маркетинг. – № 4. – 2006. 41-6.

² Мальгин А.В. Украина. Соборность и регионализм. – Симферополь: Сонат, 2005. 226-б.

³ Кара: Ошол эле. 38-б.

Украинанын жашоочуларынын чыгыш жана батыш Украинанын аймактык өзгөчөлүктөрүн талдап жатып, А.Малгин мындай деп белгилейт: «Чындыгында биз идеология эмес, сенсация менен, тескерисинче, формалдуу доктриналар менен эмес, аң-сезимсиз жана «жер-жерлердеги» регионализм менен алектенбиз (мындай болмок «түпкү» регионализм жана доктриналар өзүнчө бар экендигин таануу дагы так болмок, алар жолугуша элек)»¹.

Бир кызыктуу байкоону А.Малгин мындай деп жазган: «Тарыхый жагдайлар галистиктердин өздөрүн украиндер катары мыкты деңгээлде кабыл ала башташына, ал эми Галицияны Украинанын квинтессенциясын сактаган аймак катары айырмаланып, орусташтырылган чыгыш жана жалпы республиканын калган аймактары»².

А.В.Мальгиндин тезистери биздин оюбузча, постсоветтик көчмөндөргө болгон мамилесин төмөнкүдөй чечмелөө керек.

Биринчиден, түштүк жана түндүк контекстиндеги кыргыз регионализмдин ар кандай чөйрөлөрдө, кыргыз иденттүүлүгүнүн жана идеологиясынын маанилүү компоненттеринин бири катары гана кабыл алуу керек.

Экинчиден, бирдиктүү кыргыз этноулутун түзүү процесси уланууда. Совет мезгилинде кыргыздардын ортосундагы ички этникалык карама-каршылыктар мамлекет менен коммунисттик партия тарабынан жигердүү басылып келген. Бирок коомдук аң-сезимди, анын ичинде этникалык иденттүүлүктү жана жалпы кризисти архаизациялоодон турган көп деңгээлдүү этникалык ренессанстын мамлекеттик институттарынын алсыздыгынын шарттарында, этнорегионалдык иденттүүлүк уруулуктук менен айкалышып, этноулуттук жана жарандык иденттүүлүк менен атаандаш болгон.

Үчүнчүдөн, Кыргызстанда этноаймактык идеологиялар али калыптана элек, бирок элита өз кызыкчылыктарын көздөп, тактап айтканда, ар кандай деңгээлдеги саясий шайлоолордо жеңишке жетүү үчүн кеңири массага конкреттүү регионалдык кызыкчылыктардын болушунун психологиялык мамилесин киргизип жатат.

¹ Ошол эле. 215-б.

² Ошол эле. 166-ю.

Төртүнчүдөн, чындыгында, айрым региондордун өкүлдөрү өздөрүн орусташкан, жарым-жартылай казактар же сарттар деп аташкан башка региондордон келген иммигранттарга караганда көбүрөөк кыргыздын деп эсептешет.

Биздин изилдөөлөрдүн шарттары боюнча, белгилүү бир аймак менен инсандын иерархиясын жана көп деңгээлдүү өзүн-өзү идентификациялоосун талдоо өтө маанилүү. Украиналык социологдор Э.Злобина менен А.Резник: «Адатта, адам өзүн бир эле учурда өз өлкөсүнүн, бир регионунун жана белгилүү бир конуштун тургуну катары сезет, ал эми аймактык идентификация деңгээлдери башкача ролду ойнойт - баш ийген же үстөмдүк кылган абалда болот. Айрым иденттүүлүк «кыймылсыз» болушу мүмкүн жана белгилүү бир шарттарда гана иштей алат, мисалы, кайсы бир топко коркунуч жаралганда. Регионалдык иденттүүлүк мамлекеттик-аймактык иденттүүлүктөн күчтүү болуп чыкканда, мамлекеттин ыдырап кетүү коркунучу бар. Демек, Украинанын калкынын идентификация деңгээлин ар кандай мейкиндиктеги аймактык жамааттар менен салыштыруу өтө маанилүү»¹.

Жалпы украин жана жергиликтүү идентификация көрсөткүчтөрүн салыштырып, аталган авторлор олуттуу айырмачылыктарды белгилешет: «Ошентип, көпчүлүк региондордо жалпы украин идентификация деңгээли жергиликтүү идентификация деңгээлинен бир аз жогору, ал эми Чыгыш жана Түштүк калкы жалпы украин мейкиндиги менен идентификациялоого барабар. Түштүктүн калкынын идентификациясы жогору (айырма 0,01 деңгээлинде олуттуу) өздөрүн Украинанын жарандары катары идентификациялоо деңгээлинде»².

Андан кийин алар аймактык айырмачылыктарга негизделген диаметрдуу карама-каршы идентификацияны келтиришет. Ошентип, В.Ющенкоун тарапкерлеринин арасында жалпы украиналык идентификация деңгээли жергиликтүү деңгээлден жогору, ал эми европалык идентификация постсоветтиктерге караганда

¹ Злобина Е., Резник А. Гражданское пространство Украины: степень идентификации и факторы консолидации // Социология: теория, методы, маркетинг. - № 2. - 2006. 186-б.

² Злобина Е., Резник А. Гражданское пространство Украины: степень идентификации и факторы консолидации // Социология: теория, методы, маркетинг. - № 2. - 2006. 189-б.

жогору, ал эми В.Януковичтин жактоочулары арасында жергиликтүү идентификация деңгээли бир аз жогору, бүткүл украиналык жана постсоветтик өлкөлөр европалыкынан кыйла жогору¹.

Жогорудагы авторлор өз эмгектеринде регионализмди изилдөөдөгү эң маанилүү методологиялык көйгөй болгон регионалдык иденттүүлүктүн вертикалдык структурасына чоң көңүл бурушкан.

Алардын корутундуларын кыргыз шарттарына карата колдонууга келсек, Кыргызстандын азыркы тарыхында республиканын тигил же бул аймагы, тактап айтканда Жалал-Абад облусунун Аксы району саясий себептерден улам бир катар фактылар болгонун баса белгилөө керек, оппозициянын саясий ниеттери боюнча республикадан бөлүнүп, коңшу Өзбекстанга кошулабыз деп коркуткан. Бул факт регионалдык иденттүүлүк мамлекеттик-аймактык бирдикке караганда күчтүү болгон учурда, украин илимпоздорунун эскертүүсүндө көрсөтүлгөн мамлекеттин кулап түшүү коркунучун тастыктайт. Демек, Кыргызстандын калкынын ар кандай мейкиндиктик жана аймактык жамааттар менен идентификация деңгээлдеринин артыкчылыктарын билүү чындыгында өтө маанилүү.

Бирок, жалпысынан, биздин оюбузча, эгерде биз кыргыздарды эсептесек, анда, албетте, Аксы оппозициясы менен болгон окуяларды эске албаганда, республикалык иденттүүлүк регионалдык иденттүүлүктөн таптакыр үстөмдүк кылат.

Өзүнүн улуттук мамлекеттүүлүгүнө ээ болгон орус тилдүү калк, өзбектер, тажиктер жөнүндө айта турган болсок, мамлекеттик чен-өлчөмдө, постсоветтик орус, өзбек жана тажик иденттүүлүктөрү кыргыз иденттүүлүгүнөн ашып кетиши мүмкүн деген гипотеза катары кабыл алууга болот.

Регионалдык иденттүүлүктү мобилдүүлүк маданиятына каршы тамырлашуу маданиятынын өзгөчөлүгү катары кароого болот, ал модернизация концепциясына ылайык, ийгиликтүү өнүгүүнүн зарыл өбөлгөсү катары чечмеленет, анткени ал шашылыш өзгөрүүлөрдү ишке ашыруу үчүн зарыл болгон динамизм, социалдык жана мейкиндик мааниде алганда сапаттуу өзгөрүүлөрдү, мобилдүүлүктү, тамырдуулукту жүргүзүү

¹ Кара: Ошол эле. 193-б.

жөндөмдүүлүгү салттуулук маданиятынын элементи катары көрүнөт жана одернизациянын теориясы, социалдык-экономикалык өнүгүүгө тоскоолдук катары алгачкы идеяларга ылайык каралат.

Заманбап шарттарда регионалдык иденттүүлүк салттуу эмес фундаменттерде, сапаттуу жаңы жергиликтүү субмаданияттардын негизинде, кеңири маданиятты жана салттуу коомду жеңип, калыптанып калышы мүмкүн деп эсептелген башка ыкмалар дагы бар, ал калктын адеп-ахлактык ден-соолугунун жана жогорку руханий маданиятынын көрсөткүчү.¹

М.Крылов регионалдык иденттүүлүктү тамырлашуунун жана мобилдүүлүктүн, салттуулуктун жана модернизмдин карама-каршы маданияттары катары талкуулоодон чыгып, аны «берилген аймакты жашоого жана өнүктүрүүгө болгон эрк» деп аныктоону сунуш кылат.²

Бул талкуу кийинки көчмөндөрдүн регионалдык иденттүүлүгүн талдоо жагынан кызыгууну туудурат, анткени бүгүнкү күндө биздин аймакта классикалык көчмөндөр жок. Чындыгында, тамырлашуу менен мобилдүүлүктүн тирешүүсү илгери классикалык көчмөндөр жана отурукташкан этностор турган мезгилде ачык-айкын чагылдырылган. Заманбап шарттарда, бийик тоолуу, мал чарбалуу райондордун жашоочуларынын жана ири шаарлардын өнөр жай тармагындагы кызматкерлердин жашоо деңгээлине катуу таасир эткен жалпы кризис, мурункулардын ички миграциясын жана республиканын чегинен тышкары кетишин күчөттү. Этникалык карта, айрыкча республиканын шаарлашкан аймактарында кескин өзгөрүлө баштады. Мындан тышкары, отурукташкан этностор республиканын жергиликтүү тургундары эмес, тескерисинче, постномаддар расмий этникалык топ деп эсептешет. Демек, бир кезде отурукташып калган мурдагы тышкы мигранттар кайрадан тышкы мигрант болуп, тескерисинче, мурдагы көчмөндөр - ички мигранттар, постномаддар эми ички мигрант болуп, ири жана чакан шаарлардын, шаар тибиндеги поселоктордун отурукташкан тургундары болуп калышты. Мурунку көчмөндөр, тагыраагы, постномадалар соода, тейлөө тармагы жана өнөр жай кызматкерлеринин отуруксуз кесиптерин

¹ Кара: Коржов Г. Региональная идентичность Донбасса: генезис и тенденции развития в условиях общественной трансформации. 42-6.

² Крылов М. Региональная идентичность в историческом ядре Европейской России. 14-6.

өздөштүрүшөт, бул алар үчүн адаттан тыш көрүнүш. Кыргызстандын орус тилдүү жана өзбек-тажик тургундарына салыштырмалуу постномадалар Россиянын, Казакстандын жана башка өлкөлөрдүн эмгек рынокторун изилдеп жатышкандыгын моюнга алуу керек.

Бул миграциянын негизги түшүндүрмөсү - Кыргызстандагы экономикалык кризис жана жумушсуздук, эркин миграция режими. Ошондой эле постномаддардын конкреттүү өзгөчөлүктөрүн - мобилдүүлүктү, башка бирөөнүн менталитетине жана маданиятына ыңгайлашуу мүмкүнчүлүгүн эске алуу керек.

Коңшу, аймактык жамааттын жаркын мисалы болуп отурукташпаган этникалык топтордун (өзбектердин, тажиктердин арасында) жана айыл-көчмөн уюмдун (кыргыздардын, казактардын ж.б.) арасындагы махалла саналат.

Кыргыз айыл коомчулугун өз эмгектеринде Б.Д. Джамгерчинов, С.И. Ильясов, К.У.үсөнбаев, М.Т.Айтбаев, С.М.Абрамзон изилдешкен. Бул коомдук көрүнүштү теориялык жактан талдоонун татаалдыгы айыл жамаатынын омурткасы тигил же бул кландык бөлүкчөдөн, үй-бүлөгө байланыштуу топтогон, тектеш жана клан сыяктуу структуралардан тургандыгында. Демек, айылдык жамаат менен кландык жамаатты так ажыратып билүү өтө кыйын. Андан тышкары, айыл сыяктуу аймактык же коңшулаш жамааттын негизин түзгөн клан же анын бөлүмчөсү өзүлөрүнө келгин элементтерди, башка кландардан, кландык бөлүнүштөрдөн жана ал тургай уруулардан чыккан адамдардын топторун өздөрүнүн этикалык курамына киргизишкен.

Кыргыздар арасындагы айылдык жамаатка эң туура мүнөздөмөнү С.М. Абрамзон берип, уруулук жамааттардын формаларын сактап калууну улантып келе жаткандыгын, экономикалык мазмунунан кийинкилеринен айырмаланып турарын айткан. Айылдык жамааттарга, биринчи кезекте, көчмөндөр менен жайыттарды биргелешип пайдалануу жолу менен бириккен малдын жеке ээлери кирген. Айыл коомчулугунда продукцияны өндүрүү жана бөлүштүрүү жекече мүнөзгө ээ болсо, көчмөндөрдүн кыймылы жана жайыттарды пайдалануу жамааттык негизде жүргүзүлгөн. Ошентип, кыргыз айылдык жамааты айылдык жамааттын бир формасы болгон. Айыл чарба жамааты сыяктуу эле, кыргыз айылдык жамааты эмгекти жамааттык, артелдик түрлөрүн, өз ара жардамдашууну жана эң жөнөкөй өндүрүштүк кооперацияны

практикалашкан. Тойлорду, тажияларды жана башка ушул сыяктуу социалдык иш-чараларды өткөрүү, анын ичинде айыл тургундарынын материалдык жардамы жана эмгекке катышуусу айылдык жамааттарда кеңири практикаланган¹.

Кыргыздардын арасында айылдык жамааттын түзүлүшү жана консолидациясы белгилүү бир уруулук бөлүкчөгө таандык экендигинен кабардар болуу менен айырмаланып, аймактык жамааттардын, уюмдардын жана ошого жараша аймактык бирдиктин түзүлүшүнө, өнүгүшүнө өбөлгө түздү, бирок региондук негизинен иденттүүлүк уруулук иденттүүлүк болгон, анткени айыл жамааты ошондой эле уруулук жамааттын формасына ээ болгон.

Эгерде аймактык бөлүштүрүүнүн башка түрлөрү жөнүндө айта турган болсок, анда колдо болгон маалыматтар боюнча, Кокон хандыгы басып алынгандан кийин, азыркы Кыргызстандын аймагы хандыктын аймактары - вилайеттердин курамына кирип, алар салык аймактарына - серкерството² бөлүнгөн. Бирок бул структуралар Кокон башкаруучуларынан көзкарандысыз болгондуктан, кыргыз уруктары жана урууларынын регионалдык иденттүүлүгүнүн калыптанышына эч кандай таасир эткен эмес.

XIX кылымдын экинчи жарымында бардык кыргыз уруулары ар дайым этностук уруулардын чектерине дал келбеген аймактык административдик бирдиктерге бөлүнүшкөн. Кыргызстан Түркстан генерал губернаторлугунун Жети-Суу, Фергана, Сырдария жана Самарканд облустарынын ортосунда бөлүнүп турган. Аймактар уезддерден (Пишпек, Пржевальский, Ош ж.б.) турган уезддер, волостторго бөлүнгөн. Акыркысы гана кыргыздардын уруулук бөлүнүшүнө аздыр-көптүр туура келген.

Ошентип, кыргыздар төрт региондун курамына кирип, ал жерде этникалык азчылыктардын категориясына кирген. Бул абал Октябрь Революциясынан кийин улуттук чек араны белгилөө менен курчуп, казак жана өзбек лидерлери ар кандай жол менен кыргыз автономиясынын түзүлүшүнө тоскоолдук кылып, казактар менен өзбектердин кыргыздарды өздөштүрүүсүнө активдүү көмөктөшкөн.

¹ Абрамзон С.М. Кыргызы и их этногенетические историко-культурные связи. - Фрунзе, 1990. 216-б.

² Кара: Бейшембиев Э.Д., Болджурова И.С., Джунушалиев Дж. и др. Введение в историю кыргызской государственности. - Бишкек: Илим, 2004. 71-б.

Мындай шартта, атүгүл кыргыздар өзүлөрү түштүк кыргыздардын айрымдарын «чаласарттар» (жарым-өзбектер), ал эми түндүктөрүн «чалаказактар» (жарым-казактар) деп атай башташкан.

Бул аймактык идентификация кыргыздардын Жетисууга жана Ферганага, башкача айтканда, түндүк жана түштүккө бөлүнүшүнө шарт түзгөн.

Ошол кездеги Түркстан лидерлери «Фергана, Жетисуу кыргыздарын бириктирүүгө жол жок, анткени географиялык абалы ушундай, алардын ортосунда ноябрь айынан март айына чейинки ар кандай байланыш үзгүлтүккө учурайт, демек, алардын ортосунда эч кандай маданий же экономикалык байланыш жок» малдын мезгил-мезгили менен алмашуусун эске албаганда. «¹

1924-жылдагы улуттук демаркациядан кийин дароо дагы татаал кырдаал өзбектер арасында байкалган, бул сарттардын өзбек улутуна, башка улуттарга, урууларга жана улуттарга кошулуп, буга чейин өздөрүн өзбек деп атабаган. 1937-жылы Өзбекстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин биринчи катчысы А.Икрамов «Фергана өзбектери көбүнчө кокаандыктар деп аталып калган, хандыктын аты менен Зеравшан, Кашкадарья, Сурхандарья өзбектери Бухария деп аталып калган. Биздин шаарлардын өзбек калкы көчмөн өзбектерди Кашкадарья менен Сурхандарьяны өзбек деп эсептешкен эмес. Мисалы, хорезмдиктер Өзбекстандын башка аймактарынан келген бардык өзбектерди кандайдыр бир себептерден улам тажиктер деп аташкан, ал эми орус колонизаторлору алардын бардыгын сарттар деп аташкан». Жалпы этникалык же улуттук иденттүүлүк андан кийин экинчи даражага ээ болгон, андан кийин аймактык (регионалдык) же урууга, анын ичинде кыргыздарга таандык болгондон кийин. Азыркы кыргыздар жөнүндө айта турган болсок, Р.Ачылованын айтымында, Кыргызстандын саясий турмушундагы эң татаал маселе - бул улут аралык регионализм, ал тургай трайбализм менен айкалышкан. Ал Кыргызстандын аймагынын аймактык бөлүнүшүнүн, кыргыз калкынын арасында регионалдык иденттүүлүктүн өнүгүшүнүн негизин түзгөн бир катар факторлорду белгилейт:

¹ Бейшембиев Э.Д., Болджурова И.С., Джунушалиев Дж. и др. Введение в историю кыргызской государственности. - Бишкек: Илим, 2004. 102-б.

Түндүк менен түштүктүн ортосундагы айырмачылыктар, биринчи кезекте, экономикалык жашоо образында: түндүктүктөр негизинен көчмөн жашоо образын жүргүзүшкөн, басымдуу көпчүлүгүндө түштүктөр жарым-жартылай отурукташкан;

-тамак-аштан баштап, ар кандай муундардын, аялдар менен эркектердин, каада-салттар менен үрп-адаттардын мамилелери менен аяктаган күндөлүк жашоо образындагы айырмачылыктар;

-түштүктүн калкынын динге ишенүү деңгээли түндүктүкүнө караганда жогору бойдон калууда;

-улуттар аралык байланыш (түштүктө өзбек жана тажик калкы басымдуулук кылат, түндүктө орус тилдүү);

-түштүк жана түндүк кыргыздарынын саясий турмушунун тарыхый жагдайлары, аймактык бөлүнүп-жарылуунун, алардын саясий өзүн-өзү аныктоо деңгээлине чейин экономикалык бытырандылыктын аркасында ар кандай жолдор менен өнүккөн;

-түштүктүн жана түндүктүн ар башка уруу курамы, ар башка аймактар (Ысык-Көлдө Бугу жана Саяк уруулары басымдуулук кылат; Нарын аймагында - черик, саяк, моңолдор; Чүйдө - солто, сарыбагыш; Таласта - саруу, кушчу; Жалалабатта - Мун, саруу, кыдырша; Ошто - адигине, найман, кыпчак, кесек) «¹

Заманбап маалымат каражаттарында регионалдык иденттүүлүк көйгөйү же борбор менен чет жаканын ортосундагы байланыш көйгөйү же Түндүк-Түштүк көйгөйү Кыргызстандын улуттук коопсуздугуна болгон ички коркунучтардын бири катары каралат. Маселеге мындай мамиле кылуу «Кыргызстан: коомдук кырдаалдын айрым аспектилери» жыйнагында жарыяланган «Кыргызстандын чыңалуусунун жана улуттук коопсуздугуна коркунуч келтирүүнүн негизги булактары» макаласынын автору тарабынан иштелип чыккан. Жалпысынан, регионализм автор тарабынан Азия өлкөлөрүндө, анын ичинде Кыргызстанда жарандык коомдун калыптанышында маанилүү ролду ойногон дени сак «позитивдүү көрүнүш» катары бааланат. «Өз аймагына татыктуу кам көрүүнүн, кичинекей мекенинин көйгөйлөрүн чечүүдө жардам издөөнүн жана жардам издөөнүн көрүнүшү, албетте, жактырууга татыктуу», - деп жазат О.Молдалиев, - бирок,

¹ Ачылова Р. Регионализм и политика // Стабильность в Киргизстане и региональные проблемы. - Бишкек, 1999. 112-113-б.

акыркы жылдары Кыргызстанда регионализм кээ бирлерине ээ боло баштады «улуттук өзгөчөлүктөрдүн» терс белгилери жана жеке саясатчылар үчүн примитивдүү, бирок кооптуу курал болуп калат. Регионализм таза географиялык концепциядан (Бавария же Тула сыяктуу) улуттук кызыкчылыктардан үстөмдүк кылган трайбализм элементтери менен кандайдыр бир саясатташкан көрүнүшкө айланып баратат. Кыргызстандын саясий талаасында саясий кызыкчылыктарды регионалдаштыруу жүрүп жатат, анын бир катар экономикалык, саясий жана башка себептери бар¹. Бул биринчиден, экономикалык кризис жана борбордун аймактарды талаптагыдай каржылай албагандыгы, экинчиден, аймактык кландар, алардын жактоочулары тарабынан көрсөтүлгөн ресурстардын бөлүштүрүлүшүн көзөмөлдөө мүмкүнчүлүгүнө ээ болгусу келгенде, бийлик үчүн күрөш. мамлекеттик мүлктү менчиктештирүү жана ири финансылык ресурстарды алуу контекстинде насыялар, башкача айтканда кадр саясаты. Эл «бекеринен өмүр баяны маанилүү эмес, бирок география маанилүү» деп бекеринен айткан эмес. Аймактык тең салмактуулукту жана социалдык стабилдүүлүктү сактоо шылтоосу менен башкаруучу элитанын арасындагы ушул сезимдердин таасири менен президент оюндун эрежелерин кабыл алып, лидерлик кызматтарды аймактык келип чыгууну эске алуу менен бөлүштүрүүнү сунуш кылды. Ошентип, түштүктүк Н.Исанов Кыргызстандын биринчи премьер-министри болуп дайындалды, ал көзү өткөндөн кийин Ысык-Көл кланынын өкүлү Т.Чынгышев премьер-министр болуп, түштүктүктөр А.Матубраимов жана А.Эркебаев бекитилген. Ф.Кулов ошол кезде вице-президент, Жогорку Кеңештин төрагасы - М.Шеримкулов (экөө тең Чүй тектүү) болуп иштеген. Бул жерде түштүк менен түндүктүн ортосундагы регионалдык тең салмактуулук саясаты, айрыкча, түндүктө Чүй облусунан кийин экинчи орунда турган Ысык-Көл облусунун кызыкчылыктары эске алынган. Башка, көмүскө себептердин болушу толук мүмкүн. Өкмөттүк кризистен кийин, парламенттин кысымы астында өкмөттүн жетекчилигинин жаңы курамы (премьер-министр жана

¹ Молдалиев О. Основные источники напряженности и угрозы национальной безопасности Кыргызстана // Кыргызстан: некоторые аспекты социальной ситуации: Сб. ст. - Бишкек, 2000. 33-б.

вице-премьер-министр) бизнестин кадыр-барктуу жетекчилери: А.Джумагулов, А.Жордан, Ю.Фишер, Э.Өмүралиев, Ж.Аманбаев жана О.Ибраимов. Жада калса, бул жерде негизги региондор - Чүй, Ош, Ысык-көл. Бул мезгилде эки палаталуу парламент шайланган. Эң көп сандагы палатаны - Эл өкүлдөр жыйынын түштүктүк А.Матубраимов жетектеген. Ысык-Көлдүк М.Чолпонбаев Мыйзам чыгаруу жыйынынын спикери болду. Бир нече жылдан кийин жетекчиликтин жасалма ротациясы болгон. КР ЖКнин Эл өкүлдөр жыйынынн спикери түштүктүк А.Эркебаев, КРнын ЖКнин Мыйзам чыгаруу жыйынынын спикери болуп Ысык-Көлдүк У.Мукамбаев шайланды. Экинчи чакырылыштагы эки палаталуу парламенттин кийинки курамы, эки палатадан аз сандагы депутаттарга жана таасирге шайланган «Ак үйдүн» үнсүз көрсөтмөсүнө ылайык, Эл өкүлдөр жыйынын спикери болуп Таластык А.Бөрүбаев, жана Мыйзам чыгаруу жыйынынын спикери түштүктүк А.Эркебаев болгон. А.Джумагуловдон кийин өкмөттү өз кезегинде түштүктүктөр К.Жумалиев, түндүктүктөр Ж.Ибраимов (3 ай гана), А.Муралиев, түштүктүктөр К.Бакиев башкарган, башкача айтканда, республикалык жогорку кызматтарга көрсөтүүдө регионалдык ыкма жигердүү жүргөн Президент А.Акаев колдонгон. Белгилүү Аксы окуяларынан кийин гана А.Акаев өкмөттүн башчылыгына тигил же бул кландын өкүлдөрүн эмес, орусиялык Н.Т. Танаев, түштүк тараптан К.Осмонов жана К.Жумалиев орун басар болуп дайындалган. Март окуялары да аймактык мүнөзгө ээ болду. Ыңкылапчылардын өзөгүн түштүктөн А.Бекназаров, А.Мадумаров, Д.Садырбаев, К.Бакиев, Б.Эркинбаев, У.Сыдыков, Т.Тургуналиев, Д.Чотонов, Д.Нур уулу, Ө.Текебаев, Ж.Жээнбеков, Б.Асанов түзгөн. Ыңкылапты колдогон түндүк калкынын көпчүлүгү акыркы күнгө чейин А.Атамбаевге, ачык эле каршы чыгышкан жок, болгону А.Атамбаев, Р.Отунбаева, И.Болджурова, Ж.Назаралиев жана Ф.Кулов (ошол учурда түрмөдө отурушкан), ал эми 2005-жылдын 24-мартында аянтка келген түндүк тараптын калгандары А.Акаевдин жакын санаалаштарынын кызыкчылыгы үчүн бурмаланган шайлоонун жыйынтыгына байланыштуу гана нааразычылыгын билдиришкен.

Кийинки окуялар, башкаруучулук орундарын бөлүү мезгили келип, кыргыздардын коомдук жана индивидуалдык аң-сезиминде терең тамыр алган регионалдык жана уруулук иденттүүлүк өтө эле

трайбализмге жана регионализмге өтүп кетиши мүмкүн экендигин көрсөттү. Жеке саясатчылардын акылмандыгы гана К.Бакиев - Ф.Кулов тандеминин компромисстик вариантын иштеп чыгууга мүмкүндүк берди. Бирок тандемди ишке ашыруу боюнча келишимдердин шарттарын сактабагандыгы бир жылдан кийин бир катар массалык митингдерге алып келген.

К.Бакиевдин тушунда (2005-2010-жж.) Кыргызстандагы мамлекеттик башкаруунун эң маанилүү принциби болуп этнорегионализм жана трайбализм эсептелген. К.Бакиевдик кландын эң жакын туугандары, колдоочулары жана өкүлдөрү, алардын негизи түштүк эли, айрыкча жалалабаддыктар (сузактыктар), укук коргоо органдарынын жана экономикалык жактан натыйжалуу тармактардын, бизнес компаниялардын жетекчилигине беш жыл бою тааныштырылды. Мамлекеттик башкарууга кландык, уруучулук, этнорегионалдык мамиле Кыргызстандын постсоветтик мейкиндигинде эң жагымсыз, гротеск, кылмыштуу формасын алды.

Албетте, Борбордук Азиянын бардык өлкөлөрүндө ушундай эле жол менен өлкө лидерлиги байкалат, бирок күчтүү авторитардык каада-салттардын жана Түркмөнстанда, Өзбекстанда жана Казакстанда көмүртек суутегинин запастарынын болушуна таянган лидерлердин жана жарандык согуштун коркунучунан улам, анча байкалбайт.

К.Бакиевдин командасынын интеллектуалдык өтө төмөнкү моралдык деңгээли, ал өлкөдөгү нааразычылыктарды басуу үчүн криминалдык чөйрөлөрдү активдүү колдонгон, эл аралык мафиянын Березовский, Гуревич, Надель, Белоконь сыяктуу белгилүү ишкерлердин таасири жана ар тараптуу колдоосу стратегиялык өнөктөштөрдүн лидери – АКШ, РФ, КНР, РК жана Европа Биримдиги - өлкөнү апааттуу абалга, мамлекеттик бийлик органдарынын элден алысташына, жарандык согуштун босогосуна алып келди.

К.Бакиевдин доорундагы мамлекеттик саясаттын этнорегионалдашуусунун эң сонун далили болуп 2010-жылы апрелде бийликтен кулатылган, Ош, Жалал-Абад жана Оштун негизинде Ош же Түштүк Кыргыз Республикасын түзүү боюнча сепаратисттик саясат болгон. Баткен региондору, башкача айтканда, өлкөнүн Түштүгүн Түндүктөн бөлүү жана Казакстан,

Россия менен АКШнын кийлигишүүсү гана сепаратисттик процессти токтотту.

Белгилей кетүүчү нерсе, он алты жыл мурун, Акаевдик режим кулатылгандан кийин, орус басылмалары өлкөнүн эки бөлүккө бөлүнүп кетишин, ал эми Түндүк Казакстанга, Түштүк Өзбекстанга кетет деп болжолдошкон.

Аталган аймактарга жогоруда аталган өлкөлөргө кошулууга кызыгуу 1920-жылдардагы улуттук демаркация жылдарында да болгон жана 2005-2010-жылдардагы мамлекеттик кризистин шартында, бул процесс иш жүзүндө боло баштаган.

Чындыгында, ушул жылдар аралыгында постномаддардын этникалык, иденттүүлүгү структурасынын татаалдыгы менен айырмаланып турган, ал этнониялык деңгээлден тышкары, этнорегиалык жана уруулук мүнөзгө ээ.

Мамлекеттүүлүктүн кулашынын, тоталдык коррупциянын, мамлекеттик бийликти криминалдаштыруунун, элдин массалык жакырлануусунун, этнорегиализмдин жана анын алдында жаап-жашырылган, трайбализмдин шарттарында К.Бакиев кланынын диктатордук режиминин өнүкпөгөндүгүнө негизделген негизги таянычы болуп калды, кыргыз калкынын маргиналдык жана айылдык катмарынын этностук, жарандык аң-сезими жана азыркы кыргыздардын ушул бөлүгүнүн этникалык-аймактык, баалуулуктарынын артыкчылыгы.

Биздин оюбузча, Борбордук Азиядагы коңшулаш мамлекеттерде бийлик алмашуу шартында, окуялардын жүрүшү үчүн кыргыз сценарийине окшош, бирок цивилизациялуу формада, башкаруучу элита тарабынан алынган кыргыз тажрыйбасынын аркасында бул өлкөлөрдүн реалдуу мүмкүнчүлүктөрү бар.

Төңкөрүштөр менен революциялардын дээрлик бардыгы чет мамлекеттердин геосаясий кызыкчылыктарынын таасири астында болуп жаткандыгын тарыхтын сабактарынан унутпашыбыз керек. 2005-жылы мартта Кыргызстандагы бархаттык революциясы АКШнын батасы жана каржылык колдоосу менен ишке ашканы эч кимге жашыруун эмес. Учурдагы окуялар Бакиев режимине ыраазы болгон Америка кызыкчылыгына каршы келет. Бирок К.Бакиевдин саясаты Россиянын жана белгилүү бир деңгээлде Кытайдын Борбордук Азия аймагындагы геосаясатка дал келген жок.

Кыргызстандагы коомдук процесстердин демократиялашуусу өз өлкөлөрүндө чейрек кылым бийликти басып алган Каримов менен Назарбаевдин режимдеринин прогрессивдүүлүгүнө жана мыйзамдуулугуна шек келтирүүдө.

Россия Федерациясындагы, Кытайдагы, Беларуссиядагы башкаруу моделдери авторитардык принциптер менен мүнөздөлөт жана бул өлкөлөрдүн башкаруучу элитасы Борбордук Азиядагы Кыргызстан 90-жылдары кайрадан жанданып, жугуштуу ооруга айланган демократия аралына кызыкдар эмес бул өлкөлөрдүн оппозициялык күчтөрүнө мисал: жыйырма жыл бою башкаруучу режимдерди кулатууга аракет кылган өлкөлөр.

Ошентип, Кыргызстандагы апрель окуяларын талдоо көрсөткөндөй, Бакиев режими кыргыздардын көчмөндөрүнүн кеңири жайылган этностук жана уруулук өзгөчөлүктөрүн жигердүү колдонуп, бийликти жүзөгө ашыруу жана сактап калуу, аларды этнорегиализмге, трайбализмге айландырып, атүгүл аларды толтурууга аракет кылган. сепаратисттик мазмун. Кийинки көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн төмөнкү деңгээлдеринин радикалдашуусунун объективдүү негизи жашоо деңгээлинин кескин төмөндөшү, бийликтин демократиялашуусу, маргиналдык жана айылдык тургундардын люпенизациясы болгон, алар биригүү механизмдерин туудурушкан, алар биригүүнү канааттандыруудан турат, гротеск түрүндө тигил же бул этникалык жамаатты же топту сезүү, идентификациялоо керек.

Уруулук же регионалдык иденттүүлүк менен жамааттык негизги, жекелик уруулук же регионалдык жамааттын кызыкчылыктарын билүүгө байланыштуу экинчи орунда турат. Ушундай баалуулуктарды карманган адамдар өнүкпөгөн жеке өзүн-өзү идентификациялоо менен, өздөрүн кыйла ыңгайлуу жана ишенимдүү сезишет, өзүлөрү уруулук же регионалдык коомдун өкүлү болушат. Мындай адамдар үчүн алардын этносунан жана коомунан тышкары болуу, бир жагынан, суицидге, маңызын жоготууга барабар. «Элден калганды бөрү жейт», - дейт кыргыздар («Карышкыр өз этносунун артта калганын жейт»). Экинчи жагынан, этностук жана жалпы этникалык баалуулуктарга салыштырмалуу субэтникалык коомчулуктун кызыкчылыктары биринчи орунда турат. Ошол себептен XX кылымдын аягы жана XXI кылымдын башында Кыргызстанда партиялык курулуш токтоп

турат, анткени калктын алдыңкы катарында, айрыкча айыл тургундары жана шаардагы маргиналдык кыргыздар партиянын программасы эмес, жеке инсан болушат¹. Көрсө, заманбап шарттарда, өнөр жайдын өнүгүү баскычына карабастан, жамаат же жергиликтүүлүк кеңири жайылган. Ж.Сааданбеков «Сумерки авторитаризма: закат или рассвет» аттуу монографиясында белгилегендей: «Японияда, Индияда, Кытайда жана Жакынкы Чыгыш менен Африка өлкөлөрүндө негизги жөнөкөй социалдык бирдик катары чакан үй-бүлө эмес, жамаат, эреже катары, көптөгөн кылымдар бою өзүнүн уруулук жана аймактык ырааттуулугун сактап келген». Ж.Сааданбеков регионализмдин (локализмдин) жана трайбализмдин азыркы Орто Азиядагы орду, ролу жана абалына туура баа берет: «мурунку СССРдин Борбордук Азия республикаларында жергиликтүүлүк принциби, айрыкча трайбализм өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ жана Советтик тоталитаризмдин 70 жылдык тарыхындагы «муз тебүүчү аянтчанын» жардамы менен, үстөмдүк кылуучу эмес, калдык мүнөзүнө ээ. Казакстанда жана Кыргызстанда уруулук бөлүнүү жалпысынан регионалдык локализацияга дал келет. Демек, «Кичи жүз» («кенже жүз» (жүз) географиялык жактан алганда, коңшу республиканын Урал жана Түндүк Казакстан бөлүктөрүнүн аймактарын ээлейт, мисалы, Кыргызстанда Бугиндер негизинен Ысык-Көл аймагында жашашса, анда солто болсо - Чүй өрөөнүндө жашашкан. Таджикстандагы окуялар регионализм, өч алуучулук жана жердешчилик улуттар аралык, этностук чыр-чатактарга алып келиши мүмкүн экендигин көрсөттү, бактыга жараша, трайбализм менен өч алуучулук биздин республикада азыркыга чейин экстремалдык эмес формада көрүнүп турат. Тажикстан, бирок объективдүү аймактык-уруулук диспропорциялар жана карама-каршылыктар мындан кем эмес билдирилет. «Башка Орто Азия республикалары сыяктуу эле, мамлекеттик көзкарандысыздык жергиликтүү калктын аймактык өзгөчөлүгүн жана уруу маданиятынын элементтерин сактап калган жергиликтүү элдин этникалык консолидациясы аяктаганга чейин алынган, ал жөнүндө кээ бир аймактык жамааттар (анын ичинде бир этноско кирген),

адатта, узак консолидацияланган элдердин көптөгөн топторуна да мүнөздүү. Бирок дал ушул улуттук консолидация начар болгон учурда, улуттар аралык кастык, мисалы, этностук деңгээлде оңой тамыр алып кетиши мүмкүн. Кыргыздар арасындагы этностук айырмачылыктар, бир жагынан, алардын уруулук уюмунун салыштырмалуу туруктуулугунда, атап айтканда, «оң» канаттын дифференциациясында (Ысык-Көл ойдуңундагы кыргыздар, Чүй, Фергана өрөөндөрү, Тянь-Шань менен Алайдын тоолу райондору), «сол» (негизинен Талас жана Чаткал өрөөндөрүнүн кыргыздары). Мындан тышкары, кыргыз этносунун курамындагы таптакыр өзүнчө позицияны «оң» же «сол» канатка кирбеген, республиканын эң түштүгүндө жашаган «Ичкилик» уруулук тобу ээлейт. Анын сыртында Памирдин жана Каратегиндин (Тажикстан) тоолуу аймактары бар, алар XIX-XX кылымдарда түндүккө Кыргызстанга массалык көчүүдөн кийин калган кыргыздар этникалык азчылыкка айланган¹.

Кыргызстандын демократиялык модели этникалык иденттүүлүктүн ойгонушуна, уруулук жана регионалдыктан баштап, кыргыздардын жалпы этникалык иденттүүлүгүнө чейин, Совет мезгилинде административдик-командалык тутумдун толугу менен көзөмөлүндө болгон. Айрым учурларда, айрым саясатчылар көзөмөлдөгөн калктын бир бөлүгүнүн арасында алар ашкере формаларда болушу мүмкүн - трайбализм, өч алуучулук, регионализм, улутчулдук.

Ошентип, кыргыздардын жана Борбордук Азиянын башка элдеринин ортосундагы регионалдык иденттүүлүк буга чейин, азыркы учурда да маанилүү ролду ойнойт жана келечектеги маанилүү фактор бойдон кала берет. Биздин коомдогу кыргыздардын үлүшү көбөйгөн сайын, ушул тенденция уланып жатканда, биздин оюбузча, регионалдык өзүн-өзү идентификациялоо процесстери тереңдеп, кеңейет. Мамлекет бул чакырыктарга туура жооп берүүгө милдеттүү. Тактап айтканда, мамлекеттик кайра түзүүнүн жана башкаруунун формаларын активдүү издеп жаткан учурдагы кырдаалдан пайдаланып, региондордун кызыкчылыктарын, алардын факторлорун эске алуу менен реформаларды жүргүзүү керек. 1992-жылы, белгилүү

¹ Кара: Ошол эле. 540-6.

¹ Сааданбеков Ж. Сумерки авторитаризма: закат или рассвет. - Киев: Ника-центр, 2000. 539-6.

аналитик А.Биялинов менен биргеликте, биз швейцариялык жолду сунуш кылдык: аймактардын (кантондордун) кызыкчылыктарын максималдуу эске алуу. Кийинчерээк Чүй облустук Кеңеши эки палаталуу парламенттин долбоорун иштеп чыкты, анын палаталары калкынын санына карабастан, ар бир региондун атынан чыккан бирдей сандагы депутаттардан турушу керек (7 адам). Бирок бул долбоор түштүк депутаттары тарабынан четке кагылган, анткени ошол мезгилде түштүк эки региондон, ал эми түндүк төрт региондон жана борбордон турган. Ошентип, бул палатада түштүк регион азыраак депутаттардын атынан чыкмак. Бул факт регионалдык иденттүүлүктүн зор маанисин дагы бир жолу тастыктады. Эки палаталуу парламентти түзүү идеясын сунуш кылабыз, анын палаталары бири партиялык тизме боюнча 75 кишиден шайланат, экинчиси сессиянын негизинде иштейт, баарынын өкүлдөрүнөн турмак, аймактык кеңештер, борбордук кеңештер жана бардык райондук кеңештер. Мындай тегиздөө компетенттүү жана адилеттүү регионалдык өкүлчүлүктү жеңилдетип, белгилүү бир деңгээлде региондук көйгөйлөрдү чечүүнүн цивилизацияланган механизмин түзмөк.

Этноаймактык жамааттар урук, уруу, улут, этноулуттук, этноаймактык, этнорегионалдык, этнолокалдык иденттүүлүк сыяктуу социалдык-этникалык жамааттардын өзгөчө түрүн же деңгээлин түзбөгөнүнө карабастан, көчмөндөрдүн жана башка типтеги топтордун этностук идентификация процесстери чон ролду ойнойт.

Уруулук иденттүүлүк регионалдык, аймактык, жергиликтүү жамааттын келип чыгышы же жашаган жери жөнүндө, ошондой эле ар кандай аймактык жамааттардын мүчөлөрүнүн чогуу жашагандыгы жана келип чыккандыгынын негизинде пайда болгон байланыштардын жыйындысы катары, этникалык бирдейликтин этноаймактык деңгээлине каршы, айылдык жана шаардык конуштардан баштап, алардын структуралык бөлүкчөлөрү, райондору, аймактары, мамлекеттин географиялык бөлүктөрү, мамлекетке чейин, этностук көз караш менен каралды.

Кайсы гана аймак болбосун, анын этникалык компонентин талдай турган болсок, анда белгилүү бир улуттардын өкүлдөрү жашайт, алар өз кезегинде көчмөн этникалык топторго мүнөздүү болгон айрым уруулук формациялар менен көрсөтүлөт. Бул

белгилүү бир аймакта топтолгон уруулардын өзгөчө жалпылыгы, алардын конкреттүү, географиялык, табигый-климаттык, социалдык-экономикалык мүнөздөмөлөрү менен өлкөнүн жалпы аймагынын башка аймактык бирдиктеринен айырмаланат же бул уруулук структуралардын этникалык өнүгүүсүнө башка элементтердин таасири, ушул аймакта жашаган адамдар башынан өткөргөн жана башынан өткөрүп жаткан конкреттүү жакынкы жана алыскы тарыхы, алардын башка аймактык жамааттар менен болгон мамилеси өзгөчө этнотерриториалдык, этнорегионалдык, этнолокалдык жамаатты түзөт. Мындан тышкары, адатта, уруулар менен уруктардын этноаймактык бирикмелери белгилүү бир аймак үчүн мүнөздүү, ал үчүн эң мүнөздүү уруулук формациялар басымдуулук кылат. Маселен, Кыргызстандын түндүгүндө, Талас облусунан башка, кыргыз калкынын өзөгү болгон, алар кыргыздардын Солто, Сарыбагыш, Саяк, Бугу, Черик, Тынимсейит урууларынын оң канатына кирген уруулардын өкүлдөрү болгон жана болуп саналат. Азык, Монолдор ж.б. Салттуу аймакты негизинен «Ичкиликтер» деп аталган кыргыз урууларынын сол канатынын өкүлдөрү катары эсептешет.

Демек, бардык аймактардагы кыргыздардын калкы ушул аймакка мүнөздүү болгон уруктар менен уруулардын конкреттүү айкалыштары менен көрсөтүлөт. Ушул эле өңүттөн алганда, региондордогу жана айрым калктуу конуштардагы кыргыздардын санын, бирок буга чейин уруу, урук ичиндеги жана ал тургай патрилинидждик структуралардын контекстинде көрө алабыз. Калктын бардык аймактардан ири шаарларга, айрыкча Бишкек шаары менен Чүй облусуна массалык көчүүсүнөн улам, жаңы жашаган жерлердеги уруулук мозаика байып, түстүү болуп баратат.

Миграция, мобилдүүлүк жана конкреттүү региондо же калктуу конушта калктын тамыр алышы, этнорегиондук, идентификация процесстери калыптанып келе жаткан жана мурунтан орнотулган этнорегиондук жамааттарда калыптанат жана өнүгөт. Көчмөндөрдү кошо алганда, белгилүү бир улуттун өкүлдөрүнүн арасында этнорегионалдык жамааттар менен алардын идентификациясынын чыныгы болушу, этнорегионалдык иденттүүлүктү көчмөндөргө караганда отурукташкан калк үчүн мүнөздүү болгон этникалык иденттүүлүктүн негизги деңгээлдеринин бири катары кароого мүмкүндүк берет. Бирок

экинчисинин отурукташуусу этностук регионалдык багыттуулуктун, баалуулуктардын өсүшүнө жана постномаддардын ушул аймактык бирдиктин калкы менен идентификацияланышына өбөлгө түзөт.

Этнорегионалдык иденттүүлүк, уруулук иденттүүлүккө салыштырмалуу, мифтикке чейинки бардык түрлөрүнүн туугандык байланыштарын аң-сезимдүүлүк менен чагылдырган, коңшу, аймактык жамааттын калыптануу шарттарында кыйла ийкемдүү жана адекваттуу. Этнорегионалдык иденттүүлүк ошондой эле жалпы территориялык иденттүүлүктү калыптандыруу жана ошону менен жалпы этникалык иденттүүлүктү калыптандыруу үчүн зарыл негиздерди түзөт.

Уруулук жамааттан коңшулаш коомго өтүүдө, уруулук баалуулуктар конуштагы, жергиликтүү аймактагы, белгилүү бир региондогу коңшуларга экстраполяцияланып, регионалдык иденттүүлүк калыптанганда, аймактык тууганчылык түзүлөт, эгерде биз интрацияны эске алсак - этникалык аспект, андан кийин этнорегионализм же этнорегиондук патриотизм, б.а. «кичи мекенге» сыйынуу.

Этнорегиондук иденттүүлүк начар консолидацияланган этникалык топтор үчүн чоң мааниге ээ, этникалык иденттүүлүктүн аффилиативдик функциясын аткарган, б.а. тигил же бул этностук жамаатты же топту сезүү, идентификациялоо муктаждыгын канааттандыруу. Адатта, биригүү зарылдыгы этникалык топтордо, айрыкча, топтук, жамааттык каада-салттар менен баалуулуктарды культивациялаган көчмөндөрдүн арасында күчтүү өнүккөн.

2.3. Этникалык иденттүүлүктүн жалпы этникалык деңгээли

Этностун өздүк рефлексиясынын кыйла жогорку деңгээли болуп жалпы этникалык иденттүүлүк эсептелет. Бул тарыхый жана эволюциялык түрдө калыптанат. Сырткы коркунуч учурунда же башка этникалык топторго каршы жалпы агрессия учурунда белгилүү бир социалдык-этникалык жамаатка, башкача айтканда, улутка же элге таандык экендиги жөнүндө билүү даражасы бир нече эсе жогорулайт. Бирок, жалпысынан алганда, ал белгилүү бир элдин аймактык, экономикалык, маданий жамаатынын деңгээлин

чагылдырат. Экинчи жагынан, ал этникалык консолидациянын катализатору жана тормозу катары да иштей алат. Жалпы этникалык иденттүүлүк үчүн, ар кандай надстройкадагы социалдык-психологиялык кубулуш сыяктуу, этникалык турмуштун элементтерине салыштырмалуу белгилүү бир көзкарандысыздыкка ээ. Этникалык иденттүүлүк руханий жамааттын башка элементтеринин, мисалы, тилдин, маданияттын, диндин абсолюттук күзгүсү эмес. Этникалык иденттүүлүк этностукка окшош эмес. Этникалуулук этностун күнүмдүк жашоосу бекитилген каада-салттарды, үрп-адаттарды, ушул этнос кабыл алган адеп-ахлактык жана эстетикалык ченемдерди ж.б. чагылдырат, адамдар, уруктар, уруулар бирдиктүү болуп, этностун жүрүшүндө жогорку тартиптеги этнос болуп калат, анын тарыхый жана этникалык өнүгүүсү бар. Бирок, этностук аң-сезимди жана маанайды, башкача айтканда, эмоционалдык элементтерди камтыган этникалык иденттүүлүк этникалык идеологияга окшош болбогондуктан, экинчиси массалык эмес, катаал системалаштырылган, теориялык формалардагы адистештирилген аң-сезимди билдирет. Кээ бир учурларда этникалык идеология калктын кеңири катмарынын акылын жана жүрөгүн ээлесе дагы, Германиядагы фашизм идеологиясы менен СССРдеги этникалык (улуттук) нигилизм формасындагы социалисттик интернационализм идеологиясы менен болгон окуяны айтсак болот. Бул өлкөлөрдүн калкынын кыйла бөлүгү үчүн өнүгүүнүн тийиштүү мезгилдеринде, бул идеологиялар массалык аң-сезимге, же массалык этникалыкка, башкача айтканда, этникалык иденттүүлүккө айланган.

Кыргыз элинин жалпы этникалык иденттүүлүгүн калыптандыруу процесси жөнүндө айта турган болсок, ал кыргыз элинин калыптанышы жана өнүгүшү менен түздөн-түз байланыштуу. Калыптанып калган көз караш боюнча, кыргыздар болжол менен XV-XVI кылымдарда өнүккөн. Бул мезгил орто кылымдагы Орто Азия Моголистан мамлекетинин күчү менен мүнөздөлөт. Моголистан мамлекети XIV кылымдын ортосунда түрк жана монгол урууларын бириктирген. Моголистандын жүздөгөн келгин урууларын эриткен эритүүчү казан өзбек, казак, кыргыз сыяктуу ири этникалык эритмелердин же улуттардын пайда болушуна шарт түздү. Моголистандын чыгыш аймактарындагы

көчмөн уруулардын жана уруулардын арасында уруулук иденттүүлүктүн үстөмдүгүнүн шартында кыргыз элинин жалпы этникалык иденттүүлүгү калыптанган.

Уруулук иденттүүлүктүн жалпы улуттан артыкчылыгы уруктар менен урууларга ар башка улуттардын курамына динамикалык кошулууга мүмкүнчүлүк берди. Ошентип, кыргыздардын, казактардын жана өзбектердин ортосунда бирдей этнонимдерге ээ уруулар «Кыпчак», «Монолдор», «Найман», «Кушчу» жана башкалар пайда болгон. Монголдук жана Тянь-Шандынбайыркы түрк уруулары кыргыздарга тууган болушкан. Алар биргеликте Моголистан мамлекетине киришип жалпы мыйзамдардын жана маданий факторлордун таасири астында бир улутка биригишкен, анын өзөгү кыргыздар болгон.¹

Жалпы этникалык иденттүүлүк процессине кыргыздардын арасында ислам дининин жайылышы таасир эткен. Бул фактор этникалык иденттүүлүктүн диний негизине айланып, кыргыз элинин ар кандай компоненттеринин ортосундагы диний биримдиктин өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн.

Дагы бир маанилүү руханий негиз - бул кыргыздын баатырдык эпосу «Манас», анын концептуалдык идеясы кыргыз уруутары менен урууларын тышкы агрессияга каршы күрөштө бириктирүү болгон. Бул кыргыздардын этникалык иденттүүлүгүнүн идеологиялык негизи болуп калды. А.Акаев туура жазгандай, кыргыз эли үчүн «Манас» тарыхый-поэтикалык гана эмес, чыныгы культтук чыгарма. Кылымдардан кылымдарга чейин, кыргыздар андан терең, берекелүү булактан, улуу стимулдардан, улуттук биримдик идеяларын, өз элине берилгендик, адамдык асыл адам катары алынган.²

Кыргыз элинин этникалык консолидациясынын, кыргыз урууларынын жана уруктарынын жалпы этникалык иденттүүлүгүнүн калыптанышынын дагы бир чоң фактору - бул мамлекеттүүлүк идеясы жана бул идеяны тарыхый өнүгүүнүн ар кандай баскычтарында ишке ашыруу. Мамлекеттүүлүк - бул

«адатта чек ара сызыгы деп аталган космос мейкиндигинде чектелген аймак, кадимки мамлекеттик атрибуттар, мажбурлоо жана башкаруунун иштөөчү аппараты да эмес, эң негизгиси - адамдардын ан-сезиминде жашаган улуу улуттук идея адамдардын кылымдар бою, курал-жарак эрдигине жана элинин атынан курмандыкка баруусуна алып келет, кыйын мезгилдерде аман калууга жардам берет... Өз мамлекеттүүлүгүбүздүн улуу улуттук идеясы биздин ата-бабаларыбыздын арасында гана пайда болгон жок, бери дегенде эле 22 кылымдар мурун болгон, бирок андан кийин жашоодо камтылган. Андан бери ал кыргыздардын массалык ан-сезиминде бекем тамыр алды».³

Кыргыз элинин дагы бир негизги баалуулугу - бул кыргыз эли түзүлгөн аймак⁴. Ошентип, материалдык негизге, туулуп өскөн аймакка, жалпы улуттук мамлекеттүүлүк идеясынын идеялык, руханий негизине - баатырдык «Манас» эпосуна таянуу менен кыргыздар кылымдар бою жүрүп келген согуштардын натыйжасында, башка элдер менен союздаштык өз кызыкчылыктарын коргоо үчүн элдер, чексиз миграциялардын натыйжасында калыптанган. Бул окуя, тарыхый булактарга ылайык, XV-XVI кылымдардын босогосунда болгон. Кыргыз этноними мындан алда канча эрте, IX-X кылымдарда «Кыргыз улуу державасы» доорунда пайда болгон деп айтпаса деле түшүнүктүү. Ошондо, балким, «кыргыз» этноними саясий этнонимге айлангандыр. «Кыргыз» деп атоо сыймык болуп калды. Натыйжада, бул аталыш «Ала-Тоо» аймагына жана ага чектеш аймактарга кыргыздар этноними менен байланышкан географиялык мейкиндиктин кеңейишин шарттаган башка Борбордук Азия элдеринин өкүлдөрүн» белгилей баштады. «Кыргыз» этноними алда канча эрте пайда болгонун тактоо керек, жок дегенде, Кыргызстандын тарыхчылары 2200 жыл мурун өзүнүн бар экендигин далилдешкен. Мындай баалоолор этникалык иденттүүлүктү калыптандыруу процессинде өз ысымдарынын же этнонимдердин өзгөчө ролун баса белгилейт.

¹ Бейшембиев Э.Д., Джунушалиев Д.Д., Мокрый В.П., Плоских В.М. Введение в историю кыргызской государственности. - Бишкек: Илим, 1994. 62-б.

² Кара: Акаев А. Кыргызская государственность и народный эпос «Манас». - Бишкек, 2003. 11-б.

³ Кара: Ошол эле. 19-б.

⁴ Кара: Ошол эле. 14-б.

⁵ Кара: Ошол эле. 22-23-б.

⁶ Кара: Ошол эле. 103-б.

Кыргыз элинин жалпы этникалык иденттүүлүгүн калыптандыруу үчүн уруулук бытырандылык менен үстөмдүк кылган уруулук идеологияны жеңүү маанилүү ролду ойногон. Бул үчүн кыймылсыз жашоо образына, тагыраагы, отурукташкан дыйканчылыкка өтүү керек болчу, натыйжада экономикалык иштин натыйжалуулугу кескин жогорулайт; калкты тышкы кол салуудан коргоо функцияларын, ички экономикалык, социалдык, саясий, үй-бүлөлүк жана тиричилик мамилелерин укуктук жөнгө салуу милдеттерин өзүнө алган мамлекеттүүлүктү түзүү болгон¹

Трайбализмге болгон биринчи сокку Кыргызстан Россияга кошулгандан кийин болгон. А.Сыдыков 1926-жылы жазган "Кыргыз элинин өнүгүү тарыхынын кыскача баяндамасында" мындай деп жазган: "Кыргыздардын бүткүл жашоосу адаттык укук менен жөнгө салынат, ага ылайык урук бардык коомдук, мүлктүк жана саясий мамилелердин негиз болуп саналат. Уруулук башталыш өзүнүн оң жана терс жактары менен Түркстандын Россияга кошулуусу менен кыргыздардын ортосунда түзүлгөн жаңы тартипке аз-аздан бошоп баратат². «А.Сыдыковдун айтымында, кыргыздардын патриархалдык-уруулук негиздеринин талкаланышына баарынан мурда падышалык Россиянын волостторунда шайлануучу принциптин киргизилиши жардам берген, бул манаптардын күчү менен таасирин кескин солгундаткан, алардын уруулаштары менен туугандары, аларды өз мүлкүн көзөмөлсүз тескөө укугунан ажыратышкан. Ошондуктан, алардын көпчүлүгү жакырланып, өз ыйгарым укуктарын жоготуп, ата-бабалар же манаптар деп эсептебей калышкан³. Мындан тышкары, 1867-жылдагы Жети-Суу менен Сырдария аймактарын башкаруу жөнүндөгү мыйзамда көчмөн калкты болуштуктар менен айылдарга (уруулук бирикмелердин ордуна) бөлүштүрүү каралган, алар мүмкүн болушунча аралаш, ар кыл уруулардан гана түзүлгөн. Жер салыгы реформасынын жүрүшүндө волосттордун көпчүлүгү отурукташкан негизде отурукташкан конуштар, Кыргызстандын кыштактары менен дээрлик бардык волостторунун калкынын

¹ Кара: Джунушалиев Дж., Плоских В. Трайбализм и проблемы развития Кыргызстана // Центральная Азия и Кавказ. – 2000. – №3. 150–151-б.

² Курманов З., Сыдыков Э., Сыдыков А. Личность и история. – Бишкек: Шам, 2002. 107-б.

³ Ошол эле. 107-б.

жакыр бөлүгү пайда боло баштаган. Кыргыздардын жалпы этникалык иденттүүлүгүн калыптандыруу үчүн негиз болгон бул жараянга уруулук аң-сезимдин деңгээли, феодалдардын каршылыгы, ошондой эле колониялык бийликтин бюрократиясы тоскоол болгон, анткени алар Россиядан келген көчмөндөргө ээ болгон ата-бабаларынын жерин кыргыздарга берүүнү каалашкан эмес.¹

Октябрга чейинки мезгилдеги кыргыздардын жалпы этникалык иденттүүлүгүнүн калыптанышынын мүнөзүн талдоо үчүн кызыктуу материал 1897-жылдагы Биринчи Бүткүл Россиялык каттоонун маалыматтары менен берилген. Ошентип, бул маалыматтар боюнча 663,0 миң адам болгон Кыргызстанда². Мындан тышкары, Кыргызстандын көпчүлүк тургундары 600,0 миң³ адамдан ашкан кыргыздар болгон. Калктын 92,6%⁴ айыл-кыштактарда жашашкан.

Кыргыздардын 94,7% ы негизинен экстенсивдүү көчмөн жана жарым көчмөн мал чарбачылыгы менен, ал эми 2%⁵ ы гана өнөр жай жана курулуш менен байланышкан. 1913-жылы Кыргызстандын жалпы калкы 864,0 миң адамга чейин көбөйгөн. (1897-жылга салыштырмалуу 30% көп), алардын ичинен кыргыздар 800,0 миңден ашуун адамды түзгөн, бирок шаардыктардын саны 12,3% га чейин көбөйгөн, бирок кыргыздар калктын 1%⁶ дан азын түзгөн.

Өткөн кылымдын башында кыргыздар социалдык дифференциалдашуу процессинин күч алышын баштан кечиришти. Ошентип, Пишпек уездинде кедей кыргыз чарбаларынын 49,5% 11,2% малга ээ болсо, бай жана манап чарбалардын 5,5% гана 33,5% га ээ болгон. Башка булактарга ылайык, Кыргызстандагы бай жана манапа айылдык калктын 5% дан ашпаган бөлүгүн түзүп, жалпы жердин 55% жана малдын 66% ээ болгон. Түштүк

¹ Кара: Джунушалиев Дж., Плоских В. Указанная работа. 151-б.

² Кара: Киргизия в цифрах: Стат. Сборник. – Фрунзе, 1963. 26-б.

³ Кара: Изменение социально-классовой структуры населения Киргизии в годы строительства и упрочения социализма (1917–1961 гг.). – Фрунзе: Илим, 1989. 31-б.

⁴ Кара: Киргизия в цифрах: Стат. сборник. – Фрунзе, 1963. 5-б.

⁵ Кара: Ошол эле. 32-б.

⁶ Изменение социально-классовой структуры. 33–34-б.

региондордо ири дыйкан чарбалары (бардык чарбалардын 16,8%) сугат жерлеринин жарымынан көбүн (52,2%), чегерилген жаныбарлардын жана шаймандардын үчтөн бир бөлүгүнөн ашыгын топтошкон (тиешелүүлүгүнө жараша 39,8% жана 35,2%)¹. Ошол эле учурда, жакыр дыйкан чарбалары жерлердин 5,6%, чегилген жаныбарлардын 14,7% жана шаймандардын 13,7% гана ээлешкен. Ушундай диспропорциялар менен бай-манап чарбалары жалданма эмгекке кеңири тартылганы, айрыкча, анын көптүгү байкалган. 1913-жылга чейин, бул аймакта 20,0 миңге жакын айыл эмгекчилери болгон, алардын жарымынан көбү ушул чарбаларда мал чарбасында иштешкен, алардын арасында кедей кыргыздар, ал эми жергиликтүү жергиликтүү тургундар башка волосттордон жана уездерден келгендерге караганда басымдуулук кылышкан. Түштүктө, гүлдөгөн пахта өстүрүүчү чарбаларды жергиликтүү дыйкандар гана эмес, башка округдардан жана аймактардан келген кыргыз мигранттары да тейлешкен.

Өткөн кылымдын башында кыргыздар социалдык дифференциалдашуу процессинин күч алышын баштан кечиришти. Ошентип, Пишпек уездинде кедей кыргыз чарбаларынын 49,5% 11,2% малга ээ болсо, бай жана манап чарбалардын 5,5% гана 33,5% га ээ болгон. Башка булактарга ылайык, Кыргызстандагы бай-манап айылдык калктын 5% дан ашпаган бөлүгүн түзүп, жалпы жердин 55% жана малдын 66% ээ болгон. Түштүк региондордо ири дыйкан чарбалары (бардык чарбалардын 16,8%) сугат жерлеринин жарымынан көбүн (52,2%), чегерилген жаныбарлар менен шаймандардын үчтөн бир бөлүгүнөн ашыгын топтошкон (тиешелүүлүгүнө жараша 39,8% жана 35,2%). Ошол эле учурда, жакыр дыйкан чарбалары жерлердин 5,6%, чегилген жаныбарлардын 14,7% жана шаймандардын 13,7% гана ээлешкен. Ушундай диспропорциялар менен бай-манап чарбалары жалданма эмгекке кеңири тартылганы, айрыкча, анын көптүгү байкалган. 1913-жылга чейин, бул аймакта 20,0 миңге жакын айыл эмгекчилери болгон, алардын жарымынан көбү ушул чарбаларда мал чарбасында иштешкен, алардын арасында кедей кыргыздар, ал эми жергиликтүү жергиликтүү тургундар башка волосттордон жана уездерден келгендерге караганда басымдуулук кылышкан.

¹ Кара: Изменение социально-классовой структуры. 36-38-б.

Түштүктө, гүлдөгөн пахта өстүрүүчү чарбаларды жергиликтүү дыйкандар гана эмес, башка округдардан жана аймактардан келген кыргыз мигранттары да тейлешкен.

Ошентип, капиталисттик мамилелердин өнүгүшүнүн, башка айылдардан, уездер менен региондордун волостторунан, чет жакалардан жумушчу күчтү тартуунун аркасында, кыргыз айылдары менен поселоктору топтолгон бай-манаптык чарбалары, экинчисинин жаңы, ар кыл, уруулук курамы пайда болгон, ошону менен кыргыз айылдарынын жалпы формасы менен структурасы талкаланып, аймактык айылдык бирдиктердин чыңдалышына жана консолидацияланышына өбөлгө түзгөн. Натыйжада, кыргыздардын этникалык иденттүүлүгүнүн аймактык деңгээлиндеги аймактык экономикалык формациялар түзүлгөн. Бул жараянга айрым кыргыз малчыларынын жарым көчмөн отурукташкан жашоо образына өтүшү, б.а. туруктуу конуштардын пайда болушу, алардын инфраструктурасынын кийинки өнүгүшү менен байланыштуу.

Жалпы этникалык иденттүүлүктүн маанилүү факторлорунун бири этнопсихологиялык консолидация, б.а. жалпы этникалык психологиянын калыптанышы жана өнүгүшү эсептелет.

Революцияга чейинки мезгилде кыргыздарда социалдык психологиянын кандай жалпы этникалык өзгөчөлүктөрү болгон? Бул суроого кыргыз элинин революцияга чейинки изилдөөчүлөрү жооп берүүгө аракет кылышкан.

Ошентип, кыргыздардын жашоо-турмушун жана маданиятын терең билген Ч.Валиханов кыргыздардын төмөнкүдөй он психологиялык өзгөчөлүктөрүн белгилеген: «Меймандостук (тоолуктар сыяктуу ыйык коноктор), аларды ыйык катары сыйлоо, карыларга таазим кылуу - алардын касиети».

Башка орус саякатчылары кыргыз элинин мүнөздүү белгиси катары меймандостук жөнүндө күбөлөндүрүшөт. Г.С.Загряжский: «Меймандостук - бул ар бир кыргыздын ыйык милдети» деп жазган².

¹ Изменение социально-классовой структуры. 370-б.

² Цит.: Русские путешественники и исследователи о киргизах. - Фрунзе: Илим, 1973. 182-б.

Семёнов-Тяншанский кыргыздар «меймандостук укугун өтө сыйлашат» деп суктанган¹.

И.И.Гейердин байкоолору да ушундай: «Кыргыздар абдан меймандос, жолоочу адамды баш калкалатып, үйүнө кондуруу - бул кыргыздардын милдети гана эмес, ар-намысы дагы»².

Кыргыздарга мүнөздүү поэзияны жана музыкалуулукту белгилей кетүү маанилүү. «Поэзияга, айрыкча импровизацияга жакын болуу бардык көчмөндөрдүн расаларына мүнөздүү», - деп жазган Ч.Валиханов³. Б.В.Радлов Кыргызстанды кыдырып жүрүп, «импровизация өнөрү кыргыздарда кеңири жайылгандыгына жана ар бир аздыр-көптүр тажрыйбалуу ырчы ошол жерде жакшы ырдалган ырларында катышкан конокторду мактай алат» деп көңүл бурган.»

«Кыргыздар үчүн поэзия көркөм чыгармачылыктын эң сүйүктүү түрү болгон», - деп жазат В.В. Радлов, - кыргыз элдик поэзиясы жогорку деңгээлде өнүгүүгө жетишти»⁴.

Поэзия музыка, ырлар, поэмалар менен ажырагыс байланышта, алар музыкалык коштоонун жардамы менен берилген, б.а. анын кыргыз образынын поэзиясы дагы анын музыкалдуулугунан кабар берет.

Изилдөөчүлөр кыргыздардын жакшы мүнөзүн белгилешти. «Бул уруу өзүнүн боорукерлиги жана чынчылдыгы менен айырмаланган Борбордук Азиянын көчмөн калкынын арасында кубанычтуу көрүнүш» деп жазган Б.П. Тагеев⁵. Таза сабатсыздык, начар маалымдуулук кызыгуу сыяктуу улуттук мүнөзгө ээ болду. Семёнов-Тяншанский алгачкылардан болуп жолугушкан кыргыздардын бири өзүнүн «Россияны көрүп, орус музыкасын угууну эңсеген» каалоосун билдиргенин күбөлөндүрөт⁶.

Е.Е.Грум-Гржимайло белгилегендей, кыргыздар «кызыккан жана балким, изденүүчү, эгер сиз кааласаңыз, алар окуяларды угууну жакшы көрүшөт; айрыкча бул окуялар аларга үч кылдуу

домбыранын коштоосунда ыр түрүндө берилсе.. тайманбас ырлар. Алар тынч отурушуп, мезгил-мезгили менен ырчыларды «Коп якшы», «барекелде» деп жактырышкан¹.

Революцияга чейинки кыргыздардын улуттук психологиясын билүүнүн маанилүү булагы оозеки элдик чыгармачылык, тактап айтканда, макал-лакаптар жана накыл сөздөр. Аларда кыргыз элинин мыкты сапаттары чагылдырылган: адамгерчилик, меймандостук, билимге болгон мамиле, көзкарандысыздыкка жана эркиндикке умтулуу.

Революцияга чейинки кыргыздардын улуттук психологиясын билүүнүн маанилүү булагы оозеки элдик чыгармачылык, тактап айтканда, макал-лакаптар жана накыл сөздөр. Аларда кыргыз элинин мыкты сапаттары чагылдырылган: адамгерчилик, меймандостук, билимге болгон мамиле, көзкарандысыздыкка жана эркиндикке умтулуу².

Төмөнкү макал-лакаптар менен билимдерге умтулуу, агартуучулук жана кыргыздын улуттук мүнөзүнүн кызыгуусу жөнүндө айтылат: «Караңгы адам үчүн дүйнө караңгылык менен капталат», «Илимпоз үчүн бүт дүйнө ачык», «Бакыт келет тез арада кетүү - бекер чалуу, бир гана билим түбөлүктүү, аларды которууга болот». Элдер меймандостуктун каада-салтын катуу сакташкан: «Кыйналганыңды да, ачууланганыңды да унут - конокто душман дагы дос болот»³.

Илгертен бери кыргыздардын эмгекчилдиги адамдын чен-өлчөм чарасы катары каралып келген: «Алар жасалма жол менен же оруп-жыйганда, сен жеп-ичкенде башкалардан ылдамыраак болосун, жай иштөө күнөө эмес»⁴.

Улуттук психологияны билүү үчүн улуттук маданиятты, улуттук мүнөздү жана темпераментти, сезимдер менен маанайды, табит менен адаттарды чагылдырган көркөм чыгармаларды изилдөө керек.

Кыргыз маданиятын терең изилдеген белгилүү көркөм сынчы В.Виноградов анын конкреттүүлүгүнө, күнүмдүк жашоо менен

¹ Цит.: Ошол эле. 182-б.

² Ошол эле. 214-б.

³ Ошол эле. 188-б.

⁴ Ошол эле. 188-б.

⁵ Цит.: Русские путешественники и исследователи о киргизах. - Фрунзе: Илим, 1973. 207-б.

⁶ Семёнов-Тяншанский. Путешествие в Тянь-Шань. - М., 1947. 292-б.

¹ Цит.: Русские путешественники и исследователи о кыргызах. 188-б.

² Ошол эле. 90, 155-б.

³ Ошол эле. 55-б.

⁴ Ошол эле. 74-б.

тыгыз байланышына көңүл бурат. Ал конкреттүүлүктү орнаменттен улуттук мүнөздүн касиети деп табат, ал үчүн «геометриялык айкалыштар жана түз сызыктар мүнөздүү эмес, тескерисинче, оролгон сызыктар көп кездешет, алар тегиз эмес, тескерисинче, орой, сабакты эске салат узун чөп. «Манас» поэмасынын бүт мазмунун, анын өзгөчөлүктөрүн жер бетинен, элдин турмушунан бир көз ирмемге ажыратууга болбойт, андагы табияттан тыш күчтөрдүн бар экендигин байкоо мүмкүн эмес.

Кыргыз искусствосунда улуттук мүнөздөгү салмактуу, эпикалык, токтоолук, лаконизм жана жөнөкөйлүк сыяктуу сапаттар чагылдырылган. «Ким кыргыз туш кийизинин («сюзаны» тибиндеги саймаланган шырмал) жана шырдактардын (кооздолгон чыгыш килемдеринин) оймо-чиймелерин кылдаттык менен карап, терең ой жүгүртсө, алардын түстөрүнө мүнөздүү тынч обондоруна, оймо-чиймелердин жумшак контурларына көңүл бурбай койбойт, жаныбарлардын мүйүздөрүн чагылдырган овалдык жарым тегерек сызыктар - бул сүйүктүү мотив. Бул дээрлик бардык үлгүлөрдө кездешет. Курч бурчтардын, абстракттуу айкалыштардын жоктугу, жаратылышка жакындыгы, көркөм образдардын конкреттүүлүгү, эпикалык, салмактуу көркөм стили кыргыздардын ар бир жасалгасында кездешет. Аны музыкадан дагы уга аласыз. Эпикалуулук, токтоолук, кенендик, жеңил лирика анын негизги белгилери. Бул эркин агымдагы баяндоолор, жайбаракат ой жүгүртүү, тоо чокуларынан ачылган кең горизонттор, жада калса шайыр аспаптык чыгармалар же тескерисинче, үмүтсүз кайгы менен азап ырлары сезимдерге алдырбай, жумшак, ой жүгүрткөн, жылмакай, ассоциацияларды угат.

Адатта, «чыгыш музыкасы» деген түшүнүк менен байланышкан түстөрдүн бардыгы кыргыз музыкасына таандык эмес, ачуулануучулук, татаалдык, тумандуулук, курч мүнөз менен мүнөздөлбөйт.

Ушул эле ойлорду кыргыз музыкалык театрынын башатында турган белгилүү советтик композитор В.Власовдун: «Кыргыз

музыкасы - көркөм, токтоо, ойчул, ойноок» деген пикири дагы ырастайт¹.

Кыргыз маданиятынын өзгөчөлүгү анын демократиялуулугу, массалык мүнөзү, импровизациясы.²

Кыргыз инструменталдык музыкасынын негиздөөчүлөрүнүн бири Мураталы Күрөңкеев казак музыкасын кыргыздар менен салыштырып, аларды «эже-синди» деп эсептеген. Бирок, кыргыз музыкасы, анын айтымында, казак музыкасынан массалык мүнөзү менен айырмаланып турат. «Кыргыздардын ар бир адам биригип, бир ырды аткара алат. Демек, илгертен бери эле салтка айланып калган. Кыргыздарда илгертен эле ырчы болгон. Адистер, кесипкөй акындар чоң атам менен чоң атамдын элесинде гана айырмалана баштады. Акындар деген сөздү кыргыздар буга чейин колдонушкан эмес. Кыргыз акындары өзүлөрүнүн чыгармаларын да, популярдуу ырларын да аткарышат. Казак акындары өз композицияларындагы ырларды ырдашат»³.

Заманбап этнопсихологдор жогоруда айтылган көптөгөн сапаттарды кыргыздардын эмгекчилдиги, чынчылдыгы, тырышчаактыгы, ыкчам аракети, турмуштук оор кырдаалда рухун сактап калуу, эркиндикти сүйүү, кайраттуулук, жөндөмдүүлүк сыяктуу улуттук психологиялык өзгөчөлүктөрүнө байланыштырышат, берилген сөздү, музыканы жана бийди сүйүүнү, эрктүүлүк менен адеп-ахлактык жогорку сапаттарды, чыдамкайлыкты, кесиптик ишмердүүлүктөгү кыйынчылыктарды жеңүүдө туруктуулукту сактоо жөндөмдүүлүгү бар⁴. Борбордук Азиянын башка элдеринин өкүлдөрү сыяктуу эле, кыргыздар аксакалдарды, тыгыз кызматташтыкты жана биргелешкен иш-чараларда митингдерди өткөрүүдөн турган ашар салтын өзгөчө урматтоо менен мамиле жасашкан. Көчмөн малчылардын ынтымаксыздыгынан, калктуу конуштардын алыстыгынан жана

¹ Власов В. Рождение музыкального театра в Киргизии // Искусство и человек. - Фрунзе: Илим, 1981. 70-б.

² Кара: Виноградов В., Малдыбаев А., Власов В., Фере В.М. - Фрунзе. 1952. 4-б.

³ Кара: Виноградов В. Мураталы Куренкеев. - Фрунзе, 1962. 33-б.

⁴ Кара: Крысько В.К. Этнопсихология и межнациональные отношения. - Курс лекций / В.Г. Крысько. - М., 2002. 263-б.

¹ Виноградов В. Музыка Советской Киргизии. - М., 1939. 31-б.

² Виноградов В. Токтогул Сатылганов и киргизские акыны. - М., 1952. 70-б.

адамдардын кабардарлыгы жетишсиздигинен улам конокторду тосуп алуунун бүтүндөй этикети иштелип чыккан¹.

Октябрь революциясынан кийин кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн түзүлүшү жөнүндө сөз кылып, жалпы этникалык (улуттук) иденттүүлүктүн системасын түзүүчү факторлордун бири катары, ошол мезгилдеги Кыргызстандын башкаруу органдарынын топтук күрөшүн талдоо өтө маанилүү. Сөз эки топтун - бүгүнкү күндө кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн негиздөөчүлөрүнүн бири катары таанылган А.Сыдыков менен Жети-Суу райондорунун базасында тоо аймагын түзүүгө каршы чыккан Р.Худайкуловдун тиреши жөнүндө болуп жатат.

10 жылдан ашуун убакыттан бери топтогу элдешкис күрөш жүрүп келген. Бул конфликтти таптык кагылышуу деп атоого болбойт, анткени анын катышуучуларынын социалдык курамы бирдей эле. Көбүнчө ал тарыхый чыгармаларда трайбализмдин кайталанышы, уруу аралык карама-каршылыктар катары мүнөздөлөт. Советтик тарыхнааманын көзкарашыз бааланышын четке кагып, азыркы кыргыз окумуштуулары мындай мамиленин «уруулук» контексттин жаңылыштыгын далилдешет: функционалдык Р.Худайкулов төрт уруу: Тынай, Солто, Сарыбагыш жана Черик, А. Сыдыковдун тобу - алтыдан: Солто, Саяк, Бугу, Кыпчак, Сарыбагыш жана Адигине уруулары менен берилген.

Сан жагынан алганда, эки топто тең солто уруусунун өкүлдөрү басымдуулук кылышкан - 15 Худайкуловчулардан 8и, А.Сыдыковдун 35 колдоочусунун 17си. Басымдуулук кылган. Бул түшүнүктүү, анткени топтук күрөштүн борбору алардын туруктуу отурукташкан аймагында жайгашкан. «Худайкуловчулардын» арасында Р.Худайкуловдун өзүнүн уруусу «Тынай» бирдей көрсөтүлгөн - төрт адам жана «Солто». Топтошкон калган уруулар бирден үч кишиге чейин көрсөтүлгөн.

Р.Худайкуловдун катарында Солто уруусунун, Талкан уруусунун өкүлү болгон А.Сыдыковдун төрт тууганы болгон. А.Сыдыков өзү ушул уруунун жана уруктун тубаса адамы болгон.

Ошондой эле, «борборчулардын» арасында бир жактуу жалпы багыт жок. Алардын урууларында саяк, солто, бугу, кытай

сыяктуу кыргыз урууларынын өкүлдөрүн саноого мүмкүн болгон, бирок уруулардын эч кимиси үстөмдүк кылган эмес; ошол эле уруулар, жогоруда көрсөтүлгөндөй, А.Сыдыков менен Р.Худайкуловдун партияларында көрсөтүлгөн. Бул маалыматтар уруулук кастыктын калдыгы катары топтук күрөштүн кеңири тараган советтик версиясын колдогондордун пайдасына эмес деп дагы бир жолу күбөлөндүрүп турат¹.

Ошентип, октябрдан кийин башталган Түркстан менен Казакстандагы улуттук демаркация бул аймакта жашаган элдердин жалпы этникалык жана улуттук консолидациясына кубаттуу түрткү берди. Айрым Түркстан жана Казак лидерлери кээ бир аймактар менен калк алардын күчүнөн, таасиринен чыга тургандыгын түшүнүп, кыргыздардын өз тагдырын өзү чечишине каршы болушкан.

Казак элитасынын позициясын кыргыздар ассимиляциялаган казак Р.Худайкулов коргогон, ал укмуштуудай уюштуруучулук жөндөмгө жана авантюристтик мүнөзгө ээ болгон. Ю.Абдрахманов, И.Айдарбеков, И.Арабаев жана башкалар сыяктуу көрүнүктүү мамлекеттик ишмерлердин бүтүндөй галактикасын жетектеген А.Сыдыков, Ташкен менен Верныйдагы таасиринен пайдаланып, алгач Тоолуу аймакты Түркстан автономиясынын курамында уюштурууга аракет кылган. Советтик Социалисттик Республикасы жана Кыргызстандын Түндүгүндө, андан кийин РСФСРдин жана 1936-ж. Кыргыз ССРинин курамындагы Кара-Кыргыз улуттук аймагында болгон. Бул биринчиден, бийлик, экинчиден, алардын мамлекеттүүлүгүн калыптандыруу үчүн күрөш болгон, демек, А.Сыдыковдун тобу тарабынан улуттук консолидация үчүн, Үчүнчүдөн, кыргыздарды өзбек же казак ассимиляциясынан сактап калуу аракети, төртүнчүдөн, жогорку билимдүү катмардын арасында калыптанып жаткан жалпы этникалык улуттук иденттүүлүктү жүзөгө ашыруу. Эгерде А.Сыдыков менен Р.Худайкулов жана алардын борбордогу тарапкерлеринин күрөшү аз болсо да уруулар аралык тирешүү формасында өткөн болсо, анда ал жер трайбалисттик мүнөзгө ээ болушу мүмкүн².

¹ Кара: Курманов З., Сыдыков Э. Указанная работа. 105-106-б.

² Кара: Курманов З., Сыдыков Э. Указанная работа. 107-б.

¹ Ошол эле.

Чындыгында, Ж.Джунушалиев жана В.Плоских белгилегендей, Совет бийлигинин алгачкы жылдарындагы топтук күрөш жалаң кыргыз феномени болгон эмес, анткени ал бүткүл Борбордук Азия жана Казакстанга мүнөздүү болгон.¹

30-жылдары, сталиндик репрессиялар, улутчулдук, пантюркизм айыптоолору улуттук кадрларды жок кылуу жазалоочу органдардын арасында эң популярдуу болгон. Демек, идеологиялык жактан этноулуттук иденттүүлүктү калыптандыруунун субъективдүү факторлору Москва бийлиги тарабынан катуу көзөмөлгө алынып турган. 30-жылдардын ортосунда Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасы жарыялангандыгын мойнубузга алышыбыз керек. Дал ушул фактор идентификациялык мүнөздөгү кийинки кесепеттер менен кыргыз социалисттик улутунун калыптанышынын декларативдик негизи болгон. Кыргыздар алган мамлекеттүүлүгүнүн аркасында, ар кандай автономдүү мамлекеттик түзүлүштөрдүн түпкү тургундары болгон улуттардан айырмаланып, эң жогорку, советтик стандарттар боюнча, этникалык топтун тибине кирген социалисттик улуттардын катарына киришти. Кыргыздардын улут катары жарыялануусу жалпы этникалык иденттүүлүктүн өсүшүнө шарт түзгөндүгү талашсыз.

Советтик идеология социалисттик негиздерди куруу мезгилинде социалисттик улуттарды, анын ичинде кыргыздарды, б.а. 30-жылдардын орто ченинде, бирок чындыгында кыргыз улуту 80-жылдардын аягында деле калыптанган эмес, эгерде биз улутту заманбап көз караш менен чечмелесек. 90-жылдарга чейин кыргыздарда улуттун пайда болушунун негизги катализатору жана көрсөткүчү болгон чыныгы заманбап эгемендүүлүк мамлекеттүүлүгү болгон эмес. 90-жылдарга чейин Кыргызстан маданий автономия болгон, ошондуктан советтик кыргыздарды этноулутка таандык кылуу керек.

Чындыгында, биздин оюбузча, 30-жылдардын ортосуна чейин кыргыз улуту консолидацияланып, анын түптөлүшү XVI кылымда башталган. Бирок үч кылымдын ичинде эле кыргыздарда көп

деңгээлдүү этникалык иденттүүлүккө - уруулук, этностук жана жалпы этникалык өзгөчөлүктөр болуп келген.

Тарыхый шарттарга жараша тигил же бул деңгээл белгилүү бир тарыхый мезгилде кыргыз элинин айрым бөлүктөрү үчүн үстөмдүк кылды. Биздин оюбузча, дал ушул 30-жылдарда, элдин көпчүлүгүн түзгөн кыргыз көчмөндөрүнүн массалык отурукташуусунан кийин, жалпы этникалык деңгээл кыргыздардын этникалык өздүк ан-сезиминин структурасында үстөмдүк кылды. Кийинки жылдар кыргыздардын этноулуттук консолидациясын күчөттү. Улуттар аралык байланыштын өсүшү, инфраструктуранын түзүлүшү Кыргызстандын ар кайсы аймактарынын ортосундагы байланышты, миграциялык процесстер, маданий курулуш ж.б. - бул кыргыздардын этноидентификациялык консолидациясынын негизги факторлору. 40-жылдары совет мамлекетинин улуттук саясаты социалисттик улуттардын, анын ичинде кыргыздардын өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн. Партиялык идеология тарабынан уруулук жана этностук бирдейлик катаал басылып алынган.

Акыйкаттык жана объективдүүлүк үчүн элиталык топтордун уруулук жана регионалдык тирешүүсүнүн кайталанышы көп учурда Совет мамлекетинин жашоосунун кийинки жылдарында байкалгандыгын кошумчалоо керек. Постсоветтик жаңы республикалардын көзкарандысыздыгын калыптандыруу мезгилинде трайбализм менен регионализм Борбордук Азиянын жергиликтүү калкынын арасында эң популярдуу, кеңири жайылган, массалык идеологиянын мүнөзүнө ээ болду.

Кыргыздардын жалпы этникалык иденттүүлүгүн калыптандыруу процесси партия лидерлери менен коомдук илимпоздор болжолдогондон узак убакытта болуп өттү. Кыргызстанда Совет бийлигинин жылдарында индустриялаштыруу, айыл чарбасын, билим берүүнү жана улуттук маданиятты өнүктүрүү, улуттук иденттүүлүктүн өсүшү жаатында жетишилген эбегейсиз ийгиликтерге карабастан, кыргыздардын уруулук жана регионалдык иденттүүлүгү өзүнүн бир топ потенциалын сактап калган. Заманбап шарттарда этникалык иденттүүлүктүн төмөнкү деңгээлдери чыныгы кайра жаралуу мезгилин, башынан кечирүүдө. Көпчүлүк саясатчылар кыргыздардын жалпы этникалык иденттүүлүгүнүн өнүкпөгөндүгүнөн пайдаланып, айрыкча айылдык алыскы

¹ Кара: Джунушалиев Дж., Плоских В. Трайбализм и проблемы развития Кыргызстана // Центральная Азия и Кавказ. - 2000. - №3. 152-6.

аймактарда улуттук кызыкчылыктарга каршы келген антисоциалдык регионалдык жана уруучулук идентификацияны өрчүтүшөт: сепаратизмге чейин жетүүчү өч алуучулук, локализм, регионализм, неопотизм жана трайбализм. Жергиликтүү патриоттуулук, жамааттык өз ара жардамдашуу жана жакшы социалдык мобилизациялоо менен өз ара колдоо көрсөтүү түрүндөгү; уруулук, регионалдык иденттүүлүк конкреттүү региондун, райондун же калктуу конуштун көйгөйлөрүн чечүүдө күчтүү инструменталдык фактор болуп саналат - инбридингдин алдын алуу, күч структураларын коомдук көзөмөлдөө, кризистик кырдаалда өзүн өзү жөнгө салуу ...

Илимпоздордун милдети - ар кандай деңгээлдеги этникалык иденттүүлүктүн радикалдашуу механизмдерин өз убагында аныктоо жана аларды жеңүү үчүн эффективдүү рецепттерди иштеп чыгуу, ошондой эле идентификациянын жалпы этникалык, регионалдык жана уруулук деңгээлдеринин оң потенциалын пайдалануу.

Көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн структурасын талдап жатып, биринчи кезекте, көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн төмөнкүдөй өзгөчөлүктөрүн баса белгилөө зарыл, мисалы, коллективизмдин жеке адамдан артыкчылыгы, топтук, жамааттык принциби, жеке көрүнүштөрү жана көчмөндөрдүн кызыкчылыктары. Бул жерден жамааттык салттар, баалуулуктар, үрп-адаттар, жамааттык тилектештикке сыйынуу жана үстөмдүк кылуу келип чыгат.

Экинчиден, көчмөн дыйканчылыкты көп жагынан алганда дээрлик аскерлештирилген же жарым аскерлештирилген жашоо мүнөзү, жүрүм-турумунда да, көчмөндөрдүн психологиясы менен аң-сезиминде да өтө аскетикалык, катаал принциптердин жана баалуулуктардын өнүгүшүнө өбөлгө түздү. Бул этникалык иденттүүлүктү камтыйт, бирок ошол эле учурда этникалык иденттүүлүктүн феноменалдык туруктуулугу, аны өзгөртүү кыйын.

Үчүнчүдөн, ушундай стабилдүүлүк менен туруктуулук аркылуу этникалык иденттүүлүк көп катмарлуу, көп деңгээлдүү, этнопсихологиялык кубулуш болуп саналат, анын негизги деңгээлдери уруулук, этнорегионалдык, жалпы этникалык жана этностук бирдейликте турат. Негизги деңгээлдерден тышкары, этникалык идентификация процессиндеги өткөөл этаптар

комплексте адамдардын идеяларынын, ... идеяларынын, сезимдеринин, маанайларынын, эмоцияларынын, реакцияларынын, тирүү, өз ара өткөөл, бири-бирин толуктап турган агымын чагылдырат. тигил же бул этникалык же этно-улуттук жамаат, топ, алардын түзүмдөрү менен идентификациялоо көз карашынан алынган баалуулуктар, белгилер, белгилүү бир социалдык-этникалык кырдаалга жараша болот.

Көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн мүнөздүү мүнөздөмөсү - бул айыл чарба этносторунун этникалык иденттүүлүгүнүн структурасында жок болгон этникалык иденттүүлүктүн уруулук деңгээлинин катаалдыгы. Мындан тышкары, уруулук иденттүүлүк постномаддык өнүгүүдө узак убакытка чейин өзүнүн потенциалын сактап, кризистик кырдаалдарда ал тез арада актуалдаштырылат, б.а. этникалык иденттүүлүктү архаизациялоо механизми айкын көрүнүп турат.

Өз кезегинде, көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгү сыяктуу эле, этникалык иденттүүлүктүн уруучулук деңгээли бир катар субдеңгээлдерден турган татаал, көп баскычтуу түзүлүшкө ээ, мисалы, тигил же бул клан же уруу формациясы менен идентификациялоо, адатта, тукумга бөлүнөт, бир сапка байланыштуу, бир топко байланышкан, алардын келип чыгышы муундан эмес, уруудан айырмаланып, бирок чындыгында эле бар ата-бабадан изделип, аныкталса болот.

Ошондой эле этнология «патронимия» терминин «үй бүлөгө байланыштуу топ» термини менен катар жигердүү колдонот, ал жалпы, жакшы эскерилген эркек ата-бабаларга кайтып барган салыштырмалуу жакын ата-энелердин туугандар тобун белгилөө үчүн колдонулат. Бул атасынын атын же жергиликтүү жакын туугандарын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүн генеалогиялык жагын чагылдырып, патронимиянын мжалпы мүнөздөмөсү болуп саналат.

Патронимия калдык кланга жана клан сымал структураларга гана тиешелүү, ал эми патрулиниж интрагенердик бөлүкчөлөрдү да камтыйт. Кыргыздардын арасында «бир атаным балдары» - «бир атанын балдары» деген аталышта болгон жана жалпы ата-бабанын урпактары болгон, көбүнчө Үчүнчү, төртүнчү, сейрек кездешкен үй-бүлөлүк топтор урпактардын же патрулиндердин жаркын мисалы болуп саналат. экинчи же бешинчи муундарда, б.а. өздөрүн

ушунчалык алыс эмес ата-бабалардын урпактары менен тааныштыруу.

Оозеки маданияттын көчмөндөрүнүн арасында уруулук жана үй-бүлөлүк топтордун инсандыгын сактоодо жана өстүрүүдө маанилүү ролду көчмөндөрдүн тарыхый эс тутумунун милдеттүү минимуму болгон оозеки, уруулук генеалогиялык санжыралар - санжыра ойнойт. Асыл тукумду билүү уруулук биримдиктин маалыматтык негизи болгон, бул уруу жамааттарынын консолидацияланышына өбөлгө түзгөн жана инбридинг - инцесттен сактайт.

Эки же андан көп уруулар уруу этникалык жана социалдык жамааттын бир түрү катары уруулук тутумдаштык байланыштарга негизделген, чыныгы жана көбүнчө анын мүчөлөрүнүн ортосундагы ойдон чыгарылган же мифтик мүнөзгө ээ болгон, алар уруулук иденттүүлүккө ээ болгон башка белгилүү атрибуттарын эстешкен. Бир нече уруулар уруулардын биримдигин түзүшкөн, мисалы, казактардын арасындагы улуу, орто жана кенже жүздөр, оң жана сол канаттар, кыргыздар арасында "Ичкилик", алар биргелешип уруулардын конфедерациясын түзүшкөн. өнүгүп келе жаткан улут. Бул уруулардын ичиндеги структуралардын бардыгы уруулук урпактык иденттүүлүктүн ачык-айкын формаларына ээ болушкан.

Ошентип, уруулук иденттүүлүктүн структурасы уруулук жана уруулук сублевелдерден турган, алар тиешелүү түрдө патрилиниж (патриархалдык-үй-бүлөлүк) жана уруулук (конфедералдык) суб-денгээлдерге жана уруулук иденттүүлүктүн супер денгээлдерине бөлүнүшкөн.

Коңшулаш, дыйканчылык жана суперсаясатташкан шарттарда кландык, уруулук жана супертабилдик структуралардын жана подструктуралардын конфигурациясы, коңшулаш, дыйканчылык этникалык топторго салыштырмалуу көчмөндөрдүн жашоо образы калейдоскопто да өзгөрүлүп, ошого жараша коштолгон консолидациялоо багытында да, айрым уруулук формациялар менен идентификацияны ыдыратуу багытында да этно-идентификациялоо процесстери.

Патронимия калдык уруулук жана уруу сымал структураларга гана тиешелүү, ал эми патрилиниж бөлүкчөлөрдү да камтыйт. Кыргыздардын арасында «бир атаным балдары» деген аталышта

болгон, жалпы ата-бабанын урпактары болгон, көбүнчө Үчүнчү, төртүнчү, сейрек кездешкен үй-бүлөлүк топтор урпактардын же патрулиндердин жаркын мисалы болуп саналат. экинчи же бешинчи муундарда, б.а. өздөрүн ушунчалык алыс эмес ата-бабалардын урпактары менен тааныштыруу.

Оозеки маданияттын көчмөндөрүнүн арасында уруулук жана үй-бүлөлүк топтордун инсандыгын сактоодо жана өстүрүүдө маанилүү ролду көчмөндөрдүн тарыхый эс тутумунун милдеттүү минимуму болгон оозеки, уруулук генеалогиялык санжыралар ойнойт. Асыл тукумду билүү уруулук биримдиктин маалыматтык негизи болгон, бул уруу жамааттарынын консолидацияланышына өбөлгө түзгөн жана инбридинг - инцесттен сактайт.

Эки же андан көп уруулар уруу этникалык, социалдык жамааттын бир түрү катары уруулук тутумдаштык байланыштарга негизделген, чыныгы жана көбүнчө анын мүчөлөрүнүн ортосундагы ойдон чыгарылган же мифтик мүнөзгө ээ болгон, алар уруулук иденттүүлүккө ээ болгон башка белгилүү атрибуттарын эстешкен. Бир нече уруулар уруулардын биримдигин түзүшкөн, мисалы, казактардын арасындагы улуу, орто жана кенже жүздөр, оң жана сол канаттар, кыргыздар арасында "Ичкилик", алар биргелешип уруулардын конфедерациясын түзүшкөн. өнүгүп келе жаткан улут. Бул уруулардын ичиндеги структуралардын бардыгы уруулук урпактык иденттүүлүктүн ачык-айкын формаларына ээ болушкан.

Ошентип, уруулук иденттүүлүктүн структурасы уруулук жана уруулук сублевелдерден турган, алар тиешелүү түрдө патрилиниждик (патриархалдык-үй-бүлөлүк) жана уруулук (конфедералдык) суб-денгээлдерге жана уруулук иденттүүлүктүн супер денгээлдерине бөлүнүшкөн.

Коңшулаш, дыйканчылык жана суперсаясатташкан шарттарда кландык, уруулук жана суперуруулук структуралар менен подструктуралардын конфигурациясы, коңшулаш, дыйканчылык этникалык топторго салыштырмалуу көчмөндөрдүн жашоо образы калейдоскопто да өзгөрүлүп, ошого жараша коштолгон консолидациялоо багытында, айрым уруулук формациялар менен идентификацияны ыдыратуу багытында да этноидентификациялоо процесстери бар.

Биринчи учурда, уруктар менен уруулар майда этникалык формацияларда чачырап, эрип кеткен же башка туруктуу, ири этникалык жамааттар тарабынан сиңип кеткен, экинчисинде, алар жалпы этникалык иденттүүлүккө ээ бирдиктүү улутка айланган.

Көчмөндөрдүн көп деңгээлдүү этникалык иденттүүлүгүнүн талданган концепциясында этнорегиондук иденттүүлүктү карап чыгууга өзгөчө көңүл буруу керек.

Этнорегионалдык иденттүүлүк өзүнүн чоң өзгөрүлмөлүүлүгүнө карабастан, тилдин, маданияттын, каада-салттын, тарыхтын, диндин, башка аймактар менен болгон мамилелердин, социалдык-экономикалык өзгөчөлүктөрдүн айрым өзгөчөлүктөрүнө негизделет. Этностук иденттүүлүктүн башка деңгээлдери сыяктуу эле, айрыкча көчмөндөрдүн арасында, этнорегионализм элитанын мобилизация, курулуш жана инструменталдык мүмкүнчүлүктөрү бар. Көбүнчө тигил же бул этнорегиондун өкүлдөрү өздөрүн жалпы этникалык стандартка эң ылайыктуу деп эсептешет, мисалы, алар башка аймактардан келген тургундарга же иммигранттарга караганда көбүрөөк кыргыздар, ошол эле трайбализмге тиешелүү.

Жергиликтүү, региондук жана мамлекеттин масштабындагы жалпы аймактык менен аяктаган этнорегиондук идентификациянын ар кандай деңгээлдеринин иерархиясынын баш ийүүчү доминанттык мамиледе болушу өтө маанилүү, антпесе ал аймактык же мамлекеттин кыйрашына алып келиши мүмкүн.

Коомдук практикада идеологиялык деңгээлге «өсө элек» кадимки этнорегионализм көп кездешет. Бирок жагдайлар (айрыкча чет элдик атайын кызматтардын таасири астында) идеология жана күнүмдүк психология жолугушуп, бирдиктүү саясий фронтко биригиши мүмкүн. Этникалык иденттүүлүктүн ден-соолугу өнүгүп жаткан учурда, этнорегиалык процесстерди көрсөтүү үчүн этнорегиондук компонент керек, бирок этникалык иденттүүлүктүн доминанттык деңгээли эмес, компонент катары гана.

Этникалык иденттүүлүктүн уруулук жана этнорегионалдык деңгээлдери көчмөндөрдүн жалпы этникалык иденттүүлүгүнүн зарыл шарттары жана компоненттери болуп саналат. Көчмөңчүлүк жашоо образы менен цивилизациянын түрү катары жалпы этникалык консолидация процессин, ошого жараша идентификациялоону жүздөгөн жылдарга созот. Көчмөндөрдүн көп

деңгээлдүү этникалык иденттүүлүгү, алардын өнөктөштүк муктаждыктары, биринчи кезекте, уруулук иденттүүлүк, андан кийин этнорегиондук идентификация деңгээлдери менен оңой канааттандырылат, этникалык өнүгүүнүн чачырап кетүү процесстеринин үстөмдүк кылып, туруктуу жана узак мөөнөткө чейин болушуна жол бербейт. Табигый процесстерге, тарыхый өзгөрүүлөргө, лидерлердин эркине, көчмөндөрдүн бирикмелерине, бирликтерине, конфедерацияларына, мамлекеттерине, империяларына жараша түзүлөт же ыдырайт. Ошондуктан, этноаймактык формацияларга негизделген дыйканчылык этносторуна салыштырмалуу, көчмөндөр өзүнүн өнүгүшү, уруулук өздүк ан-сезими, айрым бирликтер менен мамлекеттерди түзүү, жок кылуу менен бир улутка өтө татаал жолдор менен калыптанат, бул көчмөндөрдүн эң маанилүү максаты же символу, кийинкисине улуттук мамлекеттүүлүк кирет.

Демек, жалпы этникалык иденттүүлүктү калыптандыруу үчүн уруулук араздашууну, бытырандылыкты, массалык отурукташууну жана айыл чарба кол өнөрчүлүгүн өнүктүрүүнү, ошондой эле мамлекеттик жөнгө салуу, коргоо тутумун жеңүү керек. Жалпы этникалык иденттүүлүктү түзүүнүн эң маанилүү этаптары Россияга кошулуу, көчмөн калктын кландык түзүлүштөрдүн ордуна волостторго жана айылдарга бөлүнүшү, отурукташкан конуштардын пайда болушу, чакан капиталисттик ишканалардын жана бай-манаптык чарбалардын өнүгүшү болгон. Башка айылдардан, волосттордон жана уезддерден келген чет элдик жумушчу күчтү кеңири тартуу уруу структураларын талкалап, ар кандай уруулук тегинен келип чыккан этноаймактык конуштарды жана аймактык жамааттарды түздү.

Кыргыздардын этникалык консолидациясынын экинчи маанилүү этабы Совет доору болгон, анда Түркстанда улуттук демаркация болуп, жаңы кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн алгачкы формалары автономиялуу район, автономия, андан кийин пайда боло баштаган союздук республика. Кыргыз этносунун бул мамлекеттик формалары табияты боюнча өтө чектелген болсо да, толугу менен Москванын карамагында болгон, бирок алар кыргыздардын улуттан этноулутка чейин тезирээк, этникалык өнүгүүсүнүн негизин түзүшкөн.

Экономикада консолидация процесстери, көчмөндөрдүн массалык отурукташуусу, жер-суу реформасы, коллективдештирүү, индустриалаштыруу, маданий революция менен катарлаш кыргыз элинин улуттук мамлекеттүүлүгү кыргыздардын октябрга чейинки мезгилдеги жалпы этникалык иденттүүлүгүн чындады, көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн структурасында уруулук жана өздүк инсандык үстөмдүк деңгээлине айлануу. Бирок, үстөмдүк кылган тенденцияны сактап калуу менен көчмөндөр менен кийинки көчмөндөрдүн жалпы этникалык иденттүүлүктүн төмөнкү деңгээлдерин, айрыкча, айыл чарба этникалык топторунда жок болгон уруучулук иденттүүлүктү жок кыла албайт.

Этнорегионализм түрүндөгү аймактык жамааттарга белгилүү бир деңгээлде ылайыкташтырылган уруулук иденттүүлүк өзүнчө эле, «уйкуда» абалда же көмүскөдө калганда, же башка саясий максаттарда, жөнөкөй этнографиялык чектен ашып кетет, этномаданий салтын билдирүү жана конвенцияны милдеттүү түрдө билүү.

Этникалык иденттүүлүктүн эң жогорку деңгээлине, тагыраак айтканда, алдындагы же супер деңгээлге - номаддык жана постномаддык өнүгүүдөгү этноулуттук иденттүүлүктүн, анын башка этнос менен улуттардан болгон айырмачылыгына өзгөчө көңүл буруу керек.

3-БАП. АЗЫРКЫ ШАРТТАГЫ ПОСТНОМАДДАРДЫН ЭТНИКАЛЫК ИДЕНТТҮҮЛҮГҮНҮН НЕГИЗГИ ДЕНГЭЭЛДЕРИНИН ФУНКЦИЯЛАНУУСУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

3.1. Постномаддардын этникалык иденттүүлүгүнүн негизги деңгээлдеринин бирдиктүү иш-аракеттери

Этникалык иденттүүлүктүн негизги деңгээлдеринин жана компоненттеринин байланышын, өз ара көз карандылыгы менен өтүүлөрүн изилдөө структуралык-функционалдык ыкманы колдонбостон мүмкүн эмес. Структуралык-функционалдык анализ - бул структуралык түрдө бөлүнгөн бүтүндүк катары коомдук кубулуштар менен процесстерди тутумдуу изилдөөнүн звенолорунун бири, анда структурада ар бир элементтин белгилүү бир функциялык максаты бар. Мындан тышкары, функция эки мааниде каралат: биринчиден, белгилүү бир элементтин башка элементтер менен бүтүндөй тутумга карата кызматтык ролу, экинчиден, бир тутум өзгөргөн ушул системанын алкагындагы көзкарандылык анын башка бөлүгүндөгү өзгөрүүлөрдүн туундулары (функциялары) болуп чыгат. Структуралык жана функционалдык анализ тарыхыйлуулук принциптери, социалдык-экономикалык детерминизм, кубулуштарды алардын ички карама-каршылыгында кароо ж.б.¹

Чыныгы тарыхый шарттарга, курчап турган элдер менен болгон фундаменталдык байланыштарга, этникалык биримдик деңгээлине, биригүү жана бөлүнүү этногенетикалык процесстеринин динамикасына жараша тигил же бул компоненттер тобу этникалык идентификацияда үстөмдүк ролун ойной баштайт.

Ошентип, В.В. Тишков: «орустардын арасында жеке адамдардын орус болушунун мааниси боюнча көптөгөн варианттар бар: кээ бирлери үчүн бул тил жана жогорку маданият, экинчилери

¹ Кара: Философский энциклопедический словарь. - М.: Советская энциклопедия. 658-б.

үчүн бул православ дини менен ынтымак салты, башкалары үчүн пейзажга болгон сүйүү жана орусиялык кыш үчүн, башкалар үчүн бул табышмактуу жандуу рух менен өзгөчө миссия, бешинчиси - күч жана тарыхый улуулук, акыры, бул жөн гана «орус физиономиясы» жана «ов» менен аяктаган фамилия болушу мүмкүн. Ошентип, бардык элдердин арасында (эгер кандайдыр бир тарыхый учурда топ белгилүү бир жалпы символду - жеке идеялардын дээрлик универсалдуу мүнөздөмөсүнө айланган демиурга ээ болбосо)». ¹ Кыргыздар үчүн мындай жалпы символ - демиург - бул Манас жана ал жөнүндөгү эпос.

Белгилүү болгондой, жашоо образын тигил же бул деңгээлдеги этностук биримдик жана идентификация деңгээли белгилейт. Кыйын шарттарда аман калуу, тышкы коркунучтардан сактоо, дыйканчылык, мал чарбачылыгы же аңчылык болобу, экономиканы жамааттык башкаруу, илгертен идеялар менен ырым-жырымдардын тутумунун пайда болушуна шарт түзгөн. Бул уруулук коллективизмдин жана уруулук иденттүүлүктүн деңгээли. Андан ары этникалык эволюция, жалпысынан, макро деңгээлде, өсүү сызыгы боюнча жүрөт, микро алмашуулардын деңгээлинде ар кандай болот, стагнация менен деградацияга чейин. Бул экологиялык стресстин табигый факторлору, аскердик-саясий компоненттер менен этникалык топтор өз мүмкүнчүлүктөрүн сарптап, натыйжалуу кайра куруунун жолун таба албай калышы мүмкүн.

Уруулук конфедерациялар менен мамлекеттердин пайда болушунун натыйжасында жогорку тартипти аныктоо муктаждыктары этникалык иденттүүлүктүн жалпы этникалык деңгээлин түзөт. Калктын, айрыкча мурунку көчмөндөрдүн отурукташуусу, жаңыдан пайда болуп жаткан мамлекеттердин алкагында конкреттүү феодалдык княздыктардын түзүлүшү менен шаарлардын, шаарчалардын конуштарынын айланасында жергиликтүү жамааттар түрүндө этностук топтордун аймактык структурасы жүрүүдө. Ошентип, объективдүү жана субъективдүү түрдө этникалык иденттүүлүктүн регионалдык деңгээли

стимулдаштырылат. Бул учурда идентификациялоонун үч механизми колдонулат: тууроо жана стереотиптөө, каада-салтты жана баалуулук багыттарын жайылтуу аркылуу мажбурлоо, ошондой эле эркин жана аң-сезимдүү тандоо.

Имитация менен эркин (аң-сезимдүү) тандоо негизинен стихиялуу жана спонтандуу мүнөздө болот, тескерисинче, мажбурлоо негизинен элита тарабынан стимулдаштырылат. Чындыгында, бул илимий абстракциялар, адатта эки же үч механизм бир эле учурда кандайдыр бир деңгээлде катышат.¹

Этникалык иденттүүлүк деңгээлдеринин өз ара аракетин этноэволюциялык жана этнотрансформациялык мүнөздө болушу мүмкүн. Биринчи учурда, айрым компоненттердин өзгөрүшү бар, ал жалпысынан этникалык идентификация деңгээлинин бузулушуна алып келбейт жана ал ошол бойдон калат. Экинчи учурда, этникалык иденттүүлүк этникалык бөлүнүү, биригүү жолу менен олуттуу өзгөрөт.² Биздин оюбузча, этникалык иденттүүлүк органикалык өз ара байланышкан подсистемалардан тик турган социалдык-психологиялык интегралдык тутум. Ички тутумдар, өз кезегинде, горизонталдык түрдө каралган ар кандай компоненттерден турат. Бул компоненттердин эң маанилүүсү - ар кандай тилдик, маданий, конфессионалдык, аймактык, мамлекеттик, мифологиялык, символикалык жана ушул сыяктуу жамааттар менен идентификациялоо. Бул компоненттердин бири дагы адамды белгилүү бир этникалык топко же анын стационалдык түрүнө таандык экендигин аныктоодо милдеттүү жана уникалдуу болуп эсептелбейт.

Көчмөндөрдүн жана посткөчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгү жалпысынан айкын түзүлүшкө ээ жана бири-бири менен өз ара байланышкан элементтерден турат, ошондуктан тик же горизонталдык пландагы, ошондой эле синхрондуу жана диахрондук өнүгүүдөгү структуранын өзгөрүүлөрү, тигил же бул деңгээлде көчмөндөрдүн жана пост көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн тутумунун иштешине таасирин тийгизет.

¹ Кара: Массон В.М. Перспективы методологических разработок в исторической науке (формация, цивилизации, культурное наследие). - СПб., 2004. 5-6
² Кара: Крысько В.В. Социальная психология / Словарь-справочник. - Минск: Харвест, 2001. 639-640-б.

¹ Тишкова В.В. Идентичность и культурные границы. Идентичность и конфликты постсоветских государств / Сб. статей под ред. М.Б.Олкотт, В.А.Тишкова, А.Макашенко. - М., 1997. 32-б.

Постномаддардын этникалык өнүгүүсүндө этникалык иденттүүлүктүн ролу өзгөчө белгилениши керек. Этникалык топтордун өнүгүшүнүн көчмөн мезгилинин өзү мин жылдыктарды камтыйт, ал эми бүгүнкү постномаддар негизинен отуруктуу жашоо образына жакында эле - XX кылымдын биринчи жарымында өтүшкөн. Ошол эле учурда, бул көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгү, алардын кылымдар бою кысымга алынган жамааттык тажрыйбасы, ойлом жана жүрүм-турум кодекси, ошондой эле менталитет өзүнүн эбегейсиз потенциалын сактап калат. Ал эми өзгөчө шарттарда, суроо-талапка ээ болуп, кыска убакыттын ичинде мобилизацияланып, актуалдуу болуп калат. Өздүк аң-сезим менен психология архаизациясы жүрүп, аффилиативдик механизмдери жанданат, б.а. жеке адамдардын ар кандай топтор менен жамааттарга биригүүсү бар.

Постномаддардын этникалык иденттүүлүгүнүн архаизмдери кылымдарды карыткан зарядын түтөтүп, кийинки көчмөндөрдүн этникалык жана улуттук өнүгүү процессинде кандайдыр бир байкалаарлык жол менен көрүнбөй калышы үчүн көп убакыт талап кылынат. Көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн потенциалынын кубаттуулугунун жаркын мисалы - XX кылымдын аягында көп кылымдар мурун кыймылсыз жашоо образына өткөн венгриялык кыпчактардын тукумдарынын этникалык иденттүүлүгүнүн кайра жаралышы. Венгриянын Харцаг шаарында компактуу жашаган венгриялык кыпчактардын чакан тобу, азыркы казак тилинин негизинде, көчмөн ата-бабаларынын тилин калыбына келтирүүгө, изилдөөгө жана жайылтууга аракет кылып жатышат. Жаштарга тилден тышкары боз үй тигүү, ат минүү жана жаа атуу боюнча сабактар өтүлөт.

Тил - этникалык идентификациялоонун негизи жана эң маанилүү фактору. Тигил же бул этностун этнолингвистикалык биримдиги өнүгүп жатканда, эне тили этникалык консолидация процессинде жана этникалык иденттүүлүктүн белгиси катары барган сайын роль ойнойт. Эне тил туу, эмблема жана гимн менен катар мамлекеттик символдордун бири. Мындан тышкары, тил - этникалык иденттүүлүктү түзүүчү этнос үчүн эң маанилүү коммуникативдик, аксиологиялык курал. Тил - маданияттын өзөгү. Тилдин өзгөрүшү же жоголушу ассимиляцияга же аккультурацияга алып келет. Тил маселеси бирдей же теңсиздикке негизделген жана

этникалык топтун социалдык абалын чагылдырган ар кандай этнолингвистикалык кыймылдарды стимулдайт (артыкчылыктуу, доминанттык же басмырлоочу). Тил ар кандай деңгээлдерде иштейт - жалпы этникалык, регионалдык, жергиликтүү, уруулук формацияны уруулук деңгээлинде сактап калган этникалык топторго карата. Тил ар кандай этностук бирдиктүү этнолингвистикалык жамаатта, мисалы, славян, түрк тилдеринде, ошондой эле кичинекей диалектилерде жана тил табышууларда айырмаланууга өбөлгө түзө турган зор потенциалга ээ.

Совет доорунда, айрыкча кайра курууга чейин, коммунисттик идеологиянын кысымы астында кыргыз тилин билүү кыргыздардын этникалык иденттүүлүгүнүн милдеттүү компоненти болгон эмес. Ошондуктан, лингвистикалык ассимиляциядан коркпой, кыргыздар массалык түрдө балдарын окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерге берүүгө аракет кылышкан. Студенттердин басымдуу бөлүгү орус тилин начар билгендигине карабастан, сабактардын басымдуу бөлүгү орус тилинде окутулган. Бул жагдай кыргыз тилинин иштешине жана өнүгүшүнө терс таасирин тийгизди, анын колдонулушу негизинен күнүмдүк деңгээлде, ал тургай, айыл жергесинде чектелген. Ошентип, адабий кыргыз тилин билбөө кыргыздардын кыргыз этносу менен идентификацияланышына тоскоол болгон жок.

2003-жылы жүргүзүлгөн социологиялык изилдөөлөргө ылайык, акыркы он жылдын ичинде кыргыз тилинин өнүгүшү, сиңиши жана иштеши үчүн эң ыңгайлуу шарттарда, этникалык кыргыздардын кыргыз тилин билиши жөнүндө суроого, респонденттердин 2,2% өздөрү сүйлөйт деп жооп беришкен, кыргыздар кыйынчылык менен жана 0, 2% кыргыз тилин такыр билишпейт. 9,5% кыргыздар үй-бүлөдө орус тилинде тарбиялангандыгын мойнуна алышты, 17,80% орус тилинде окутулган мектепте окушту, кыргыздардын 27% институтта орус тилинде окушту, 8,4% кыргыздар орус тилинде сүйлөгөндү туура көрүшөт¹.

Кайра куруу жана СССРдин ыдырашы, постсоветтик республикалардын түптөлүшү мезгилинде тилдин символикалык

¹Кара: Чотоева Ч.Ч. Этнокультурные факторы в истории государственного строительства Кыргызстана. - Бишкек, 2005. 169-175-б.

функциясы айкын чагылдырылган. Тил менен эл аныктала баштаган. Тил жөн гана этникалык символ болуп калбастан, курч коомдук жана саясий мааниге ээ болду¹.

Ушул мезгилдеги тилдин тез өнүгүшү этникалык идентификация жана этникалык консолидация процесстеринин өсүшүнө өбөлгө түзгөн. Түпкүлүктүү эмес калктын - орустардын, немистердин, украиндердин, татарлардын, еврейлердин жана башкалардын миграциялык агымы көбөйгөн сайын, ошого жараша кыргыздардын арасында жергиликтүү калктын үлүшүнүн табигый өсүшү, этнодифференциалдык процесстер күч алган - уруулук жана регионалдык идентификациянын кайра жаралуусу туурасында сөз болууда.

Бул тенденцияларда эң биринчи кезекте, советтик мезгилдеги кыргыздардын этникалык консолидациясынын толук эместиги, уруулук жана регионалдык линия боюнча түзүлгөн саясий элитанын иш-аракеттери, экономикалык жамааттын жетишсиздиги, региондордун ортосундагы транспорттук байланыштын начардыгы ойногон, терең экономикалык жана саясий кризис, жөнгө салынбаган ички миграция. Албетте, жашоо образында, күнүмдүк жашоодо, айрым региондордун калкына диндин, орус, өзбек, казак, тажик маданияттарынын таасир этүү деңгээлинде айрым айырмачылыктар болду. Уруулук жана регионалдык идентификацияга өбөлгө түзгөн ушул факторлордон тышкары, тилдеги айырмачылыктар белгилүү бир аймакка, кээ бир учурларда урууга, аларга таандык экендигин билүүгө негиз түзгөн. Тилдеги, диалектилердеги жана тил табышуудагы бул айырмачылыктар терең тамырлашкан. Жалпы адабий кыргыз тилинин калыптанышы өткөн кылымдын 30-жылдарында гана башталган. Өздөрүнүн идеологиялык максаттарына жетүү үчүн, большевиктер дээрлик чейрек кылым бою араб, латын алфавиттерин кириллицага өзгөртүп, ошону менен ислам дүйнөсүнүн маданияты менен болгон байланышты, Түркия жана Батыштын мусулман элдерине тийгизген таасирин өчүрүүгө, СССРдин мусулман элдерин жана аларды орусташтыруу аракет кылышкан.

¹ Арутюнян Ю.В. и др. Этносоциология: Учебное пособие для вузов. - Л.: Аспект пресс, 1999. 154-б.

Постсоветтик шартта түрк элдеринин латын алфавитине өтүү маанайы, түрк тилдеринин өзгөчөлүктөрүн кыйла адекваттуу чагылдырып, күч ала баштады. Буга чейин бир катар сценарийлер ушул алфавитке өткөн, мисалы, Өзбекстан. Анын үстүнө, бул учурда ушул сыяктуу идеологиялык максаттар - түрк элдеринин дүйнөлүк маалымат мейкиндигине кириши жана Россиядан кыйыр түрдө изоляцияланышы жүргүзүлдү.

Маданий түзүлүштө жазууну түзүүдөн тышкары, бирдиктүү адабий кыргыз тилинин өнүгүшү чоң роль ойногон.

Белгилүү болгондой, ыңкылаптын алдында ал дагы деле жарала элек болчу. Молдо-агартуучулардын өкүлдөрү болгон кыргыз интеллигенциясынын аз гана бөлүгү оозеки кыргыз тилинен алыс болгон чагатай, казак, татар тилдеринде бир нече чыгармаларын сунуш кылышкан. Андан тышкары, күнүмдүк турмушта көптөгөн диалектилер өкүм сүргөн, анткени революцияга чейинки мезгилде айрым уруктар жана уруулардын өкүлдөрү белгилүү бир аймактар менен жерлерде компактуу жашаган. Көбүнчө алардын өзүнүн тилдик өзгөчөлүктөрү болгон. Тил илимпоздорунун окумуштууларынын изилдөөлөрүнө таянып, бүтүндөй кыргыз тилинин диалектиси кыргыздарды уруулук идентификациялоонун негизин түзгөн уруулук этникалык түзүлүштү чагылдырган деген тыянак чыгарсак болот. Мисалы, кыргыз тилинде үч уруулук конфедерацияга туура келген үч диалект бар - «ал», «сол» жана «ичкилик». Тилде Кыргызстандын аймактык бөлүнүшү дагы чагылдырылган. Ар бир аймактын өз диалектиси жана тил табышуусу бар. Терең талдоо уруу конфедерацияларында же айрым региондордо гана эмес, айрым райондордо, ал тургай айылдарда да тилдик нюанстарды байкаганга мүмкүнчүлүк берет.

Бирок жалпысынан алганда, кыргыздардын тилдик турмушундагы үстөмдүк абалды түндүк кыргыздарынын диалектисинин негизинде түзүлгөн жалпы адабий кыргыз тили бекем кармайт деп таануу керек.

Албетте, тигил же бул этностун өкүлдөрү адабий, жада калса күнүмдүк кыргыз тилин билбесе же бири-биринен өтө алыс болгон ар кандай диалектилерде сүйлөсө, бирок ошол эле учурда өздөрүн ушул этникалык топко таандык кылышса, мындай лингвистикалык кырдаалдар сейрек эмес. Кээде ар кайсы

өлкөлөрдө жашаган бир этностун өкүлдөрү ар кандай алфавиттерди колдонушат. Ошентип, кытайлык кыргыздар кирилл алфавитин колдонгон. Кыргызстандын жашоочуларынан айырмаланып, араб жазуусун колдонушат. Бирок, өзгөчө жагдайларга карабастан, тил этностук иденттүүлүктүн факторлорунун жана негиздеринин бири катары таанылат.

Кыргыз тил илиминде кыргыз диалектилеринин бир катар классификациясы бар. Бул классификация И.А. Батмановго, К.К. Юдахинге, Б.М. Юнусалиевге, Ж.Мукамбаевга, Э.Абдуллаевага таандык. Алардын ичинен эң толук, биздин оюбуз боюнча, академик Б.М. Юнусалиев, «Кыргызская диалектология» классикалык чыгармасында көрсөтүлгөн. Ал түндүк диалектти айырмалайт, ал өз кезегинде Талас, Чүй-Тянь-Шань, Ысык-көл, чек ара (аралаш) диалектилерге бөлүнөт. Андан кийин ал түштүк-чыгыш диалектилерине бөлүнгөн түштүк кыргыз диалектилерин талдайт, алар бири-биринен принципиалдуу айырмаланат. Б.М. Юнусалиев, үч кыргыз диалектиси бири-бирине өтө жакын. Алардын баарында адабий тилдин, сингармонизмдин жана негизги грамматикалык категориялардын негизин түзгөн бирдиктүү лексика фонду бар. Муну менен катар территориялык отурукташуусуна жана кээде уруулук курамына жараша диалектикалык өзгөчөлүктөр бар. Түндүк диалекти Түндүк Кыргызстандын, анын ичинде Талас, Кетментөбө жана Тогузторо аймактарын толугу менен камтыйт. Бул диалект өзүнүн фонетикалык жана грамматикалык өзгөчөлүктөрүнө ээ. Лексикалык терминдер менен айтканда, түштүк-чыгыш диалектинде болбогон монгол тектүү сөздөрдү камтыйт.

Талас диалектиси казактардын таасирин чагылдырат. Саруу жана кушчу урууларынын өкүлдөрү үчүн мүнөздүү. Чүй-Тянь-Шань диалектиси батыш жана чыгыш болуп бөлүнөт, бул уруулук курамына байланыштуу. Батыш диалекти негизинен солто уруусуна мүнөздүү. Чыгыштыкы негизинен Чүй өрөөнүнүн чыгышында жана Сарыбагыш, Саяк, Тынымсейит, Азык, Монолдор, Черик жана башка уруулардын өкүлдөрү тыгыз жашаган Тянь-Шанда кеңири жайылган. Пограничный (аралаш) диалект кеңири тараган. Бул диалектте сүйлөгөн кыргыздар түндүк кыргыздарга этникалык жактан жакын экендигине карабастан, түштүк жана түндүк диалекттери колдонулган аймактардын

ортосундагы аймак. Алар түштүк диалектилеринин таасирин сезбей коё алышкан жок. Бул диалектти саяк урууларынын өкүлдөрү компакттуу жашаган Кетментөбө жана Тогузторонун тургундары колдонушат. Ысык-көл диалектисин Ысык-Көл ойдунунун жашоочулары, негизинен Бугу, Саяк, Сарыбагыш урууларынын өкүлдөрү колдонушат. Ар бир диалектте, адатта, үй буюмдарын белгилеген белгилүү сөздөр бар. Грамматикалык жактан түштүк-чыгыш диалектиси түндүк диалектине, лексикалык жана фонетикалык терминдер боюнча түштүк-батыш диалектине жакыныраак. Бул диалект бир катар диалектилерге бөлүнөт. Чыгыш диалектиси болжол менен Ноокат менен Базаркоргондун ортосунда, Караүнкүр дарыясынын батышында, Чаткалды кошкондо. Ичкилик уруу биримдигине кирген кыргыздарга түштүк-батыш диалектиси мүнөздүү, ошондуктан ал Ичкилик деп аталат. Ушул эле диалекти Тажикстанда жана Өзбекстанда жашаган кыргыздар сүйлөшөт. Бул диалектте сүйлөгөн кыргыздар Ноокат, Араван, Карасуу, Өзгөн, Сузак, Алабука, Чаткал сыяктуу башка аймактарда жана калктуу конуштарда көп кездешет.

Ичкилик диалекти да өзүнчө бөлүнөт. Мисалы, Памир кыргыздары тажик тилинен көп нерсени кабыл алышкан жана алардын тилин өзгөчө диалект катары айырмалоого болот.¹

Ошентип, этникалык идентификациялоонун негизи жана маанилүү фактору, эреже катары, улуттук, регионалдык жана жергиликтүү тилдер, алардын диалектилери жана тил табышуусу болуп саналат, экинчиси уруулук жана регионалдык идентификацияга өбөлгө түзөт.

Жалпысынан, постномаддардын тилдик өнүгүшүн мүнөздөгөндө төмөнкү өзгөчөлүктөргө өзгөчө көңүл буруу керек:

Биринчиден, башка элдердин тилдерине, маданияттарына, ишенимдерине жана үрп-адаттарына берилгендик, анын ичинде алардын этникалык аймагында жана өз мамлекетинде конфликтсиз жанаша жашоо.

Экинчиден, башка этностук баалуулуктарды, элементтерди жана жалпысынан, чет-элдик маданияттарды, анын ичинде

¹Кара: Юнусалиев Б.М. Избранные труды (на кыргызском языке). – Фрунзе: Илим, 1985. 86–93-б.

тилдерди тез өздөштүрүү жана аларга көнүү. Бул сапаттар башка уруулук маданияттар менен тилдерге натыйжалуу консолидацияга өбөлгө түзөт.

Үчүнчүдөн, салттуу калктуу конуштардын шартында, постномаддар көбүнчө этникалык азчылык болуп саналган жана алардын кадимки тилдик чөйрөсү жок болгон шаарларда, ассимиляция процесстеринин түрүндөгү постномадалык менталитеттин адаптациялык, конструктивдүү, компромисстик өзгөчөлүктөрүнүн терс кесепеттери байкала баштайт.

Биздин оюбузча, этнопсихологиялык маңызы боюнча консервативдүү мүнөзгө ээ жана адатта калктын үстөмдүгү менен тааныш тилдик шарттарда жашаган салттуу отурукташкан этностордун арасында тилдин ассимиляциясы анчалык байкалбайт, бирок чет тилдерди билүү постномаддардын аталган жөндөмдүүлүгүнө жол бошотот. Мисалы, шаардык кыргыздардын, казактардын, буряттардын, калмактардын, хакастардын, якуттардын, тувиндиктердин, алтайлыктардын ж.б. арасында, алардын арасында орусташкан процесстер шаардык өзбектерден, тажиктерден, уйгурлардан, дунгандардан, диаспоралык шарттарда жашагандыгына караганда көбүрөөк байкалат. Бирок отурукташкан этностордун менталитетинин дагы башка аспектилери бар - алар үчүн чет мамлекеттерде жана башка шарттарда тили менен маданиятын өздөштүрүү бир кыйла татаал жана узак процесс.

Ошентип, салттуу отурукташкан этникалык топторго салыштырганда, постномаддардын адаптациялоо жөндөмдүүлүктөрү эки карама-каршы жакка ээ. Бир жагынан, элементтердин бөтөн чөйрөсүнүн шартында мобилдүүлүк, динамизм, экинчи жагынан, азчылыктардын шарттарында ассимиляция бар. Бул мүнөздөмөлөр постномаддардын этникалык иденттүүлүгүнүн тилдик компонентин гана эмес, алардын маданиятка, үрп-адаттарга, динге ж.б. тийиштүү.

Кыргыздардын этникалык идентификациясы процесси үчүн материалдык жана руханий жактан, ошондой эле элдик каада-салттар менен үрп-адаттарды пайдалануу жагынан маданий жамаат маанилүү. Советтик шарттардагы бул чөйрөлөр коммунисттик идеологиянын элегинен өткөнү менен этникалык иденттүүлүктүн маданий компоненти кыргыздардын арасында адабий кыргыздарга караганда кеңири өнүккөн, анын ичинде улуттук адабият,

искусство, кино, фольклор, үрп-адаттардын өнүгүшү жана жаңылануусу, салттары, айрыкча орус тили жана советтик маданият аркылуу болгон. Ар бир аймактын калкынын өзүнчө маданий өзгөчөлүктөрү бар. Бул архитектура, прикладдык искусство жана оозеки элдик чыгармачылык жаатына да тиешелүү.

Мисалы, республиканын түндүгүндө орус көчмөндөрүнүн таасири менен курулган үйлөр басымдуулук кылса, Түштүктө өзбек-тажик архитектурасын туурап жатышат. Ушул эле тенденциялар коомдук имараттарга да тиешелүү: чайканалар, ашканалар, кафелер, ресторандар, клубдар, мончолор жана дүкөндөр. Кыргызстандын түндүгүндө күмбөздөрдүн курулушу кеңири жайылган, бул айрым аймактарды эске албаганда, түштүк региону үчүн мүнөздүү эмес.

Белгилүү этнолог С.М. Абрамзон, "боз үйдүн түрү учурда бардык эле кыргыздар үчүн бирдей эмес. Негизги айырмачылык боз үйдүн куполдуу бөлүгүнүн формасына келип такалат. Түндүк Кыргызстанда (Талас өрөөнүн кошпогондо) боз үйдүн куполунун формасы конуска жакын келсе, Кыргызстандын түштүгүндө, Талас жана Чаткал өрөөндөрүндө, купол бир аз тыгыздалган жана бир кыйла жарым шар формасында болгондуктан, куполдун уюлдарынын төмөнкү бөлүгүнүн кескин ийрилиги байкалат. XIX кылымдын ортосунда жарым шарлуу куполдуу боз үй дагы Түндүк Кыргызстанда кеңири жайылган. Буга күбөлөр күбө болушат. Илгери жарым көчмөн өзбектердин айрым топтору үчүн мүнөздүү жана монгол боз үйүнө кандайдыр бир тышкы окшоштуктар бар. Боз үйдүн түрлөрүнүн айырмачылыгы полдун формасы менен гана чектелбейт. Алар доскалоо ыкмаларында байкалат. Эгерде кыргыздардын көпчүлүгү боз үйдүн каркасын эки катар кийиз менен каптаса - төмөнкү катар алкактын торлуу бөлүгүн, жогорку бөлүгү - куполдуу бөлүктү каптаса, анда айрым жерлерде (Талас дарыясынын өрөөнү, айрым түштүк региондордо) үстүнө ылдый карай үч-төрт кийиз менен капталып, 20-25 см жерге гана жетпейт¹. «Региондук өзгөчөлүк руханий маданият жаатында да байкалат. Ошентип, музыка таануучулардын айтымында, аймактык жана стилистикалык өзгөчөлүктөрүнө ылайык, кыргыздын элдик

¹ Абрамзон С.М. Кыргыз и их этногенетические и культурные связи. - Фрунзе, 1990. 128-129-б.

музыкасы эки чоң регионго - түштүк жана түндүк деп бөлүнөт. Алардын ар биринин конкреттүү социалдык-маданий шарттарда калыптанган, өзүнүн тарыхый жактан калыптанган этно-көркөм салттары бар. Республиканын ар бир аймагынын музыкалык маданияты өз кезегинде ички фольклордук диалектилерге бөлүнөт. Мында диалекттер Кыргызстандын географиялык зоналарында тараган жана мүнөздүү белгилери боюнча бири-биринен айырмаланган жергиликтүү элдик ыр, аспаптык жана жомоктук салттарды билдирет. Мындан тышкары, Кыргызстанда стилистикалык өзгөчөлүктөргө ээ болгон бир нече региондук аткаруучу мектептер иштелип чыккан. XX кылымда алар өз лидерлерин комузчу адамынан табышкан. Арстанбек, Мураталы жана Кара Молдо башында турган «Ысык-Көл» музыканттарынын аткаруучулук стили философиялык тереңдиги жана стили менен айырмаланат. Ош мектебинин комузчулары аткаруунун эң байыркы архаикалык каада-салттарын сактап кала алышты. Ал Ниязалы тарабынан жетиштүү деңгээлде көрсөтүлгөн. Таластын артисттери жана биринчи кезекте Токтогул менен Атай чеберчилик менен мыкты аткарууга умтулушкан. Нарын мектеби (Майлыбай, Кудайберген, Муса) ар кандай өзгөчөлүктөрдү айкалыштырат¹.

Элдик оозеки чыгармачылыкка келсек, «Манастын» жомокчуларынын жана акын-импровизаторлордун өнөрү түндүк аймактарда жакшы өнүккөн. Р.Кыдырбаева дастанчылардын төрт аймактык тобун - Чүй, Ысык-Көл, Нарын жана Таласты айырмалаган төмөнкүдөй регионалдык мүнөздөмөнү сунуш кылган. Бул шарттуу бөлүнүү. «Этникалык фольклордук маданияттын өнүгүшү, - деп баса белгилейт ал, - ар кандай жомок мектептерин жана аткаруучулук стилдерди аралаштыруу өз ара байытуу менен жүрдү. Кеңири масштабда бардык этникалык чыгармачылыкты эки чоң регионалдык этникалык мектеп катары кароого болот - түштүк жана түндүк. Түштүктө жана түндүктө улуу эпостун өнүгүшү ар кандай жолдор менен жана ар башка социалдык шарттарда өткөндүктөн, бул бөлүнүүнүн тарыхый негизи бар. Түндүктө эпостун жигердүү өнүгүшү XX кылымдын

20-жылдарына чейин сакталып калган көчмөн жашоо шартында өттү. Отурукташкан дыйканчылык режими өкүм сүргөн түштүктө, XVIII-XIX кылымдарда эле «Манас» эпосу маанисин жоготкан.

Илгертен бери кыргыздарда кийимдерди, турак үйлөрдү, үй шаймандарын кооздоо, минген аттын жасалгаларын, ошондой эле аялдардын зергер буюмдарын, ар кандай үй буюмдарына, килемдерге, кийиздерге жана килем буюмдарына сайма сайып берүү муктаждыгын канааттандырган колдонмо өнөрү өнүккөн. Кыргыз прикладдык искусствосунун көптөгөн жалпы белгилери бар: экендигине карабастан, жергиликтүү өзгөчөлүктөрдү искусствонун көптөгөн тармактарында (сайма, кийизден жасалган буюмдар, токуу ж.б.) байкаса болот.

Материалдык маданияттагыдай эле, бул жерде да түндүк, түндүк-батыш жана түштүк комплекстери кыргыздардын маданиятында так айырмаланып турат. Кыргыз маданиятын локалдаштырууга өбөлгө түзгөн факторлордун бири - коңшулардын таасири. Кыргызстандын түндүк аймактарынан келген казак саймаларына жакын. Жыгачтан, булгаарыдан жана кийизден, килемдерден, токуучулуктан, зер буюмдарынан жасалган казак буюмдарына окшош. Металл менен терини көркөм иштетүү ыкмаларында жалпылык көп. Кыргыз искусствосунун өзбек жана тажик искусствосу менен болгон байланышы так ачылган. Мисалы, тажиктерге жакын «калемпирдин» оймо-чиймелерин, маржан мончоктору (өзбектер), Феруз (Памир тажиктери) түрүндөгү аялдардын төш зергерчилик буюмдарын, түштүктө кеңири таралган жети кулон сөйкөлөрдү көрсөтүүгө болот. Кыргызстандын (тажиктер, өзбектер); өрүмгө кулон (чач паник, өзбектер)².

Мозаикалык кийиз килемдер жана шырдактар кыргыз прикладдык искусствосунда өзгөчө орунду ээлейт. Аларды жасоо Кыргызстандын түндүгүндө өнүккөн. Түштүктө, Ичкилик тобундагы кыргыздардын арасында шырдак жасалбайт. Алар Ош аймагында (адыгине жана мунгуштардын арасында) кеңири тараган эмес. Бирок, Жалал-Абад облусунун бардык райондорундагыдай

¹ Кара: Дюшалиев К., Лузанова Е. Кыргызское народное музыкальное творчество: Уч. пособие. - Бишкек, 1999. 86-б.

² Кара: Антипина К.И. Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных кыргызов. - Фрунзе, 1962. 139-б.

¹ Кара: Дюшалиев К., Лузанова Е. Кыргызское народное музыкальное творчество: Уч. пособие. - Бишкек, 1999. 10-б.

² Кара: Ошол эле. 187-б.

эле, айрым учурларда так эмес контур менен айырмаланат. Бирок үймө килем токуу көбүнчө Кыргызстандын түштүк-батыш аймактарында, кыргыз ичкиликтери байырлаган жерлерде өнүккөн. Алардан тышкары, кыргыздардын адыгине, мунгуш, моолдор, басыз, кушчу килем токуу менен алектенишет.¹

1990-жылы Ошто болгон улуттар аралык жанжалга чейин түштүк кыргыздары түндүк жакта такыр байкалбаган өзбек-тажик оюмдары менен жасалган баш сөөктөрдү кийүүнү жактырышкан. Кыргыз-өзбек кагылышынан кийин түштүктөгү бардык кыргыздар кыргыз калпагын кийип башташты. Кийинчерээк айрым энтузиастар тебетейлерди кыргыз оюмдары менен кайрадан жандандырышты. Эгемендүүлүккө чейин айылдык интеллигенциянын деми-мезгилдик баш кийими европалыктардын шляпасы болгон. Бирок убакыттын өтүшү менен ал бардык жерде кыргыздын капкактары менен алмаштырылып, улутуна басым жасалган. Экс-президент советтик жетекчилерге мүнөздүү болбогон кыргыз калпагы менен эл алдында көрүнгөндү жактырган. Ошентип, колдонмо искусство кыргыздардын уруулук жана регионалдык идентификациясына өбөлгө түзөт.

Диний чөйрө регионалдык мүнөздөмөлөрдү аныктаган этникалык маанилүү маркер. Түштүктө ислам адатта өзбектер менен тажиктердин жашоосунда маанилүү ролду ойнойт. Алардын таасири астында түштүк кыргыздары түндүк тектештерине караганда ар дайым ислам каада-салттарына көбүрөөк кабылышкан. Заманбап динчилдиктин шартында түштүк барган сайын исламдашып, түндүк христиандыкка айланууда. Бул өзгөчө мечиттердин, медреселердин, айрыкча түштүктө массалык түрдө курулгандыгынын жана Кыргыз Республикасынын түндүк аймактарында он миңдеген ар кандай түрдөгү христиандардын пайда болушунун фонунда байкалат. Мындай диний мүнөздөмөлөр кыргыздардын регионалдык иденттүүлүгүн бекемдөөгө өбөлгө түзөт.

Турмуш тиричилик жана улуттук ашкана - бул регионалдык иденттүүлүктүн маанилүү көрсөткүчү. Мисалы, түндүк кыргыздардын арасында мал чарбачылык жашоо образынын салттары жана ага ылайыктуу ашканасы, ошондой эле ага орус-

казак жана уйгур-дунган тамак-аштарынын күчтүү таасири тийген. Түштүктө өсүмдүк өстүрүү, өзбек жана тажик ашканаларынын таасири күчтүү. Салттуу кармануу регионалдык идентификациялоого да өбөлгө түзөт, бирок кыргыз калкынын Бишкекке жана Чүй өрөөнүнө массалык миграциясына байланыштуу, кулинардык жетишкендиктердин интенсивдүү алмашуусу, аларды өздөштүрүүсү жана аларга көнүүсү. Ошондой эле улуттук суусундуктар менен тамактарды жасоодо аймактык өзгөчөлүктөр да бар.

Номаддар менен постномаддардын этникалык иденттүүлүгүнүн негизги деңгээлдерин философиялык талдоо үчүн жалпы, өзгөчө нерселердин, бүтүндүктүн жана бөлүктүн, идеал менен материалдын, өткөндүн эң маанилүү философиялык категориялары менен иш алып баруу биринчи кезектеги мааниге ээ.

Алсак, жеке адам аң-сезимдүү же аң-сезимсиз түрдө улуту, жалпы жарандары үчүн мүнөздүү болгон нерселердин бардыгы, мисалы, тили, маданияты, каада-салты, этноними, мамлекеттик аймагы, мамлекети, белгилүү бир физиономиясы, символдору, улуттук жаратылышты курчаган мүнөзү жана темпераменти, жашоо образы ж.б. ар бир кыргыз өзүн мекендештеринен айырмалап турат; ошентсе да алардын бардыгы кыргыз болуу сапаттарына ээ. Демек, атайын (жеке адам), жалпы (улут) бул учурда бири-биринен айырмаланбайт, бирок эритме түзөт. Көп деңгээлдүү этникалык иденттүүлүктү эске алганда, регионалдык иденттүүлүк же этникалык өзүн-өзү билүүнүн уруулук деңгээли улутка карата жалпы, өзгөчө нерсе катары иш алып барышы мүмкүн, бул учурда жеке индивид бирдиктүү, улутка карата жалпыга таандык, регионалдык жана уруулук жамааттарга байланыштуу каралышы мүмкүн. Эгерде этнорегионалдык жамаат жалпы деп чечмеленсе, анда, ошого жараша, уруулук жамаат өзгөчөлүк ж.б. катары андап-билинет.

Биздин жалпы деп эсептегенибизге жана аны өзүбүзгө таандык кылганга жараша, өздүк аң-сезимдин төмөнкү деңгээлдерин тарабынан өзгөчө деп таануу болот. Ал эми ар бир жекелик бардык жалпылыктан өзүнчө болуп калат. Ошентип, улутту бүтүндүк жана улут менен идентификациялоо деп чечмелөөгө болот, демек, аны жалпысынан идентификациялоо болот. Жашоодо бул аң-сезимдүү идентификация улуттун бир бөлүгү менен гана жүргүзүлөт, тактап

¹ Кара: Ошол эле. 59-б.

айтканда, көз алдында эмне бар же адам ага жаккан, анын тилин, абалын, жүрүм-турумун көзөмөлдөгөн, акыры, ал ишенимдүү жакын мамилени түзгөн нерсе менен чечмелөөгө болот. Чындыгында, мисалы, Атбашылык өзүн табигый түрдө өзүнүн айылдаштары менен идентификациялайт (нарындыктар, түндүктүктөр), анткени ал аларды билет, тигил же бул деңгээлде аларга жакын, бирок ал үчүн өзүн таанытуу бир топ кыйыныраак, мисалы, тили, маданияты, каада-салты, үрп-адаты, жашоо образындагы диалектилик айырмачылыктардан улам баткендиктер же лейлектиктер менен жакындаштыруу кыйынга турат. Демек, Атбашылык үчүн кыргыз улутунун түшүнүктүү, жакын бөлүгү бар инсан экендигин билүү табигый жол менен өтөт, андан кийин кыргыздын өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ бөлүгү менен ал көбүрөөк декларативдүү мүнөзгө ээ.

Акыл канчалык начар болсо, этностор ичиндеги жана этностор аралык байланыштар солгундап, улут өзүнчө адам өзүн аң-сезимдүү аныктап турган бөлүгү ошончолук азаят. Бирок, биримдикте бөлүктөрдү бүтүндүктөн бөлүүгө болбойт, алар аны менен ачык жана ачык-айкын байланышта болот. Көп учурда элдин тааныш, жакын бөлүгү башка бөлүктөргө карама-каршы коюлат. Күнүмдүк деңгээлде түндүктүктөр түштүктүктөрдү толук кандуу кыргыздар деп эсептебей, аларды сарттар деп аташкан. Өз кезегинде түштүк тарап түндүктү аркалык деп атап, алардан алыстап кетишкен. Чүй өрөөнүндө айылдыктар көбүнчө Нарындык саяктарды, башкача айтканда, шамдагайлыкка, жандуулукка, куулукка мүнөздүү адамдарды, ал эми түштүктү - сарттарды, башкача айтканда, өзбектерге кыргыздарга караганда көбүрөөк аташат. Түштүктүн жоон тобу Чүй облусуна жана Бишкекке биротоло көчүп келгенден кийин, жергиликтүү тургундар өзүлөрү үчүн ачылыш жасашты, анда нарындыктар алда канча кыргыздар, б.а. түштүккө караганда Чүй кыргыздарына жакыныраак. Демек, идентификация статикалык көрүнүш эмес, байыркы жана азыркы учурдагы бардык жаңы нерселерди, анын ичинде чыныгы жана жалган стереотиптерди өзүнө сиңирип турган туруктуу, өнүгүп жаткан процесстер.

Этникалык идентификация процесси сөзсүз түрдө прогрессивдүү багытта өнүкпөйт, б.а. улуттун бөлүктөрүн бир бүтүндүккө топтоштуруп, бөлүп-жарууга багытталган четтөөлөр

болушу мүмкүн. Мисалы, автор кыпчактарды этнос катары таанууга жетишүү жолдорун издеген адамдар менен жолугушкан, алардын аталышы кыргыздар менен катар "улут" категориясына кириши мүмкүн.

Элеттик кыргыздар кыргыздын шаардык бөлүгүн «киргиз» деп аташат, б.а. кыргыздардын орусташкан бөлүгү, төмөнкү кыргыздар, өз кезегинде шаардык кыргыздар айылдык кыргыздарды «мыркымбай» же «мыргыз», б.а. кыргыз улутунун артта калган, маданиятсыз бөлүгү дешкен. Бирок, ушул карама-каршылыктарга карабастан, кыргыз улутунун шаардык жана айылдык бөлүктөрү бирдиктүү бүтүндүктүн бөлүктөрү болуп саналат жана аларды бүтүндүктөн бөлүп кароого болбойт, алар бири-бирине байланыштуу көрүнүштөр.

Мындан тышкары, массалык ички жана тышкы миграциядан кийин, этно-улуттук кайра жаралуу, кыргыз тилин, маданиятын, тарыхын терең изилдөө, этностук улуттук аң-сезимдин өсүшү, айылдык кыргыздардын урбанизациясы жана шаардын бөлүгүнүн этностошуусун айтсак болот. Кыргыздар тездик менен өнүгүп, ошонун аркасында кыргыз улутунун ушул социалдык катмарынын ортосундагы айырмачылыктар бүдөмүк болуп жатат. Ошентип, улуттун бүтүндүгү менен кыргыз этносунун консолидациясы бекемделип жатат. Ушул эле нерсе чет мамлекеттердеги, айрыкча Россия менен Казакстандагы жүз миңдеген кыргыз мигранттарына тиешелүү, алар негизинен шаарларда, ошондой эле ири шаарларда жашап, иштеп жатышат, бул алардын урбанизациясына өбөлгө түзөт жана ошону менен кыргыз калкын шаарга жакындатат.

Этникалык бирдейликтин этно-аймактык деңгээлине келсек, бөлүктүн жана жалпы философиялык категориялардын көз карашынан алганда, ар кайсы аймактардан жана жергиликтүү аймактардан келген калктын интенсивдүү аралашуусу байкалууда. Мисалы, республиканын түндүгүндө узак жылдар бою жашап келген Кыргызстандын түштүгүнөн келген калктын бир бөлүгү түштүктө аркалык деп эсептелет, бирок түндүктө алар өздөрүн түштүктүктөргө таандык кылышат. Бирок, буга карабастан, түштүктүн бул бөлүктөрү түштүк кыргыздарынын бирдиктүү этно-аймактык бүтүндүгүн түзөт. Ал эми Түштүктөн Түндүккө массалык миграция шартында, түштүк кыргыздар менен түндүк

мигранттардын ортосундагы айырмачылыктар өчүрүлүп, бул бүтүндүк бекемделет.

Ушул эле талдоо уруу деңгээлинде этноидентификация процесстерин кароодо туруктуу келет. Белгилүү болгондой, бир уруунун өкүлдөрү Кыргызстандын ар кайсы аймактарында тыгыз жашай алышат. Мисалы, саяк уруусунун өкүлдөрү Нарын, Жалал-Абад, Чүй жана Ысык-Көл аймактарында чакан ири топтордо жашашат. Жумгал өрөөнү саяктардын тарыхый мекени деп эсептелет, ошондуктан жергиликтүү саяктар эл арасында супер-саяк деп аталат, б.а. чыныгы саяктар. Бирок, Жумгал жана Чүй, Ысык-Көл, Токтогул, Тогузтороо жана Суусамыр саяктары - бул жеке бир саяк уруусунун ар башка бөлүктөрү жана бул уруунун өкүлдөрү. Мисалы, Суусамыр саяктары Чүй облусунун Суусамыр өрөөнүн кошууга жетишкен, республиканын өнүккөн аймагы катары Тогузтороо саяктары Жалал-Абад облусунун курамына кирген, ал Нарын облусуна салыштырмалуу кыйла өнүккөн. Этникалык жактан алар Нарындыктарга жакыныраак. Чүй элинин курамына кирген суусамыр эли нарындыктарга караганда этникалык жактан алысыраак. Ошентип, этникалык компонент социалдык-экономикалык жана коммуникациялык артыкчылыктарга караганда анча маанилүү жана кадыр-барктуу эмес.

Этностук иденттүүлүктүн негизги деңгээлдерин идеалдуу жана материалдуу катары философиялык категориялардын позициясынан талдап жатып, биринчи кезекте, этникалык өзүн-өзү идентификациялоо социалдык-психологиялык көрүнүш, руханий тартиптин феномени деп айтуу керек. Бирок идентификация процессинин объектиси жана предмети физикалык жактан, б.а. материалдык чагылдырылышы бар. Этникалык иденттүүлүк жана анын ар кандай деңгээлдери белгилүү бир этникалык жамааттын маанилүү белгилери катары айкындалган. Бул, биринчиден, баатырлар, тарыхта сөзсүз түрдө болбогон тарыхый инсандар, лидерлер, жада калса мифологиялык келип чыгышы, б.а. тигил же бул этникалык жамааттагы идеал тигил же бул этникалык топтун көрүнүктүү өкүлдөрү тигил же бул этникалык жамааттын мыкты идеалдуу көрүнүштөрү менен аныкталат, б.а. идеалдуу материалдык менен жакындашат. Ошентип, этникалык иденттүүлүк идеалдуу көрүнүш катары, адатта, алардын этникалык тобунун эң көрүнүктүү өкүлдөрүнүн материалдык же физикалык

мүнөздөмөсүндө чагылдырылат. Бул идеал менен материалдын биримдигин көрсөтөт. Этникалык иденттүүлүктү материалдаштыруу - желектерди, гербдерди, гимндерди, этнонимдерди, политонимдерди өстүрүүдө да чагылдырылат. Мындай белгилерге табигый жаратылыш, ландшафттын эң маанилүү бөлүктөрү, флора жана фауна кирет. Кыргыздардын арасынан этникалык иденттүүлүктүн материалдашуусу Ала-Тоо, Ысык-Көл, Сулайман-Тоо, ак илбирс, бийик тоолордогу топоздор, эң ылдам темптер, кыраакы бүркүт, тоо эчкиси, Арсланбобдун жаңгак токойлору, бийик Баткендеги өрүк плантациялары, шалбаалар - жайлоо, Сары-Челек көлдөрү, Соң-Көл, Чатыр-Көл ж.б.у.с. образында жүзөгө ашырылат.

Улуттук идентификация процесси үчүн тарых, өткөн мезгилдин эң маанилүү окуялары биринчи орунда турат. Бул, биринчи кезекте, илимий чечмелөөдө, миф жаратууда да чагылдырыла турган этногенез процессине тиешелүү. Кыргыздардын этникалык өздүк ан-сезими үчүн 2200 жыл мурдагы тарыхый окуялар маанилүү роль ойнойт - кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн бар экендиги, Енисей кыргыздарынын кыргыздардын улуу державасынын доору, Кокон хандарына каршы күрөш, Россияга кошулуу, 1916-жылдагы кыргыз калкынын геноциди, Октябрь төңкөрүшү жана андан кийин башталган турмуштагы өзгөрүүлөр, кыргыздардын өз мамлекеттүүлүгүн алышы, Улуу Ата Мекендик согушка катышуусу, Кыргыз ССРинин ар тараптуу прогресси, СССР кулагандан кийин эгемендүүлүккө ээ болуу, Акаев менен Бакиевдин башкаруу доору, 2010-жылдагы апрель окуялары ж.б. айтсак болот. Кайра бааланууну күтүп жаткан же дагы эле ачыла элек же улуттун менчиги боло элек башка тарыхый окуялардын бул комплекси кыргыздардын улуттук иденттүүлүгүнүн тарыхый негизин түзөт жана материалдардын биригиши болуп саналат.

Ушул эле мааниде этностук идентификация процессиндеги идеалды персоналдаштыруу жана реализациялоо маселелерин этностук-регионалдык жана уруулук деңгээлде карап чыгуу керек. Ар бир тарыхый инсан, улуттук баатыр же лидер тигил же бул этнорегиондун, тигил же бул уруунун туугандары, ошого жараша улуттук деңгээл менен катар этнорегиондук, уруулук иденттүүлүккө дал келген персонификация болуп саналат.

Көрүнүктүү инсандардан тышкары, жергиликтүү регионалдык масштабдагы, уруулук мааниге ээ инсандар бар, төмөнкү деңгээлдеги этникалык иденттүүлүктүн материалдаштырылышы жаратылыш ландшафтынын тигил же бул бөлүгүн өстүрүүдө ишке ашат, ал жерде белгилүү бир уруу, этнорегионалдык жамаат жашашат.

Мифологиялык образдар көп колдонулат. Мисалы, Сарыбагыш уруусунун символу жана этноними - боз багыш, ал Кемин аймагында да, Сарыбагыштын кичи мекени Кочкор өрөөнүндө да кездешпейт. Саягы, бул белги кыргыз тарыхынын Енисей доорунан келип чыккан окшойт. Ошо сыяктуу эле, бугу уруусуна - бугунун мүйүздүү энесине да тиешелүү. Ар бир уруунун өзүнүн тамгасы бар - бул уруулук эмблема катары кызмат кылган символикалык белги. Бул дагы идеалдын материалдык көрүнүшү, б.а. уруулук идентификация.

Жалпы улуттук этнос катары «Манас» эпосу эсептелгендиги белгилүү, бирок айрым бир уруктар менен уруулардын символу болгон баатырлардын эрдигин сүрөттөгөн мындай эпостор көп. Бул этнорегиондук иденттүүлүккө дагы тиешелүү.

Көпчүлүк учурда, саясий кырдаалга жараша, изилдөөнүн натыйжаларына, тарыхый өткөндү изилдөө, жаңы белгилер пайда болуп, курулуп жатат. Постсоветтик мезгилде Алай ханышасы Курманжан-Датканын ишмердүүлүгү улуттук мааниге ээ болду, бул Совет бийлиги жылдарында болгон эмес.

Мындан 2200 жыл мурун кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн бар экендиги биринчи жолу айтылган Сыма Цяндын Шабдан-Батыр, Атаке-бий, Курманбектин «Тарыхый Эскертүүлөрү», эпосу, 3000 жылдык тарыхы бар Ош шаарынын тарыхы 1000 жылдык мааракеси дүйнөлүк коомчулукту белгилеген «Манас». Булардын бардыгы материалдык жана идеалдын биримдигинин ачык мисалдары, улуттук иденттүүлүктү куруунун эбегейсиз потенциалы.

Идеалды материалдаштыруу жана этникалык идентификациядагы материалды идеалдаштыруу процесси жаңы эстеликтерди жаратууну, маданий архитектуралык объектилерди курууну, улуттук маанидеги жерлерди бөлүштүрүүнү, музей иш-аракеттерин, эски эстеликтерди жана архитектуралык курулуштарды чечмелөөнү камтыйт.

Кыргызстандын азыркы тарыхында көп нерсе жасалып жатат, анткени бул кыргыздардын, ал тургай кыргыздардын этникалык иденттүүлүгүнүн материалдык негизи болуп саналат. Бул - Бишкек шаарында «Манас Айылы» комплексин түзүү, ал эми Таластагы «Манас» күмбөзүнүн айланасындагы аймакты ачык асман алдындагы музей катары бөлүү, Чолпон-Ата шаарында петроглиф музейин, «Ата Бейит» мемориалдык комплексин түзүү, Бишкекке жакын Бурана мунарасынын айланасындагы комплексти калыбына келтирүү ж.б. айтсак болот. Кыргыз тарыхындагы көрүнүктүү инсандарга - Шабдан батырга, Атаке-бийге, Курманжан-даткага, Курманбек-батырга, Исхак Раззаковго, Жусуп Абдрахмановго, Кожомкулга жана башкаларга эстеликтер тургузулган. Музей, архитектуралык иш, эстеликтерди түзүү - бул этникалык идентификацияны материализациялоо процесси. Анын үстүнө, бул баатыр, жол башчы же тарыхый инсан таандык болгон белгилүү бир аймактын, жердин, уруктун же уруунун өкүлдөрү көп учурда демилгелүүлүктү жана жигердүүлүктү көрсөтүшөт.

Бул жерде тигил же бул баатыр улуттук, этнорегионалдык жана уруулук символ болгондо, ар кандай деңгээлдеги этникалык иденттүүлүк жөнүндө сөз болот. Көбүнчө бул процесс белгилүү бир регионалдык, уруулук же улуттук элиталардын өз кызыкчылыктарына, белгилүү бир уруунун, региондун, өлкөнүн кызыкчылыктарына жараша этностук иденттүүлүктү курууда чагылдырылышы болуп саналат.

Улуттук мамлекеттүүлүктүн эгемендүүлүгүнүн шартында кийинки көчмөндөр үчүн этноулуттук иденттүүлүк объективдүү мааниде улуттук (жарандык) бирдейлик менен бирдей болсо дагы, бул республикада жашаган башка этносторго карата толугу менен туура эмес, калктын үчтөн бири. Этноулуттук жана жарандык иденттүүлүктүн дээрлик толугу менен дал келишин Япония, Армения сыяктуу моноэтникалык мамлекеттерде гана айтууга болот, бул жерде абсолюттук көпчүлүгү мамлекетти түзүүчү этнос жана этникалык азчылыктардын дээрлик көпчүлүгү аң-сезимсиз жана аң-сезимсиз сиңип калган.

Постномаддардын ичинен монголдор гана мындай моделге жакын, эгерде бул идентификациялар дээрлик бирдей болсо. Ал эми радикалдык этнос постномаддар болгон башка мамлекеттерде улуттук иденттүүлүктүн эки жактуулугу бар. Бир жагынан, бул

адамдын этникалык өзгөчөлүгүн билүү, экинчи жагынан, жарандык иденттүүлүккө берилгендиги жана лоялдуулугу. Эгерде постномаддардын улуттук иденттүүлүктүн ушул деңгээлин аныктоого болгон тенденциясы күчтүү болсо, анда айрым этникалык топтордо жарандык жана этникалык иденттүүлүктүн айырмачылыктары, карама-каршылыктары байкалат. Алардын этностук өзгөчөлүгүн этноулуту жана тарыхый мекени менен аныктоо тенденциясы күчтүү. Мисалы, орустар орус эли менен, Россия Федерациясы менен, өзбектер өзбек эли жана Өзбекстан менен, еврейлер еврей эли жана Израиль менен, немистер немис эли жана Германия менен ж.б.у.с. Кыргызстандын жарандары өздөрүн кыргызмын деп тааныйт. Демек, тарыхый мекенинде калктын көпчүлүгүн түзгөн же башка өлкөлөрдө жашаган кыргыздар же алардын улутунун өкүлдөрү. Кыргызстандын этникалык топторуна канчалык жакын экендигин аныктоо өтө кыйын. Бирок, бир белгилей кетүүчү нерсе, постномаддар жалпысынан синхрондуу жана диахроникалык өнүгүүдө этникалык азчылыктарды сиңирүүгө жакын эмес, анткени алар үчүн бул табигый нерсе.

Кыргызстанда казактар, уйгурлардын бир бөлүгү болгон сарткалмалар жөнүндө гана мисал келтирсе болот, алар кыргыздар өздөштүрүп алышкан, анын үстүнө алардын этностук өзгөчөлүгүн сактап калышкан.

Жогоруда айтылгандардын бардыгы кыргыз элинин улуттук иденттүүлүгүн консолидациялоо үчүн республиканын көп улуттуу калкын табигый байланыштар аркылуу бириктирип, бири-бири менен байланыштырып турган жалпы антропологиялык жана тарыхый негиздерди издөө керек деген ойго алып келет. Ошол эле учурда, постномаддар менен Кыргызстандагы этностук азчылыктардын ортосунда бүтүндөй катмар пайда болуп, алардын ортосундагы этникалык көпүрө катары иш алып баргандыгын белгилей кетүү керек. Булар улуттар аралык үй-бүлөлөр, шаардык кыргыздар, басымдуу көпчүлүгү кыргыздар жашаган калктуу конуштарда жашаган улуттук азчылыктардын өкүлдөрү. Бул катмарга, биздин оюбузча, чет өлкөлөрдө иштеген, окуган жана жашаган кыргыздардын, айрыкча, Россияда менен Казакстанда жүз миндеген эмгек мигранттарын кошуу керек. Алар этностор аралык коммуникация боюнча көп жылдык тажрыйбага ээ болушуп,

улуттук өзгөчөлүктөрүн калыптандырышты. Албетте, алардын арасында жергиликтүү бийликтин өзүм билемдигинен, жергиликтүү калктын бир бөлүгүнүн шовинисттик жүрүм-турумунан улам этностор аралык байланышта терс сабак алган адамдар көп кездешет. Бирок, жалпысынан этностор аралык баарлашуу башка улуттардын өкүлдөрүнө карата толеранттуу мамиле кылууга өбөлгө түзөт. Мындай мамилелер кыргыз коомун тыгыз консолидациялоого, жалпы кыргыз иденттүүлүгүн калыптандырууга мүмкүндүк берет.

Алардын теориялык иштеп чыгуулары боюнча, этностор аралык өз ара аракеттенүүнүн тынч кырдаалында жана ар кандай чыңалуу, чыр-чатактардын чөйрөсүндө болгон этникалык топтор жөнүндө эмпирикалык материалдарды изилдөө, орус этносоциологдору Ю.В.Арутюнян, Л.Н. Дробизева, А.А. Сусоколов ыкчам, эмпирикалык текшерүүдөн өткөн критерийлердин негизинде этностук иденттүүлүктүн жети түрүн аныктады: кадимки, этноцентристтик, этнодоминанттык, этникалык фанатизм, этникалык кайдыгерлик, этнонихилизм космополитизм түрүндө, эки тараптуу же билдирилбеген (кээде эки эселенген же ал тургай структураланган).¹

Ушул типтерди бөлүп көрсөтүү менен, авторлор бул “илимий абстракциялар” экендигин жана “башка иденттүүлүктөрдүн катарындагы этникалык иденттүүлүктүн чыныгы ордун көпчүлүк учурда аталган түрлөрдүн бири эмес, бир нече жана башка түрлөрү менен аныктоого болот” деп баса белгилешкен жана адамдардын өздүктөрү көбүрөөк болушу мүмкүн дешкен».²

Кыргыздардын этникалык идентификациясы жөнүндө айта турган болсок, бул методология мурдагы көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн көп деңгээлдүү болушунан улам татаалдашат.

Биринчи кеңири жайылган тип - кадимки иденттүүлүк - аны алып жүрүүчүлөрдүн өзүлөрүнүн жана башка маданияттардын баалуулуктарына, этностук сезимге карата позитивдүү мамилесин болжолдойт.

¹ Кара: Арутюнян Ю.В., Дробизева Л.Н., Сусоколов А.А. Этносоциология: учебное пособие для вузов. – М.: Аспект пресс, 1999. 177–180-б.

² Кара: Ошол эле. 180-б.

Бул көчмөндөрдүн бардык этникалык иденттүүлүгүнө этноулуттук, этнорегионалдык жана уруулукка тиешелүү. Анын үстүнө, үстөмдүк абалды эң жогорку деңгээл - этноулуттук ээлейт. Төмөнкү деңгээлдер алар тарабынан эч кандай саясий мааниге ээ болбогон кошумча, тескерисинче, этнографиялык, когнитивдик мүнөздө кабыл алынат. Бул түр кыргыздын этносунун урбанизацияланган, билимдүү бөлүгүндө кеңири тараган, анын психологиясында этноулуттук консолидация басымдуулук кылат. Өзүлөрүнүн жана ата-бабаларынын келип чыгышынын «кичи мекендин» тигил же бул регионуна таандык болушу - бул жөн гана чындыктын билдирүүсү, табигый-социалдык, тарыхый-этникалык кубулуштар катары этноаймактык айырмачылыктарга жагымдуу мамиле. Уруулук иденттүүлүк жөнүндө айта турган болсок, көбүнчө белгилүү инсандардын, тигил же бул уруудан же уруудан чыккан адамдардын санжырасын жана алардын кыргыз элинин этникалык өнүгүшүндөгү ролун билүү жөнүндө гана сөз болот.

Анын үстүнө, кадимки иденттүүлүк менен анын ар кандай деңгээлдери өсүү багытында, ассоциациянын жана культивациянын тукум курут болушунда да, инсандыктын түрү менен кырдаалга жараша болот.

Кадимки этникалык иденттүүлүк, этностук фактордун маанисине басым жасоо менен, ага багыт алуу, сөзсүз түрдө артыкчылык этноцентризмге айланат. Адатта, мындай мамилелер менен көп улуттуу никелер алардын алып жүрүүчүлөрү үчүн жагымдуу, этноаймактык деңгээлде, монорегионалдык никелер, ал эми уруулук деңгээлде аларга жакын уруктан, уруудан же уруу структураларынан кыз тандоого артыкчылык берилет. Акыркысы көбүнчө айылдын ички аймактарында же айылдан чыккан шаардык маргиналдык адамдардын арасында кездешет. Бирок көбүнчө бул маселелерде жеке адамдар менен алардын жакындарынын социалдык келип чыгышы жана макамы менен байланышкан башка ойлор басымдуулук кылат.

Демек, этноцентризм кыргыздарда кыйла кеңири жайылган көрүнүш жана милдеттүү мүнөзгө караганда сунуштоочу, уруулук мүнөзгө ээ. Бул тип этникалар аралык жана этникалар ичиндеги мамилелердеги этникалык фактордун артыкчылыгына көңүл бура баштаганда жана топтук эгоизм менен изоляционизм элементтери

басымдуулук кылганда, анда этникалык иденттүүлүктүн Үчүнчү түрү - этнодоминант жөнүндө сөз кылууга болот.

Ошол эле учурда, белгилүү бир жамааттын (этностук, этнорегионалдык, уруулук) максаттарына, алып жүрүүчүлөрдүн кабыл алуусунда айныксыз түрдө үстөмдүк кылуучу баалуулукка айланат, бирок али абсолютташпайт.

Бул иденттүүлүк кызыкчылыктардын эксклюзивдүүлүгүндө, алардын коомчулугунун өкүлдөрүнүн башка этностун, региондун, уруктун жана уруунун өкүлдөрүнө салыштырмалуу артыкчылыгын таанууда жана экинчисин колдоодо көрүнөт. Көбүнчө этнодоминанттар ата мекендик улутчулдардын, регионалисттердин, трайбалисттердин лагерлерине жөнөтүлөт.

Этноцентризм жана этникалык үстөмдүк гипер-идентификациянын төмөнкү баскычтары болуп саналат, анын туу чокусу этникалык иденттүүлүктүн 4-түрүндө - этникалык фанатизмде чагылдырылат.

Этникалык иденттүүлүктүн бул түрү жалган түшүнүлгөн этникалык кызыкчылыктарды, этникалык мессианизмди абсолютташтырууга негизделген жана фашизм менен терроризмге жакын. Этникалык фанатизм - бул агрессивдүү, этно-доминанттык иденттүүлүктүн идеологиялык негизделген түрү. Жалпы этникалык деңгээлде ал этностук тазалоонун, башка элдердин өкүлдөрүн өлкөдөн кууш чыгаруунун, этностук басмырлоонун талаптарында көрүнөт; этноаймактык деңгээлде - аймактык сепаратизм катары; уруулук боюнча - уруулук принциптин негизинде гана мамлекетти жана башка элитаны курууга умтулуу катары.

Этно-ашыкча иденттүүлүктүн этникалык мазмунуна карама-каршы келген этностук кайдыгерлик, этнонихилизм жана амбиваленттүүлүк сыяктуу этно-дефицит типтери бар.

Этникалык кайдыгерлик өзүнүн жана башка адамдардын этникалык өзгөчөлүктөрүнө болгон кайдыгерликтен көрүнөт. Ушундай эле типтеги адамдар пролетариатташуу, калкты манкуртташтыруу учурунда, этносту нөлгө чейин азайтып, тарыхый эс-тутумсуздука алып келет. Адатта ал «тууганчылыкты эстебеген ивандарга» таандык. Кыргыздар XX кылымдын башында белгилүү агартуучу Осмоналы Сыдыков белгилегендей, жетинчи муунга чейин ата-тегин билбеген кыргыз кул жана жоголгон адам деп эсептешкен. Бул жерде экзогамия үчүн акылга сыярлык

генетикалык дан бар болчу, бул тууганчылыктын алтынчы муундан кийин гана туугандык никеге туруусуна жол берген, кан аралаштыруу - инбридингди ишенимдүү түрдө четке каккан. Ошентип, 1914-жылы Казанда басылып чыккан «Тарых кыргыз, шадмания: кыргыз санжырасы» деген китебинде О.Сыдыков анжияндык кыргыздарына адигине уруусунан барганда, ал жок дегенде ата-бабасын тааныган бир дагы кыргызды таппагандыгын жазган, Үчүнчү муунда түндүк кыргыздар мындайларды кул деп аташат.¹

Этнодефицит иденттүүлүк космополиттик этнонигилизмде кыйла активдүү формага ээ болот. Коомдук жана жеке жашоодо этникалык айырмачылыктардын, ар кандай этникалык баалуулуктар менен факторлордун маанисин четке кагуу бар. Бул этноулуттук, этнорегионалдык жана уруулук каармандардын баалуулуктарына да тиешелүү. Дүйнөдө болуп жаткан ааламдашуучулук процесстерди абсолюттук абалга келтирген этнонигилисттер менен космополиттердин дүйнө таанымы коомдогу этникалык ар түрдүүлүктү адамзаттын өнүгүүсүнө тоскоол болгон зыяндуу анахронизм катары таанууну болжолдойт. Космополитизм түрүндөгү этнонигилизм этностук дефициттин эң агрессивдүү, согушчан түрү болуп саналат; ал этникалык өзгөчөлүктөрдү ылдамдатылган, жасалма жол менен жок кылуу идеологиясын, бирдиктүү улуттук, регионалдык же жалпы адамзаттык жамаатка биригип, бар этникалык өзгөчөлүктөрдү, этностор аралык жана этностор ичиндеги айырмачылыктар менен реакцияларды эске албайт. Бул ыкма этностун ашыкча иденттүүлүгүнүн - улутчулдук менен этно-улутчулдуктун, этно-регионализмдин жана этно-сепаратизмдин, трайбализм менен непотизмдин радикалдуу түрлөрүнүн пайда болушуна түрткү берет. Бул этно улуттук процесстердин чектери бири-бирин толуктап, өз ара азыктанып турат жана алар бири-бирисиз болбойт. Алардын алып жүрүүчүлөрү жана идеологдору - бул этникалык аспектиде, начар абалда болгон жана өзүн-өзү тастыктоого жана өзүн-өзү ишке ашырууга карата этно-терс мамилелер аркылуу аракет кылган инсандар.

¹ Сыдыков О. Кыргыз санжырасы. - Фрунзе: Кыргызстан, 1990. 28-б.

Этникалык иденттүүлүктүн жетинчи түрүнө анын белгисиз эмбриондук, инфантилдик формасы болгон амбиваленттүү иденттүүлүк кирет. Бул, эреже боюнча, этностук бөтөн социалдык чөйрөдө, өлкөдө өнүгүп келе жаткан этно-аралаш үй-бүлөлөрдүн адамдары үчүн мүнөздүү. Адатта, ал кош жана структураланган этникалык иденттүүлүк деп аталат.

Бул типологияны тандап алуу - бул көптөгөн саясий божомолдорго тоскоолдуктарды жаратып, чындыкка жакындоо аракети - адамдын этностук маанисин, этникалык сезимдерин ашыра көтөрүүдөн, тескерисинче, атүгүл аны илимий жана коомдук-саясий көйгөйлөрдөн «улуттук, этникалык өздүк ан-сезим» деген сөздүн өзүн алып салуу аракети.¹

Орус илимпоздорунун айтымында, жалпысынан орустарда кадимки иденттүүлүк басымдуулук кылат - 70% жана андан көп, этнодифференциалдашкан - 10-12%, этно-чектелген өздүк ан-сезим - 5% га чейин, ал эми этноцентристтик жана этно-доминанттык - Орустар арасында 1ден 5% га чейин жана республикалардагы титулдук улуттардын арасында 3-10%. Мындан тышкары, кадимки иденттүүлүктү алып жүрүүчүлөрдүн катарында титулдук улуттардын респонденттеринин үчтөн биринин жана орустардын бештен бир бөлүгүнүн ортосунда этноцентризмге жана этникалык үстөмдүккө умтулуу бар, ал эми республикаларда бул тенденциялар региондорго караганда көбүрөөк байкалат.²

Кыргызстан жөнүндө айта турган болсок, мындай этносоциологиялык изилдөөлөр жүргүзүлө элек, бирок, менимче, этностук, этностор аралык, этностор ичиндеги тирешүүнү изилдөө зарылдыгы бар.

Биздин окубузча, берилген баалуулуктар тигил же бул деңгээлде гипотетикалык жактан Кыргызстандагы этникалык реалдуулук менен салыштырылышы мүмкүн. Бирок биздин республика үчүн этностор аралык чыңалуунун деңгээлин талдоо да маанилүү: канчалык деңгээлде чыныгы жана жалган этно-аймактык

¹ Кара: Арутюнян Ю.В., Дробышева Л.Н., Сусоколов А.А. Этносоциология: учебное пособие для вузов. - М.: Аспект пресс, 1999. 180-б.

² Кара: Арутюнян Ю.В., Дробышева Л.Н., Сусоколов А.А. Этносоциология: учебное пособие для вузов. - М.: Аспект пресс, 1999. 180-181-б.

жана уруулук өзгөчөлүктөр, айырмачылыктар, карама-каршылыктар жана баалуулуктар актуалдаштырылган.

Кыргыз калкынын шаардык, айылдык, маргиналдык катмарларынын арасында этникалык иденттүүлүктүн басымдуулук кылган типтеринин конфигурациясы жана алардын бирикмелери, ошондой эле белгилүү деңгээлдердин үстөмдүгүнүн катышы ар башка экендиги айдан ачык. Анын үстүнө, этникалык иденттүүлүк, көп-деңгээлдүү социалдык-психологиялык структура катары, белгилүү бир социалдык кырдаалга өтө сезгич жана адамдардын жеке психологиялык өзгөчөлүктөрүнө, алардын турмуштук тажрыйбасына, аң-сезимине, эмоционалдык жана когнитивдик сапаттарына, психологиялык жана физиологиялык өзгөчөлүктөрүнө негизделген. Элестетүүдө жана жүрүм-турумда конформизмге ыктоонун деңгээли, манипуляция жана манипуляцияга ийкемдүүлүк, салттуу архетиптердин психологияга сиңишинин терендиги маанилүү ролду ойнойт.

Биз «иденттүүлүктүн дрифти» сыяктуу көрүнүштөрдү унутпашыбыз керек. Анын жаркын мисалы - бул этникалык топ үчүн олуттуу жеңилдиктер мыйзамдаштырылгандан кийин АКШда кыска убакыттын ичинде индиялыктардын саясий жактан өсүшү. Кыргызстанда деле ошондой - түштүктүк К.Бакиев бийликке келгенден кийин, түштүк кландарына таандык аброю жогорулады. Түбү боюнча түндүк кландарына кирген белгилүү адамдар капыстан "түштүк" ата-бабаларын ачкан фактылар бар. Бирок, көбүнчө кадимки деңгээлде, баарлашуу учурунда белгилүү бир регионго, урукка же урууга таандык экендиги аныкталат, алар маектешүүлөрдү аталык жана энелик, ошондой эле аялдын линиясы боюнча биригишет. Бул дагы бир ирет кыргыздар үчүн этнорегионалдык жана уруулук өзгөчөлүктөрдүн баалуулугун баса белгилейт. Тууганчылык, уруулук байланыштар жана келип чыккан аймак такталып бүткөндөн кийин, белгилүү бир адамдын социалдык абалынын, мансаптык өсүшүнүн, жыргалчылыгынын жана келечегинин чыныгы же «элестетилген» механизмдери «эсептелет». Мындай «рентген» инсандык өнүгүүгө негизделген этносоциалдык өзөктү белгилейт. Бул практика салттуу баалуулуктарга баш ийген адамдар үчүн этнодифференцияга, этнонигилизмге, жекелик урбанизация даражасы шарттаган

этностук амбиваленттүүлүккө жакын адамдарга караганда көбүрөөк мүнөздүү.

Этностук өзгөчөлүктүн башка деңгээлдерине караганда өнүккөн этно-улуттук иденттүүлүк шаар чөйрөсүндө, эреже катары, көп улуттуу мүнөздө болот, мында, каалаган-каалабастык менен тигил же бул этникалык топко таандык экендиги сезилет жана таанылат. Тескерисинче, негизинен чакан калктуу конуштарда кенири тараган моноэтникалык чөйрөдө этностор аралык структураларга таандык экендигин билүү басымдуулук кылат. Башка улуттардын өкүлдөрүнүн гана эмес, ошондой эле айрым региондордун жана аймактардын өкүлдөрүнүн, ошондой эле ар башка уруулук түзүлүштөрдүн, түзүмдөрдүн катышуусун камтыган этникалык катышуу канчалык аз болсо, этникалык иденттүүлүктүн төмөнкү деңгээлдери үстөмдүк кылат. Республиканын калкында, айрыкча Бишкек шаарында жана Чүй облусунда, кыргыздардын үлүшүнүн айылдан келген иммигранттардын эсебинен көбөйүшү, этноулуттук консолидациядан айырмаланып, этностук жана уруулук идентификация процесстерин актуалдаштырат, динамикалайт жана кыргыздардын бирдиктүү этностук топ катары реинтеграцияланышына алып келет. Эгерде бул процесстер ар кандай деңгээлдеги этникалык иденттүүлүктүн нормалдуу түрлөрүн түзсө, анда кадимки этноулуттук иденттүүлүктүн пайдубалын бекемдөөчү прогрессивдүү көрүнүш улуттук кыргыз жамаатынын калыптанышына жана анын өзүн-өзү идентификациялоосуна негиз болот.

Болбосо, этникалык иденттүүлүктүн пирамидасы оодарылып, идентификациялардын табигый кадимки иерархиясы этностун бөлүнүп-жарылышына жана өзүн-өзү жок кылышына алып келиши мүмкүн. Бул кырдаал өтө жагымсыз жана уруулар аралык кагылышуунун, ич ара кагылышуунун жана согуштардын кылымдык тарыхын башынан кечирген, этникалык консолидацияны эң жогорку баалуулук деп эсептеген, легендарлуу Манасты кумир туткан жана ага сыйынган адамдардын арасында чоң тынчсызданууну жаратат.

Айылдыктардын жана маргиналдыктардын арасында уруучулук, регионалисттик маанайдын бар экендигине таянып, өз максаттарына жетүү жана өз бийлигин чыңдоо үчүн саясий элитага

кирүүгө умтулгандар, элдин массалык аң-сезимин кандайдыр бир ийгиликтер менен башкарууга аракет кылышууда.

Жүргүзүлгөн структуралык жана функционалдык талдоо төмөнкүдөй тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет: кыргыздар сыяктуу мурунку көчмөн элдердин өнүгүү өзгөчөлүктөрү төмөнкү деңгээл уруулук, ортоңку регионалдык же жергиликтүү, эң жогорку этникалык же жалпы этникалык деп саналат.

Этникалык иденттүүлүк - бул бири-бирине карама-каршы келген татаал социалдык-психологиялык бүтүндүк. Ал этникалык иденттүүлүктүн деңгээлдерине бөлүнөт, алар өз кезегинде деңгээл алдындагы жана деңгээл үстүндөгү деп деңгээлдер ортосундагы аралык баскычтар катары эсептелет. Этникалык иденттүүлүктүн деңгээли - бул адамдын этникалык идентификация процесстерин мүнөздөөчү даражалар, көрсөткүчтөр.

Постномаддардын этникалык иденттүүлүгүнүн негизги деңгээлдеринин өз ара аракеттенүүсүнүн диалектикасын структуралык-функционалдык ыкманын негизинде талдоо бизге, курчап турган элдер менен кирүүнүн жана функционалдык байланыштарды орнотуунун чыныгы тарыхый шарттарына жараша, жетишилген этникалык биримдик деңгээли, биригүү, бөлүнүү этногенетикалык процесстеринин динамикасы, тигил же бул компонент же бүтүндөй компоненттер тобу этникалык идентификацияда үстөмдүк ролун ойной баштайт.

Этноидентификация эволюциясынын процесси, бүтүндөй жамааттык идеялык тутумдар жана ырым-жырымдар тутумунан баштап, этнопсихологиялык процесстерде, касиеттерде жана мамлекеттерде уруулук иденттүүлүк формасында жол-жоболоштурулуп, уруулук конфедерациялардын шартында, көчмөн мамлекеттүүлүктүн жалпы этникалык иденттүүлүк, калктын, айрыкча көчмөндөрдүн, билим берүү феодалдык княздыктарынын отурукташуусу менен коштолот. Ошол эле учурда шаарлардын жана шаар тибиндеги калктуу конуштардын айланасында жергиликтүү жамааттар түрүндө аймактык структуралаштыруу, көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүн этноаймакташтыруу, тууроо жана стереотиптөө механизмдери, мажбурлоо жолу менен колдонууда жана жайылтууда белгилүү бир каада-салттар жана баалуулуктар, эркин, аң-сезимдүү тандоо жигердүү колдонулат. Анын үстүнө, имитация жана эркин тандоо негизинен стихиялуу

мүнөздө болот, тескерисинче, мажбурлоону негизинен элита стимулдайт. Бул механизмдерди актуалдаштырууга келсек, алар, адатта, тигил же бул даражада бир эле мезгилде катышат.

Илимий адабияттарда этникалык иденттүүлүктүн ар кандай структуралары, ошондой эле улуттук өздүк аң-сезимдин көп баскычтуу өнүгүүсү - жеке, топтук, жалпы улуттук, саясий жана адеп-ахлактык, улуттук деңгээлдер жана "инсандын этникалык талаасы" үч деңгээлдин формасы - этникалык, өзү-үчүн, коом, мамлекет каралат.

Этникалык иденттүүлүктүн деңгээлдеринин ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн диалектикасы этно-эволюциялык жана этно-трансформациялык механизмдер аркылуу жүзөгө ашырылып жаткандыгына көңүл буруу өтө маанилүү, алардын маңызы, тиешелүүлүгүнө жараша, жеке компоненттердин өзгөрүшүндө болот, бүтүндөй этникалык иденттүүлүктүн деңгээлинин бузулушу жана этникалык бөлүнүү, биригүү аркылуу фундаменталдык структуралык кайра куруу.

Этникалык иденттүүлүктүн өзү - вертикалдык түрдө органикалык өз ара байланышкан подсистемалардан турган, негизги деңгээлдер деп аталган, өз кезегинде, ар кандай компоненттерден турган, горизонталдык жактан каралган, ажырагыс этнопсихологиялык тутум. Алардын эң негизгиси - тилдик, маданий, конфессионалдык, аймактык, мамлекеттик, мифтик, символикалык жана ушул сыяктуу жамааттар менен идентификациялоо. Анын үстүнө, бул компоненттердин бири дагы адамды тигил же бул этникалык топко же анын туруктуу түрүнө таандык экендигин аныктоодо милдеттүү жана уникалдуу эмес. Өз кезегинде, горизонталдык жактан каралып жаткан компоненттердин өзүлөрү тигинен так түзүлүшү мүмкүн.

Уруулук, этнорегионалдык жана жалпы этникалык иденттүүлүктүн негизги жана маанилүү факторлору тилдер - улуттук, регионалдык жана жергиликтүү; алардын элементтери, диалектилери жана тил табышуусу, маданияттын жана турмуштун этноаймактык жана уруулук өзгөчөлүктөрү, ошондой эле жалпы этникалык өзгөчөлүктөр, айрыкча архитектура, прикладдык искусство, оозеки элдик чыгармачылык, музыкалык фольклор, каада-салттар жана үрп-адаттар, диний чөйрөдөгү этноаймактык өзгөчөлүктөр.

Ошентип, этноидентификация процесстеринин структуралык диалектикасы төмөндөөчү жана жогорулоочу сызыктар боюнча этностук өз ара транзиттик деңгээлдерге бөлүнгөн татаал, ички карама-каршылыктуу, социалдык, логикалык бүтүндүктү чагылдырат, алар өз кезегинде деңгээлдерге жана супер деңгээлдерге ээ болушат, деңгээлдердин ортосундагы аралык баскычтар катары, алар индивиддин этникалык иденттүүлүгүнүн процесстерин мүнөздөөчү даражалар жана көрсөткүчтөр болуп саналат.

3.2. Азыркы постномаддар менен салттуу отурукташкан этностордун этноидентификациялык жана улуттук идентификациялык процесстери

Дүйнөлүк өнүгүүнүн үч экономикалык борборунун - АКШ, Европа жана Япониянын өзгөчө ролу жана таасири экономикалык, технологиялык, маалыматтык чөйрөлөрдү гана эмес, эл аралык саясатты жана адамзаттын маданий өнүгүүсүн камтыган глобалдык процесстерди шарттады.

Дүйнөлүк процесстерге адаптациялоонун натыйжасында аймактык жана жергиликтүү тенденциялар чоң түрткү алды. Биздин көз алдыбызда эл аралык аренада ар кандай топтор жана блоктор пайда болуп, өсүүдө: КМШ, Евробиримдиги, ШКУ, ЕврАзЭС, ГУАМ, АСЕАН ж.б.

Акыркы жылдары Россиянын дүйнөлүк аренада ролунун күч алышы, негизинен, анын энергетикалык ресурстарынын дүйнөлүк экономикада маанисинин өсүшүнүн шартында, анын ийгиликтүү жүрүшү, базар мамилелерине жана демократиялык баалуулуктарга жакын союздаштары менен түшүндүрүлдү, ааламдашуу, регионалдашуу жана локалдашуу процесстерине чоң чыңалууну алып келет. Дүйнөнүн жаңы алптары - Кытай, Индия, Бразилия - бул процесстерге өз салымдарын кошушат.

80-жылдардын аягы жана 90-жылдардын башында болгон бир уюлдуу дүйнө кайрадан көп уюлдуу дүйнө катары пайда болууда. Бул процесстин башталышынын эң сонун мисалы планетаны каптаган дүйнөлүк каржы-экономикалык кризиси.

КМШнын башка өлкөлөрү сыяктуу эле, Кыргызстан дагы ушул глобалдык карама-каршылыктардын чордонунда турат.

Мамлекеттик институттардын алсыздыгы, глобалдык процесстерден терең алсыздыгы аймак ичиндеги сезимдин өсүшүндө айтылган жергиликтүү тенденциялардын өсүшүнө шарт түзөт.

Кыргыз коомунун өзүн-өзү идентификациялоонун заманбап процесстерин бир нече этаптарга бөлүүгө болот.

Кайра куруу доору өзүнүн тарыхына, маданиятына жана тилине кызыгуунун өсүшү менен мүнөздөлөт. Ушул мезгилде «тарыхтагы ак тактар» деп аталган, Сталиндик жана Брежневдик доордогу мыйзамсыз репрессияланган инсандардын биздин тарыхтагы ордун калыбына келтирүү, 1916-жылдагы окуялар жөнүндө тарыхый чындык, Кыргызстандын жалпы союздук экономикага, кыргыз тилин өнүктүрүүгө кошкон салымы, фольклорду изилдөө. Кыргыз тилине мамлекеттик тил макамын берүү боюнча талаш-тартыш өзгөчө курч болду. Суроону коюунун мындай жолу коомду эки лагерге бөлдү. Радикалдуу кыргыз интеллигенциясы жана жаштары тарабынан көрсөтүлгөн бир бөлүгү, кыргыз тилин бирден-бир мамлекеттик тил катары таанууну талап кылышкан. Калктын орус тилдүү бөлүгү жана партократия, расмий интеллигенция менен бирдикте, Москвага көз чаптырып, кош тилдүүлүк принцибин коргошту. Басма сөз менен телекөрсөтүүдө эркин талкуулар этникалык өздүк ан-сезим идентификациялоонун өсүшүнө өбөлгө түздү, улуттар аралык чыныгы, элестүү карама-каршылыктарды ачыкка чыгарды. Цензуранын жана көзөмөлдүн солгундашы ар кандай формалдуу эмес бирикмелердин пайда болушуна шарт түздү. Көзөмөлсүздүктүн атмосферасы этностор аралык мамилелердеги чыңалуунун пайда болушуна жана күчөшүнө шарт түзүп, 1990-жылы кандуу өзбек-кыргыз жаңжалына алып келген. Ушул мезгилде орус тилдүү калктын республикадан тышкары жерлерге массалык миграциясы башталды.

Улуттук өзүн-өзү идентификациялоонун экинчи этабы 1991-жылдын 31-августунда, Кыргыз ССРинин Жогорку Кеңеши өлкөнүн кезкарандысыздыгын жарыялагандан кийин башталат. Ошол эле жылы Президент жалпы эл тарабынан шайланып, андан кийин Кыргыз ССРи Кыргыз Республикасы болуп өзгөртүлүп,

желеги, герби жана Кыргыз Республикасынын Конституциясы кабыл алынган. Мунун бардыгы улуттук өздүк ан-сезимдин жана этникалык идентификациялоонун өсүшүнүн көрүнүшү жана фактору болду. Калктын орус тилдүү бөлүгү бул окуяларга оор мамиле жасап, республикадан массалык түрдө чыгып кетишти.

Изилдөөчүлөр миграциянын биринчи толкунунун негизги себептери төмөнкүлөр болгонун туура белгилешет:

- Советтер Союзунун кулашы;
- Тарыхый мекенине кайтып келүү каалоосу;
- жергиликтүү улуттагы калктын арасында улутчулдук сезимдин өсүшү;
- ички саясий аренадагы тилдик картанын «ойнотулушу»;
- мамлекеттеги социалдык-саясий жана экономикалык туруксуздук.

Натыйжада, 1989-1991-жылдар аралыгында Кыргызстандан орус жана орус тилдүү калктын 214,9 миң өкүлү чыгып кеткен. 1992-жылы Кыргызстандан 103 миң адам чыгып кеткен. Миграциянын туу чокусу 1993-жылы болуп, анда 143,6 миң адам өлкөдөн чыгып кеткен. Мигранттардын этникалык курамы төмөнкүдөй болгон: 122016 - орустар, 25426 - немистер; 15918 - Украиналыктар. 1994-жылдан бери мигранттардын агымы төмөндөй баштайт жана 1997-жылга карата 19,5 миң адамды түзөт.

Ошентип, калктын чыгып кетишинин негизги себептери тилдик кырдаалга жана саясатка, жарандыкка, тарыхый эс тутумга, түпкүлүктүү калк арасында этноулутчулдуктун өсүшүнө байланыштуу этникалык жана улуттук идентификация процесстери болгон.

Өлкөнү каптаган жалпы экономикалык кризис ички миграцияны дагы күчөттү, айрыкча айыл жерлеринен өнөр жай борборлоруна. 1991-жылдан бери 1 миллион адам айылдан чыгып кетти. Мындан тышкары, терс миграциялык тен салмактуулук республиканын Чүй облусунан жана Бишкек шаарынан башка бардык аймактарында байкалган.¹

Гүлдөгөн Чүй облусуна жана Бишкек шаарына негизинен кыргыз калкынын ири агымы этностор аралык карама-каршылыктарга объективдүү негиздерди түздү. Кризистин

¹ Кара: Ошол эле. 240-б.

шарттарында регионализмдин, жергиликтүүлүктүн, өч алуучулуктун, трайбализмдин жана тууганчылыктын коргоочу, мобилизациялоочу механизмдери талапка айланды. Буга чейин, Бишкек шаарында жана Чүй облусунда орус тилдүү калктын басымдуу көпчүлүгү, кыргыздар жалпысынан кыргыз этносу менен көбүрөөк таанышып, регионалдык, уруулук иденттүүлүк көмүскө абалда болгон. Орус тилдүүлөрдүн саны кескин кыскарып, кыргыздар көбөйгөндө, кийинкилеринин арасында ыдыроо процесстери өнүгө баштады. Аймактык өзгөчөлүктөр менен байланышкан үрп-адаттар, каада-салттар, тил, психология, менталитет, регионалдык, жашоо образындагы айрым айырмачылыктар, ар кандай этностордун таасири саясатчылар тарабынан өз максаттарына жетүү, күнүмдүк массалык ан-сезимди башкаруу максатында коомдун көңүлүн аларга буруу үчүн колдонула баштады.

Турмуш-тиричиликтик трайбализмдин, регионализмдин, өч алуучулуктун массалык көрүнүштөрү айылдык кыргыздарда, айрыкча маргиналдык абалга туш болгондордо этноулуттук иденттүүлүктүн өнүкпөгөнүн жана жетиле электигин дагы бир жолу көрсөттү. Бул ички мигранттардын көпчүлүгүндө болгон.

Айылдык кыргыздардын менталитетинде моноэтникалык шартта (б.а. монотрибалдык, монолокалдык жана регионалдык) калыптанган жамааттык, жамааттык, топтук механизмдердин жеке көрүнүштөрдөн үстөмдүк кылышы трайбалисттик жана этнорегионалисттик каада-салттардын жандануусуна негиз болгон.

Өз-өзүнчө, уруулук же регионалдык иденттүүлүк - ден-соолукка пайдалуу социалдык-психологиялык мүнөздөмө, айрыкча көчмөндөр цивилизациясынын узак мезгилин башынан кечирген элдердин топтук идентификациясынын табигый формасы. Ж.Джунушалиев жана В.Плоских белгилегендей: "Кийинки мезгилдеги мамилелерге караганда, тапка чейинки дүйнө таанымдын, коомдук мамилелердин көптөгөн аспектилерин адамгерчиликтүү жана гумандуу келет. Аларды тар таптык, кландык жана улутчулдук кызыкчылыктар бузбайт. Аларга, мисалы, коллективизмдин айрым каада-салттары жана эрежелери, жамаат ичиндеги демократия, жамааттык жоопкерчилик, эмгекке жөндөмдүү жана жалпы кабыл алынган коомдук мамилелер, өз ара түшүнүшүү, өз ара жардамдашуу тукумун көбөйтүү жана

тарбиялоо үчүн кам көрүү кирет. Мисалы, эскерүү иш-чараларын, маркумду акыркы сапарга узатууда, үйлөнүү үлпөтүн өткөрүүдө, карыздарды, туумдарды төлөөдө ж.б.у.с.”¹

Жогоруда айтылгандардын бардыгы коркунучтуу коомдук формага - трайбализмге өтүшү мүмкүн болгон уруулук иденттүүлүктүн көрүнүштөрү. Уруулук жана этностук регионалдык өзгөчөлүктөр кыргыз элинин “эксклюзивдүү” өзгөчөлүгүнө ээ эмес. Бул мүнөздөмөлөр көчмөндөрдүн өнүгүү этабынан өткөн бардык элдерде дагы эле бар.

Ошентип, Н.Амрекулов «Жузы в социально-политической жизни Казахстана» аттуу макаласында көчмөн казак коомунун коомдук-саясий уюмундагы этимология, негизги мүнөздөмөлөр, генезис, орду, түзүлүшү жана курамы жөнүндө кеңири токтолгон, башкаруучу элитасынын жана жүз факторунун ролу, бийликтин архитектурасы катары шайлоолор, заманбап кландык-корпоративдик элита жана жүз факторунун келечеги айтылат. Ал төмөнкүлөрдү белгилейт: “Эгерде биз казактарга мураска калган негизги постторду гана бөлүп карасак, анда улуу жүздүн гегемониясы айдан ачык болуп калат. 21 орундун 14 үн улуу жүздөр ээлейт, 6 сын орто жүздөр, ал эми 1ин кенже жүздөр ээлешет»².

Демек, мамлекеттик деңгээлде жүздүн идентификациясы формасында так чагылдырылган казактардын уруулук иденттүүлүгү кадрларды тандоодо жана жайгаштырууда, ошондой эле Н.А.Назарбаевдин башкаруучу улуу жүздүн кызыкчылыгында кандайдыр бир деңгээлде эске алынган.

Н.Амрекуловдун айтымында, XX кылымдын аягында казактар өз өнүгүүсүндө туугандык баалуулуктардан жана мамилелерден али чыга элек. Казактар үчүн клан жана уруу структураланган, аныктоочу маңыздын бир түрү (шаардык орусташкан казактардын жука катмарын кошпогондо). Албетте, бул алардын жашап кетишинин жана өнүгүшүнүн кепилдиги жана жолу - демек, кландын колдоосу менен бардык маанилүү маселелер

- той, маркумду акыркы сапарга узатуу, шаарда окуу, расмий мансап ж.б. Ушундай эле кырдаал Кавказда, Араб өлкөлөрүндө ж.б. Бул жерде кландар, кеңири кландар (уруулар) саясий жашоонун субъекттери катары иш алып барышат, демек, алардын улуттук мамлекеттеринин алсыздыгы жана артта калуучулук.

Эгемендүүлүктүн шартында клан жергиликтүү (күнүмдүк) орунду ээлеген эмес, анткени ал СССРде же тууганчылыкты жана байланыштарды чектеген ар кандай заманбап мамлекетте болгон. Клан азыркы Европада тап же этностук топ сыяктуу социалдык «электрондорду», структуралаштырылган коомду кландык топторго тарткан жаңы ядро болуп калды. Ааламдашуу жана мамилелердин экономикалык калыптануу доорунда натуралисттик антипод - элди жана улутту алмаштырган клан чыккан.

Казак улуту кеңири универсалдуу бирдик катары рыноктук негизде капитализмге чейинки структураларды бир монолитке аралаштырып, эритип келе элек. Анын руху - улуттук өзгөчөлүгү жок, ал эгемендик негизде эми гана калыптанып жатат.¹

Постсоветтик жаңы көзкарандысыз мамлекеттердин түзүлүшүнүн этнократиялык негиздерин талдоо менен Н.Амрекулов “түпкүлүктүү (титулдук) этностун артыкчылыгы кландардын диктатурасы жана кыскача айтканда, кландардын кланы - негизги үй-бүлө (Россиядан Кыргызстанга, Сауд Аравиядан Индонезияга чейин Сократ мезгилиндеги мыйзам). Бул казакстандык этникалык эгемендүүлүк медалынын экинчи көлөкөсү менен бирге бардык казакстандыктар эсептеши керек болгон чындык. Бул көлөкө казактардын агрардык көчмөндөн кийинки уруу этносунун тарыхый өнүгүшүн камсыз кылат ... үй-бүлөлүк үстөмдүк - бул казактардын казак коомунун ичиндеги демократиялык эмес үстөмдүгүнүн, анын кесепети жана өбөлгөлөрүнүн чагылышы, Н.Назарбаевди жана ал персоналдаштырган авторитардык-кландык мамлекеттүүлүктү кабыл алган жана колдогон бүтүндөй казак этносу болгон. Биринчи кадам сөзсүз түрдө экинчи жана Үчүнчүсү менен коштолгондой эле, эгемендүүлүк жөнүндө жарыялоо казактардын диктатурасы (клан принциби) жана Н.Назарбаев (кландар кланы) диктатурасынын артынан жүрдү. Ошентип, чоң матрешка

¹ Джунушалиев Дж., Плоских В. Трайбализм и проблемы развития Кыргызстана // Центральная Азия и Кавказ. – 2000. – № 3. 147-6.

² Амрекулов Н. Жузы в социально-политической жизни Казахстана. //Центральная Азия и Кавказ. – 2000. - № 3(9). 144-6.

¹ Кара: Амрекулов Тюркское возрождение. – Алматы, 2006. 200-6.

(идеясына) өзүнө кичинекей матрешканы (программалаштырат) киргизет.¹ «

Автор орустар менен башка улуттук азчылыктардын абалын эске алуу менен эгемендүүлүктүн бул майрамында чоочун болуп чыккандыгын, эч кандай жол менен улуттук (этнократиялык) мамлекетти куруу процессине дал келбегендигин, ушул терең мааниде бүгүнкү күнгө чейин Украинадан Кыргызстанга жасалган ийгиликсиз революциялардын эскиргенин, банкрот болгон кландык принцибин жана көпчүлүктүн социалдык-улуттук мамлекеттин деңгээлине көтөрүлүү каалоосун четке кагуу болуп саналат²

Постномаддар сыяктуу этникалык иденттүүлүктө, анын ичинде этникалык иденттүүлүктүн структурасында казактар менен кыргыздардын жалпылыгы көп. Бирден-бир конкреттүү өзгөчөлүк - казактардын арасында трайбализмди же уруулук конфедерацияны (жүздөрдү) идентификациялоо кыргыздарга караганда (канаттар, ичкиликтер) кыйла ачык мүнөздө болот.

Чеченстанда бүгүнкү күндө да 165-170 тейиптен турган коомдун уруулук бөлүнүшү сакталып калган. Алардын ичинен: тоо - болжол менен 100, ойдуң - болжол менен 70. Бул чокулар 9 тухкумга бириккен. Мамлекеттик деңгээлде, 90-жылдары, жалпы элдик референдумдун негизинде Чеченстанда бийликтин жогорку өкүлчүлүктүү органы катары тейиптердин башчыларынын жамааттык органын киргизүү тенденциясы каралган.

Ушул сыяктуу уруулук идентификация процесстери Түркмөнстан, Каракалпакия, Башкирия, Тува, Хакасия, Тоолуу Алтай, Бурятия, Калмыкия, Дагестан, Кабардино-Балкария, Карачаево-Черкесия, Якутия, Ингушетия жана башка көптөгөн мамлекеттик түзүлүштөргө мүнөздүү. өнүгүүнүн көчмөн баскычынан өткөн этникалык топтордун өкүлдөрү.

Ошентип, коомдун кландык түзүмү Түндүк-Батыш жана Борбордук Кавказдагы саясий кырдаалга чоң таасирин тийгизет.

Жаңы идеологиянын калыптанышында, карачайлыктардын, балкардын, кабардиндердин, черкестердин, адыгдардын арасынан жаңы иденттүүлүктү издөөдө төмөнкүдөй көрүнүштөр кеңири жайылган: ата-бабаларга сыйынуу салттарын пайдалануу жана

генеалогияларды түзүү, салттуулукту жандандыруу уруулук жамааттар, аларды жаңы этникалык иденттүүлүктүн элементтери катары киргизүү, күчтүү фамилияларды (уруулук структураларын) билдирип, салттуу жамааттык кеңешти түзгөн 10-15 авторитардык орто жана улуу айылдаштарындагы коммуналдык башкаруу тутумун калыбына келтирүү. Чыр-чатактарды жөнгө салуунун Кавказдык ыкмалары жаңыланууда: республиканын жетекчилиги аксакалдардын жана ири таасирдүү үй-бүлөлөрдүн башчыларынын ыйгарым укуктарын мамлекеттик маселелерди чечүүдө, жасалма тууганчылык формаларын активдештирүүдө колдонот.

Биринчи учурда, үй-бүлөлүк байланыштар мнен муундардын үзгүлтүксүздүгүнүн маанилүүлүгү ырасталган, бул коллективизмде, өз ара жардамдашууда, туугандык тилектештикте, жамааттардын экономикалык жашоосуна жана күнүмдүк турмушка таасир этүүдө. Генетикалык эс тутумдун кайра жаралуусунун жаркын мисалы - Кабардино-Балкар тарыхый-уруулук коомунун уставын түзүү жана кабыл алуу, 2000-жылы Нальчик шаарында өткөн Эл аралык генеалогиялык конгресс жана 2002-жылы мектеп окуучулары арасында республикалык «Менин уругум» сынагын айтсак болот».

Биринчи даражадагы фамилиялардын өкүлү жана парламентарийлердин каада-салттарын колдонгон аксакалдар касташкан тараптарды элдештирүүдө негизги ролду ойношот. Салыштырмалуу тилектештик курман болгондордун туугандарына келтирилген зыяндын ордун толтуруу үчүн материалдык компенсация төлөп берүүнү талап кылат.

Алар менен туугандык бирикмелер жана иденттүүлүк - бул республикалык деңгээлдеги бийлик үчүн күрөштүн эң маанилүү факторлору. Тигил же бул уруулук структуралардын өкүлдөрү аркылуу тигил же бул парламентке жана президенттикке талапкер көтөрүлүп жатат.

Түндүк Кавказ элдеринин арасындагы жасалма тууганчылыктын формасына токтолсок, илгери алар атализм институттары - асырап алуу жана сүт багытындагы тууганчылык түрүндө өстүрүлүп, алардын жардамы менен коомдун таасирдүү эмес мүчөлөрү өздөрүнүн социалдык статусун көтөрүп, таасирдүү колдоочуларга ээ болушкан. жаңы туугандардын атынан.

¹ Ошол эле. 203-204-б.

² Кара: Амрекулов Н. Тюркское возрождение. - Алматы, 2006. 204-б.

Заманбап шарттарда жасалма тууганчылык негизинен ысымдардын конгресси түрүндө жүзөгө ашырылат. Алар республиканын деңгээлинде, бир нече республикаларда аталыштардын катышуусу менен өткөрүлөт, негизинен Түндүк Кавказ элдеринин бир топ өкүлдөрү жашаган Түркия, Сирия жана Иордания мамлекттерин айтсак болот.

Туугандык тилектештиктин позитивдүүлүгү туугандык ассоциацияларга басымдын көбөйүшү салттуу билим берүү тутумунун өнүгүшүнө жана этникалык маданияттын жандануусуна, тууганчылык критерийинин башкалардан үстөмдүк кылган непотизмге өбөлгө түзгөндүгүндө. Непотизмдин таасири астында заманбап экономикалык жана саясий процесстердин өнүгүшү сөзсүз түрдө коомдун кандайдыр бир деградациясына алып келет.¹

Мурунку көчмөндөрдүн көп деңгээлдүү этникалык иденттүүлүгүн изилдөө жагынан Д.Функтун «Трансформация этнических идентификаций тюрков (аборигенов) юга Западной Сибири» деген макаласы кызыгууну жаратат.

Адатта, изилдөөчүлөр тарабынан «этникалык идентификация» категориясына кирген адамдар өзүлөрүн тааныш терминдер менен кандайча, кандай кырдаалда өзүлөрү аныктай тургандыгын аныктоого өзгөчө көңүл бурулат. Тыянактар 1981-1994-жылдардагы изилдөөнүн материалдарына негизделген. Шорцтор, телеуттар, челкандар, кумандиндер, алтай-кижи, ошондой эле абориген түрк калкынын урпактары (ячиндер, тогулдар, тюльберлер), эреже катары, орустар тарабынан толугу менен сиңип, Кемерово, Алтай аймагында жана компакттуу жашаган Алтай Республикасында кездешет.

Мурунку көчмөндөрдүн көп деңгээлдүү этникалык иденттүүлүгүн изилдөө жагынан Д.Функтун «Трансформация этнических идентификаций тюрков (аборигенов) юга Западной Сибири» деген макаласы кызыгууну жаратат.²

¹ Кара: Бабич Ч. Клановая структура общества и ее влияние на современную политическую ситуацию (на примере Северо-Западного и Центрального Кавказа // Центральная Азия и Кавказ. — 2003. — № 1(25). 43-б.

² Кара: Функ Д. Трансформация этнических идентификаций тюрков (аборигенов) юга Западной Сибири / Идентичность и конфликт в постсоветских государствах. — М., 1997. 402-б.

Д.Функ, чөлкөмдөгү түрктөрдүн чыныгы татаалдыгын, көп деңгээлдүү, кырдаалдык өзүн-өзү идентификациясын талдап, Бачауттук телеуттарга мисал келтирет, алар өзүн-өзү идентификациялоонун алты деңгээли (түрү) менен мүнөздөлөт.

Биринчиден, өзүн патронимия боюнча (тел. кезек) же уруусу (тел. сеок) боюнча кенири тараган, телеуттардын уруулук таандыктыгын билүү пайызы өтө жогору. Андан тышкары, бул терминология адамдарды гана эмес, ошондой эле айрым көчөлөрдү; калктуу конуштун бөлүктөрүн (аймактарын) же жакын жайгашкан аймакты билдирет.

Экинчиден, этникалык идентификациялоонун дагы бир деңгээлин адамдардын ири топторун белгилөө деп эсептесе болот, көбүнчө «этникалык түскө» ээ болот.

Үчүнчүдөн, башка түрк элдеринин өкүлдөрү менен баарлашууда колдонулуучу негизги өздүк аталыш, бирок бири-бири менен (бирок көпчүлүк учурда эмес) колдонулган негизги баарлашууда - теленгет.

Төртүнчүдөн, орус тилинде телеуттар, эреже катары, өздөрүн телеут (телутка) деп аташат.

Бешинчиден, Алтай чөйрөсүнүн таасири астында жана алардын Алтай эли менен тарыхый жана маданий-тилдик биримдигинин негизинде кээ бир Телейттер өздөрүн Алтай (Алтай-кижи) деп атап, эсептешет.

Алтынчыдан, тадар-кижелер этнонимдери («татарлар», «татар эли») бир нече мааниде колдонулат:

-1991-жылга чейинки негизги этноним;

-телеуттардын эң байыркы муунунун өкүлдөрү өзүлөрүн жана алардын тилин орус тилдүү адамдар менен орусча сүйлөшүүдө белгилеши;

-телеуттук тилинде, ошондой эле кээ бир курчап турган түрк тилдүү элдерде (шорлор - шор тадарлар, кумандиндер - куманды татарлар, хакастар - хакас тадарлар) баарлашууда өзүн жана өз тилин негизги белгилөө, ошондой эле телеуттар ошол эле этнонимди колдонуу;

-телеуттардын көпчүлүгүнүн паспортторунда жазылган этноним (татар / татарлар);

-акыркы вариант «түрк», «түштүк сибирь түркү» маанисине жакын контекстте колдонулат.

Д.Функ түштүк сибирь түрктөрүнүн постсоветтик мезгилдеги этно-идентификация процесстерин талдап жатып, этникалык идентификациянын трансформацияланышындагы эки тенденцияны - "элдердин чачырандылыгы" жана "биригүүнү" белгилейт. Анын пикири боюнча, биринчи тенденция көбүнчө артыкчылыктуу тизмелердин болушу менен шартталат жана көпчүлүк учурда эң кичинекей административдик бирдиктердин да көзкарандысыз экономикалык жашоосу жөнүндө өкүмдарлык кылат. Иллюстрациялык мисал катары макаланын автору алтайлыктарды мисал келтирет, алар 1950-жылдардын ортосунан бери үч түндүк (челкандар, тубалар жана кумандиндер) жана төрт түштүк (алтай-кижи) жети этникалык топтун негизинде консолидацияланган улут деп эсептелген (чекландар, тубалар жана кумандиндер). 40 жыл өтпөй, бир элдин ордуна, бир алтайлыктардын ордуна алтайлыктар орун алган (алтай-кижи, теленгиттер, челкандар жана тубалар), ошондой эле түндүк элдери - кумандиндер жана телеуттар болуп чыгышты. 1995-жылдын жай айларында Алтай Республикасынын өкмөтүнүн деңгээлинде дагы эки элдин - челкандардын жана теленгиттердин бар экендиги иш жүзүндө таанылып, анын аймагы түндүктүн жергиликтүү элдеринин аймактарына бекитилген.

Ошол эле учурда, автор белгилегендей, адамдардын айрым топторунун, элитанын жеңилдиктерди жана артыкчылыктарды алууга болгон каалоосун бөлүп-жаруу тенденциясын азайтуу мүмкүн эмес, анткени, жок дегенде акыркы 200 жыл ичинде, чындыгында, буга чейин аталган адамдардын бардыгы Алтайлыктардын этникалык «оке» этнографиялык «топторунда» салттуу маданият менен экономиканын айрым элементтеринен тилдин өзгөчөлүктөрү жөнүндө айтпаганда, өздүк ан-сезим менен бекитилген өзгөчө, так белгиленген өзүн-өзү билүү жөндөмү бар, аларды ар дайым алтайлыктардын негизги өзөгү - «Алтай-кижи» айырмалап турган.

Этноштук «бытырандылыктын» экинчи жагы Д.Функ мурунку «Алтай-кижини» чыңдоонун же эндогамиянын принциптерин бузганга чейин «челкандардын» жаңы өнүккөн байланыштарын жана түзүмдөрүн түзүүнүн ачык байкалган жараянын карайт, бирок, эки учурда тең, аша чапкан түрдө, салттуу идеологияга

милдеттүү түрдө кайрылып, жалпы этникалык мамилелерге эмес, жалпы мүнөзгө басым жасалды.¹

1989-жылы алтай-кижи сөөк кландык идентификациянын алдыга жылышын көрдү, атап айтканда, белгилүү Найман, Мундус, Кыпчак, Иркит, Тодош, Саал жана Эл-Ойын кландарынын майрамдары болуп өтүү, катышуучулардын кайсы бир облустардан гана эмес, ошондой эле айрым уруулардан өкүлчүлүгү майрамдарында топтошуусу байкалат.

Административдик тил менен айтканда, бардык туугандардын башын бириктирүү каалоосу, сөздүн түз маанисинде, кээ бир урууларда, атап айтканда, наймандар, мундус, кыпчактар, телес жана саактар арасындагы зайсандарды шайлоодо айтылган.

Ушундай эле процесстер өз өзгөчөлүгүнө ээ болуп, шорлордун жана челкандардын арасында жүрөт. Биригүү тенденциясы микро жана макро деңгээлде көрүнөт.

Биринчи учурда, чулым түрктөрү жөнүндө мисал келтирилген, алар хакас улуттук кыймылынын лидерлеринин кысымы жана башка жагдайларда өздөрүн «чулымдык хакас» деп аташкан.

Экинчиден, аймактагы саясий лидерлер 1920-жылдары туулган түштүк Сибирь Түрк Республикасын түзүү идеясын бир нече жолу билдиришкен, ал эми алтайлыктардын арасында «алтайлыктар» этнониминин «түрктөргө» өзгөрүшү мүмкүн. Анадолу түрктөрү менен саясий-экономикалык байланыштарды чыңдоонун таасири астында талкууланды.²

Түштүк Сибирдеги башка түрк этносун - тувиндиктерди этникалык идентификациялоо көйгөйлөрү Н.Москаленконун макаласында каралган. Тувалыктардын жалпы этникалык өздүк ан-сезимин изилдеп, автор тувалыктардын эки бөлүгүнө - Батыш Тувиния жана Чыгыш Тувинияга (Тоджин) мүнөздүү болгон экономикалык, маданий, тарыхый жана генетикалык мүнөздөмөлөрдүн негизинде аныкталган ар кандай айырмачылыктарды бөлүп көрсөткөн: түштүк Тува, көчмөн

¹ Кара: Функ Д. Трансформация этнических идентификаций тюрков (аборигенов) юга Западной Сибири / Идентичность и конфликт в постсоветских государствах. - М., 1997. 402-405-б.

² Ошол эле. 405-407-б.

малчылардын экономикалык-маданий типтери менен мүнөздөлгөн. Борбордук Азиядагы негизинен түрк тилдүү көчмөн уруулар катышкан. Чыгыш Саяндын тоо тайпасын мекендеген чыгыш тувиндиктер Тоджиндер үчүн аңчы-марал багуучулардын экономикалык-маданий түрү мүнөздүү болгон, алардын этногенези бир гана түрк тилине эмес, самодийлик, кеттик, ошондой эле тунгус уруусуна негизделген. Тува этносунун бул бөлүктөрүн өздөрүнүн субмаданияты бар өзүнчө этнографиялык топтор деп эсептеген жана сунуш кылган топтор. Ошол эле учурда, Батыш Тувалыктарга таандык калк өзүн этнографтар гана бөлүп көрсөткөн, бирок аны алып жүрүүчүлөр тарабынан өзгөчө жамаат катары таанылбаган бул топко кирбейт деп белгилей кетүү керек. Батыш тувалыктардан айырмаланып, тувалыктар-тоджиндер тувиндиктердин ичиндеги өзгөчө жалпылыгын билишет, өздөрүн Тоджиндер деп атап жатышат (тув. «тыва-кижи», б.а. тыва адамы) өздөрүн ушул этнографиялык топ менен тааныштырышат.¹

Совет мезгилинде тувалык этникалык маданият өзгөргөнгө чейин (1944), тувалыктар иерархиялык өзүн-өзү идентификациялоо тутумуна ээ болгон: тувалыктар өзүлөрүн тувалыктар деп атап, тувалык этнос менен тааныштырышкан (тув. «тыва-кижи, б.а. тува адамы»), улуу муун өзүн Соян, Монгуш, Түлүш ж.б. сыяктуу өзүнчө уруу жамааттары менен тааныштырган жана өзүн-өзү идентификациялоонун төмөнкү деңгээли - ар бир тувалык көчмөндүн аты аталган белгилүү бир аалга (лагерь жамааты) анын эн улуу тургуну жөнүндө сөз болот.²

Постсоветтик доордо Тувада Россияга каршы маанай жана орус тилдүү калктын миграциясы күч алган. 1993-жылы бүткүл элдик референдумда кабыл алынган Туванын Конституциясында Тыва Республикасынын жалпы элдик референдуму аркылуу өз тагдырын өзү чечүү, Россия Федерациясынан чыгуу укугу жөнүндө жобо бар. Бул мезгилде уруулук өзүн-өзү идентификациялоону жандандыруу аракеттери көрүлүүдө, титулдук интеллигенциянын

бир бөлүгү тувалыктардын арасында түрк дүйнөсү менен өзүн-өзү идентификациялоо аң-сезимин өстүрүүгө аракет кылышат.

Тувалыктардын арасында этностун үстүнөн бүткүл орусиялык улуттук маданияттын калыптанышына токтолсок, балким, автордун пикири боюнча, бул "узак мөөнөттүү максаттуу аракеттерди, анын ичинде федералдык жетекчилик тарабынан жаңы мамилелердин негизинде талап кылынат Бардык автономияларда терең илимий талдоонун натыйжасында иштелип чыккан маселе. Бардык орустарды бириктирген улуттук идеянын бир бөлүгү болуп кала турган Россия Федерациясынын өз алдынчалуулугун айтсак болот»

Ошентип, бир катар постсоветтик постномаддардын, айрыкча, кыргыздардын, казактардын, чечендердин, карачайлардын, балкарлардын, кабардиндердин, черкестердин, адыгейлердин, шорлордун, телеуттардын, челкандардын, кумандиндердин, алтайлыктардын, тувиндиктердин, хакастардын, бир катар жалпы белгилердин бар экендигин көрсөттү.

Биринчиден, тизмеленген бардык постномаддарда көп деңгээлдүү этникалык иденттүүлүктүн болушу, алардын негизгиси уруулук, этностук жана этностук.

Экинчиден, постсоветтик мезгилдеги ушул деңгээлдердин бардыгынын кайра жаралуусу.

Үчүнчүдөн, уруу-уруу жана этно-аймактык өзгөчөлүктөрүн чагылдырып, лидерлердин, аксакалдардын жардамы менен ар кандай салттуу механизмдер аркылуу чыр-чатактуу кырдаалдарды чечүүдө мамлекеттик башкаруу, жергиликтүү өз алдынча башкаруу тутумунда тигил же бул деңгээлде колдонуу.

Төртүнчүдөн, ата-бабаларды аздектөө жана санжыраларды түзүү, салттуу уруулук жамааттарды жандандыруу жана аларды жаңы этникалык иденттүүлүктүн элементтери катары киргизүү.

Бешинчиден, бир катар постномаддардын этностук идентификация процесстеринде фрагментация жана биригүү сыяктуу эки тенденциясы бар.

Алтынчыдан, тизмеленген постномаддардын көпчүлүгү түрк улуттар аралык өзгөчөлүгүн түзүү аракеттери менен мүнөздөлөт.

¹ Москаленко Н. Составляющая тувинской национальной культуры: культура этническая и культура национально-государственная / Идентичность и конфликт в постсоветских государствах. - М., 1997. 422-423-б.

² Кара: Ошол эле. 424-б.

¹ Ошол эле. 431-б.

Жетинчиден, жогоруда саналып өткөн пост-көчмөндөрдүн бардыгы үчүн мамлекетти курууда эң маанилүү саясий жана психологиялык көйгөй - бул өз мамлекеттеринин чегинде бирдиктүү жарандык улуттук иденттүүлүктү калыптандыруу, бул узак мөөнөттүү максаттуу аракеттерди талап кылат абал.

Кыргызстанда этникалык жана улуттук идентификация процесстеринин Үчүнчү этабы 2005-жылдын 24-мартынан кийин байкалат. Бул күнкү окуялар төңкөрүш, б.а. саясий бийликти бир элиталык топтун экинчисинен күч менен басып алышы же бул чыныгы элдик революция болгонбу? Бул боюнча талаш-тартыштар али бүтө элек жана бул өзүнчө атайын изилдөө үчүн тема.

Кыргызстандагы этноидентификация процесстерин изилдөө перспективасынан алганда, жаңы этап башталганы көрүнүп турат. Бул тыянак өлкө жетекчилигин алмаштыруунун негизги себептеринин бири болуп, түштүк кыргыздарынын аймактык саясатка, анын ичинде кадр саясатына болгон нааразычылыгы чоң экендиги менен негизделет. Ошондуктан, 2005-жылдын 24-мартына чейин эле, Курманбек Бакиев Кыргызстандын элдик кыймылынын лидери болуп шайланган, анткени түштүктүк Кыргызстандын кийинки президенти болушу керек деп унчукпай чечкен. Бул саясий практика өлкөнүн демократиялык өнүгүүсүнүн эң маанилүү принциби катары этнорегионализмдин мыйзамдаштырылгандыгын күбөлөндүрөт.

Эгерде Акаев режими иш жүзүндө, бирок жашыруун түрдө региондор аралык тең салмактуулукту сактоого аракет кылган болсо, анда жаңы өкмөт эл алдында кош бийлик түрүндө - Бакиев-Кулов (Түштүк-Түндүк) тандеми катары түзүлө баштады. Коомчулукта этникалар аралык карама-каршылыктардын, этностук-регионалдык жана уруулук өзгөчөлүктөрдүн, менталитеттин тегерегиндеги талкуулар коомдо расмий деңгээлде пайда боло баштады. Март окуяларын коштогон айылдык калктын Бишкекке көчүп кетиши, борбор калаадагы жана анын айланасындагы жер тилкелеринин жер басып алуулары башаламандыктар менен чыр-чатактарды жаратып, аймактар аралык мүнөзгө ээ болду. Кийинки жылдары коомдук процесстерде этносторондук рух жана басым болгон. Мунун бардыгы этно-идентификациялоонун этностук аймактык жана тереңирээк уруулук деңгээлдеринин масштабдуу ойгонушу жөнүндө сөз кылат.

Белгилей кетүүчү нерсе, алар кыргыздардын, айрыкча айылдык жашоо образы менен байланышкан адамдардын психологиясында болуп, элдик каада-салттардан көрүнүп келишкен. 1990-жылы автор, БПИнин профессору К.И.Исаев жетектеген жаш социологдор тобунун курамында, кыргыз жаштарынын ичинен квалификациялуу кадрларды даярдоо жана аларды республиканын өнөр жай ишканаларында адаптациялоо маселелерин ар тараптуу социологиялык изилдөө жүргүзүлдү.¹

788 жаш өнөр жай кызматкерлери менен маектешүү болду.

Жумушчу табынын өнүгүшүндөгү регионалдык жана улуттук өзгөчөлүктөрдү аныктоо максатында, өнөр жай ишканаларында тааныш улуттук (этно-улуттук) чөйрөнү калыптандыруу маселелери жаш кыргыздардын адаптация шарттарынын факторлорунун бири катары талданган жумушчулар.

Кыргызстандык жумушчуларды өндүрүш процесстерине тезирээк адаптациялоо үчүн этникалык негизге таянган топторду уюштуруунун маанилүүлүгүн тактоо максатында төмөнкү гипотеза келтирилген: «Этникалык линия боюнча түзүлгөн өндүрүштүк бригадалар эмгек салтын жакшы өздөштүрүүгө жардам берет».

Анализ көрсөткөндөй, респонденттердин жалпы контингентинин ичинен 48,7% респонденттердин этникалык негизде түзүлгөн командаларга оң мамилеси, 26,8% респонденттер тигил же бул деңгээлде терс реакция жасашкан.

Улуттук контекстте бул көрсөткүч төмөнкүдөй мааниге ээ (таблицаны караңыз): кыргыздардын арасында - 58,3% (терс - 20,9%); Орустар - 15,3% (57,7%); өзбектер арасында - 57,2% (0%); украиндер арасында - 6,7% (55,8%); татарлардын арасында - 16,6% (25%); уйгурлардын арасында - 55,5% (11,1%); казактар арасында - 31,8% (13,6%); башка улуттар үчүн - 7,1% (57,1%).

¹ Кара: Исаев К., Джусупбеков А.К., Маматкеримова Г.Р., Ниязов Э.Ж., Сейдахматова Ч.О. Ориентация кыргызской молодежи на рабочие специальности и их адаптация на промышленных предприятиях республики. (По материалам социологических исследований). - Бишкек, 1991. - 73 б.

*Ар кайсы улуттагы респонденттердин мамилеси
өндүрүштүк бригадаларды тузууга
улуту боюнча (% менен)*

Улуту	Улуттук белгиси боюнча бригадаларга болгон мамилест	
	Макул	Макул эмес
Кыргыздар	58,3	20,9
Орустар	15,3	57,7
Өзбектер	57,2	0
Украиналыктар	6,7	55,6
Татарлар	16,6	25,0
Уйгурлар	55,5	11,1
Казактар	31,8	13,6
Башка улуттар	7,1	57,1

Курактык топтордун арасында: биринчиси - 22,7% (45,5%); экинчиси - 26,4% (48,1%); Үчүнчүсү - 26,3% (47,6%); төртүнчү - 27,3% (38,9%); бешинчи - 31,5% (28,7%). Эркектер арасында - 29,5% (45%); аялдар арасында - 24,1% (42,6%).

Бул изилдөөнүн жыйынтыгына таянсак, кыргыз жаштарынын басымдуу бөлүгү улуттук негизде топторду уюштуруу идеясын колдойт жана алар заводдун айлана-чөйрөсүнүн жаңы чектерине жардам бере турган ошол чексиз формасын ишке ашыра алышат деген жыйынтыкка келүү керек. өндүрүштө өз ордун табуу үчүн келген жаштар, заводдордун администрацияларына жаңы келгендерди өз ишканаларына адаптациялоо боюнча мындай ыкмаларды колдоону сунушташты.

Бригадаларды уюштуруунун жана жаш кыргыз жумушчуларынын туруктуулугун жогорулатуунун регионалдык принцибинин ролун тактоо үчүн төмөнкү гипотеза түзүлгөн: «Регионалдык негизде түзүлгөн өндүрүштүк топтор (Ысык-Көл, Ош, Чүй, Талас, Нарын) ири заводдо эмгек салттарын мыкты өздөштүрүү.»

Ошентип, коомдук пикирди талдоо көрсөткөндөй, өндүрүштүк бригадаларды уюштуруунун регионалдык принциби респонденттердин, анын ичинде кыргыз улутунун өкүлдөрүнүн арасында олуттуу колдоого ээ болгон эмес. Ошол эле учурда, белгиленгендей, жумушчу жаш курак тобуна канчалык жаш болсо, ал айтылган гипотезаны канчалык аз колдосо, бул кыргыз улутунун, айрыкча жаштар арасында консолидацияланышынын өсүшүн жана айырмачылыктардын бүдөмүктөнүп жаткандыгын билдирет республиканын ар кайсы аймактарынын ортосунда.

Эмгекти уюштуруудагы регионалдык мамиленин келечеги бар окшойт, албетте, өнөр жай ишканаларында башка улуттун кызматкерлеринин олуттуу өкүлчүлүгү болсо, бул өз кезегинде улуттук өзгөчөлүктүн өнүгүшүнө жана улуттук консолидацияга өбөлгө болот. Болбосо, башка улуттагы калктын олуттуу миграциясы менен, кыргыз эмгекчилеринин улуттук өздүк ан-сезимин регионалдаштыруу күчөшү мүмкүн.

Ошентип, биздин оюбузча, азыркы этноидентификация процесстери үч мезгилге же үч этапка бөлүнүп, өз тарыхына ээ.

Кайра куруу жылдарына мүнөздүү болгон биринчиси, алардын этностук тарыхына, материалдык жана руханий маданиятына болгон кызыгуусун, кыргыз тилин ар кандай чөйрөлөрдө өнүктүрүүнүн зарылдыгы менен билдирилген этноулуттук иденттүүлүктүн өсүшү менен мүнөздөлөт, мамлекеттик жана коомдук турмуш, Кыргызстандын Бүткүл союздук эмгек бөлүштүрүүдөгү орду жана ролу, анын СССРдин өнүгүшүнө кошкон салымы.

Экинчи этапта, кыргыз элинин этноулуттук баалуулуктары негизги мамлекетти түзүүчү фактор, мамлекеттик курулуш принциби болуп калганда, мамлекеттик деңгээлде этноулуттук иденттүүлүк калыптанып, бекитилет. Ошол эле учурда, орус тилдүү калктын массалык түрдө кетишинен жана титулдук этностун үлүшүнүн көбөйүшүнөн улам, айрыкча Бишкек шаары менен Чүй облусунда, анын ичинде республиканын башка аймактарынан

¹ Кара: Исаев К., Джусупбеков А.К., Маматкеримова Г.Р., Ниязов Э.Ж., Сейдахматова Ч.О. Ориентация кыргызской молодежи на рабочие специальности и их адаптация на промышленных предприятиях республики (По материалам социологических исследований). – Бишкек, 1991. 45–64-б.

келген мигранттардын эсебинен этнорегионалдык, этностук-уруулук идентификация процесстери кыргыз калкынын арасында калыптана баштады.

Үчүнчү мезгил 2005-жылдагы март окуяларынан кийин башталат, анда чоң саясатта этностук регионалдык принцип мыйзамдаштырылып, лидерлер этностук регионалдык негизге ылайык тандалат. Этноидентификация процесстеринин логикасына таянып, этнорегионализмдин күчөшү менен трайбализмдин массалык кайра жаралуусун күтүү керек. Акыркылары кыргыз калкынын арасында болуп жаткан ички жана тышкы буйруктардын бороон-чапкындуу миграциялык процесстерине, этноулутчулдук карточкалардын ордуна саясатчылардын этнорегионалдык жана трайбалисттик трубаларды ойношуна таянат.

Жалпысынан, кыргыздардын мезгилдешүүсү же ар кандай этноидентификация процесстери жөнүндө сөз болгондо, негизги тенденциялар менен багыттарга басым жасалды, бирок алардын ар кандай социалдык катмарлардын, демографиялык топтордун жана акыры, айрым инсандардын арасында ар башкача сынуусу болгонун унутпаш керек. Этникалык иденттүүлүктүн өзү - этностор ичиндеги жана этностор аралык кырдаалга жараша сезимтал модификацияланган көп катмарлуу, динамикалык татаал социалдык-психологиялык кубулуш.

Кыргыздардын заманбап этно-идентификация процесстерин изилдөөдөн тышкары, республиканын жарандарынын болжол менен 30% ын түзгөн Кыргызстандын башка этносторун камтыган бул процесстердин мүнөзүн, масштабын, темпин жана өзгөчөлүктөрүн билүү өтө маанилүү.

Биринчиден, тигил же бул оппозициянын аң-сезимине, ар кандай этникалык жамааттардын айырмачылыктарын жана өзгөчөлүктөрүн таанууга негизделген этноидентификация процесстери, «биз - алар» идентификациясынын негизги психологиялык механизмин билдирип, бири-бирине көз каранды, бири-бирин толуктап, киришип, ал тургай өз ара этникалык (этностор ичиндеги жана этностор аралык) чөйрөлөрдө пайда болгон социалдык процесстерди, топтогу жана жеке деңгээлдеги мамилелерди жаратуу жана бири-бирин козгоо.

Экинчиден, булардын бардыгы социалдык-психологиялык реакция, адаптация, объектилердин жана субъектилердин

чагылдырылышы, коомдун жана мамлекеттин болуп жаткан саясий, социалдык-экономикалык, руханий өзгөрүүлөрү, дүйнөдөгү глобалдык процесстер.

Үчүнчүдөн, кыргыздар арасында дагы, этникалык диаспоралар арасында дагы этностук идентификация процесстери Кыргызстанда жаңыдан пайда болуп жаткан улуттук жарандык, мамлекеттик жамааттын курамдык элементтери болуп саналат. Жаңыдан өнүгүп келе жаткан бириккен кыргыз улутунун бүтүндүгү, консолидациясы, дал келбестиги, жетилгендик деңгээли жалпы кабыл алынган (өнүккөн өлкөлөрдө) мааниде ушул элементтерден көз-каранды.

Ошондой эле, улуттук азчылыктардын этникалык идентификация процесстери кыргыз калкындагыдай этаптар, баскычтар менен мүнөздөлүшү маанилүү. Алар биригип, диалектикалык биримдикти билдирет.

Кайра куруу жылдарында союздук жана автономиялуу республикалардагы, СССРдин автономиялуу областтарындагы жана райондорундагы орус тилинин, титулдук этностордун тилдеринин макамы, абалы жана иштеши жөнүндө кызуу талкуулардан улам өлкөнүн улуттук экономикасындагы ушул аймактык түзүмдөрдүн, алардагы кадрдык саясаттын жана ар кандай этностордун маданий-руханий чөйрөдөгү суроо-талаптарын канааттандыруунун деңгээли, кыргыздарда гана эмес, этникалык өздүк аң-сезимдин деңгээлинин жогорулашы байкалууда Кыргызстандын башка элдеринин өкүлдөрүнүн арасында. 1989-жылы алардын тилдерин жана маданиятын өнүктүрүүнү көздөгөн расмий эмес коомдук уюмдар пайда боло баштады, мисалы - өзбектер, тажиктер, уйгурлар, немистер, дунгандар, корейлер, еврейлер, түрктөр, азербайжандар, славян жана түндүк Кавказ улуттарынын улуттук маданий борборлору жана башкалар.

Бүткүл союздук мамлекеттин алкагында, талкууланып жаткан маселелер, көпчүлүк өкүлдөр кабыл алган карама-каршы позицияда турган калктын чакан топторун кошпогондо, кыргыздар менен кыргыздар эмес башка калктын ортосунда суу бөлүштүргүчкө айланат.

Албетте, интеллигенциянын бир бөлүгү жана мамлекеттик аппарат кыйла салмактуу, объективдүү позицияны карманган, атап айтканда, тил маселеси боюнча. 1989-жылы кыргыз тилине

айланууга тийиш болгон «Кыргыз ССРинин мамлекеттик тили жөнүндө» мыйзамдын кабыл алынышы, тилдердин функцияларын кеңейтүү боюнча иш-чараларды мыйзамдык жактан колдоо толкунунда кабыл алынгандыгын моюнга алуу керек, союздук республикалардагы титулдук этникалык топтор, Москванын макулдугу жана колдоосу менен парламентке жайбаракат өттү. Ошол мезгилде Закавказьяда, Балтика өлкөлөрүндө, Украина менен Молдовада жүргүзүлгөн тил саясаты бул республикалардын орус тилдүү калкына карата кыйла радикалдуу, ал тургай басмырлагандыгы белгилүү. Буга карабастан, партиялык кызматкерлер, орус тилдүү саясатчылар СССРдин узак мөөнөттүү орусташуу процессине карабастан, кыргыз тилин өнүктүрүүнү тездетүү чараларын колдогон борбордун позициясына бир аз таң калышты.

Советтик коомдун тоталитардык жана авторитардык каада-салттарынын кескин алсырап кетишинде ачык-айкын көрүнгөн саясий маданияттын жоктугу, этникалык идентификация процесстеринин титулдук этникалык топтордун арасында да, улуттук азчылыктарды этноцентрдик жана этно-доминанттыкка арасында да масштабдуу өзгөрүшүнө жана өсүшүнө өбөлгө түздү. Натыйжада, өндүрүштө, коомдук жайларда, күнүмдүк турмушта жана үй-бүлөдө этникалык негиздеги улуттар аралык чыр-чатактар кенири жайылды. Ички жана тышкы миграциянын күч алышынан улам күч алган улуттар аралык мамилелердеги истериянын эзилиши массалык этникалык фанатизмди пайда кылды. Натыйжада - Ош куралдуу этностор аралык жаңжал, анын жүрүшүндө «окетишүү мүмкүнчүлүгүнө жамааттык кызыкчылык таңууланган», жамааттык аракеттерди түзүүчү механизм катары келип чыкты.

Кыргызстандын түштүгүндө болгон кандуу окуялар коомду жана башкаруучу режимди дүрбөлөнгө салды, алар анын кесепеттерин жоюу, этностор аралык тирешүүнүн курчушуна жол бербөө үчүн бүтүндөй иш-чараларды көрүштү.

¹ Аклаев А.Р. Проблема насилия в межнациональных конфликтах // Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения ВНК. — М., 1993. 8–11-б.

Ош жаңжалы 1980-жылдардын аягында башталган республикадан орустардын жана орус тилдүү калктын массалык кетишин тездетти.

Этникалык жана улуттук идентификация маселелери орустар жана орус тилдүү калктын чыгып кетишинде маанилүү ролду ойногон. Мурунку советтик республикаларда, анын ичинде Кыргызстанда орустардын жана алар менен идентификациялаган орус тилдүү адамдардын (украиндер, татарлар, беларустар, немистер ж.б.) макамынын өзгөрүшү миграциялык маанайга чон таасирин тийгизди. Россияга кетип жаткандардын көпчүлүгү өздөрүн советтик адамдар деп тааныштырганы жашыруун эмес. СССРдин кулашы менен жарандык идентификацияны тандоо курч мүнөзгө ээ болуп, бул орус тилдүү калктын республикадан чыгып кетишинин негизги мотивдеринин бири болуп калды. Акыйкаттык үчүн айта кетүүчү нерсе, Кыргызстандагы улуттук азчылыктардын жана биринчи кезекте орустардын жана орус тилдүүлөрдүн позициясы Закавказье, Прибалтика мамлекеттери, Борбордук Азия (Казакстанды кошпогондо) менен салыштырганда кыйла ыңгайлуу болгон Украина, Молдова, ал тургай Россиянын өзү (орус көчмөндөрүн эске алсак) менен ыңгайлуу болгон.

Орустар жана орус тилдүү элита кээде келген өлкөсүндө качкындардын жана ички жер которгондордун макамына жетүү үчүн улуттук азчылыктардын абалына байланыштуу истерияны атайылап көтөрүп чыгышкан, бул айрым жеңилдиктерменен мамлекеттин колдоосуна кепилдик берген.

Көзкарандысыздыкка жетишүүдөн башталган өзгөрүүлөр, экономикалык жана федералдык байланыштардын үзүлүшү, инфляциялык процесстер, миграциялык маанайлар, калктын ар кандай катмарларынын жашоо деңгээлинин төмөндөшү менен шартталган олуттуу коомдук-саясий катаклизмдер менен жаңы индивидуалдуулукту, биринчи кезекте, кыргыз элин бир эл кылып топтоо. Кыргызстандын Президентинин «Кыргызстан биздин жалпы үйүбүз» деген урааны СССР менен кошо кыйраган совет элинин концепциясынын ордуна жаңы улуттук идентификация саясатынын идеологиялык негизи болуп калды.

Кыргызстандыктар үчүн бирдиктүү үй-концепциясын жүзөгө ашыруунун жарандык, коомдук органы катары учурдагы улуттук-маданий калыптануулардын арасынан 1994-жылдын башында

Министрство внутренних дел Кыргызстана
Аппарат прокуратуры

Кыргызстан элдеринин ассамблеясы президенттин фирманы жана
 Дуруттук-идентификация маселелеринде өзгөчө рол ойнойт.
 ОБСЕнин Дуруттук азчылык иштери боюнча жогорку комиссиясы
 М.Ван дер Стуул 1998-жылдын июнь айында Б.Сык-Теп айтуусунун
 өткөн Эл аралык семинарда сүйлөп жатып, Кыргызстан келтирген
 Башка өлкөлөргө үлгү боло турган гармониялуу коомду курууда
 мүмкүнчүлүгү бар экендигин айтты. Ошол эле учурда ал "Бир бир
 этностун өкүлдөрү анын кызыкчылыктары жана аңызын,
 эңгезлик иларды уккандыгын билгиси керек ... Киреттеринин
 ташкары, милдеттер дагы бар экендигин баса белгиледи. Бул жерде
 биринчи кесекте өз мамлекетине болгон милдет жана биринчилик,
 андан аймактык бүтүндүгүн урматтоо бар. Ошондой эле өз
 коңураак үйдүн бир балуу деп эсептөө милдети бар. Биринчи
 этностордун жалпы кызыкчылыгы бар ... Андан ая бир этносту
 коомгоого болгон каалоону урматтоо керек. Бирок ошол эле учурда
 ал иштерининиландуу, жалпы жыргалчылыктын кызыкчылыгы үчүн
 башкалар менен иштениүү каалоосу болушу керек."

¹ Кыргызстан = наш общий дом; Материним даялалыкка. Аксанын: чардов Кыргызстан. = Бизнес: 80, 83-8;

укуктарын урматтоого негизделген. Жалпы жыргалчылыкка оптималдуу салым кошуу ар бир этностун милдети.

Кыргызстан элдеринин Ассамблеясынын этникалык жана улуттук идентификация процесстериндеги өзгөчө орду бар экендигине карабастан, коомдук уюмдун макамы менен чектелген анын ишмердүүлүгүнүн потенциалын жогору баалоого болбойт.

Кыргызстан элдеринин Ассамблеясынын эң маанилүү кемчилиги - бул өз миссиясына жана белгиленген уставдык максаттарга толук жооп бербегендиги. Бул таасирдүү коомдук уюмдун курамына улуттук азчылыктардын этникалык жана маданий субъекттеринин тармагы кирет, бир нече бейөкмөт уюмдарды эске албаганда, кыргыз этносунун айрым кызыкчылыктарын чагылдырган, мисалы, «Аксакалдар Коомун» жана «Көп балалуу Эне» ж.б. айтсак болот. Кыргызстандын эли улуттук азчылыктардан гана турушу мүмкүн эмес, бирок республиканын калкынын үчтөн эки бөлүгүнөн ашыгын түзгөн кыргыздар болгон Кыргызстандын расмий, мамлекеттик түзүүчү

этносу кайда. Тагыраак айтканда, бул уюмду - республиканын улуттук азчылыктардын ассамблеясын же этникалык диаспораларын чакыруу керек болчу. Эгерде алар эски аталышты сактап калууну каалашса, анда кыргыз элинин маданий-тилдик кызыкчылыктарын чагылдырган эң масштабдуу жана таасирдүү БӨУларды кошуу керек жана алар ондоп саналат. Биздин оюбузча, Кыргызстан элдеринин Ассамблеясында, «Кыргыз тил коому» жана башкалар сыяктуу улуттук бейөкмөт уюмдар менен катар, «Ысык-Көл», «Аксы», «Ай-тамга» ж.б. сыяктуу кыргыз этносунун регионалдык, уруулук кызыкчылыктарын чагылдырган көптөгөн өкмөттүк эмес уюмдарды бириктирүү керек. жашыруун эмес. Дээрлик бардык ири уруулар өзүлөрүнүн өкмөттүк эмес уюмдарын түзүшкөн жана ушул сыяктуу процессти регионалдык масштабдагы аймактык жамааттардан баштап, дээрлик бардык райондордун калкына чейин, шаарлар, посёлоктор менен айылдарды камтыган.

Айрым аймактык аймактык бирдиктердин, ошондой эле уруулук структуралардын кызыкчылыктарын чагылдырган, эң таасирдүү НКОлор Кыргызстан элинин Ассамблеясынын курамына киргизүү үчүн ачык-айкын критерийлерди иштеп чыгуу керек. Ушул учурда гана бул уюм өзүнүн аталышына, миссиясына жана уставдык максаттарына ылайык келет.

Этикалык диаспоралардын улуттук-маданий борборлорун гана консолидациялоого негизделген Кыргызстан элдеринин Ассамблеясынын эски концепциясын колдогондордун айрымдары, Маданият министрлиги жана Кыргызстандын башка расмий органдары улуттук иш менен алектенип жатат деген карама-каршы далилдерди келтириши мүмкүн. Бирок, аларга тээ Совет мезгилинде эле Ч.Айтматов келтирген ынандуу аргументтер каршы тура алат. Тактап айтканда, эки Германия, эки Корея, Өзбекстан, Россия Федерациясы ж.б. Кыргызстандын тиешелүү этносторунун тилдерине жана маданияттарына активдүү катышат. Чындыгында эле, азыркы шарттарда, Кыргызстандын ар кандай чакан этникалык тобун алгыла, алардын артында тиешелүү мамлекеттер жана автономиялуу түзүлүштөр турат, булар тизмеде көрсөтүлгөндөрдөн тышкары Казакстан, Тажикстан, Кытай, Израиль, Грузия, Армения, Балтика республикалары, Польша, Чехия, Словакия, Түндүк Кавказ Республикасы, Татарстан, Башкирия, Украина, Беларуссия ж.б. Бул өлкөлөрдүн мамлекеттик

структураларынан тышкары, коомдук бирикмелер Кыргызстандагы этностук азчылыктардын маданиятын жандандырууга активдүү катышууда, алардын максаты чет өлкөлүк мекендештерге жардам берүү. Кыргызстандын көпчүлүк чакан этникалык топтору өз өлкөлөрүнүн Бишкекте гана эмес, Алматы, Ташкент жана Москвада жайгашкан дипломатиялык өкүлчүлүктөрү менен байланышуу мүмкүнчүлүгүнө ээ.

Ал эми кыргыз этносу маданий-тилдик жамаат катары Кыргыз Республикасынын чегинде гана толугу менен ишке ашышы мүмкүн. Эгерде биз кыргыз элин бирдиктүү улуттук-жарандык коомдоштукка топтогубуз келсе, анда бул процессте негизги расмий, эң таасирдүү жана көп сандаган мамлекет түзүүчү этнос - кыргыз этноулуту сөзсүз түрдө биригиши керек. Болбосо, Кыргызстан элдеринин Ассамблеясы - бул жөн гана декларация, Кыргызстандын элин консолидациялоону көздөгөн НКОнун имитациясы. Республиканын жарандык коомунун эң маанилүү бөлүгү болгон жана калктын кеңири катмарын бириктирген постсоциалисттик механизмди иштеп чыгуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон кыргыздардын регионалдык, жергиликтүү, уруулук структураларынын кызыкчылыктарын чагылдырган НКОлор бар. Коомдогу кризисте ар кандай чагымчыл күчтөрдүн таасири астында сырттан, үй-бүлөлүк негиздеги этностор ичиндеги жана этностор аралык чыр-чатактар пайда болуп, мамлекеттик органдар, жарандык коом тарабынан көзөмөлдөнбөсө, өнүгүп кетиши мүмкүн экендиги жашыруун эмес. Кыргызстан элдеринин кеңейтилген Ассамблеясынын трибунасы чыңалууну жоюуга, аны цивилизациялуу каналга кошууга жана тиешелүү мамлекеттик структураларга кыргыз коомунун, Кыргызстандын элдеринин этностор ичиндеги жана этностор аралык консолидациясы боюнча сунуштарды даярдоого жардам берет.

Өлкөдө улуттук саясатты ишке ашырууда башкы ролду мамлекет ойношу керек жана ойноп жатат. Этникалык процесстерди жөнгө салуу жагынан өкмөт миграциянын маданий-тилдик өнүгүүсү жана кадрларды даярдоо менен түздөн-түз байланышкан бир катар кардиналдуу чараларды көрдү.

-1992-жылы мамлекеттик тил саясатын жүргүзүүгө ондоолор киргизилген жана «орус тилдүүлөр 70% жана андан ашык% түзгөн»

калктуу конуштарда, ишканаларда жана уюмдарда документтерди орус тилинде жүргүзүүгө уруксат берилген.

-1993-жылы Кыргыз-Орус Славян университети ачылган. Республиканын Кылмыш-жаза кодекси жарандарга карата улуттук басмырлоонун кылмыш жоопкерчилиги жөнүндө жаңы берене менен толукталды.

-1994-жылы Кыргыз Республикасынын Президентинин «Миграциялык процесстерди жөнгө салуу чаралары жөнүндө» Жарлыгы чыгып, анда орус тилине расмий тил статусу берилген.

-1998-жылы Кыргыз Республикасынын Президентинин «Мамлекеттик тилди андан ары өнүктүрүү жөнүндө» Жарлыгы менен Мамлекеттик тилди өнүктүрүү Концепциясы бекитилип, Мамлекеттик тил боюнча Улуттук комиссия түзүлгөн.

-2000-жылы «Орус тилинин расмий макамы жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы кабыл алынган.

-2001-жылы орус тили үчүн расмий тил статусун камсыз кылган «Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 5-беренесине, өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы кабыл алынган.

-2004-жылы орус тилинин расмий тил катары конституциялык макамын төмөндөтүп, түпкүлүгүндө орус тилинин функциясын жокко чыгарган «Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили жөнүндө» Кыргыз Республикасынын жаңы Мыйзамы күчүнө кирди.¹

Ч.Чотаева постсоветтик Кыргызстандын тил саясатына бирдиктүү мамлекеттик тилди киргизүү, орус тилинин ролун таануу жана канааттануу менен байланышкан улуттук-мамлекеттик курулуштун кысымынан келип чыккан түшүнүксүз, карама-каршылыктуу деп туура баа берет.²

Тил саясатындагы эки жактуулук жана карама-каршылык ички этникалык, улуттук идентификация процесстери менен гана эмес, тышкы жагдайлар менен да байланыштуу. Атап айтканда, бир жагынан, постсоветтик өлкөлөрдө орус тилдүү мейкиндикти сактоо жана чыңдоо боюнча Россиянын позициясы, бул өлкөлөрдүн

¹Кара: Чотаева Ч. Этнокультурные факторы в истории государственного строительства Кыргызстана. – Бишкек, 2005. 153–165-б.

²Кара: Ошол эле. 157-б.

орустар жана орус тилдүү тургундарынын маданий-тилдик муктаждыктарын канааттандыруу, экинчи жагынан, постсоветтик мамлекеттерди Россиядан алыстатууга Батыштын айрым чөйрөлөрүнүн кызыкчылыгы менен болот. Ошол эле учурда, реинтеграциялоонун натыйжалуу рычагдарынын бири, албетте, бул мамлекеттердин турмушундагы орус тилинин ролунун жана макамынын төмөндөшү, ошондой эле анын функцияларынын мамлекеттик, англис тилдерине өтүшү.

Эки жактуулук жана карама-каршылык – орусиялыктардын, башка славян улуттарынын, немистердин, өзбектердин, тажиктердин, казактардын, татарлардын, Түндүк Кавказ элдеринин, кош жарандуулук институтун киргизүүгө кызыкдар болгон калмактардын айрым катмарларына мүнөздүү болгон улуттук иденттүүлүктүн белгисиз белгисиз абалынын көрүнүшү.

Кыргызстан менен улуттук өзгөчөлүгүн жоготкусу келбеген кыргыз мигранттары (расмий эмес маалыматтар боюнча, Россияда 1 миллионго чейин кыргыз улутунун өкүлдөрү иштешет) кош жарандуулук институтуна барган сайын туруктуу кызыгуусун билдиришүүдө.

2007-жылдын күзүндө кабыл алынган Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясы башка өлкөлөр менен кош жарандуулуктун мыйзамдуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылат. Мурунку жылдары башка өлкөлөргө кеткен кыргыз эмес калктын бир бөлүгү өз өлкөлөрү менен кош жарандуулуктун чегинде жарандыкты калыбына келтирүүнү каалаарын кошумчалоо керек.

Кыргызстандыктардын этникалык иденттүүлүгүнүн учурдагы абалынын өзгөчөлүктөрүн, өзгөчөлүктөрүн аныктоо үчүн коомдук пикирдин социологиялык өлчөөлөрү актуалдуу.

М.А. Карыбаева тарабынан жүргүзүлгөн социологиялык изилдөө 1999-жылы 1200 бишкектиктин арасында этностук жана жалпы жарандык багыттардын катышы боюнча төмөнкүдөй натыйжаларды көрсөттү: жаңы паспорттордо улуттун графасын сактап калуу зарылдыгы жөнүндө суроого жооп берип жатып, респонденттердин 45% улутун бекитүүнү жакташты документте; жарымынан азыраак, дээрлик үчтөн бири (31,5%) буга кайдыгер мамилесин билдиришти жана 23,1% (дээрлик төрттөн бири) ал

Кара: Уметов Т.Э., Уметова А.Э. Указ. соч. 239-б.

жерде жазбаш керек деп эсептешти. Автор бул улуттун таза этникалык түшүнүгүн жеңген же буга чейин жеңип чыккан жана анын жарандык чечмелөөсүнө жакын калктын үлүшү деп эсептейт.

Улутка карата жалпы жарандык мамилелердин жайылышын баалоого өзгөчө көңүл буруу керек, бул мындайларды аң-сезимдүү тандоо мүмкүнчүлүгүн берет. Респонденттердин 17,3%, алардын 18,8% жогорку билимдүү, ал эми 22% славян этникалык топторунун өкүлдөрү, чондордун улутун өзгөртүү чечимине макул болушту.

«Сиз бүгүн өзүңүздү ким деп эсептейсиз?» Анкета суроосуна жооп. өзүн-өзү белгилүү бир жарандык коом менен тааныштырууну жана идентификациялоону жарыка чыгарат. Абсолюттук көпчүлүк (64,8%) өзүн Кыргызстандын жараны деп эсептешет, анын ичинде республиканын аймагында жашаган кыргыз эместер; Респонденттердин 12,8% өздөрүн СССРдин жараны деп эсептей беришет; 8,2% кыргызстандыктар улутунан жана мамлекеттүүлүгүнөн баш тартып, өздөрүн «дүйнөнүн жарандарыбыз» деп эсептешет; 13,9% - жарандык өзүн-өзү идентификациялоо жөнүндө чечим чыгара алган жок.

Ошентип, улуттук идентификациянын негизги түрлөрүнүн палитрасы пайда болду: кадимки (64,5%), космополиттик (8,2%), эки ача же белгисиз (13,9%) жана кайдыгер же нигилисттик кыргыз иденттүүлүгү менен аяктаган (12, сегиз%).

Улуту боюнча орустардын 52% өзүлөрүн Кыргызстандын жараны деп эсептешет, 19,2% өздөрүн советтик жарандардай сезишет, 18,3% жарандык иденттүүлүктү аныктоо кыйынга турду, 10,6% улут маселесине кайдыгер карашты. Албетте, кыргыздардын арасында эң төмөнкү көрсөткүч акыркы альтернатива боюнча - 4,5%.

2003-жылы Кыргызстандын төрт облусунан жана Бишкек шаарынан келген 1000 респонденттин арасында идентификациянын ар кандай аспектилерин этносоциологиялык изилдөө жүргүзүлдү. «Өзүңүздү ким деп эсептейсиз?» деген суроого кыргыздардын, орустардын жана өзбектердин 90% дан ашыгы жана башка

¹ Кара: *Карыбаева М.Н.* Национальное самосознание: философско-методологический анализ. – Дисс. на соиск. уч. ст. канд. филос. наук. – Бишкек, 1999. 134-192-б.

улуттардын 69,2% өзүлөрүн өздөрүнүн улутунун өкүлдөрү деп тааныштырышкан. Андан тышкары, өздөрүн орус, кыргыз же өзбек деп тааныштырган башка улуттардын респонденттери кыйла орусташтырылган (украиндер, беларустар), кыргыздашкан (калмактар) же өзбекташкан (тажиктер), космополиттештирилгендер (этностор аралык никеден чыккан балдар) - белгисиз иденттүүлүк менен белгиленет.

Этникалык өздүк аң-сезим жөнүндөгү суроого, 87,8% кыргыздар, 85,5% өзбектер, 74,9% орустар жана 40,0% «башкалар» аны тиешелүүлүгүнө жараша кыргыз, өзбек, орус жана башкалар деп аташкан. «Башка» улуттардын 47,7%, орустардын 24,6, өзбектердин 10,3% жана кыргыздардын 9,6% этникалык иденттүүлүгүн эл аралык, 9,2% орустар деп аныкташкан. Кыргыз коомчулугуна ар кандай этностордун интеграциясы дагы деле болсо өтө начар деген корутунду чыгарылды, респонденттердин көпчүлүгү негизинен өздөрүн этностук топтору менен тааныштырышат, ошого жараша алардын этникалык иденттүүлүгүн аныкташат.

Эгерде Кыргызстандагы титулдук эмес этникалык топторду суб-этникалык деңгээлдер боюнча карасак, анда алар этноулуттук деңгээлге салыштырмалуу маанисиз ролду ойношот.

Ошентип, орустардын ортосундагы айырмачылыктар - негизинен регионалдык план - Ош, Жалалабад, Ысыккөл, Талас, Чүй, Бишкек, б.а. номиналдык географиялык же аймактык болуп саналат.

Өзбектерде этникалык иденттүүлүктүн түзүлүшү Өзбекстанга караганда анчалык байкалбайт (Кашкадарыя, Самарканд, Ташкент, Хорезм, Джиззах, Фергана ж.б.). Бирок, албетте, өзбектердин көпчүлүгү өздөрүнүн аймактык тегин, ата-энесин жана ата-бабаларын билишет. Булар негизинен Фергана өрөөнүнөн келген адамдар, бирок бул учурда алар Наманган, Фергана, Андижан, Ошко бөлүнөт. Оштук өзбектер, Кыргызстандын түштүгү үч аймакка бөлүнгөндөн кийин, ушул аймактар менен бирдей боло баштады. Кыргыз өзбектеринин арасында мурдагы көчмөн уруулардын өкүлдөрү - локайлар, катагандар, кыпчактар бар. Тажикстанда алардын айрымдары расмий статистика боюнча өзбек улутунан айырмаланган улуттар деп эсептелет, бул бийликке таза саясий

¹ Кара: *Чотаева Ч.* Этнокультурные факторы в истории государственного строительства Кыргызстана. – Бишкек, 2005. 121-125-б.

максаттарды көздөп, Тажикстандагы өзбек улутунун өкүлдөрүнүн үлүшүн азайтууга мүмкүндүк берди¹.

Постсоветтик Кыргызстанда кыргыздардын курамына кирген кыпчактарды өздөрүн өзбекмин деп эсептеген кыпчактар менен бириктирүү аракеттери көрүлгөн.

Белгилүү болгондой, тажиктерде дагы өзүнүн субэтностик бөлүнүүлөрү бар: Тажикстандагы түз жана тоолуу тажиктер. Бирок, Кыргызстанда мындай идентификациялар тажиктердин этноулуттук иденттүүлүгү менен катуу басылып жатат. Албетте, алар өздөрүн кыргыз тажиктери деп эсептешет, бирок алардын көпчүлүгү паспортторунда өзбектер деп жазылып, алардын бир тобу өздөрүн алар менен тааныштырып, ассимиляцияланып кетишет. Ошондой эле расмий түрдө каралып, өзбектер менен бирдей болгон уйгурлар бар.

Дунгандар Кытайдын Ганьсу жана Шэньси провинцияларынан келген иммигранттар болуп бөлүнөт. Бирок бул айырмачылыктар анчалык деле мааниге ээ эмес. Ошентип, М.Д. Машанло «Взаимосвязь шэньсийских дунган с общинами дунган Кыргызстана, Казахстана и Китая» аттуу макаласында мындай деп жазган: «Шэньси дунгандары - бул Кытайдын Шэньси провинциясынан XIX кылымдын аягында Гансу жана Синьцзян элдеринен айырмаланып Кыргызстанга жана Казакстанга көчүп келген адамдар».²

Бул топтор, биздин оюбузча, уруулук түзүлүштөр эмес эмес, аларды этнорегионалдык (этнолокалдык) жамааттарга таандык кылуу туура болмок. Автор мындай деп белгилейт: «Буга карабастан, дунган чөйрөсүндө, бардык деңгээлдеги ар кандай мекендештер тайпаларында, бул маселеде, башкалар сыяктуу эле, бирдиктүү аракеттер керек жана трайбалисттик көрүнүштөргө орун жок деген түшүнүк бар. Ошол себептен Шэньси дунгандары, ошондой эле башка мекендеш топтордун өкүлдөрү, коомчулук тарабынан уюштурулган баардык көрүнүктүү иш-чараларга бирдей шыктануу менен катышат».³

Ошентип, дунган жамааттарынын арасында ар кандай деңгээлдеги этникалык, этноулуттук жана этножердештик

өзгөчөлүктөрү бар, макала автору ушул жагдайга өзгөчө көңүл бурат. «Этностор жана этностук топтор үчүн өзүлөрүнүн мамлекеттүүлүгү жок, айрыкча, өздөрүнүн туугандык топторунан бөлүнүп, этностук иденттүүлүгүнүн өзгөрүшүнө тобокелге салынган чачыранды жамааттар сыяктуу эле, кыйратуучу мүнөзгө ээ. Чакан этникалык топтор менен аз сандагы элдер үчүн мындай көрүнүш алардын биримдигин жана маданиятын сактоо жана акыры, өзүлөрүнүн жашап кетүүсү саналат.»¹

Этноулуттук идентификация процесстериндеги өткөн менен азыркы учурду салыштырмалуу талдоо көрсөткөндөй, «эгерде XIX кылымдын аягында дунгандардын ар кандай топтору бири-биринен обочолонуп жашап, туруктуу маданий байланыштарга ээ болбосо, эндогамдык жана кээ бир учурларда бири-бирин бүтүндөй кабыл алышкан эмес, ошондо азыркы учурда, аймактык-административдик быгырандылыкка карабастан, алар өздөрүнүн биримдигин айдан ачык билишет «окана» ар кандай дунган мекендештеринин топтору, анын ичинде Шэньси, этникалык иденттүүлүк гана алсырабады, бирок кыйла ачык-айкын көрсөтүлдү.»²

Чүй жана Талас облустарында компактуу жашаган, Казакстандын Жамбул жана Алматы облустарынын чек ара аймактарында туугандык байланыштары бар казактар, алар менен жүз жана тектеш структуралар боюнча аныкталган. Бирок бул процесстер кыргыз элинин казак этноулуттук өзгөчөлүгүнүн фонунда экинчи орунда турат.

Кыргыз татарлары Крым жана Казан болуп экиге бөлүнөт.

Немистердин, корейлердин, Түндүк Кавказ улуттарынын өкүлдөрү, азербайжандар, калмактар, украиндер, беларуссиялар, еврейлердин санынын аздыгынан жана этностор аралык никеге аралашып кеткендигинен, кыргыздар, өзбектер жана орустар өздөштүргөндүктөн, субэтникалык деңгээлдер анчалык деле маанилүү эмес.

Ааламдашуу шартында постномадик формациялардын этноулуттук идентификациясынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен мамлекеттик институттардын, глобалдык процесстердин терең алсыздыгы жергиликтүү тенденциялардын өсүшүнө өбөлгө түзүп жаткандыгына көңүл буруу керек.

¹ Ошол эле. 51-52-б.

² Ошол эле. 53-б.

¹ Суюмбаев М.Н., Мамытова А.О. Иерархии идентичностей в Центральной Азии (на примере Кыргызстана) // Центральная Азия. Культура мира. - 2007. - № 1-2.

² Машанло М.Д. Взаимосвязь шэньсийских дунган с общинами дунган Кыргызстана, Казахстана и Китая // Вопросы истории. - 2008. - № 2. 53-б.

³ Машанло М.Д. Взаимосвязь шэньсийских дунган с общинами дунган Кыргызстана, Казахстана и Китая // Вопросы истории. - 2008. - № 2. 53-б.

Жалпысынан, кыргыздардын мезгилдешүүсү же ар кандай этноидентификация процесстери жөнүндө сөз кылып жатып, негизги, үстөмдүк кылган тенденцияларга жана багыттарга басым жасалган, бирок алардын ар башка социалдык катмарлар, демографиялык, кесиптик топтор, категориялар арасында ар башкача өткөнүн баса белгилөө керек жана акыры, жеке адамдардын психофизиологиялык жана эмоционалдык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен жеке деңгээлде болот.

Глобалдашуу шартында кыргыздардын арасында болуп жаткан этно-идентификация процесстерине мамлекетти түзүп жаткан кыргыз этносу менен биргеликте алардын жарандык абалынын калыптануу стадиясында турган башка улуттардын өкүлдөрүнүн ушул сыяктуу процесстери чоң таасир этет, улуттар аралык, улуттук иденттүүлүк, идентификациялоону жана өздүк ан-сезимди камтуунун даражасы, масштабы, республиканын жараны, ар улуттун өкүлдөрү, анын ичинде кыргыздар турат. Бул бүтүндүктүн, консолидациянын, карама-каршылыктардын, жетилгендиктин деңгээлин, өнүгүп келе жаткан бириккен кыргыз улутун ар кайсы өлкөлөрдө жалпы кабыл алынган мааниде аныктайт.

Чындыгында тигил же бул этностук улуттук иденттүүлүктөн, этникалык мазмундан ажыраган абстракттуу жарандык иденттүүлүк жок экендигин белгилей кетүү керек, ошондой эле белгилүү бир жарандык таандыктыктан тышкары өнүгө турган этностук бирдейлик жок, анын ан-сезими же ар кандай мамлекеттик чек араларда андап билүүсү. Демек, жарандык улуттар менен этностордун ортосундагы айырмачылыктар жөнүндөгү теориялык талаш-тартыштар илимпоздор менен саясатчылардын белгилүү тарыхый мезгилде, этникалык келип чыккан мамлекетте белгилүү бир тарыхый кырдаалда артыкчылыкка басым жасоосу же мамлекеттик түзүлүш принциби катары каралышы керек. Бул приоритеттер элитанын же элитанын бир бөлүгүнүн каалоосуна, эркине гана эмес, б.а. субъективдүү фактор, бул калктын этностук даражасынан, өлкөнүн ичиндеги жана коңшулар менен болгон ар кандай этникалык формациялар менен болгон мамилелерден, бул мамилелердин тарыхынан жана алардын келечектеринен көз каранды.

Биздин оюбузча, жетилген, интегралдык, жарандык иденттүүлүк, кеңири айтканда, гармониялуу өнүгүп жаткан

жарандык улут ушул жарандык улутту түзгөн элементтердин, б.а. элементтердин айтылган этноулуттук өзгөчөлүктөрүнүн негизинде гана калыптанып, иштей алат. Бирок, ошол эле учурда, этноулуттук иденттүүлүк жарандык иденттүүлүккө үстөмдүк кылбашы керек жана тескерисинче, жарандык иденттүүлүк бир же бир нече этноулуттук иденттүүлүктү анын негизи катары абсолютташтырбашы керек, идентификацияны, жарандардын андай эмес адамдарга таандык экендигин түшүнүүнү четке кагат.

Ошентип, жарандык иденттүүлүк конкреттүү этноулуттук иденттүүлүккө негизделиши керек. Өз кезегинде, өзүн бирдиктүү жарандык жамаат катары сезүү үчүн этностук улуттук түзмдөр биргелешкен интеграциялык процесстерде өзүн көрсөтүшү керек. Башка сөз менен айтканда, ар бир улуттун өкүлдөрү артыкчылыктуу гана жарандык укуктарга жана талаптарга эмес, ошондой эле жарандык милдеттенмелерге, милдетке, жоопкерчиликке жана абийирге ээ болушу керек.

Азыркы шарттарда постномаддардын этникалык иденттүүлүгүнүн негизги деңгээлдеринин иштөө өзгөчөлүктөрүн изилдөөнүн жыйынтыгында төмөнкүлөрдү белгилей кетүү керек.

Биринчиден, «постномаддар» түшүнүгү жакынкы мезгилде өз өнүгүүсүндө көчмөн этабынан өткөн этникалык топторду билдирет, мисалы, кыргыздар, казактар, түркмөндөр, каракалпактар, өзбектер, тажиктер, уйгурлар, чечендер, балкарлар, карачайлар, ногойлар, калмактар, буряттар, алтайлыктар, хакастар, тувалыктар, шорлор ж.б., алар өткөн кылымдын 30-50-жылдарында совет өкмөтү жүргүзгөн массалык өнөктүктөрдүн натыйжасында отуруктуу жашоо образына өтө башташкан.

Экинчиден, зордук-зомбулуктук чаралар көп колдонулган. Бирок жалпысынан бул мурунку көчмөндөрдүн айылдары, конуштары, шаарлары жана башка калктуу конуштары түрүндөгү этнолокалдык, этноаймактык түзүлүштөрдүн пайда болушуна алып келген. Маданий революцияга карабастан, көчмөнчүлүк маданиятта, күнүмдүк турмушта, каада-салттарда, үрп-адаттарда, ар кандай ишенимдерде, психологияда, баалуулуктарда жана акыры, этникалык иденттүүлүктө кала берген.

Үчүнчүдөн, калыптанган этноулуттук деңгээл менен катар үстөмдүк кылуучу иденттүүлүктүн негизинде мурунку номаддар менен постномаддар уруулук иденттүүлүктү кайра иштетүүнү

уланткан. Көпчүлүк учурларда ал трансформацияланган түрүндө тигил же бул башка этникалык жалпылыктар жана жалпы бирдиктүү этностун башка этнорегионалдык бөлүктөрү менен фундаменталдуу байланышта болуп, тигил же бул тарыхый шарттарда калыптанган уруулук түзүлүштөрдүн белгилүү бир жыйындысынын аймактык, локалдык, регионалдык жалпылыгын чагылдырган иденттүүлүктүн өзгөчө деңгээли катары этнорегионалдык иденттүүлүккө бышып жетилди.

Төртүнчүдөн, постномаддардын ар кандай деңгээлдеги этникалык иденттүүлүгүнүн ушул тутуму, чындыгында, советтик адамдардын жаңы, тарыхый, суперэтникалык жамаат катары калыптанышына мажбур болгон шарттарда идентификация процесстериндеги этноконсолидация тенденциясынын үстөмдүгү менен батыш өлчөмүндө Совет улуту жоголгон жок.

Бешинчиден, административдик-командалык тутумдун алсырашы, андан кийин анын кыйрашы менен терең этносаясий, саясий, руханий жана акыры, постсоветтик коомдордун, посткөчмөндөрдүн идентификациялык кризиси учурунда этникалык иденттүүлүк архаикалык, коргоо механизмдери, көчмөнчүлүктүн өзгөчө таандык потенциалына негизделген.

Алтынчыдан, көчмөн эмес жамааттардан айырмаланып, постномаддардын этникалык иденттүүлүгүнүн бөлүнүп-жарылышы жана ыдырашы учурунда, этникалык иденттүүлүктүн этноаймактык жана этноулуттук деңгээлдери менен катар уруулук деңгээли жогорулай баштаган.

Жетинчиден, миграция процесстерин тездеткен ааламдашуу постномаддык аймактардан орус тилдүү калктын чыгып кетишине жана шаарлар менен өрөөндөргө постномаддардын агылып келишине шарт түзүп, алардын моноэтникалык курамын түздү. Белгилүү болгондой, постномаддардын этноидентификациялык консолидациясы ири шаарларда жана калктуу пункттарда көпчүлүктү түзгөн келгин калктын катышуусуна негизделген.

Постномаддардын үлүшүнүн көбөйүшү менен алардын этностук улуттук иденттүүлүк жана консолидация деңгээли төмөндөй баштады, этностук улуттук иденттүүлүктүн уруулук жана этнолокалдык келип чыккан субтүзүлүштөргө жана структураларга бөлүнүп-жарылуу тенденциясы күчөдү.

Сегизинчи, постномаддар арасындагы ааламдашуу шартында, мисалы, түрк жана монгол тилдүү элдер арасындагы пантуркизм жана панмонголизм сыяктуу маданий-тилдик негизде биригүү тенденциялары күч ала баштады. Бирок ушул тенденциялардын негизги демилгечилери болгон Түркия менен Монголияда керектүү рычагдардын жана каражаттардын жоктугу алардын байкалаарлык түрдө жүзөгө ашырылышына жана актуалдашуусуна жол бербейт.

Тогузунчу, постномаддык элдер калыптануу этабынан бир гана номиналдуу мамлекеттүүлүккө ээ болгон советтик мезгилде эмес, ошондой эле азыркы учурда - эгемендүүлүк жана автономия шарттарында, постномадик элдер азырынча жетиштүү деңгээлде ишке ашырыла электигине байланыштуу өз республикаларында жарандык улутту түзүүдө мамлекет түзүүчү этнос. Тилдер, маданияттар, каада-салттар, үрп-адаттар, тарыхый эс тутум, этностук улуттук баалуулуктар жана тигил же бул этноулуттук жамаат менен идентификациялоонун негизин түзгөн башка компоненттер постномаддык этникалык азчылыктардын жарандык, улуттук иденттүүлүгү фактысы болуп калган жок коомдор. Башкача айтканда, постномаддык республикалардагы титулдук эмес элдердин өкүлдөрүнүн арасында, постномаддардын жалпы этникалык иденттүүлүгүнүн негизинде жалпы жарандык, улуттук иденттүүлүк али калыптана элек. Демек, жалпы жарандык иденттүүлүккө жетишүү жана анын консолидациясы үчүн жарандык, улуттук иденттүүлүктүн курамын жана компоненттерин кеңейтүү, ага чет элдик элементтерди - тилдерди, маданиятты, каада-салттарды, үрп-адаттарды, тарыхый эс тутумду ж.б. ушул мамлекеттик түзүлүштөрдө жашаган улуттук азчылыктар, атап айтканда, орус тилдүү калк ж.б.у.с., постномаддар көпчүлүк учурда өзүлөрүн советтик адамдар менен жетишерлик деңгээлде тааныштырышат, алар улуттук иденттүүлүктүн орус тилдүү элементтерине негизделген.

Ошентип, постсоветтик мамлекеттердеги улут курууда жарандык жана этностук улуттук мамилелердин карама-каршылыктарын жоюуга болот.

1. Батыш-европа жана түндүк-америка мамлекеттерин жана улутчулдукту изилдөөдө субъективдүү-реалисттик жана идеалисттик мүнөздөгү, мазмундагы этникалык иденттүүлүк түшүнүктөрү чоң орунду ээлейт, алардын айырмачылыктарынын маңызы этникалык иденттүүлүктү чыныгы, объективдүү, этникалык жамааттардын баштапкы мүнөздөмөсү же этносаясий кырдаалга таасир этүүгө жөндөмдүү инструмент, же мифологиялык келип чыккан этнопсихологиялык кубулуш катары - белгилүү элиталык топтор тарабынан иштелип чыккан, жүзөгө ашырылган, ошондой эле аралаш полипарадигматикалык түзүлүштүн түрү этникалык иденттүүлүктүн кубулушун аныктоонун бир нече критерийлерин тааныган мамиле.

2. Батыш изилдөөчүлөрүнүн этникалык иденттүүлүктүн методологиялык маселелерин иштеп чыгуудагы социалдык-философиялык тажрыйбасы постсоветтик мейкиндикте рыноктук жана демократиялык трансформация шарттарында калыптанган этноулуттук, жарандык-улуттук идентификациялык кырдаалды түшүнүү үчүн зарыл жана XXI кылымда аны оптимизациялоонун кыйла реалдуу жана натыйжалуу багыттарын, механизмдерин аныктоону модернизациялоо, постсоветтик окумуштуулар тарабынан этникалык-улуттук изилдөөлөрдө ар кандай ыкмаларды, түшүнүктөрдү, категорияларды, түшүнүктөрдү жана парадигмаларды колдонуу.

3. «Этникалык иденттүүлүк», «этникалык психология», «этникалык аң-сезим», «этникалуулук» жана «этникалык иденттүүлүк» түшүнүктөрүн талдоо «этникалык иденттүүлүк» жана «этникалык өздүк аң-сезим» түшүнүктөрүнүн жакын экендигин таанууга мүмкүндүк берет жана алардын мазмуну боюнча, ошондой эле батыштагы примордиалисттик жана советтик-марксисттик мамилеси, чечмелөөсү боюнча бирдей келет.

4. Этникалык иденттүүлүктүн социалдык-философиялык концепциясы этносаясий, этнологиялык, этнопсихологиялык жана этносоциологиялык изилдөөлөрдүн жетишкендиктерине негизделет жана категориялык-концептуалдык аппаратын, этникалык

түзүлүштүн калыптанышынын, өнүгүшүнүн, иштешинин өзгөчөлүктөрүн калыптандыруу аркылуу методикалык колдонмолорду иштеп чыгат, жеке, адистештирилген илимий дисциплиналар үчүн белгилүү бир коомдогу идентификация, анын объектиси жана предмети этноидентификация чөйсөминдеги этностук жамааттын инсандыгынын айрым аспектилери болуп саналат.

5. Көчмөндөрдүн көп деңгээлдүү этникалык иденттүүлүгүнүн социалдык-философиялык концепциясы - бул социалдык философияны ыкма жана тутум катары адамдардын этникалык иденттүүлүгүнө - көчмөндөр маданиятынын жана цивилизациясынын өкүлдөрү катары жайылтуу аракети, ошондой эле синтезин издөө көчмөн иденттүүлүктүн негизги деңгээлдерин түздөн-түз изилдөөнүн натыйжалары. Методологиялык жана жалпылоочу (синтездөөчү) функциясынан тышкары, социалдык-философиялык концепция көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн көйгөйлөрүн синхрондуу планда жана диахрондук ырааттуулукта изилдөөгө интеграциялап, координациялоого жөндөмдүү.

6. Трайбализм, регионализм, улуттук өздүк аң-сезимдин, социалдык-психологиялык механизмдердин, этникалык иденттүүлүктүн, этноулутчулдуктун жана улуттук нигилизмдин калыптанышы, өнүгүү көйгөйлөрүн өнүктүрүүдөгү белгилүү жетишкендиктерге карабастан, кыргыз окумуштууларынын эмгектеринде көбүнчө жеке көрүнүштөр аныкталат, этникалык иденттүүлүктүн деңгээли менен бирге кыргыздардын этникалык иденттүүлүгүнүн ар кандай деңгээлдеринин формалары жана түрлөрү бар.

7. Көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрүнө төмөнкүлөр кирет:

-жамааттык каада-салттардын, баалуулуктардын, үрп-адаттардын, жамааттык тилектештиктин үстөмдүгүндө жана культунда чагылдырылган көчмөндөрдүн жеке инсандык баалуулуктарына караганда коллективисттик, топтук, жамааттык принциптин артыкчылыгы;

-уруулук түзүлүштүн татаалдыгына байланыштуу өзгөрүүсү кыйын болгон туруктуулук жана туруктуулук;

-көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгү - бул көп катмарлуу, деңгээлдүү, этнопсихологиялык түзүлүш, анын негизги деңгээлдери уруулук, этнорегионалдык, жалпы этникалык иденттүүлүк, ал эми постномаддык өнүгүүдө этностук, жарандык же мамлекеттик-улуттук иденттүүлүк аяктайт, негизги баскычтардын ортосундагы өткөөл баскычтар катары суб-деңгээлдерге жана супер деңгээлдерге бөлүнөт.

-айыл чарба, отурукташкан этностордун этникалык иденттүүлүгүнүн структурасында иш жүзүндө жок болгон этникалык иденттүүлүктүн уруулук деңгээлинин экспрессивдүүлүгү жана мааниси.

8. Идентификациянын уруулук деңгээли уруктук жана уруулук суб-деңгээлдерге бөлүнөт, алар тиешелүүлүгүнө жараша патриархалдык (үй-бүлөгө байланыштуу топтор, патриархалдык үй-бүлөлөр) жана уруулук (конфедералдык) иденттүүлүктөрдөн турат.

9. Көчмөндөрдүн этностук регионалдык жамааттарынын жана алардын иденттүүлүгүнүн чыныгы катышуусу, этноулуттук иденттүүлүктү көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн негизги деңгээлдеринин бири катары кароого мүмкүндүк берет, бирок отурукташкан, дыйканчылык элдеринин этнорегионалдык идентификациясы көбүрөөк байкалат жана көчмөндөргө салыштырмалуу, алардын уруулук өзгөчөлүгүнө салыштырмалуу үстөмдүк кылып, олуттуу эмес ролду ойнойт.

10. Этнорегионалдык иденттүүлүк, уруулук иденттүүлүккө салыштырмалуу, анын бардык түрлөрүнүн туугандык байланыштарын мифтикке чейинки, ийкемдүү жана коншулаш аймактык жамааттын калыптануу шарттарында жалпы аймактык идентификация жана ошону менен жалпы этникалык иденттүүлүктү калыптандыруу үчүн адекваттуу аң-сезимин камтыган калыптануунун негизин түзөт.

11. Көчмөндөрдүн жалпы этникалык иденттүүлүгүнүн калыптанышы жана өнүгүшү карама-каршы интеграция, бытыранды тенденциялардын айкалышынан турган көчмөндөрдүн этникалык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу кылымдар бою созулган узак тарыхый мезгилди талап кылат. Борборлоштуруучу күчтөрдүн үстөмдүгү менен, көчмөн этнос туруктуу жана бирдиктүү коомдук организм катары өнүгүп,

борбордон четтөөчү факторлордун үстөмдүгү менен этностор уруулардын жана уруулардын конфедерациясы түрүндө майда этникалык формацияларга бөлүнүп, башка этносторго биригишет же жоголуп кетет. Демек, көчмөн этникалык топтордун жалпы этникалык иденттүүлүгү иштейт - ал консолидацияланып, андан кийин кичи субдеңгээлдерге бөлүнөт.

12. Кыргыз элинин жалпы этникалык иденттүүлүгүн калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн эң маанилүү этаптары төмөнкүлөр болгон:

- көчмөн мезгилдин өзү - орто кылымдардан XIX кылымдын экинчи жарымында Россия империясынын курамына киргенге чейин;

-россиялык мезгил - кыргыздардын Россиянын жарандыгында болушун камтыган мезгил, анда кыргыз калкы ээлеген аймакты мамлекеттик структуралаштыруу уруулук структуралардын ордуна волостторго жана айылдарга айланган, отурукташкан конуштардын пайда болушу, чакан капиталисттик өнүгүү ишканалар жана байманаптык чарбалары;

-советтик мезгил - Түркстанда улуттук демаркация болгондо, автономиялуу област, автономиялуу, андан кийин союздук республика түрүндө кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн жаңы формалары пайда боло баштады, алар чындыгында автономдук-маданий болгон. Бирок алар кыргыздардын улутунан этноулутка чейин этникалык өнүгүшүнүн тездешти үчүн негиз салышкан.

13. Чыныгы тарыхый шарттарга, курчап турган элдер менен тыгыз байланыштын орношуна, этникалык биримдиктин жетишилген деңгээлине, биригүү жана бөлүнүү этногенетикалык процесстеринин динамикасына жараша тигил же бул компонент, компоненттердин бүтүндөй тобу башталып, этникалык идентификацияда үстөмдүк ролду ойнойт. Этникалык иденттүүлүктүн эң маанилүү компоненттерине тилдик, маданий, конфессионалдык, аймактык, мамлекеттик, мифологиялык, символикалык жана ушул сыяктуу жамааттар менен идентификация кирет.

14. Постномаддардын ар кандай деңгээлдеги этникалык иденттүүлүгүнүн бүткүл тутуму, идентификация процесстеринде этникалык консолидация тенденциясынын үстөмдүгү менен советтик адамдардын жаңы тарыхый этникалык алдындагы

жалпылык катары калыптанышына мажбур кылган шарттарда, батышта совет улутунун өлчөмү жоголуп кетпестен, «уктап жаткан» абалда болгон. Постсоветтик коомдордун жана кийинки көчмөндөрдүн этносаясий, саясий, руханий жана акыры, идентификациялык кризисинин мезгилинде, административдик-командалык тутумдун алсырашы, андан кийин анын кыйрашы менен этникалык иденттүүлүк өзүнүн архаикалык, коргоочу көчмөнчүлүктүн өзгөчө таандык потенциалына негизделген механизмдер.

15. Постсоветтик мезгилдеги тездетилген миграция процесстери көчмөндөрдөн кийинки аймактардан орус тилдүү калктын чыгып кетишине жана көчмөн шаарлар менен өрөөндөрдүн шаарларга, өрөөндөргө агылып келип, алардын моноэтникалык курамын түзгөн. Белгилүү болгондой, постномаддардын этноидентификациялык консолидациясы ири шаарларда жана калктуу пункттарда көпчүлүктү түзгөн келгин калктын катышуусуна негизделген. Постномаддардын үлүшүнүн өсүшү менен аларда этноулуттук иденттүүлүк жана консолидация деңгээли төмөндөп кеткен.

16. Постномаддык элдер бир гана номиналдуу мамлекеттүүлүккө ээ болгон Совет доорунда эмес, ошондой эле азыркы учурда, эгемендүүлүк жана автономия шарттарында, түзүлүш баскычынан өтө албай, постномаддар азырынча жетиштүү деңгээлде ишке ашырыла элек. Ушул убакка чейин постномад республикаларында титулдук эмес элдердин өкүлдөрүнүн арасында постномаддардын жалпы этникалык иденттүүлүгүнүн негизинде жалпы жарандык, улуттук иденттүүлүк калыптанган эмес, ошондуктан жалпы жарандык иденттүүлүккө жана анын консолидациясына жетишүү үчүн жарандык, улуттук иденттүүлүктүн курамын, компоненттерин, анын ичинде улуттук азчылыктардын, тактап айтканда, орус тилдүү калктын ушул мамлекеттик түзүлүштөрүндө жашаган чет элдик элементтердин - тилдердин, маданияттын, каада-салттардын, үрп-адаттардын, тарыхый эс тутумдун ж.б. киргизген.

Этникалык иденттүүлүктүн негизги деңгээлдерин изилдөөнүн натыйжалары ушул теманы андан ары өнүктүрүүнүн багыттарын белгилөөгө мүмкүндүк берет:

-конструктивизм, инструментализм, примордиализм жана полипарадигмализм ж.б. маселелерине негизги мамилелердин синтезин, интеграциясын чагылдырган этникалык жана улуттук иденттүүлүктүн заманбап концепцияларын талдоо;

- бардык КМШ өлкөлөрүн камтыган ар кандай постсоветтик этностук концепцияларды, алардын этностук улуттук процесстерди изилдөө боюнча эң алдыңкы чет өлкөлүк методология менен интеграциялануу даражасын изилдөө;

- советтик мезгилдеги улут жана улуттук мамилелери теориясы боюнча социалдык-философиялык чыгармаларды таанылган гана эмес, ошондой эле батыш илиминде үстөмдүк кылган примордиалисттик парадигманын көз карашынан кайра карап чыгуу, ал негизинен марксисттик- улуттун жана улуттук мамилелердин лениндик концепциясы;

-кыргыздардын этнопсихологиялык мурасын, этникалык өздүк ан-сезимин, улуттук мүнөзүн, улуттук муктаждыктары менен кызыкчылыктарын, баалуулук багыттарын жана мамилелерин, улуттук табитти, маанайды, маанайларды жана эмоцияларды, эпостордун, легендалардын, дүйнө таанымдын материалдары боюнча улуттук темпераментин изилдөө кыргыз ойчулдарынын жана бардык доордогу окумуштуулардын иштеп чыгуулары, ошондой эле заманбап этноулуттук жана жарандык-улуттук идентификация процесстерине туруктуу этносоциологиялык мониторинг жүргүзүү;

-азыркы постномаддардын, айрыкча Борбордук Азия, Түндүк Кавказ, Поволжье, Түштүк Сибирь жана Монголиянын түрк жана монгол тилдүү этникалык топторунун этноулуттук өзгөчөлүктөрүн ар тараптуу изилдөө;

- америкалык индеецтердин курамына кирген, тактап айтканда, Миннесота, Түштүк Дакота, Монтана жана Калифорния штаттарында жашаган Дакота уруусунан турган түрк тилдүү пост көчмөндөрдү этноулуттук жана жарандык-улуттук идентификациялоо тажрыйбаларын салыштырмалуу талдоо, байыркы түрктөр менен генетика, маданият, жашоо образы, каада-салты, ишеними боюнча жалпылык бар.

Форматы: 60x84/16. Офсет кагазы.
Көлөмү: 15,25 б.т. Нускасы: 100

«Maxprint» басмасында басылды.

ИЗДАТЕЛЬСТВО
MAXPRINT
БАСМАСЫ

Дарек: 720045, Бишкек шаары, Ялта көчөсү 114

Тел.: (+996 312) 36-92-50

e-mail: maxprint@mail.ru

